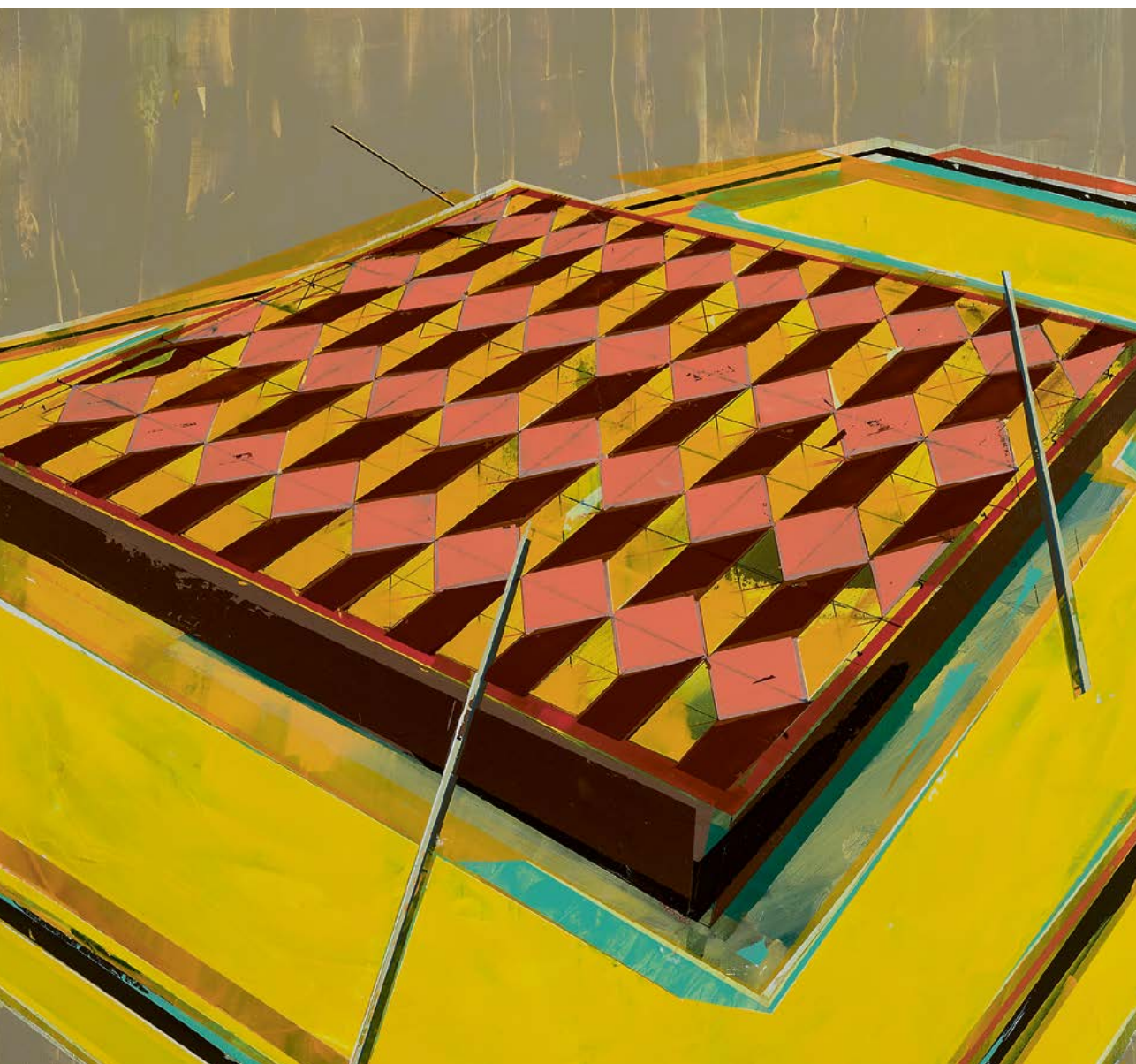

INA DRUVIETE

PĀRLIECĪBA

VALODA, SABIEDRĪBA, POLITIKA

INA DRUVIETE

PĀRLIECĪBA

VALODA, SABIEDRĪBA, POLITIKA

INA DRUVIETE

PĀRLIECĪBA

VALODA, SABIEDRĪBA, POLITIKA

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811.174`27(082)

Dr956

Druviete, Ina. *Pārliecība. Valoda, sabiedrība, politika*. Rīga:
LU Akadēmiskais apgāds, 2023. 280 lpp.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Rakstu izlase apstiprināta izdošanai LU Humanitāro un sociālo
zinātņu padomes sēdē 2023. gada 20. oktobrī (protokols Nr. 13).

Literārā redaktore Gita Kļaviņa
Maketu veidojusi Baiba Lazdiņa
Vāka dizainu veidojusi Marija Kļava

Vāka noformējumā izmantota Andra Vītoliņa glezna
“Levitācija” (2019, akrils uz audekla, 150 × 120 cm)

© Ina Druviete, 2023

© Latvijas Universitāte, 2023

ISBN 978-9934-36-095-4

ISBN 978-9934-36-096-1 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/idr.23>

“Lingvistiskā identitāte, mūsaprāt, nav vienīgi sociāls konstrukts vai ideoloģisks artefakts. Mēs esam pārliecināti, ka pētniekiem jāizmanto savas zināšanas un argumentācijas spēks, lai sniegtu ieguldījumu mūsu valodas ilgtspējā. Atjaunojot valsts valodas statusu latviešu valodai, nesaraucjami savijās valodas politika kā zinātne un valodas politika kā iekšpolitikas nozare, un Latvijas valodas situācijā tam tā jābūt arī turpmāk.”

Ina Druvieta. Valodas pētījumi valstij, sabiedrībai, cilvēkam. Priekšvārds.

Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse. Kolektīva monogrāfija. Zinātniskā redaktore I. Druvieta. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2021, 16.–17. lpp.

SATURS

Ievadam	9
Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats?	11
Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos. Rīga : Zinātne, 2010, 123.–153. lpp.	
Latviešu valoda elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos: kvantitāte un kvalitāte	37
Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums, 14 (2). Liepāja : LiePA, 2010, 66.–75. lpp.	
Valsts valodas integratīvā un ekonomiskā vērtība	49
Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums, 15 (2). Liepāja : LiePA, 2011, 97.–106. lpp.	
Valsts valoda Latvijas lingvistiskajā ainavā	61
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 6. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 13.–22. lpp.	
<i>Valsts valoda, nacionālā valoda, oficiālā valoda: termini valodu dominējošā statusa apzīmēšanai</i>	71
Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums, 16 (2). Liepāja : LiePA, 2012, 65.–78. lpp.	
Kārļa Milēnbaha un Viktora Eglīša polemika	85
Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums, 17 (1). Liepāja : LiePA, 2013, 56.–64. lpp.	
Kārlis Milēnbahs, tik monumentālais un cilvēciskais...	97
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 9. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 5.–13. lpp.	

Bilingvālā izglītība un CLIL: vēsturisks atskats un attīstības prognozes	107
CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: izglītības paradigmas maiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 19.–37. lpp.	
Latvijas Republikas Satversmes ievads (preambula) Latvijas valodas situācijas kontekstā	121
<i>Linguistica Lettica</i> , 2015, Nr. 23, 5.–26. lpp.	
Latviešu valoda pasaules sociolingvistisko procesu kontekstā	141
Valodas situācija Latvijā 2010–2015: sociolingvistisks pētījums. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2016, 11.–33. lpp.	
Latviešu valoda Latgalē: multilingvisms, diglosija un valodu konkurence	167
Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa, Humanitārās un sociālās zinātnes, 2017, 71. sēj., Nr. 4, 48.–57. lpp.	
Valoda stereotipu spoguļi	179
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 13. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2018, 5.–17. lpp.	
Valsts valoda augstākajā izglītībā	193
Valoda un valsts. Valsts valodas komisijas raksti, 10. sēj. Rīga : Zinātne, 2019, 186.–197. lpp.	
Vispārīgās valodniecības jautājumi Pētera Šmita darbos	203
Profesors Pēteris Šmits: no Raunas līdz Pekinai. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 144.–152. lpp.	
1. nodaļa. Pieci gadi latviešu valodas dzīvē (2016–2020)	213
Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 10.–35. lpp.	
Ērtības vai vērtības: kā izprast latvieša lingvistisko uzvedību?	253
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums, 16. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 18.–27. lpp.	
Lingvistiskās attieksmes izpausmes ārkārtējās epidemioloģiskās situācijas apstākļos (2020–2022)	263
Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums, 26. Liepāja : LiePA, 2022, 199.–210. lpp.	

Kāpēc vēlējos apkopot divpadsmit beidzamo gadu publikācijas vienotā izdevumā? Stāsts ir par zinātnes, īpaši manas darbības jomas – valodniecības, jēgu. Dominē uzskats, ka zinātne tiecas uz objektīvās patiesības atklāšanu un ideālā gadījumā tai jābūt pārnacionālai un bezkaislīgai. Pētnieki veic milzu darbu, apkopojot un sistematizējot faktus, bet rūpīgi tiek vilkta politiski korekta robeža starp akadēmiskiem pētījumiem un ieteikumiem rīcībpolitikai, kaut vārdos tiek uzsvērts, ka zinātnes misija ir kalpot sabiedrībai. Bet vai tas attiecas arī uz humanitārajām un sociālajām zinātnēm? Un arī uz sociolingvistikā, kas jau pēc būtības ir zinātne par valodas un sabiedrības attiecībām? Un vēl jo vairāk uz man tuvāko sociolingvistikas apakšnozari – valodas politiku –, kas ir neiedomājama atrautībā no reālās valodas situācijas un valstiskiem pasākumiem tās ietekmēšanā?

Redzot norises gan ārvalstu, gan pašmāju zinātnes telpā, tā varētu šķist. Daudzi pētījumi līdzinās fotoattēlam, kur distancēti atspoguļotas norises lingvistiskajā telpā, ne tikai necenšoties, bet pat apzināti izvairoties dot tiem vērtējumu no valodu konkurences viedokļa. Eiropas valodas politikas zinātniskajā telpā pašlaik valda zināma nenoteiktība un apzināta norobežošanās no oficiālo valodu statusa stiprināšanas, vērību veltot galvenokārt valodas apguves iespēju un metodikas pilnveidei, īpaši digitālo risinājumu izstrādei. Tomēr tikai valodas materiālu uzkrāšana un pieejamība nevar nodrošināt pilnvērtīgu pamatu pašam svarīgākajam nosacījumam latviešu valodas nākotnei – lingvistiskās attieksmes maiņai. Mēs to varam saukt par valodas vērtības apziņas stiprināšanu, pārlicību par latviešu valodas konkurētspēju, ilgtspēju, saglabāšanu, noturību, kvalitāti vai vēl kā citādi, bet īstenībā pozitīvās lingvistiskās attieksmes būtība ir pavisam vienkārša: latviešu valodas nākotni noteiks tas, vai pirmām kārtām paši latvieši savu valodu lieto vienmēr un visur, kur vien tas iespējams. Un valodas pētniekiem tādēļ dots virsuzdevums – ar saviem pētījumiem sniegt kaut nelielu

ieguldījumu šīs attieksmes veidošanā. Dažādos krājumos izkaisītie raksti nav tikai autonomi savstarpēji neatkarīgi pētījumi – tie visi kopā veido priekšstatu par latviešu valodas situāciju un konkrēta pētnieka pozīciju, citiem vārdiem – pārliecību, bez kuras pētījumi valodas politikā būtu vien sausa un mehāniska fakti analīze.

Šis ir otrais manu rakstu krājums. Pirmā kopa aptvēra rakstus, kas publicēti no 1982. gada līdz 2009. gadam (*Skatījums. Valoda, sabiedrība, politika*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010). Šim rakstu apkopojumam dots virsraksts “Pārliecība. Valoda, sabiedrība, politika”. Kā redzams, akcents ir mainīts. Kāpēc – ceru, ka krājumā ievietotie raksti sniegs atbildi uz šo jautājumu.

Šajā izdevumā ievietoti raksti, kas tapuši no 2010. gada līdz 2022. gadam, tajos veicot nelielas stilistiskas korekcijas. Atsevišķiem rakstiem, kuriem sākotnējā publikācijā bijis kopsavilkums angļu valodā, šajā krājumā tas nav iekļauts, tāpat dzēsti daži apjomīgāki citāti, kas izmantoti vairākos rakstos, atstājot tos domas skaidrojumam zīmīgākajā vietā. No katra gada veikuma izvēlējos vienu vai divus rakstus, kas vislabāk raksturotu attiecīgā gada aktualitātes valodas politikā vai valodniecības vēsturē. Ārpus šī krājuma palikuši ārvalstu un Latvijas izdevumos publicētie raksti angļu valodā, kā arī nodaļas Valsts pētījumu programmu ietvaros veidotajās kolektīvajās monogrāfijās “Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti” (Zin. red. I. Druvieta. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2018) un “Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse” (Zin. red. I. Druvieta. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021).

Viens cilvēks zinātnē nevar paveikt pat mazu daļiņu no tā, ko vēlētos. Tāpēc apliecinu cieņu visiem kolēģiem, kas darbojas latviešu valodniecībā un valsts valodas politikas institūcijās. Ikviens veikums arī ar valodas politiku šķietami nesaistītā aspektā, sākot no valodas vēstures un beidzot ar valodas sistēmas un struktūras izpēti, stiprina latviešu valodas vērtības apziņu. Man daudz palīdzējuši Latvijas Universitātes studenti, kas lekcijās un semināros bijuši pirmie manu atziņu vērtētāji. Bet īpašs paldies ducim manu doktorantu, nu jau zinātnes doktoru, kuri par savu dzīves ceļu izvēlējušies sociolingvistikas nozari un jau labi sen kļuvuši par maniem skolotājiem un domubiedriem. Pateicība Latvijas Universitātei, Latvijas Universitātes Akadēmiskajam apgādam un redaktorei Gitai Kļaviņai par atbalstu šīs darbu izlases tapšanā. Un paldies *Dr. art.* Andrim Vītolīnam par laipno atļauju turpināt tradīciju un atkal izmantot vienu no viņa gleznām šīs grāmatas vāka noformēšanā.

Rīgā 2023. gada 31. augustā
Ina Druvieta

LATVIEŠU VALODA KĀ VALSTS VALODA: SIMBOLS, SAZIŅAS LĪDZEKLIS VAI VALSTISKUMA PAMATS?

Latvija un latviskais.
Nācija un valsts
idejās, tēlos un
simbolos. Rīga :
Zinātne, 2010,
123.–153. lpp.

Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda.
Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru.
(*Latvijas Republikas Satversme, 4. pants*)

Rakstā valsts valoda, respektīvi, latviešu valoda, aplūkota makrosocio-lingvistikas jeb valodas politikas aspektā. Latviešu valodas situācija analizēta gan saistībā ar pasaules zinātniskās domas evolūciju, gan saistībā ar vēsturiskajiem un politiskajiem procesiem Latvijā. Īpaša uzmanība pievērsta valodai kā latviešu, visu Latvijas iedzīvotāju un Latvijas valsts identitātes daļai, ko mērķtiecīgi attīstīt ir ne tikai mūsu tiesības, bet arī pienākums. Šis uzdevums paveicams arī pašreizējā etnodemogrāfiskajā situācijā, ja tiks stiprinātas kopīgās pamatvērtības, pirmām kārtām lojalitāte pret Latvijas valsti un latviešu valodu ne tikai simboliskas, bet reālas valsts valodas statusā.

Atslēgvārdi: latviešu valoda, valodas politika, lingvistiskā identitāte.

Ievadam

Šā apcerējuma virsrakstā uzdotais jautājums, protams, ir retorisks. Valoda ne abstrakti, ne konkrētā vidē nav raksturojama ar vienu vienīgu terminu. Valsts valoda – latviešu valoda – ir gan ikdienas saziņas līdzeklis, gan līdztekus karogam, himnai un ģerbonim simbolizē Latvijas valsti, gan ir potenciāli integrētās sabiedrības kopīgās saziņas valoda. Latviešu valodas simbolisko un instrumentālo funkciju sarakstu vēl varētu turpināt, skatot to pasaules kultūru un valodu daudzveidības aspektā, apcerot latviešu valodas kā Eiropas Savienības oficiālās valodas lomu vai iedziļinoties latviešu valodas variantu un idiolektu mijiedarbībā.

Gan ikdienas apziņā, gan zinātniskajā vidē valodas jēdziena uztverē pastāv objektīvi un subjektīvi motivētas atšķirības. Ne velti mūsu rīcībā pat nav universālas termina *valoda* definīcijas. Vairumā

Latviešu valoda kā valsts valoda:
simbols, saziņas līdzeklis vai
valstiskuma pamats?

enciklopēdiska rakstura izdevumu valoda raksturota kā artikulētu zīmju sistēma, cilvēku sazināšanās un domāšanas līdzeklis, cilvēka kā sabiedriskas būtnes pazīme, cilvēces kultūras produkts, pastāvēšanas un attīstības priekšnosacījums – tātad kā unikāla *H. sapiens sapiens* sugas īpatnība, kas nodrošinājusi mūsu dominēšanu citu dzīvu būtņu vidū. Tikai beidzamajās desmitgadēs tiek uzsvērtā valodspēja un noteikta valoda kā indivīda piederums un to saistība ar konkrētas valodas runātāju kolektīvu, respektīvi, etnosu, un tā kultūru.

Ja valoda kļūst ne tikai par ikdienas, bet arī par profesionālās kompetences pamatelementu, sākotnējai vispārcilvēciskajai valodas jēdziena izpratnei uzslāņojas izglītības un specialitātes kanonu noteiktās atšķirības, tādēļ nebūt nav paradoksāli, ka “valodas profesionāļu” – rakstnieku, žurnālistu u. c. – starpā ir daudz vairāk atšķirību valodas izpratnē nekā citu cilvēku vidū. Vēl lielākas atšķirības parādās starp dažādu nozaru zinātniekiem. Jau kopš izseniem laikiem, kad cilvēka prāts sāka pievērsties apkārtējo parādību analīzei, valoda kā ikviena vides un sabiedrības iezīme kļuva par zinātniskas izpētes objektu. Gadsimtu gaitā mainījās šīs izpētes tradīcijas, skolas un virzieni, atklājumi un atziņas nomainīja cits citu, bet aizvien stabilāks kļuva pamats vispusīgai valodas analīzei, uzkrājot gan valodu faktus, gan pilnveidojot to izpratni. Grūti nosaukt kādu humanitāro vai sociālo zinātņu nozari, kurā netiktu skarts arī kāds no daudzveidīgajiem valodas izpausmes aspektiem. Filozofijas, antropoloģijas, socioloģijas, literatūrzinātnes, politikas zinātnes u. c. ietvaros esam aizvien vairāk un vairāk pietuvinājušies valodas būtības izpratnei, un lieki diskutēt, kura pieeja ir pareizāka vai modernāka. Tiesa gan, nedrīkstam līdzināties aklajiem, kas, aptaustīdami tikai vienu ziloņa ķermeņa daļu, izsaka kategoriskus spriedumus par dzīvnieku kopumā. Tādi svešvārdi kā “komplementaritāte un sinerģija” ir īsti vietā, runājot par katras zinātnes nozares pienesumu valodas – iespējams, vissarežģītākā fenomena pasaulē – izpratnei. Es šai rakstā piedāvāšu skaidri definētu pieeju – kā valsts valoda, respektīvi, latviešu valoda, atklājas sociolingvistikas skatījumā, vēl precīzāk – makrosociolingvistikas jeb valodas politikas aspektā.

Vēl maza piebilde. 2010. gada otrā puse būtu pateicīgs laiks polemikai par latviešu valodas un kultūras iederību 21. gadsimtā, jo aktivizējušies pašmāju darvinisti, kas par latviešu identitāti, kā trāpīgi teicis Vilnis Zariņš, spriež tāpat kā einuhi par mīlestību – kaut ko dzirdējuši ir, bet īsti saprast nav spējīgi. Ar tādiem tomēr nediskutēsim, jo esam apliecinājuma, nevis aizstāvības pozīcijās: “Latvijai nav jāpierāda kā apsūdzētajam tiesas priekšā sava unikālā kultūras un cilvēciskā vērtība. Mēs neesam uz apsūdzēto sola, mums nav

visu laiku jātaisnojas, ka mēs esam tādi paši cilvēki kā citi, ka mūsu valoda ir tikpat vērtīga kā citas” (Viķe-Freiberga 2004: 6). Latvijas valsts un latviešu valoda ir vērtības, kas pašos pamatos nedrīkst tikt apšaubītas, un, manuprāt, humanitārajām un sociālajām zinātnēm Latvijā ir virsuzdevums – aktualizēt ne tikai teorētisko, bet arī praktisko pamatu šo vērtību uzturēšanai.

Sociolingvistiska pieeja valodai

Lai precīzāk iezīmētu sociolingvistikas specifiku, īsi atcerēsimies šīs nozares attīstību, kas arī uz latviešu valodas situāciju ļauj paskatīties saistībā ar pasaules zinātniskās domas evolūciju.

Jau ilgi pirms klasiskās sociolingvistikas izveides iespējams runāt par valodas un sabiedrības mijiedarbības analīzes elementiem daudzu tautu valodniecības vēsturē. Līdzko pētnieki ne tikai aprakstīja konkrētas valodas parādības, bet arī analizēja to rašanās un pārmaiņu ekstralingvistiskos cēloņus, iezīmējās sākotne pieejai, ko mūsdienās saucam par sociolingvistisku pieeju. Tā kā ik nākamās paaudzes valodnieki savos meklējumu ceļos pamatojās uz iepriekšējo periodu sasniegumiem, apgūstot tos savā izglītības ceļā un tālāk tos vai nu attīstot, vai noliedzot, šīs zināšanas uzkrājās kopīgajā zinātnes vēstures atmiņā. Retrospektīvi interpretējot pasaules valodniecības vēsturi, gandrīz visu laikmetu un valstu valodniecībā varam atrast pieejas un atziņas, kas, ietērtas mūsdienu sociolingvistikas terminos, ir apliecinājums šīs valodniecības nozares dziļajām saknēm.

Klasiskā **sociolingvistika kā zinātne** attīstījies ASV sešdesmitajos gados (V. Labovs, V. Braits, S. Ervina-Tripa, Č. Fērgusons, Dž. Fišmens, Dž. Gampercs, D. Haimzs, A. Grimšo, E. Haugens u. c.), sintezējot vairāku zinātnes nozaru atziņas. Jaunu zinātnes virzienu veidošanos bieži vien nosaka ne tikai zinātņu attīstības likumsakarīga iekšējā loģika – ne velti jaunās idejas mēdz gandrīz vienlaikus uzplaukt vairāku neatkarīgi strādājošu zinātnieku prātos –, bet arī aktuālas norises sabiedrībā. 20. gadsimta sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados ASV asi izpaudās rasu segregācijas, nabadzības un neizglītības problēmas. Radās nepieciešamība pēc starpnozaru pētījumiem, kas apvienotu lingvistikas, socioloģijas, antropoloģijas un citu nozaru sasniegumus sabiedrības problēmu analīzei caur valodas prizmu un iespēju robežās piedāvātu arī risinājumus. Vairums pētnieku bija pārliecināti, ka, uzlabojot komunikācijas prasmes, ir iespējams mazināt atšķirības starp sociālajiem slāņiem, īpaši izglītības un nodarbinātības jomā. Valodnieku, sociologu,

Latviešu valoda kā valsts valoda:
simbols, saziņas līdzeklis vai
valstiskuma pamats?

antropologu koalīcija lielā mērā nostiprinājās sociālā taisnīguma ideālu vārdā (un jāpiebilst, ka šie ideāli sociolingvistu aprindās vēl joprojām nav zuduši) (Paulston, Tucker 1997; Druvieta 2010).

Mūsdienu sociolingvistika ir kompleksa zinātnes nozare, kas izmanto instrumentāriju, kurš spēj aptvert un analizēt valodas un sabiedrības struktūru mijiedarbību. Mūsdienu sociolingvisti izmanto visdažādākās metodes visatšķirīgāko parādību izpētei, bet kopīgs ir viens: valodas lietojums tiek analizēts sociālā un politiskā kontekstā. Sociolingvistam nav pieņemama valodas pētīšana atrautībā no tās funkcionēšanas vēsturiskajiem un politiskajiem apstākļiem, no runātāju kolektīva un tā sociālās diferenciacijas.

Šo aspektu pašā sociolingvistikas attīstības rītausmā uzsvēris D. Haimzs: “Mūsdienu lingvistikas galvenā iezīme ir tā, ka struktūra tiek uztverta kā analīzes sākumpunkts. Lingvisti pārāk zemu novērtē arī valodas lietojumu, tajā pašā laikā nenoliedzot tā nozīmību. Rezultāts dažkārt apmierina visus. No vienas puses, sašaurinot interešu loku uz neatkarīgi un viegli strukturējamu materiālu, var lepoties ar progresīvas zinātnes prestižu, no otras puses, neskatoties uz lietojuma sociālās dimensijas ignorēšanu, var saglabāt prestižu, izmantojot kaut ko cilvēka dzīvē būtisku” (Hymes 1972: 272). Tāpēc sociolingvisti, respektējot un augstu vērtējot tradicionālos valodniecības virzienus un skolas, kā arī izmantojot citu valodniecības nozaru terminoloģiju un idejas, skaidri norāda uz uzskatu atšķirību un nesavienojamību. Sociolingvistu visvairāk interesē tieši valodu koeksistence un tas, ka ikvienā valodā visos valodas līmeņos pastāv varianti un to pastāvēšanu var izskaidrot tikai ar sociālo faktoru ietekmi. Sastatīt valodas variantus (vai atšķirīgas valodas) ar sociālajiem nosacījumiem un atbildēt uz jautājumu, kāpēc šāda korelācija izveidojusies un kāda ir tās nozīme sabiedrības sociālajā stratifikācijā, ir mikrosociolingvista pamatuzdevums. Makrosociolingvista jeb valodas politikas speciālista misija ir atklāt priekšnoteikumus valodu noturībai (ilgtspējai) valodu konkurences situācijā, ņemot vērā konkrētus ģeopolitiskos, psiholoģiskos, ekonomiskos u. c. faktorus. Konceptuālus valodas situācijas pētījumus veikuši Dž. Fišmens, Č. Fērgusons, U. Veinreihns, E. Haugens, J. Neustupnijs, K. Brata-Paulstone u. c. Viņu izstrādātā valodas politikas analīze ir bijusi pamatā arī atjaunotās Latvijas Republikas valodas politikas izstrādei. Ar šo procesu detalizēti var iepazīties divos apjomīgos kolektīvos pētījumos – *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences* (R.: Zinātne, 2007) un *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte* (R.: Zinātne, 2008). Šajās grāmatās atrodams arī apjomīgs faktu

materiāls Latvijas sociolingvistiskās situācijas raksturošanai gan valodu prasmes, gan valodu lietojuma, gan dažādu sociālo grupu lingvistiskās attieksmes ziņā. Šajā rakstā vairāk pievērsīsimies secinājumiem, kas izriet no reālās valodas situācijas un juridisko, kā arī simbolisko valodas statusa elementu saistības.

Valoda kā nacionālās identitātes pamats

Pirms pievērsīties valodas juridiskā statusa ietekmei uz valodas situācijas dinamiku, īsi ieskatīsimies milzu popularitāti ieguvušajā identitātes problemātikā.

Identitāte tiek atzīta par centrālo elementu ikviena cilvēka apziņā par sevi un savu vietu sabiedrībā. Tā ļauj indivīdam gan uztvert sevi kā atšķirīgu, gan arī veidot grupas identitāti ar citiem indivīdiem. Par nozīmīgākajiem grupu identitātes elementiem parasti nosauc rasi, dzimumu, vecumu, sociālo slāni, veselības stāvokli, seksuālo orientāciju, konfesionālo piederību, etnisko piederību un arī valodu. Šie elementi uzslāņojas cits citam, tie var saaugt cieši kopā. To hierarhija dažādās sabiedrībās un arī indivīda personiskajā uztverē laika gaitā var atšķirties un mainīties. Brīžam identitātes jēdzienu ir vieglāk emocionāli izjust nekā racionāli formulēt. Tomēr jau vairākas desmitgades arī mūsu kultūrtelpā risinās diskusijas, kas pamatos skar šādus jautājumu lokus: kas ir identitāte, no kādiem elementiem tā sastāv; vai identitāte ir objektīva realitāte vai subjektīva izjūta; vai identitāte vai vismaz noteikti tās elementi ir atzīstami par vērtību, apzināti kultivējami un saudzējami; ja ir, kā to īstenot (Druvieta 2006). Tomēr vēl joprojām Eiropas valstu akadēmiskajā vidē termina “identitāte” izpratnē un lietojumā nav pilnīgas vienprātības (Klusakova, Ellis 2006: 13). Dažos antropoloģijas virzienos popularitāti guvis M. Bahtina ieviestais heteroglošijas jēdziens, kas ietver valodas daudzslāņaino dabu un izteikuma ciešo saistību ar kontekstu un runātāja personību, tādējādi nedaudz mazinot kolektīvās lingvistiskās identitātes lomu, tomēr nav pamata valodu izslēgt no identitātes komponentiem. Kā norāda F. Dei, identitāte traktējama arī procesuālā nozīmē, kā struktūra, kurā dažādu sociālu grupu runātāji savām vajadzībām stratēģiski pielāgo kultūras un valodas “jēlmateriālu”, kas tiem ir pieejams (Dei 2005: 8). Var gan apgalvot, ka praktiski visi autori ir vienprātīgi: valoda ir iekļaujama starp identitātes elementiem.

Dažu etnosu identitātes pamatelements var būt arī cits – reliģija, kultūra, kopīga ģeogrāfiskā telpa, pat nacionālā virtuve, tomēr vairumā gadījumu identitātes pamats tomēr būs valoda.

Te var atgādināt, ka 2002. gadā vairākās ES dalībvalstīs tika veikts pētījums par identitātes elementu nozīmīgumu. Aptaujas tika veiktas Lielbritānijā, Ungārijā, Austrijā, Itālijā, Spānijā, Čehijā, Polijā, Grieķijā, kā arī divās Vācijas daļās – Austrumvācijā un Rietumvācijā atsevišķi. Starp nozīmīgākajiem nacionālās identitātes elementiem visu desmit aptaujāto valstu iedzīvotāji minēja valodu. Astoņu valstu pārstāvji, izņemot Rietumvāciju un Grieķiju, valodu minēja pirmajā vietā. 1999. gadā Latviešu valodas institūta aptaujā uz nedaudz citādi formulētu jautājumu: “Kas ir galvenais elements latvietībā?” latvieši deva atbildi “mentalitāte”, valodu atstājot tikai otrajā vietā. “Eurobarometra” pētījumā vienīgā valsts, kurā parādījās līdzīga atbilde – “raksturs”, bija Spānija (*Eurobarometer 57.2 (2002)* – <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-011t.htm>).

Būtu vērts šādu pētījumu atkārtot, pagaidām atturoties no secinājumiem.

Īpaši jāuzsver, ka šai identitātei nav tiešas cēloņsakarības ar valodas faktisko hierarhiju vai juridisko statusu valodu konkurences situācijā. Valoda kā identitāte pārsvarā tiek uztverta kā nediskutējama, grūti definējama vērtība, kas nostiprinājusies iemācītas vai ieaudzinātas sociālās apziņas līmenī. Atgādināsim mūsu nacionālās pašapziņas stiprinātāju atziņas:

“Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo, kas pats sevi negodā, to arī citi negodās.” (J. Alunāns)

“Tautas valoda, un vienīgi valoda, ir tautas stūra akmens, viņas dvēsele, viņas vēstures spogulis. Valoda ir tautas dzīvība; kas tautai mēli sien, pēc tautas dzīvības tīko.” (J. Kauliņš)

“Valoda ir tautas dzīvības serde un kodols.” (K. Milēnbahs)

“Valoda un kultūra ir tā, kas velk nepārkāpjamu burvju loku ap kādu tautu un darina viņas robežas.” (K. Skalbe)

Šķiet, vairums latviešu nešaubīgi parakstītos zem šiem atziniem. Tomēr ir novērojumi, kas liecina, ka latviešu valodas kā identitātes pamatelementa uztverē vēlmais un ideālais nesakrīt ar esošo un reālo. Tas izpaužas gan lingvistiskajā attieksmē, gan reālajā lingvistiskajā uzvedībā.

Veicot nelielu pētījumu par **attieksmi pret latviešu valodu** pašu latviešu vidū, izmantoju sociolingvistikā pierasto metodi – pierādījumu meklēšanu intuitīvi apzinātām nozīmīgām valodas parādībām un “paša pamatzināšanas par attiecīgo kultūru” (Dž. Gampercs). Materiāls tika gūts gan no iespiestajiem plašsaziņas līdzekļiem, gan no elektroniskās komunikācijas (internetā ievietoto rakstu komentāriem, tērzētavām, emuāriem u. tml.) (Druviete 2009). Nācās secināt, ka iespiestajos plašsaziņas līdzekļos

ir samērā maz diskusiju par valodas kvalitātes jautājumiem un tikai atsevišķos laika posmos politisku norišu ietekmē uzplaiksni diskusijas par valodu attiecībām. Viedokļi par valodu gan nereti tiek izteikti lasītāju vēstulēs (šai žanrā dominē stereotips par nabadzīgu un piesārņotu valodu, notiek arī aktīva vēršanās pret svešvārdiem). Interneta vidē raksti par valodu parasti izpelnās samērā daudz komentāru. Vairākās diskusiju grupās ik pa brīdim izraisās domu apmaiņa vai nu par latviešu valodas iespējām kopumā, vai par konkrētu vārdu vai terminu iederību. Izplatītākie apgalvojumi būtu reducējami uz tēzēm “Vai nav vienalga, kurā valodā runā”, “Latviešu valodā nav iespējams izteikties tik precīzi vai tēlaini kā kādā citā valodā”, “A ejiet jūs visi ar savu latviešu valodu!”. Pagaidām nevar apgalvot, ka latviešu valoda kā kolektīvās identitātes elements savu nozīmi zaudē, tomēr demonstratīvam nacionālajam nihilismam ir tendence pieaugt, iespējams, ekonomiskās krīzes ietekmē.

Varētu izteikt pieņēmumu, ka arī valodas joma atrodas zināmā mītu un stereotipu varā. Tie skar sabiedrībai kopēju šķietamas patiesības formulējumu, kas ir nozīmīgs un ekspressīvs elements noteiktā kultūrā vai subkultūrā. Stereotipi parasti tiek raksturoti kā neinformētības un nepietiekamas izpratnes dēļ izveidojies vienkāršots un salīdzinoši noturīgs priekšstats par kādu parādību. Līdz ar plašsaziņas līdzekļu izplatību šie priekšstati iegūst daudz plašāku tīrāšanās iespēju, tādējādi pastiprināti ienākot sabiedriskajā domā un rodot jaunus piekritējus. Valodas jomā situācija ir sarežģītāka, jo it kā neviens nebūtu tiesīgs pārņemt citiem sabiedrības locekļiem nepilnīgu izpratni par neatņemamu viņu ikdienas sastāvdaļu.

Pat nesistemātiska preses un interneta materiālu analīze ļauj izdarīt zināmus secinājumus. Svarīgākais no tiem diemžēl ir visai pesimistisks – sabiedrības vairuma izpratne par valodu neveicina ne latviešu valodas ilgtspēju valodu kontaktu situācijā, ne valodas kvalitātes paaugstināšanos. Mūsu izglītības sistēma kopumā nav spējusi sniegt izpratni par valodu. Ar valsts institūciju pūlēm vien nepietiks, lai nodrošinātu latviešu valodas konkurētspēju. Būtu nepieciešams īpašs apjomīgs pētījums, lai, pirmkārt, noskaidrotu, kādi ir izplatītākie stereotipi, un, otrkārt, izvērtētu to ietekmi uz noteiktiem valodas politikas aspektiem. Teorētiski ir iespējams arī turpmākais uzdevums – ja gūta pārlicība par kāda plaši izplatīta pieņēmuma negatīvo vai pat bīstamo ietekmi uz latviešu valodas noturību vai kvalitāti, jāizvērtē iespējas un veidi sabiedriskās domas mainīšanai vai mērķtiecīgai veidošanai.

Īsi jāatbild uz šķietami pašsaprotamu jautājumu – **kas saprotams ar terminu “latviešu valoda”**. Jāņem vērā, ka ar terminu “valoda” tiek saprasts viss attiecīgās valodas izpaušmes formu kopums (piemēram, dialekti, izloknes, reģionālie vai sociālie varianti) pretstatā analogiskam jebkuras citas valodas formu kopumam. Latviešu valoda tātad ietver gan latviešu literāro valodu, gan ikvienu no latviešu valodas trīs vēsturisko dialektu vairāk nekā piecsimt izloksnēm, gan arī, piemēram, latgaliešu rakstu valodu, kas ir daļēji standartizēta literāra forma, kura izveidojusies uz latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu bāzes un tiek lietota galvenokārt rakstu formā, gan arī neskaitāmos sociolektus un idiolektus, kuros izpaužas runātāju kultūra, izglītība, nacionālā pašapziņa un sociālā piederība, kā arī indivīda ētiskās un estētiskās attieksmes.

Dažādos sabiedriskos slāņus arī valodas ziņā vieno atšķirīgi kodi, kuru atslēga ne vienmēr zināma pie šī slāņa vai grupas nepiederīgajiem. Tāpēc katra tauta, kas apzinās savu nacionālo piederību, kuras galvenais un pirmais zīmols ir kopīga valoda, tiecas izveidot tādu valodas kopīgo formu, kurā iepludināts viss labākais no jebkuras valodas izpaušmes formas. Jo vairāk tas nepieciešams, ja tauta grib saglabāt savu nacionālo identitāti. “Valoda ir spēcīgs iekšējās kohēzijas un nacionālās identitātes veicināšanas instruments. Tā veicina kopīgu vērtību un identitātes apziņu. Kopīga valoda arī nosaka skaidras robežas starp “iekšējām” un “ārējām” grupām” (Schmid 2001: 9).

Valsts valoda ir politiski, sociāli un kultūras ziņā vienota valstiska veidojuma valoda. Valodas vienotība var rasties tikai noteiktos vēsturiskos apstākļos, kad ir iespējami cieši kontakti tautas locekļu starpā, izveidotas institūcijas un iespējas vienotu izglītības un kultūras formu izveidei, kad radusies nacionālā pašapziņa un vēlme radīt tādu vienas valodas formu – kopvalodu, sauktu arī par standartvalodu, literāro valodu, rakstu valodu –, kas aptvertu visus vienas valodas runātājus. Latviešu literārā valoda (standartvaloda) nav identificējama ar vienu dialektu. Latviešu valodas kā valsts valodas standartizētā forma nodrošina: 1) latviešu nācijas vienotību, 2) Latvijas sabiedrības integrāciju, 3) tā tiek lietota latviešu valodas kā Eiropas Savienības oficiālās valodas funkcijā. Tādēļ latviešu valodas konkurētspējas un ilgtspējas vārdā nebūtu pieļaujami centieni mazināt latviešu literārās valodas nozīmi. Tā ir vairāk nekā 400 gados izkopta vērtība, kas nodrošina nācijas eksistenci.

Šajā rakstā neskaršu ļoti nozīmīgo tematu par latviešu valodu kā **sabiedrības integrācijas valodu**, jo tas plaši aplūkots neskaitāmās publikācijās. Atkarībā no autoru ideoloģiskās nostādnes secinājumi

par integrācijas principiem un norisi ir atšķirīgi. Mani pamatpostulāti ir divi.

Ja vēlamies uzturēt Latviju kā nacionālu valsti, par Latvijas sabiedrības saliedēšanas lingvistisko instrumentu jābūt tikai un vienīgi latviešu valodai. Sabiedrības integrācijas procesā kultūru (plašākā nozīmē) mijiedarbība un savstarpēja bagātināšanās ir pieļaujama un pat vēlama. Valodu jomā turpēt nākas saskarties ar relatīvi slēgtām lingvistiskām sistēmām. Integrācijas mehānisms saskaņā ar pastāvošo konstitucionālo nostādni var būt tikai latviešu valoda, nevis hibrīdforma, konsenss vai kompromiss starp latviešu un citām Latvijas sabiedrībā lietotajām valodām. Tādējādi no latviešu valodas kvalitātes, respektīvi, bagātības un izkoptības, tiešā veidā būs atkarīgas iespējas integrēt Latvijas sabiedrību, ņemot par pamatu valsts valodu.

Šis process notiek, tomēr to jūtami kavē gan vēsturiski, gan ģeopolitiski, gan psiholoģiski faktori. Liela nozīme ir krievvalodīgo plašsaziņas līdzekļu politikai (kritiku neiztur tēze par medijiem kā spoguļi; šajā gadījumā tie ir aktīvi sabiedrības viedokļa veidotāji) (Liepa 2010; Hirša 2007).

Interakcionālajā sociolingvistikā, pamatojoties uz kultūras pētījumiem, tiek atbalstīts uzskats, ka plašsaziņas līdzekļi un publiskā telpa ietekmē nevis valodas sistēmu, bet auditorijas viedokli un reakciju uz lingvistiskām aktualitātēm. Plašsaziņas līdzekļi ir nevis pasīvi reflektētāji, bet gan aktīvi sociālās vides veidotāji – ar tekstiem un tēliem, ar ko identificējas auditorija (Stavrakakis 2007). Dž. Tomass norāda, ka “plašsaziņas līdzekļi ir spēcīga vide, kurā tiek veidotas un izplatītas sociālās nozīmes, t. i., mediji lielā mērā nosaka pasaulē notiekošā svarīgumu attiecīgajai kultūrai, sabiedrībai vai sociālajai grupai. Valoda, ko mediji izmanto, lai stāstītu par noteiktām sociālām un politiskām grupām un notikumiem, nosaka dominējošos veidus, kā mēs runājam par šīm grupām vai notikumiem” (Thomas et al. 2004: 56).

Kā konstatējuši Latvijas sociolingvisti, “Latvijas preses valodas daudzveidību raksturo arī plašsaziņas līdzekļu polarizēšanās uz valodas pamata – deviņdesmito gadu sākumā izveidojušās latviešu un krievu informatīvās telpas, runājot par atsevišķiem tematiem, piemēram, lojalitāti un valstiskajām vērtībām, turpina polarizēties arī valodas līdzekļu izvēlē” (Liepa 2010: 35) un “ir vismaz trīs būtiski jautājumi, par ko viedokļu vienotību ar latviešu sabiedrību krievu presē būs grūti sagaidīt. Tas ir Latvijas okupācijas fakts, Otrā pasaules kara un latviešu valodas kā valsts valodas jautājums” (Poriņa 2009: 108). Dz. Hirša pētījumā “Plašsaziņas līdzekļi

par latviešu valodu” uzdevusi jautājumu: “Vai Latvijas plašsaziņas līdzekļi ar saviem tekstiem ceļ vai nīcina Latvijas valsts pamatnācijai svarīgākos simbolvārdus *latviešu valoda, latvietis, Latvija, latviešu kultūra*? Vai šie simbolvārdi var XXI gadsimta Latvijā kalpot par valsts vienotības garantu vai ne?” Pašas autore sniegtā atbilde ir – pagaidām ne (Hirša 2007: 72). Autore, atsaucoties uz dažiem ceturtais varas pārstāvjiem, arī norāda: “. tāda vārda brīvība, kas īstenojas, pazemojot veselas tautas valodu un kultūru, kā mēs to redzam šajos laikrakstos, demokrātijai godu nedara” (Hirša 2007: 73).

Runājot par valodu un identitāti, nedrīkst nepieminēt tā saukto **Eiropas dimensiju**. Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā ir mainījusi gan lingvistisko realitāti (tiesa, ne lēcienveidīgi), gan attieksmi pret multilingvismu. Eiropas Savienības integrācijas procesu izraisītās politiskās un ekonomiskās pārmaiņas atspoguļojas arī lingvistiskajā realitātē. Tādi atslēgas vārdi kā *lingvodiversitāte, multilingvisms, valodu apguve* aizvien biežāk parādās ne tikai sociolingvistu, bet arī ekonomistu, antropologu, sociologu un citu nozaru speciālistu pētījumos, liecinot, ka valodas un kultūras nozīme pārnacionālās Eiropas identitātes veidošanā tiek aizvien vairāk izprasta un novērtēta. Arī Eiropas Savienības oficiālās institūcijas pamatprincipa “Vienoti dažādībā” ietvaros, ievērojot dalībvalstu relatīvo autonomiju kultūras, izglītības un valodas politikā, ir izstrādājušas vadlīnijas gan kopīgās eiropiskās identitātes konstruēšanai, gan etnosu savdabības uzturēšanai.

Kopš 20. gadsimta astoņdesmitajiem gadiem Eiropas kopīgās identitātes jautājumiem pievērsta liela uzmanība. Deklarācijā “Par Eiropas identitāti” (1973) uzsvērts, ka tās veidošanās izriet no tiesiskuma, sociālā taisnīguma, kopējā tirgus un cilvēktiesību ievērošanas principiem. 21. gadsimta sākumā ekonomiskie un politiskie mērķi tika saistīti ar “Eiropas kultūras” un “Eiropas identitātes” ideju (*Reflection Group on the Spiritual and Cultural Dimension of Europe*, http://ec.europa.eu/archives/commission_1999_2004/prodi/group/muchalski_en.htm). Tajā pašā laikā tika akcentēta arī dalībvalstu valodu, vēstures un tradīciju popularizēšana, kuras spilgtākā izpausme bija plašie Eiropas Valodu gada pasākumi 2001. gadā un 2006. gada Eiropas Parlamenta un Eiropas Padomes lēmums par programmu “Kultūra 2007–2013” (lēmums Nr. 1855), kas akcentē kultūras nozīmi, lai radītu vienotību daudzveidībā un sekmētu kopīgu politisko un ekonomisko identitāti Eiropā. Turkat tiek atzīts, ka kultūras industrija ir pelnoša nozare: 2003. gadā tā deva 2,6% no Eiropas IKP, kas pārsniedza pārtikas industrijas (1,9%) un tekstilindustrijas ieguldījumu (0,5%) (*Commission Staff Working*

Document (2007), http://ec.europa.eu/culture/eac/communication/pdf_word/inventory_en.pdf).

Eiropa konsekventi virzās pretim lingvistiskajai homogenitātei, un šāda tendence jūtama arī visā pasaulē. Tomēr filozofiskās vadlīnijas Eiropas Savienības valodas politikā attieksmē pret daudzvalodību un valodu saglabāšanas iespējām ir skaidras: valodas ir vērtība, Eiropas bagātība, nacionālās un arī eiropeiskās identitātes pamats. Vienlaikus gan tiek atzīts, ka valodu dažādība rada lielas problēmas gan ekonomiskā, gan politiskā ziņā. Eiropas Savienības valodas politikas koncepcijai vēl nav pielikts punkts. Joprojām risināšanas stadijā atrodas problēmu komplekss, kas saistīts ar valodu juridisko un faktisko statusu Eiropas Savienības institūcijās (Grin 2008; Kraus 2008). Kā raksta K. Kļaviņš, “būtībā tā ir cīņa par vērtībām, un tā norisinās ar vēsturiskās apziņas palīdzību. Diemžēl Latvija šajos procesos ir vāji pārstāvēta [..], ko nosaka noteiktas valsts politikas trūkums šajos kardināli svarīgajos jautājumos” (Kļaviņš 2009: 5).

Valodu runātāju skaita ziņā pastāv liela atšķirība starp t. s. jauno un veco dalībvalstu valodām. Runātāju skaita ziņā konkurētspējīga ir tikai poļu valoda (6. vieta rangū tabulā ar 39 miljoniem runātāju), 9. un 10. vietā ir čehu un ungāru valoda (apmēram 10 milj.). Slovāku, lietuviešu, latviešu, igauņu, slovēņu, maltiešu valoda pēc runātāju skaita atrodas tabulas lejasdaļā. Ja ņem vērā, piemēram, angļu, franču, spāņu un portugāļu valodas izplatību visā pasaulē, konkurence ir vēl nevienlīdzīgāka. Nevienai no jauno dalībvalstu valodām nav jūtamu lietojuma un apguves tradīciju pat kaimiņvalstīs. Preču un pakalpojumu tirgus arī ir ierobežots. Kā šādos apstākļos īstenot oficiālo valodu vienlīdzības ideju?

Eiropā pastāv līdz šim nebijusi valodu konkurence. Smagsvara kategorijās cīņa notiek starp angļu valodu un citām “lielajām” valodām – vācu, franču, pretenzijas piesaka arī spāņu un itāļu valoda. Valstis solidarizējušās cīņā pret t. s. angļu lingvistisko imperiālismu: “Angļu valodu varētu uzskatīt par lingvistisku dzeguzi, kas pārņem citu valodu vēsturiskās ligzdošanas vietas un piespiež citu valodu runātājus pārņemt angļu valodu un uzvedību” (Phillipson 2003: 4). Tomēr angļu valoda netraucēti turpina savu uzvaras gājienu. Zīmīgi, ka izteikti pat ierosinājumi angļu valodas prasmi atzīt par pamatkompetenci, nevis par lingvistisku kompetenci, tādējādi angļu valodu it kā izdalot ārpus ES valodu konkurences (Grin 2005).

Kopš 2001. gada – Eiropas Valodu gada – ir izkristalizējušās ES vadlīnijas valodas politikā. Tiek atzīts, ka:

Latviešu valoda kā valsts valoda:
simbols, saziņas līdzeklis vai
valstiskuma pamats?

- valodu un visu to eksistences formu daudzveidība ir Eiropas Savienības bagātība;
- valoda ir nozīmīgs valstu, reģionu, grupu un indivīdu identitātes elements;
- valsts valodas prasme ir sabiedrības integrācijas pamats.

Ir pieņemti un tiek gatavoti vairāki EK dokumenti lingvodiversitātes saglabāšanai un multilingvisma veicināšanai (piemēram, *A New Framework Strategy for Multilingualism*, 2006; *Final report. High Level Group of Multilingualism*, 2007; *Civil Society Language Platform*, 2009–2010 utt.).

Iezīmējusies arī solidaritātes līnija starp “mazo” valodu runātājiem, un šajā ziņā jau sāk zust atšķirība starp jaunajām un vecajām dalībvalstīm. Ekonomisku un praktisku apsvērumu dēļ pārāk bieži sāk izskanēt ieteikumi samazināt gan rakstveida, gan mutvārdu tulkošanas apjomu. Valstīm pat tiek piesolītas ievērojamas kompensācijas, ja tās atteiksies no sekundāras nozīmes dokumentu tulkošanas. Sociolingvisti gan stingri iebilst pret padošanos šādam kārdinājumam. Varbūt tiešām tulkojumu lasīs daži cilvēki, varbūt tiešām Latvijas pārstāvis sanāksmē svešvalodu pratis pat labāk par tulku, bet tulkojumam ir jābūt. Valodu ceremoniālā vienlīdzība ir ārkārtīgi svarīga. Ikviens latviešu valodas tiesību ierobežojums vai apdraudējums tajā pašā laikā nozīmēs arī igauņu, slovēņu, somu, dāņu utt. valodas tiesību apdraudējumu – un otrādi. Šī mazo valstu solidaritāte ir ļoti svarīga Eiropas lingvistiskās diversitātes uzturēšanai.

Valodas loma nacionālās identitātes konstruēšanā saistās ar nacionālo ideoloģiju un ietekmē reālo rīcību un attieksmi nacionālā valstī. Vai lingvistiskās attieksmes veidošana vai vismaz teorētisku ieteikumu sniegšana ir viens no **lietišķās sociolingvistikas** uzdevumiem?

Beidzamajā desmitgadē aizvien lielāka ietekme uz sociolingvistikas attieksmi bijusi M. Halideja sistēmiski funkcionālās gramatikas skolas iespaidā attīstītajai kritiskās diskursa analīzes teorijai. Spilgtākie šī virziena pārstāvji – N. Fērklafs, T. van Deiks, R. Vodaka – īpaši pievērsušies tieši valodas politiskajai un ideoloģiskajai dimensijai, valodu skatot caur varas attiecību prizmu. Uzmanības centrā nonāk galvenokārt retoriski paņēmieni, ar kuriem tiek uzturēta vara, parasti norobežojoties no valodu konkurences problēmām un *a priori* jebkuru varu uzlūkojot kā manipulatoru.

Jau vairākas desmitgades popularitāti nav zaudējusi P. Burdjē teorija (Bourdieu 1991), kas saista veidu, kā dominējošās grupas rada ideoloģiju un veidu, kādā šī ideoloģija tiek leģitimizēta un

popularizēta. Valoda un kultūra kā reāla prakse tiek konstruēta specifiskā interaktīvā kontekstā un izpaužas kā simboliskas domnēšanas modelis, kas pamatojas uz zemapziņā pastāvošiem noteikumiem (*habitus*). *Habitus* apzīmē pamatpieņēmumus, kas tiek internalizēti socializācijas procesā un rada praksi, uztveri un attieksmes, kas tiek pieņemtas kā pašas par sevi saprotamas, kaut arī netiek apzināti reproducētas. Vienas un tās pašas sociālās grupas locekļiem šis kopīgais *habitus* nosaka to sociālo identitāti un līdz ar to arī lingvistisko uzvedību.

Tomēr P. Burdjē teorija (tāpat kritiskā diskursa analīze kā valodas izpētes metode) piemērojama galvenokārt viena valodas situācijas komponenta – lingvistiskās attieksmes – analīzei, bet ar to nepietiek, lai kompleksi saistītu ar pārējiem komponentiem – valodu prasmi un valodu lietojumu. Kritiskā diskursa analīze vairumā gadījumu norobežojas no valodas politikas – tātad arī apzināti “stāv pāri” analizētās valodas runātāju tiesību apdraudējumam, sociolingvistisko funkciju zudumam u. tml. Atbalstāms ir Dž. Džozefa viedoklis: “Ja kāda konkrēta kritiskā diskursa analīzes forma ļauj tikai ticēt vairāk ideālistiskai, nevis pragmatiskai pieejai valodas politikai gadījumos, kad ideālisms jau vēsturiski ir apliecinājis sevi kā neproduktīvu, tad tā ir šī kritiskā diskursa analīzes forma, kas jāmaina” (Džozefs 2008: 170).

Sociolingvistiem tuvāks ir jēdziens par vēsturiski un sociāli specifisku valodas ideoloģijas saistību ar plašu politisku un sociālu kontekstu, tajā ietverot arī nācijas pastāvēšanas nosacījumus. Kā atzīst V. Braits, “pašlaik svarīgāk šķiet nevis pilnveidot sociolingvistikas teoriju, bet rast veidu, kā plašāk iesaistīt sociolingvistiku aizvien vairākās jomās” (Paulson, Tucker 1997: 60). Beidzamās desmitgades sociālo un humanitāro zinātņu diskursā jēdzieni “valoda”, “kultūra” un “identitāte” tiek cieši saistīti vai pat uzlūkoti par nedalāmiem, turklāt it īpaši antropologu vidū populārs ir viedoklis, ka šo jēdzienu uztveri gan individuālā, gan kolektīvā līmenī nosaka politiski, ekonomiski un sociāli faktori, līdz ar to apšaubot objektīvu situācijas konstatāciju un izvērtējumu un dažkārt – arī valsts un sabiedrības lomu valodas un kultūras identitātes uzturēšanā. Sociolingvistu – valodas politikas speciālistu – skatījums ir atšķirīgs. Valodas situācija ir raksturojama eksaktā izteiksmē. Valodas un kultūras vide praktiski vienmēr tiek veidota un uzturēta apzināti (un tā tas bijis jau kopš pirmo valstisko veidojumu rašanās neatkarīgi no normatīvu vai programmatisku dokumentu eksistences).

Valoda kā simbols?

Formāli pieejot, valodu nevarētu klasificēt kā simbolu šī vārda pierastajā nozīmē – kā realitātes atspoguļojumu sabiedriski nozīmīgā elementā ar tradicionāli iekodētu nozīmi. Oficiāli atzīti valstu simboli parasti ir trīs – karogs, ģerbonis un himna, un Latvijas Republika nav izņēmums. Šie simboli ir stingri reglamentēti ar likumu (*Likums Par Latvijas valsts ģerboni, Latvijas valsts karoga likums, Likums par Latvijas valsts himnu*). Kā neoficiāli Latvijas simboli tiek minēti gan dabas objekti (Daugava, Gaiziņš), augu un dzīvnieku valsts pārstāvji (liepa, ozols, margrietiņa, divpunktu mārīte, baltā cielava u. c.), pilsētvides objekti (Brīvības pieminekļi, Nacionālās bibliotēkas jaunceltne, Vecrīga u. tml.), svētki (Jāņi, Dziesmu svētki, pat kapusvētki). Tomēr gan sadzīviskā, gan publicistiskā limenī latviešu valoda Latvijā tiek atzīta par īpaši nozīmīgu valsts un valstiskuma simbolu.

Pirms desmit gadiem, apcerot sabiedrības integrācijas procesu, rakstīju: “Latviešu valodas simboliskās lomas veidošana pārejas tipa valsts situācijā ir ilgstošs process, ko iespaido dažkārt pretrunīgi vēsturiski, psiholoģiski un politiski faktori. Valoda, protams, ir viens no valsts pamatsimboliem, bet atšķirībā no citiem simboliem – valsts karoga, ģerboņa, himnas u. tml. – to nevar pieņemt tikai pasīvi. Valodas kā valsts simbola pieņemšana nozīmē tās apguvi un lietošanu, kā arī valodu hierarhijas atzīšanu. Tādēļ nevajadzētu ignorēt aizvien biežāk vērojamos mēģinājumus mazināt valsts valodas simbolisko nozīmi. Tas izpaužas dažādi variētā teicienā: “Nav svarīgi, kurā valodā runā, galvenais ir saprasties” (apzināts filozofisko un sociolingvistisko kategoriju sajaukums). Latviešu valodas kā integrācijas instrumenta noliegums savukārt sastopams bieži tirāžētajā sižetā par cilvēku, kas latviešu valodu vai nu neprot, vai tajā nerunā, toties ir īstens valsts patriots. Šāda nostādne būtu pieļaujama tikai kā īslaicīga pārejas posma parādība vecākās paaudzes cilvēku vidū. Var jau būt, ka šādi cilvēki šķiet lojāli pret Latvijas valsti, bet viņi ir un paliek nelojāli pret latviešu valodu asas valodu konkurences situācijā. Jautājums, vai drīkstam pašreizējā situācijā nošķirt Latvijas valsti no latviešu valodas, lai paliek atklāts. Tomēr jāuzsver, ka valsts valodas integratīvā funkcija pilnībā ir īstenojama tikai tad, kad valsts valodas lietojums instrumentālā funkcijā vairs problēmas nerada. Latvijā šāda situācija vēl nav izveidojusies. Tāpēc pašlaik, pārejas posmā, vairāk uzsverama nevis valsts valodas simboliskā, bet tieši instrumentālā loma, tātad latviešu valoda ne tikai jāciena un jāgodā kā valsts simbols, bet arī aktīvi jālieto oficiālajā komunikācijā un lingvistisko grupu savstarpējā saziņā”

(Druviete 2000: 185). Arī 2010. gadā akcenti nav mainījušies. *Valsts valodas likuma* eksistence pati par sevi vien nepadara latviešu valodu par simbolu, tomēr Latvijas valsts, latviešu etnosa un latviešu valodas saistībai sabiedrības skatījumā ir nenoliedzami simboliska nozīme, kas gan ne vienmēr nodrošina reālu latviešu valodas lietojumu dažādu tautību Latvijas iedzīvotāju saziņā. Pētījumos parādās, ka Latvijas minoritāšu vidū pastāv divas tendences: uzsvērt valsts valodas simbolisko lomu, bet ne reālo lietojumu, kā arī noliegt latviešu valodu kā Latvijas valsts simbolu, norādot uz sabiedrības multietnisko sastāvu.

Pret tēzi "Latviešu valoda ir Latvijas valsts simbols" atklāti iebildīs tikai pārprastā politkorektuma aizstāvji. Tomēr valoda kā simbols un pat valsts valodas statuss konstitucionālā līmenī uzliek visai formālus pienākumus. Cienīt un godāt valodu var arī, to nelievojot. Jaunzēlandes simbols ir maoru valoda, arī Īrijas piemērs liek aizdomāties, ka ar formālu godpilnu statusu nepietiek.

Valodas juridiskais statuss

Jau minējām, ka valodas kā identitātes elementa uztverei šīs valodas kolektīva apziņā nav tiešas saistības ar valodas faktisko hierarhiju vai juridisko statusu. Etnoss vairumā gadījumu identificējas ar attiecīgo lingvistisko idiomu neatkarīgi no tā oficiālā definējuma tiesību aktos. Tiesa, šī identifikācija apzinātas valodas politikas ceļā var tikt gan nomākta, gan veicināta.

Valodas politika – apzinātu pasākumu kopums valstī runāto valodu funkcionālā sadalījuma saglabāšanai, runātāju kolektīvo un individuālo valodas tiesību noteikšanai un valodu izpētei un attīstīšanai – valstīs vai valstiskos veidojumos tiek īstenota ar noteikta juridiska instrumentārija un tā izpildē un uzraudzībā iesaistīto valsts institūciju starpniecību.

Latvija pieder pie valstīm, kurās valodas politika ir viena no nozīmīgākajām un labāk sakārtotajām iekšpolitikas jomām. Latvijā radīta valodas noturības normatīvā bāze, pastāv administratīvu, zinātnisku un pedagoģisku institūciju kopums, kas nodrošina latviešu valodas kā valsts valodas funkcionēšanu, latviešu valodas runātāja lingvistisko cilvēktiesību aizsardzību un latviešu valodas kā sabiedrības integrācijas valodas apguvi un lietošanu. Svarīgi atzīmēt, ka Latvijas valodas politika izstrādāta uz stingras sociolingvistiskās teorijas bāzes, ņemot vērā daudzu ārvalstu pieredzi, tās izstrādē piedalījušies citu valstu eksperti, un tā guvusi arī starptautisku akceptu (Hogan-Brun et al. 2009).

Latviešu valoda kā valsts valoda:
simbols, saziņas līdzeklis vai
valstiskuma pamats?

Latvijas valodas politikas mugurkauls ir latviešu valodas kā vienīgās valodu hierarhijā augstākās valodas statuss. Kāds ir šī statusa juridiskais, simboliskais un faktiskais segums?

Vispirms pievērsīsimies terminoloģijai. Valoda (federālās valstīs vai valstīs ar īpašu vēsturisko situāciju – arī divas vai vairākas valodas), kas valodu hierarhijā ieņem augstāko pozīciju, iegūst leģitīmu statusu, kas latviešu terminoloģijā būtu atveidojams kā *valsts* vai *oficiālās* valodas statuss. Šajā jēdzienā tiek ietvertas vairākas pazīmes: 1) šī valoda tradicionāli tiek lietota valsts teritorijā, 2) tā ir iedzīvotāju vairākuma pirmā valoda, 3) tā funkcionē visās sociolingvistiskajās funkcijās vai atrodas straujas funkciju ekspansijas procesā. Parasti ar tradīcijas vai likuma spēku tiek nodrošinātas pilsoņu tiesības lietot šo valodu visā valsts teritorijā, šīs valodas prasme ir nepieciešama, lai varētu darboties noteiktās profesijās, tās apguve ir obligāta izglītības sistēmā, kā arī valsts līmenī tiek nodrošināta šo valodu izpēte un standartizācija.

Pasaulē nepastāv konsekvence šādu valodu terminoloģiskajā apzīmējumā. To vairāk nekā simt valstu konstitūcijās, kurās ir panti par valodu, atkarībā no valodas situācijas valstī lietoti termini – “nacionālā valoda”, “patības valoda”, “tradicionālā valoda”, “darba valoda”, “centrālā valoda”, “kopīgā valoda” u. tml. Visbiežāk lietotie termini ir “oficiālā valoda” un “valsts valoda”. Vairumā gadījumu beidzamie jēdzieni netiek šķirti – piemēram, Brazīlijas, Ķīnas, Nepālas konstitūcijās lietots termins “valsts valoda”, bet Ēģiptes, Francijas un Jemenas konstitūcijās – “oficiālā valoda”. Savulaik, 1953. gadā, UNESCO gan rekomendēja terminu “valsts valoda” attiecināt uz valodu, kam piešķirta valsts simbola un sabiedrības integrācijas līdzekļa loma, un “oficiālā valoda” – uz valodu, kas veic galvenokārt instrumentālas, praktiskas funkcijas, tomēr šis šķīrums nav ieviesies. Var piebilst, ka tik tiešām ir ne mazums piemēru, kad valsti noteikta gan nacionālā (angliski *national*), gan oficiālā valoda. Bet visos gadījumos tas saistīts ar kādas valodas īpašo lomu valsts identitātē (īru valoda kā nacionālā un pirmā oficiālā valoda līdztekus angļu valodai kā otrajai oficiālajai valodai Īrijā, maltiešu valoda kā nacionālā blakus maltiešu un angļu valodai kā oficiālajai Maltā, sango kā nacionālā un franču kā oficiālā Centrālāfrikas Republikā).

Starptautiski saistošos dokumentos nekādu vadlīniju terminu lietošanai nav. Baltijas valstu lingvistiskajā likumdošanā jau pirmskara laikā ir nostiprinājies termins “valsts valoda”, uzsverot gan tās sabiedrības vienotājas lomu, gan lietojumu oficiālā saziņā un lietvedībā. Mums gan jāreķinās, ka šī nianse var pazust tulkojumā. Latviešu valodas termins “valsts valoda” tiek atveidots gan

kā “*state language*”, gan visbiežāk – “*official language*”. Tātad jāsecina, ka termini “valsts valoda” un “oficiālā valoda” praksē tiek lietoti kā sinonīmi un to šķīrums ir problemātisks. Termins “nacionālā valoda” latviešu valodniecībā tradicionāli tiek lietots ar citu nozīmi. Tas apzīmē attīstītu tautības valodas formu, kas veidojusies nācijas konsolidēšanās laikā, tāpēc nav izmantojams latviešu valodas valstiskā statusa raksturošanai.

Latvijā tātad tiek lietots termins “valsts valoda”, nevis “oficiālā valoda”, šādi uzsverot latviešu valodas simbolisko un integratīvo, ne tikai instrumentālo lomu. Šāda prakse pastāv jau kopš 20. gadsimta divdesmitajiem gadiem, un tekstos latviešu valodā stingri jāievēro tieši termins “valsts valoda”.

Vajadzētu atcerēties vēl dažas patiesības. Pirmkārt, neatkarīga Latvijas valsts un latviešu valoda diemžēl nav nesaraujami saistīti jēdzieni. Teorētiski Latvijas sabiedrība var integrēties arī uz krievu vai angļu valodas pamata un var pastāvēt Latvijas valsts, kurā latviešu valodai ir tikai kultūras, sadzīves un ģimenes valodas loma.

Otrkārt, var pastāvēt atšķirība starp valodas nominālo un faktisko statusu. Valsts valodas statusa formulējumam Latvijas Republikas *Satversmē* ir liela ideoloģiska nozīme, bet tas neietver šā statusa iedzīvināšanas un kontroles mehānismu. Valsts valodas statusa deklarācija valsts konstitūcijā teorētiski neizslēdz citas valodas lietošanu ne tikai neformālajā, bet arī oficiālajā saziņā. Tātad mērķtiecīgi un sistemātiski ir jāsaglabā latviešu valodas pozīcijas, izmantojot plaša spektra juridiskās aizsardzības mehānismu – *Valsts valodas likumu* un tā izpildes normatīvos aktus.

Treškārt, latviešu valodas noturība ir garantējama tikai tad, ja tiks uzturēta stingra prasība pēc monolingvisma valsts (ne sabiedrības vai atsevišķa indivīda) līmenī. Tas nozīmē, ka vismaz sociāli un ekonomiski aktīvajiem minoritāšu pārstāvjiem jāprot valsts valoda, turklāt par obligātu, nevis brīvprātīgu izvirzāma prasība to lietot oficiālajā saziņā kā starptautiski saistošajos dokumentos ietvertu normu, kas ņemama vērā arī Latvijā.

Latvijas Republikas Pamatlikumā – 1922. gadā pieņemtajā *Satversmē* – panta par valsts valodu nebija līdz pat 1998. gadam, kaut termins “valsts valoda” normatīvajos aktos lietots jau kopš 1921. gada (*Noteikumi par valsts ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā* (1921), *Likums par valsts valodu* (1935) u. c.). Tikai 1998. gada 15. oktobrī *Satversmes* 4. pants tiek papildināts ar nosacījumu par valsts valodu.

Pašreiz *Latvijas Republikas Satversmē* valodas jautājumi tieši skarti divos pantos. 4. pants paredz, ka Latvijas Republikā valsts

valoda ir latviešu valoda. Savukārt 114. pantā tiek nodrošinātas mazākumtautību tiesības saglabāt un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību. Bez tam vairākas *Satversmē* nostiprinātās tiesības iespējams realizēt vienīgi ar valodas starpniecību. Īpaši šeit ir jāizdala vārda brīvība, t. i., tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju un paust savus uzskatus (110. pants), privātās dzīves aizsardzība (96. pants) un tiesības vērsties valsts vai pašvaldību iestādēs ar iesniegumiem un saņemt atbildi pēc būtības (104. pants). *Satversmē* nostiprinātās tiesības ir īstenojamas bez jebkādas diskriminācijas (91. pants), kas aizliedz arī nepamatotus un neobjektīvus valodas lietošanas ierobežojumus.

Saistībā ar grozījumiem *Saeimas vēlēšanu likumā*, ar ko tika atcelta prasība pēc latviešu valodas zināšanām deputātu kandidātiem, *Satversmē* 2002. gadā tika papildināta ar svinīgo solījumu, kurā deputāts zvēr (svinīgi sola) “būt uzticīgs Latvijai, stiprināt tās suverenitāti un latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu” (18. pants). 21. pants tika papildināts ar nosacījumu: “Saeimas darba valoda ir latviešu valoda”, savukārt 101. pants 2004. gadā – ar nosacījumu: “Pašvaldību darba valoda ir latviešu valoda”. 2002. gadā arī 104. pants tika izteikts jaunā redakcijā: “Ikvienam ir tiesības likumā paredzētajā veidā vērsties valsts un pašvaldību iestādēs ar iesniegumiem un saņemt atbildi pēc būtības. Ikvienam ir tiesības saņemt atbildi latviešu valodā”.

Valsts valodas nostiprināšana likumos

Satversmē nostiprinātais latviešu valodas kā valsts valodas statuss un principi valsts valodas lietošanas jomā plašāk ir izvērtēti likumos, it īpaši speciālos valodu likumos. Latvija nav izņēmums pasaules valstu starpā – valodu likumi ir vairāk nekā 1200 gadu sens likumdošanas atzars, kas arī mūsdienās tiek aktīvi veidots un papildināts. Beidzamajos desmit gados ir pieņemti *Poļu valodas likums*, *Īru valodas likums*, ir izstrādāti *Dāņu valodas likums* u. c. Likumu būtība un struktūra ir samērā līdzīga, bet to virsraksti ir veidoti pēc atšķirīgiem principiem (sal. *Likums par franču valodas lietošanu*, *Igaunijas Republikas Valodas likums*, *Poļu valodas likums*, *Franču valodas harta*, *Lietuvas Republikas Valsts valodas likums* utt.). Kā norāda Eiropas Nacionālo valodu institūciju federācija, “Lingvistiskā realitāte ikvienā Eiropas valstī ir atšķirīga, jo veidojusies dažādu vēsturisku, sociālu un politisku apstākļu rezultātā. EFNIL biedru – ES dalībvalstu galveno vai valstisko valodas politikas institūciju – misija ir valstu oficiālo, standartizēto valodu atbalstīšana ar zinātnisko

pētījumu, kā arī valodas statusa un valodas kultūras stiprināšanas pasākumu starpniecību. Bez tam tās atbildīgas par valodas lietojuma un valodu daudzveidības monitoringu attiecīgajā dalībvalstī” (EFNIL 2009). Valstis izstrādā savu pieeju terminoloģijai. Latvijā likumu filozofija ir atspoguļojusies arī to nosaukumā – *Valsts valodas likums* (1935, 1999) pretstatā *Valodu likumam* (1989, 1992).

Nedaudz ieskatīsimies arī vēsturē. Pirmais dekrēts par oficiāla statusa piešķiršanu latviešu valodai tika publicēts 1918. gada 4. janvārī t. s. Iskolata Republikā Valkā. Tajā latviešu valodai piešķirtas vienlīdzīgas tiesības ar vācu un krievu valodu. Neilgu laiku esot pie varas P. Stučkas valdībai, tika izdots *Latvijas padomju valdības dekrēts par oficiālos rakstos lietojamām valodām* (1919. gada 8. martā). Arī tajā vēl nebija noteikta latviešu valodas prioritāte.

Pēc Latvijas Republikas proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī tika pieņemti vairāki normatīvi akti, kas nostiprināja latviešu valodas statusu: *Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību* (1918. gada 6. decembrī), *Noteikumi par valsts ierēdņu pārbauddišanu valsts valodas prašanā* (1921. gada 22. novembrī), *Noteikumi par valsts valodu* (1932), *Likums par atklātiem izziņojumiem* (1932), *Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts valodu* (1934). Latviešu valodas pozīcijas pilnā mērā nostiprināja *Likums par valsts valodu* (1935. gada 5. janvārī).

Pēc Latvijas Republikas inkorporācijas Padomju Savienībā valodu koeksistenci Latvijā noteica PSRS valodas politikas principi. Latviešu valodas sociolingvistiskās funkcijas aizvien sašaurinājās, un astoņdesmito gadu beigās kolektīvas latviešu divvalodības apstākļos bija izveidojušies priekšnoteikumi straujai latviešu lingvistiskajai asimilācijai.

1988. gada 1. un 2. jūnijā Latvijas Radošo savienību plēnumā pirmoreiz publiski tika izteikta doma par valsts valodas statusa atjaunošanu latviešu valodai. 1988. gada 11. jūlijā LPSR Augstākās Padomes Prezidijs izveidoja *Darba grupu priekšlikumu izskatīšanai par Latvijas PSR Konstitūcijas un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanu sabiedrības demokratizācijas un tautas deputātu padomju darba uzlabošanas jautājumos*. Pēc darba grupas vadītāja vietnieces A. Blinkenas aicinājuma sākās sabiedrības kustība, atbalstot prasību piešķirt latviešu valodai valsts valodas statusu. Atbalstam tika savākti 354 280 parakstu (sk. Blinkena 1998).

1988. gada 6. oktobrī tika pieņemts LPSR Augstākās Padomes lēmums par latviešu valodas statusu. 1989. gada 5. maijā tika pieņemts Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas likums *Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) papildināšanu un LPSR*

Valodu likums. Pamatlikums tika papildināts ar 73.¹ pantu: “Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā valsts valoda ir latviešu valoda. Latvijas PSR valsts valodas un citu valodu lietošanas kārtību nosaka Valodu likums”. Savukārt Valodu likumā tika noteikta latviešu valodas un citu valodu lietošana valsts, tautas saimniecības un sabiedriskās darbības sfērās, pilsoņu valodas izvēles tiesības un valodu aizsardzības pasākumi. Atsevišķas likuma normas stājās spēkā tikai trīs gadu laikā pēc likuma stāšanās spēkā. Tālaika politiskajā situācijā šis likums vērtējams kā nenoliedzams sasniegums, jo tas aizsāka ilgstošos valodu hierarhijas maiņas procesus. Pakāpeniskums latviešu valodas funkciju atjaunošanā bija nepieciešams, lai radītu materiālo bāzi latviešu valodas mācīšanai un lietošanai valsts varas un pārvaldes institūcijās, kā arī lai panāktu psiholoģisko lūzumu sabiedrībā.

1989. gada 3. maijā Ministru Padome akceptēja *Programmu latviešu valodas funkcionēšanas nodrošināšanai valsts, sabiedriskās, kultūras dzīves un citās sfērās*. Programmā (1989–1992) bija iekļauti prioritāri pasākumi vairākos virzienos: latviešu valodas mācīšana pieaugušajiem darba laikā un bez maksas, metodiskā nodrošinājuma izstrāde, materiāli tehniskās bāzes nostiprināšana lietvedības pārkārtošanai, sinhronās tulkošanas iekārtu iegāde u. c. Tika pieņemts valdības lēmums par pensijas un darba algas saglabāšanu skolotājiem, kuri iesaistījās latviešu valodas mācīšanā. Tika sagatavots un publicēts arī liels skaits mācību grāmatu, mācību palīglicekļu un vārdnicu.

1991. gada 21. augustā Latvija *de facto* atguva neatkarību. 1992. gada 31. martā tika pieņemts Latvijas Republikas *Likums par grozījumiem un papildinājumiem LPSR Valodu likumā*. Šajos grozījumos un papildinājumos atspoguļojās pārmaiņas Latvijas valstiskajā statusā un tika nostiprināta valodu juridiskā hierarhija. Līdztekus valsts valodas tiesību garantēšanai Latvijas minoritāšu valodu attīstība tika nodrošināta ar likumu *Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju* (1991. gada 19. martā, grozījumi 1994. gada 15. jūnijā).

Valodu likuma izpildes nodrošināšanai 1992. gadā tika izveidots *Valsts valodas centrs, Galvenā valsts valodas atestācijas komisija*, kas vadīja valsts valodas prasmes atestācijas procesu Latvijā, un *Valsts valodas inspekcija*, kas kontrolēja *Valodu likuma* un attiecīgo normatīvo aktu izpildi. Latviešu valodas kvalitāti veicināja *Vietvārdu komisija*, kas sekmēja vēsturiski pareizu un latviskai kultūrvidei raksturīgu vietvārdu saglabāšanu, atjaunošanu un precīzu lietošanu; tika izveidota *Latviešu valodas ekspertu komisija*, lai koptu un normētu

latviešu literāro valodu un veicinātu tās attīstību un funkcionēšanu valsts valodas statusā; sāka darboties *Valsts valodas konsultāciju dienests*.

Tā kā kopš 1989. gada bija pieaudzis latviešu valodas prasmes līmenis minoritāšu vidū, kā arī noticis psiholoģiskais lūzums attiekmē pret latviešu valodu, bija jāspēr nākamais solis valsts valodas statusa nostiprināšanā. 1995. gadā tika sagatavots un Saeimai nosūtīts *Valsts valodas likumprojekts*, bet 1998. gadā tika papildināts Latvijas Republikas *Satversmes* 4. pants, konstitucionāli apstiprinot, ka valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Ņemot vērā, ka pēc 1992. gada tika pieņemti vairāki starptautiski saistoši dokumenti minoritāšu un valodu tiesību jomā, piemēram, *Vispārējā nacionālo minoritāšu aizsardzības konvencija* (1994), ko Latvija parakstīja 1995. gadā, *Hāgas rekomendācijas par nacionālo minoritāšu tiesībām uz izglītību*, *Oslo rekomendācijas par nacionālo minoritāšu lingvistiskajām tiesībām* u. c., Saeima noraidīja valdības sagatavoto likumprojektu un izstrādāja alternatīvu valodas likumu, kurā valodas normas pēc iespējas ir saskaņotas gan ar starptautiskajiem dokumentiem cilvēktiesību jautājumos, gan ievēroti starptautisko ekspertu ieteikumi. Likums tika pieņemts 1999. gada 9. decembrī, tas ir secīgs posms Latvijas valodas politikā un galvenais instruments latviešu valodas statusa nodrošināšanā. Likumu papildina 11 Ministru kabineta noteikumi, kas precizē atsevišķu pantu normas.

Konceptuāla atšķirība no 1992. gada *Valodu likuma* parādās jau likuma nosaukumā: 1999. gadā ir pieņemts *Valsts valodas likums*. Teorētiski ir iespējams veidot arī tādu likumu, kas aptvertu visus valodas politikas aspektus valstī, tātad arī minoritāšu valodu un svešvalodu lietošanas reglamentāciju. Šajā gadījumā likums ekskluzīvi nosaka tikai latviešu valodas lietojumu, perspektīvā pieļaujot īpašu likumu izstrādi, piemēram, par minoritāšu valodām. Viens izņēmums tomēr saistās ar lībiešu valodu – 4. pantā noteikts: “Valsts nodrošina lībiešu valodas kā pirmiedzīvotāju (autohtonu) valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību”.

Specifisku valodas politikas jautājumu risināšana deleģēta speciālajiem likumiem. Valodu lietojumu plašsaziņas līdzekļos noteica *Radio un televīzijas likums* (1995), tagad – *Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likums* (2010). *Valsts valodas likumā* tika noteikts, ka “Latvijas Republikā ir garantētas tiesības iegūt izglītību valsts valodā. Valsts valodas lietošanu izglītībā nosaka izglītību regulējošie likumi”. Precīza valodu lietojuma reglamentācija tiek sniegta *Izglītības likumā un Augstskolu likumā*, valodu lietojums augstākajā

Latviešu valoda kā valsts valoda:
simbols, saziņas līdzeklis vai
valstiskuma pamats?

izglītībā aktualizēties līdz ar jauna *Augstākās izglītības likuma* apspriešanu kopš 2005. gada.

Kaut arī *Valsts valodas likuma* izstrādes process bija ilgs, sarežģīts un pretrunīgs un joprojām tiek apšaubītas dažas likuma normas, juridiska rakstura diskusiju posms pamatos ir beidzies. Latvija ir pilntiesīga Eiropas Savienības un NATO dalībvalsts, ir ratificēta *Vispārējā nacionālo minoritāšu aizsardzības konvencija*, valodas politika starptautisko organizāciju un ekspertu limenī ir atzīta par atbilstīgu Latvijas Republikas starptautiskajām saistībām un valodas un minoritāšu tiesību standartiem. Latvijas valodas politika vērsta uz integrētas sabiedrības veidošanu, garantējot iespēju saglabāt, attīstīt un noteiktās sociolingvistiskās funkcijās lietot Latvijas minoritāšu valodas un nodrošinot latviešu valodas konkurētspēju un tās runātāju lingvistisko cilvēktiesību aizsardzību. 2006. gadā pieņemtā *Valsts valodas politikas programma* (sk. www.valoda.lv) ietver konceptuālas pamatnostādnes latviešu valodas kvalitātes attīstīšanai, valodas apguvei un izpētei (t. s. valodas politikas pedagoģiskajā un lingvistiskajā aspektā). Tomēr Latvijas valodas situācijā latviešu valodas kā valsts valodas statusa juridiska nostiprināšana ir valodas ilgtspējas priekšnoteikums, tāpēc normatīvā bāze regulāri jāaktualizē. Tikpat svarīgi ir nodrošināt adekvātu valsts finansējumu *Valsts valodas politikas programmai* un stiprināt latviešu valodas attīstības nodrošinātājas institūcijas – *Latviešu valodas aģentūru*, *Valsts valodas centru*, kā arī sabiedriskās un zinātniskās institūcijas, kas veicina latviešu valodas konkurētspēju un izpēti.

Iestrādes secinājumiem

Latviešu valodas runātāju skaits, tās kvalitāte un valsts valodas statuss paši par sevi varētu nodrošināt stabilas valodas pozīcijas vismaz pārskatāmā nākotnē. Tomēr nedrīkst ignorēt globālo sociolingvistisko procesu un valodu konkurences ietekmē reāli pastāvošos riskus, ko apzinātas valodas politikas ceļā iespējams vismaz mazināt.

Šos riskus radījušas taktiskas (ne stratēģiskas) kļūdas Latvijas valodas politikā, nespēja juridiski līdzsvarot konkurentvalodu augsto ekonomisko vērtību (privātā uzņēmējdarbība, patērētāja tiesības!), vienkāršota minoritāšu tiesību izpratne. Pašu latviešu starpā visai bīstami ir mīti un stereotipi valodas jomā, starp tiem – valodas politikas lingvistisko aspektu (valodas kopšana, valodas standartizācija) nozīmes pārvērtēšana, koncentrējoties uz atsevišķu valodas

parādību kritiku, bet nesaskatot eksistenciālas problēmas valodas pastāvēšanai.

Daudz rakstīts arī par to, ka pašu latviešu lingvistiskā uzvedība liela lingvistiski pašpietiekama valodas kolektīva klātbūtnē neatbilst valsts valodas runātāja pašcieņai. Kā rāda LVA 2009. gada pētījums, tikai 32% latviešu, vērsoties pie cittautiešiem, izmanto latviešu valodu. Un tas nav valsts politikas vai likuma nepilnību, bet pašu iedzīvotāju attieksmes jautājums. Joprojām nav atbildes uz jautājumu, kā motivēt latviešu sabiedrību aktīvi uzturēt latviešu valodas vidi, tādējādi palīdzot citiem Latvijas iedzīvotājiem valodas apguvē.

Latvijas valodas politikā svarīgākie uzdevumi ir:

- mērķtiecīgi stiprināt latviešu valodu visās sabiedrības dzīves jomās, īstenojot valsts programmas latviešu valodas lietojuma nodrošināšanā, aizsardzībā un attīstībā;
- nodrošināt latviešu lingvistiskās cilvēktiesības saņemt informāciju un pakalpojumus latviešu valodā.

Jāņem vērā, ka valodu konkurenci Latvijā un latviešu valodas pozīcijas turpmāk daudz spēcīgāk ietekmēs ekonomiskie faktori, nekā tas bijis beidzamo divdesmit gadu laikā. Ekonomiskā motivācija latviešu valodas lietojumam, kas, atšķirībā no latviešu valodas prasmes, joprojām ir nepietiekamā līmenī, brīvas preču un pakalpojumu tirgus un darbaspēka migrācijas apstākļos vēl vairāk mazināsies. Jāapsver iespējas, kā kompensēt šo ekonomiskās motivācijas kritumu ne tikai ar juridiskiem, bet arī ar finansiāliem līdzekļiem, kā arī mērķtiecīgi sabiedriskajā domā nostiprinot apziņu, ka nacionāla valsts un valsts valoda ir vērtība, kas tālu pārsniedz patērētāju sabiedrības filozofiju.

Tomēr jāsecina, ka Latvijas valodas vides problēmu cēlonis ir nevis valsts valodas neprasme, bet valsts valodas (ne)lietošana! Kā pārlicināmie daudzos sociolingvistiskos pētījumos (piemēram, *Latviešu valodas aģentūras* un SIA *Fieldex* padziļinātajā apjomīgajā pētījumā 2009. gada nogalē), tikai no 8 līdz 12% respondentu (atkarībā no vecuma un reģiona) latviešu valodas zināšanu nav vai arī tās ir vājas. Vecuma grupā no 15 līdz 24 gadiem (tātad skolēnu un absolventu vidū) ļoti labu un labu valodas pratēju īpatsvars pārsniedz 90%. Jebkurš pamatskolas vai vidusskolas absolvents kārtu centralizēto eksāmenu latviešu valodā, tā ka bez latviešu valodas zināšanām skolu beigt nevar. Līdz ar to latviešu valodas apguvi jau tagad nodrošina esošā bilingvālās izglītības sistēma. Valodas reālo lietojumu turpretim nodrošina pavisam citi faktori – valodu ekonomiskā vērtība vai stereotipi par to, tradīcijās un/vai mentalitātē

balstīti latviešu un krievu valodas kolektīvu atšķirīgie lingvistiskās uzvedības modeļi.

Latvija tāpat kā vairums Eiropas valstu ir nacionāla valsts, kas izveidojusies viena etnosa pašnoteikšanās tiesību īstenošanas ceļā. Nacionāla valsts ir vienīgais ietvars, kas var garantēt un nostiprināt Latvijas tautas izredzes dinamiskajā izzūdošo robežu un attālumu pasaulē. Tikai un vienīgi nacionālā un demokrātiskā valstī Latvijas tauta varēs nodrošināt savu ilgtspēju – tautas ataudzi, nacionālās identitātes un latviešu valodas attīstību. Tikai saliedēta nācija spēs pienācīgi atbildēt uz jaunajiem globālajiem izaicinājumiem. Tikai nostiprinot latviešu dziļāku izpratni un solidāru atbildību par demokrātiskas Latvijas valsts vērtību, ir iespējams nodrošināt pārticīgu un ilgtspējīgu Latvijas nākotni. Nacionālas valsts pamats ir Latvijas *Satversme* un tajā nostiprinātās vērtības – demokrātija, tiesiskums, latviešu valoda un kultūra, personas brīvība un cilvēka tiesības. Tādēļ Latvijai jāspēj attīstīt latviešu valodas un kultūras attīstībai labvēlīga vide, jo esam atbildīgi visas pasaules priekšā par šo unikālo vērtību saglabāšanu. Tā kā valodu un kultūru dažādība ir atzīta par visas cilvēces īpašumu, mērķtiecīgi nostiprināt latviešu nacionālās identitātes elementus ir ne tikai mūsu tiesības, bet arī pienākums. Šis uzdevums paveicams arī pašreizējā etnodemogrāfiskajā situācijā, turklāt ir iespējams sabalansēt dažādo grupu intereses, ja tiks stiprinātas kopīgās pamatvērtības, pirmām kārtām – lojalitāte pret Latvijas valsti un latviešu valoda ne tikai simboliskas, bet reālas valsts valodas statusā. Problēmas var rasties, rodas, ja, ignorējot vēsturi un politiku, valoda (mūsu gadījumā konkrēti latviešu valoda) tiek traktēta kā varas izpausmes elements, ja tā saistīta ar dominanto un subordinēto grupu teoriju un tiek popularizēta *laissez-faire* pieeja gan valodu hierarhijas, gan valodas kvalitātes ziņā. Nākotnes vārdā mēs to nedrīkstam atļauties. Latviešu valodai Latvijas valstī jābūt gan simbolam, gan sabiedrības integrācijas pamatam, gan galvenajam lingvistiskās vides elementam.

LITERATŪRA

- Blinkena, A. (1998). *Ceļā uz valsts valodu*. R.: Valsts valodas centrs.
- Blommaert, J. (2005). *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bratt-Paulston, C., Tucker, G. R. (Eds.) (1997). *The Early Days of Sociolinguistics: Memories and Reflections*. Summer Institute of Linguistics.
- Dei, F. (2005). Language, culture, identity. *Languages and Identities in Historical Perspective*. Ed. by A. K. Isaacs. Pisa: Edizioni Plus, pp. 1–11.

- Druviete, I. (2000). Valsts valoda Latvijas sabiedrības integrācijas procesā. *Integrācija un etnopolitika*. R.: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 184.–198. lpp.
- Druviete, I. (2006). Latvijas valodas politikas pamatnostādnes Eiropas Savienības kontekstā. *Letonikas pirmais kongress. Plenārsēžu materiāli*. R.: Latvijas Zinātņu akadēmija, 19.–34. lpp.
- Druviete, I. (2009). Latviešu valodas tēls plašsaziņas līdzekļos un interneta diskusijās. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 4. R.: LU Akadēmiskais apgāds, 13.–20. lpp.
- Druviete, I. (2010). The development of sociolinguistics in the Baltic States. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. Ed by Martin J. Ball. London; New York: Routledge, pp. 402–411.
- Džozefs, Dž. (2008). *Valoda un politika*. R.: Zinātne.
- EFNIL Dublinas deklarācija “Par oficiālo valodu un reģionālo un minoritāšu valodu attiecībām Eiropā”. Eiropas Nacionālo valodas institūciju federācija (EFNIL) 7. gadskārtējā konference (Dublina, 2009. gada 4.–6. novembris).
- Grin, F. (2005). Can we be confident about the “1 + 2 model”? For a critical evaluation of the communication scenarios in Europe. Presentation, EFNIL Annual Conference, Brussels, November 24–25.
- Grin, F. (2008). Principles of policy evaluation and their application to multilingualism in the European Union. *Respecting linguistic diversity in the European Union*. Ed. by X. Arzoz. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, pp. 73–83.
- Hirša, Dz. (2007). *Plašsaziņas līdzekļi par latviešu valodu. Attieksme, izpratne, informācija un dezinformācija*. R.: LU Latviešu valodas institūts.
- Hogan-Brun, G., Ozolins, U., Ramoniene, M., Rannut, M. (2009). *Language Politics and Practices in the Baltic States*. Tallinn: Tallinn University Press.
- Hymes, D. (1972). On communicative competence. *Sociolinguistics. Selected Readings*. Ed. by J. B. Pride and J. Holmes. London: Penguin Books, pp. 269–293.
- Klusakova, L., Ellis, S. G. (2006). Terms and concepts: ‘Frontier’ and ‘Identity’ in academic and popular usage. *Frontiers and Identities, Exploring the Reseach Idea*. Pisa: Edizioni Plus, pp. 1–15.
- Kļaviņš, K. (2009). *ApStāvēšana*. R.: Mansards.
- Kraus, P. A. (2008). A one-dimensional diversity? European integration and the challenge of language policy. *Respecting linguistic diversity in the European Union*. Ed. by X. Arzoz. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, pp. 85–103.
- Liepa, D. (2010). *Latvijas preses valoda valstiskās neatkarības atjaunošanas un nostiprināšanās procesā: sociolingvistiskais aspekts*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai. R.: LU Humanitāro zinātņu fakultāte.
- Phillipson, R. (2003). *English – Only Europe?* Cambridge: CUP.
- Poriņa, V. (2009). *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā. Individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*. R.: LU Latviešu valodas institūts.

- Schmid, C.L. (2001). *The Politics of Language. Conflict, Identity, and Cultural Pluralism in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Stavrakakis, Y. (2007). Lack of Passion: European Identity Revisited. *The Lacanian Left: Psychoanalysis, Theory, Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 211–227.
- Thomas, L., Wareing, S., Singh, I., Peccei, J. S., Thornborrow, J., Jones, J. (2004). *Language, Society and Power*. 2nd ed. London; New York: Routledge.
- Viķe-Freiberga, V. (2004). Ievaduzruna. *Identitāte un atpazīstamība, valoda un tulkojums*. R.: Valsts valodas komisija.

LATVIEŠU VALODA ELEKTRONISKAJOS PLAŠSAZIŅAS LĪDZEKĻOS: KVANTITĀTE UN KVALITĀTE

Vārds un tā
pētišanas aspekti.
Rakstu krājums,
14 (2). Liepāja :
LiePA, 2010,
66.–75. lpp.

Pirms divdesmit gadiem, izstrādājot atjaunotās Latvijas Republikas valodas politikas pamatnostādnes, tika izvirzīti šādi uzdevumi: 1) mērķtiecīgi stiprināt latviešu valodu visās sabiedrības dzīves jomās, īstenojot valsts programmas latviešu valodas lietojuma nodrošināšanā, aizsardzībā un attīstībā, 2) nodrošināt latviešu lingvistiskās cilvēktiesības saņemt informāciju un pakalpojumus latviešu valodā, 3) motivēt sabiedrību aktīvi uzturēt latviešu valodas vidi, tādējādi palīdzot citiem Latvijas iedzīvotājiem valodas apguvē (Latviešu valoda 2007; Valsts valodas likums 2008). Kaut latviešu valodas situācija kopš pagājušā gadsimta beigām ir jūtami uzlabojusies, tomēr jāatzīst, ka tā vēl nav kļuvusi par Latvijas sabiedrības vienotāju. Kāpēc gan tā? Ir taču panākts daudz – pieņemti nepieciešamie likumi un noteikumi, labi strādā valodas politikas institūcijas, veikti radikāli pārkārtojumi izglītības sistēmā. Iespējamā atbilde uz šo jautājumu ir – latviešu valodas nostiprināšanos lielā mērā kavē tieši sabiedrības, tostarp pašu latviešu, izpratne un attieksme pret valodu. Šoreiz tuvāk aplūkosim latviešu valodas kvantitātes (lietojuma īpatsvara) un kvalitātes problēmas svarīgā apziņas industrijas jomā – elektronisko plašsaziņas līdzekļu darbībā.

Kā norāda B. Spolskis (*Bernard Spolsky*), noteiktas valodas vai valodas elementu izvēli konkrētā sabiedrībā nosaka trīs komponenti: ideoloģiskā pārliecība (arī pieņēmumu vai paradumu līmenī), ierastā prakse un valsts rīcībpolitika (programmatiski vai juridiski instrumenti valodas situācijas saglabāšanai vai mainīšanai) (Spolsky 2009, 4–6). Plašsaziņas līdzekļi – gan papīra, gan elektroniskajā formātā – veido nozīmīgu publisko (sabiedrisko) sociolingvistisko jomu segmentu, kurā notiek izšķirīga valodu konkurences cīņa (Druvieta 2008).

Valsts rīcībpolitikas pamatdokuments mūsu valstī ir “Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likums”, kas 2010. gadā nomainījis “Radio un televīzijas likumu” (1995). Jāpiemin, ka sākotnējā

variantā jaunā likuma nosaukums bija “Elektronisko mediju likums”, un tikai pēc asām debatēm Saeimā gan likuma virsrakstā, gan tekstā parādījās termins *plašsaziņas līdzekļi*, kas jau nostiprinājies gan sadzīvē, gan oficiālajā saziņā, arī Eiropas Savienības dokumentu tulkojumos.

Šī likuma uzdevums, mūsaprāt, ir ne tikai noteikt LR jurisdikcijā esošo elektronisko plašsaziņas līdzekļu veidošanas, reģistrācijas, darbības un uzraudzības kārtību, bet arī nodrošināt latviešu valodas noturību un attīstību, nosakot sabiedrības interesēm atbilstošu valsts valodas lietošanu raidlaikā. Radio un televīzijai ir neaizstājama loma sabiedrības vienošanā uz valsts valodas pamata, tāpēc likumā būtu jānosaka vispārējās prasības valsts valodas izmantojumam gan sabiedriskajos, gan komerciālajos elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos.

Tomēr arī jaunajā likumā latviešu valodas aizsardzībai veltīta neliela un formāla uzmanība. Atzinīgi vērtējams fakts, ka likuma 2. pantā noteikts: viens no šī likuma uzdevumiem ir “integrēt sabiedrību uz valsts valodas pamata, īstenojot Valsts valodas likumu”.

Tomēr šis uzdevums pilnībā nodrošināts netiek. Kā konstatējusi A. Cālīte-Dulevska, “Latvija ir vienīgā valsts visā ES, kur kāda cita, nevis valsts valoda dominē publiskajā mediju vidē, un runātās latviešu valodas apjoms sarucis līdz minimumam. Mūsu valstī reģistrēts daudz vairāk TV kanālu ar krievu, nevis ar latviešu pārraides valodu. Arī t. s. latviešu valodā raidošie kanāli latviešu valodas lietojumu arvien biežāk nodrošina formāli – tikai ar subtitriem krievu filmām. Galvenais izskaidrojums ir īpašnieku komerciālās intereses, jo tādā veidā gan TV produkts izmaksā lētāk, gan tiek sasniegta lielāka auditorija, jo liela daļa latviešu krievu valodu saprot, turklāt tiek sasniegti arī kaimiņvalstu krievvalodīgie skatītāji. NRTP par savu labāko sasniegumu uzskata minoritāšu tiesību nodrošināšanu. Bet aiz šīs izkārtnes faktiski notiek krievu valodas un vienlaikus arī Krievijas ietekmes palielināšanās. Nevienai citai etniskajai minoritātei šādu privilēģiju nav” (Cālīte-Dulevska 2008, 3).

“Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma” 25. pantā “Raidījuma valoda” ir punkts, kas formāli pieprasa latviešu subtitrus citās valodās veidotajiem raidījumiem. Toties no likuma ir pazudis ļoti svarīgs pants par to, ka noteiktam īpatsvaram ir jābūt tieši latviešu valodā veidotiem raidījumiem, un tas ir aizstāts ar frāzi: “Latvijā veidotiem raidījumiem”, kas tāpat var būt arī citās valodās. Tā atkal mēs saskaramies ar Latvijas valodas politikai tik bīstamo tirgus principu. Konkurence radio un televīzijas jomā ir ārkārtīgi asa, un, zinot, ka latviešu auditorijas vairumam nav nekādu iebildumu

skatīties filmas un klausīties raidījumus arī krievu valodā, automātiski tiek pieņemts, ka līdz ar to raidījumiem krievu valodā vai ar krievu subtitriem, vai virskadra tekstu būs daudz augstāka tirgus vērtība. To spilgti ilustrē Latvijas raidorganizāciju asociācijas izpilddirektore G. Lidakas attieksme: “Vēlamies, lai likumā būtu skaidra attieksme pret pašmāju ražotajiem raidījumiem. Bet valodas lietojumu varētu regulēt tirgus.” (Arāja 2009) Telekompānijas LNT administratīvā direktore A. Sīkstule-Talarova apstiprina, ka kompānija ir pret valsts valodas kvotām, kas līdz šim noteiktas likumā: “Mēs esam pret jebkādiem ierobežojumiem, kas piemērojami tikai ētera TV kanāliem, tādējādi nostādot mūs nevienlīdzīgā situācijā, piemēram, ar kabeļu tīklos izplatītiem TV kanāliem. Tā ir tirgus kropļošana.” (Arāja 2009) Viņa uzsver, ka LNT esot visas Latvijas iedzīvotāju televīzija, tāpēc kanāls raida ne tikai latviešu valodā. LNT pārstāve uzskata, ka par latviešu valodas lietojuma regulējumu varot runāt tikai attiecībā uz sabiedriskajiem plašsaziņas līdzekļiem, kurus finansē valsts (Arāja 2009).

Mediju holdinga “Baltic Media Alliance” (tam pieder “Pirmais Baltijas kanāls”) izpilddirektors I. Belte uzskata, ka valsts valodas jautājumā skaidri nodalāmas sabiedriskās televīzijas un komerciālo televīziju funkcijas: “Latviešu valodas tiesības valstī, protams, ir jāaizstāv, un tas ir primārs sabiedriskās televīzijas uzdevums. Komerciālo televīzijas kanālu situācija ir būtiski atšķirīga: tie ir maksas kanāli, kuriem jāatbilst savas specifiskās mērķauditorijas vēlmēm un prasībām. Īpaši tas attiecināms uz kanāliem, kuri raida tikai ar kabeļu / satelīta starpniecību.” (Arāja 2009) Speciālisti kritizē arī likumprojektā paredzēto latviešu valodas pozīciju vājināšanu valsts finansētajos sabiedriskajos medijos, atsakoties no principa, ka sabiedrisko mediju otrā programma pamatā raida latviski. “Ievērojot televīzijas un radio milzīgo ietekmi, kā arī to, ka šie mediji varētu kļūt par vienīgajiem, kas pilnībā nodrošinās informācijas pieejamību visiem sabiedrības slāņiem, būtu vieglprātīgi atteikties no līdzšinējās normas, ka abi sabiedrisko mediju kanāli lielākoties raida valsts valodā” (A. Rožukalne, cit. no Arāja 2009).

Te ļoti skaidri atklājas nacionālās identitātes un ekonomikas principu sadursme. Turklāt, zinot, ka tiem, kuri uz valodu skatās kā uz tirgus instrumentu, parasti ir skaļāks balsis un lielāka teikšana sabiedrībā, saprotams, kāpēc spēkā esošajā likumā nav izmantotas visas juridiskās iespējas latviešu valodas stiprināšanai. Taču ir jāsaprot, vai mēs esam gatavi aizstāvēt valodu kā vērtību vai ne. Mums kopīgiem spēkiem juridiski ir jāpanāk, ka arī privātie plašsaziņas

līdzekļi nodrošina latviešu valodas pienācīgu pārstāvniecību mediju telpā, ja pagaidām nav izdevies panākt tās dominēšanu.

Likums noteic, ka sabiedriskās televīzijas 1. kanāls (LTV 1) raida tikai valsts valodā. Šī panta ideja ir nodrošināt ekskluzīvu latviešu valodas vidi – tā tad vismaz vienu kanālu, kurā ir iespējams saprast katru vārdu, un ļaut šajā latviešu valodas garīgajā telpā uzturēties tiem, kuri to vēlas. Tagad diemžēl jāteic, ka šis LTV 1. kanāls, piemēram, runājot par interviju valodu, šo iespēju nenodrošina. Nav gandrīz neviena ziņu izlaiduma, kur par kādu sadzīvīsku tematu vismaz viens cilvēks neizteiktos krievu valodā. Bieži ir arī spontāni koda maiņas gadījumi, kas rāda raksturīgu lingvistisko attieksmi (Gardner-Chloros 2009, 78–79). Pat sabiedriskās televīzijas, ne tikai komerciālo televīziju ziņu izlaidumos latviešu valodā tiek izvēlēti intervējamie cilvēki, kas nelieto valsts valodu, kaut gan atbilstīgi viņu amatam un vecumam valsts valodu tie, visticamāk, prot vai tiem tā būtu jāprot. Piemēram, Saeimas “Saskaņas centra” frakcijas deputāts M. Zemļinskis, kaut no tribīnes zvērējis stiprināt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, LNT latviešu ziņām 2010. gada 26. februārī sniedz interviju krievu valodā. Raidījuma veidotāji pievieno subtitrus vai aizkadra tulkojumu, tā tad formāli likums nav pārkāpts. Tomēr tā ir pārprasta sabiedrības integrācijas izpratne. Tas arī ir jautājums nevis par valodas kvalitāti, bet gan par attieksmi pret latviešu valodu. Neviens nekritizēs intervējamo, ja viņa valoda būs kļūdaina, bet kāpēc mums regulāri tiek demonstrēts, ka Latvijā ir pilnīgi normāli izvairīties no runāšanas latviešu valodā, un žurnālists to pieņem kā pašu par sevi saprotamu? Šādi sabiedrībai tiek raidīti kļūdaini signāli par valsts valodas lietošanas nozīmi, kavējot sabiedrības integrāciju uz latviešu valodas pamata.

Savukārt LTV 7. kanālā ir ziņas krievu valodā, un intervētie latvieši vairumā gadījumu arī runā krieviski. Jau vairākkārt pausts stingrs viedoklis, ka vismaz valsts amatpersonām tā nevajadzētu darīt, jo tās pilda valsts reprezentācijas funkcijas. Valsts amatpersonai, sākot ar prezidentu un beidzot ar jebkuru ierēdni, sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos būtu jārunā tikai un vienīgi latviešu valodā (Druviete 2007). Žurnālistu attieksme pret šādu aicinājumu ir visai noliedzīga: “Jaungada cirks. Kad politiķiem nav ko piedāvāt saviem vēlētājiem, izņemot konfrontāciju, viņi mēģina spēlēt uz patriotiskām jūtām” (Vladislavs Andrejevs, žurnālists, TV5, cit. no Diena, 19.12.2008.). Pašas amatpersonas izsakās: “Kā gribu, tā runāju” vai: “Ir nepieciešams šo informāciju sniegt tādā valodā, kā man ir ērtāk.” Taču visbiežāk dzirdams arguments: “Bet es gribu, lai mani pareizi saprot!” Tad jāteic, ka šādi tiek pausta nelojāla attieksme

pret latviešu valodu un arī neuzticēšanās šo plašsaziņas līdzekļu žurnālistiem. Kāpēc šoreiz netiek izmantoti subtitri vai aizkadra tulkojums? Tulkojums krievu valodā būs kvalitatīvāks par amatpersonas runu krievu valodā, līdz ar to saturs tiks atspoguļots pat precīzāk. Taču pašreiz notiekošais liecina, ka valda neizpratne par to, cik ļoti lielā mērā valsts amatpersonām ir jābūt paraugam valodas lietojumā, vai arī tiešām absolūts nacionālais nihilisms un vienaldzība pret to, kāds psiholoģiskais efekts šajā gadījumā tiek panākts. Tāpēc vietā ir jautājums: ja jebkurš iedzīvotājs, intervēts latviešu ziņu raidījumam, var atbildēt krievu valodā, bet, intervēts krievu raidījumam, latvietis runā krievu valodā, tad kura ir faktiskā valsts valoda? Jānonāk pie secinājuma, ka latviešu valodas izplatība plašsaziņas līdzekļos kā nozīmīgā publiskās telpas segmentā ir nepietiekama – latviešu valodas kvantitatīvais īpatsvars informatīvajā telpā valsts valodas statusam neatbilst.

Latviešu valodas noturībai tās lietojums elektronisko plašsaziņas līdzekļu vidē esošajā valodu konkurences situācijā būs izšķirīgs. Tomēr valodas kvalitāte arī ir nozīmīgs valodas konkurētspējas elements, un ir ļoti svarīga plašsaziņas līdzekļu darbinieku attieksme pret valodu. Televīzijas un radio žurnālistu lingvistiskā attieksme un informētība par procesiem valodas politikā tika izziņāta Lietuvas Zinātnes un pētniecības fonda finansētajā komparatīvajā pētījumā par lingvistisko attieksmi, informētību un valdošo noskaņojumu Latvijā un Lietuvā (*Baltic Sociolinguistics: linguistic awareness and orientation in Lithuania and Latvia*) (sk. arī Lauze 2009). Izpētes mērķgrupa katrā valstī bija divdesmit četri 35–45 gadus veci televīzijas un radio žurnālisti – gan profesionāli žurnālisti, gan t. s. “ētera personības”. Tika intervēti gan tie žurnālisti, kas strādā plašai auditorijai, gan tie, kas darbojas specializētai (piem., jaunatnes) auditorijai domātās programmās.

Latviešu valodas kvalitātes un apdraudējuma vērtējums bija atšķirīgs. Citēsim dažus atzinumus:

- *Būtu labi, ja tā kvalitāte uzlabotos, ja cilvēki piedomātu par to, ko viņi saka, žurnālistiem galvenais, lai cilvēki viņus labāk saprastu un lai tā doma būtu skaidrāka.*
- *Es domāju, ka mēs tomēr drusciņ zaudējam savu .. to es, kas mums ir, – valoda, tradīcijas un viss tamlīdzīgs.*
- *Es domāju, ka situācija diemžēl paliek sliktāka. Tas lielākais iemesls laikam būs tas, ka mēs nemākam rīkoties ar demokrātiju.*
- *Tā pasliktinās. Viennozīmīgi pasliktinās. Man grūti teikt, tur ir vesels kopums iemeslu. Pirmkārt, jaunieši aizvien mazāk lasa.*

- *Es domāju, ka tas ir pat kaut kur normāli, nu valoda nevar stāvēt kaut kādā rezervātā... iekš stikla kolbas. Un, protams, ka jācīnās par viņas kaut kādu .. jābūt valodas politikai, kas viņu drusciņ paravē, bet kopumā bažas nepastāv, kamēr ir cilvēki, kas runā tajā valodā.*

Attieksme pret valodas aizsardzības pasākumu nepieciešamību pārsvarā bija pozitīva:

- *Es domāju, mēs to varam aizsargāt ar savām tradīcijām un ar savu to patriotismu, kas nu vēl mums ir palicis.*
- *Nu nē, nu viņai ir jābūt... Bet jāmēģina izvairīties no pretreakcijas. Jo tāda ļoti stingra valodas aizstāvēšana var radīt nevēlamas sekas.*

Pētījumā tika konstatēts, ka lingvistiskās attieksmes un informētības ziņā nepastāv jūtamas atšķirības ne starp sabiedrisko un komerciālo elektronisko plašsaziņas līdzekļu žurnālistiem, ne starp profesionālu žurnālista izglītību ieguvušajiem un citu nozaru speciālistiem, ne starp akadēmisko un izklaidējošo programmu vadītājiem un reportieriem. Visu kategoriju žurnālisti novērtē valodas kā profesionālās darbības instrumenta lomu un ir apzināti centušies to izkopt un bagātināt.

Īpaši lielu uzmanību respondenti negaidīti veltīja sarunvalodas elementu un necenzētās leksikas īpatsvaram ēterā. Tas liecina, ka sabiedrības apziņā valodas kvalitāte lielā mērā saistās ar attieksmi pret substandarta elementiem. Zinātniskajā literatūrā šādu elementu ekspansiju saista ar verbālo agresiju, kuras izpausmes Latvijas elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos vērts analizēt sīkāk.

Beidzamajos gados gan kognitīvās lingvistikas, gan sociolingvistikas speciālisti pastiprināti pievērsušies verbālās agresijas izpētei, padziļinot jau komunikatīvās kompetences teorijas ietvaros aizsākto ekspresīvo valodas elementu producēšanas un uztveres analīzi (Džozefs 2008; Pinker 2008; Spolsky 2009 u. c.). Runātājs, izvēloties noteiktas leksēmas un prosodiskos elementus (galvenokārt runas skaļumu, tembru un intonāciju), vai nu pielāgojas sabiedrības kopīgajiem komunikatīvās stratēģijas pamatlikumiem, vai arī tos apzināti vai neapzināti pārkāpj. Citi runas situācijas dalībnieki savukārt spēj atšifrēt sociālo nozīmi, ko ietver alternatīvais komunikācijas veids, un uztver to kā savas pašcieņas vai tiesību aizskārumu. Verbālā agresija gan kā fiziskās agresijas substitūts, gan kā autonoma indivīdu vai grupu mijiedarbības forma prosodisko elementu līmenī ir attīstījusies evolūcijas gaitā un līdz ar verbālās valodas rašanos atspoguļojusies arī leksēmu līmenī. Tā ir universāla, vispārcilvēciska parādība, kuras izpausme konkrētās valodās

un kultūrās atkarīga no dažādu ekstralingvistisku faktoru kopuma. Tikpat universāli ir arī dažādu tipu sabiedrību centieni kontrolēt indivīdu uzvedību, arī verbālo uzvedību (tabu, etiķete, pedagoģiskais pūrisms, cenzūra u. tml.), noteiktu komunikācijas veidu pasludinot par sodāmu vai vismaz sociāli nepieņemamu. Sociālā kontrole papildu nozīmi ieguvusi līdz ar iespiesto tekstu parādīšanos, bet it īpaši aktivizējies līdz ar audiovizuālo plašsaziņas līdzekļu rašanos.

Universāla verbālās agresijas tipoloģija pagaidām nav izstrādāta, tomēr ir iespējams izdalīt noteiktus tās izpausmju tipus: 1) odiozas semantikas leksikas lietošana (t. s. tabu vārdi, leksiskie vulgārismi, necenzētie vārdi, “rupjības” u. tml.), 2) konkrētas personas vai situācijas raksturošanai izmantotas uzrunas formas, kas aptver pirmās grupas vārdus vai arī t. s. stilistiskos vulgārismus (*cūka!*), 3) noteiktas cilmes un semantikas interjekcijas kā situācijas raksturotājus vai parazitvārdus (arī to fonētiskos eifēmismus (*bļin!*)). Negatīvas semantikas leksēmas bez tabuēta konotāta, kā *slepkava, nogalināt, izvarot*, netiek uzskatītas par verbālās agresijas elementu, tāpat kā citas leksēmas (*žurkas, utis, tārpi*), kas izraisa negatīvas emocijas.

Īpaši būtu jāanalizē t. s. suprasegmentālā verbālā agresija, kas izpaužas nevis leksikā, bet izteikuma formā (paaugstināts balss skaļums, neiecietīga intonācija u. tml. kopā ar attiecīgu neverbālu uzvedību), kas bieži rada vēl smagāku psiholoģisku efektu nekā leksika.

Padziļināti pētījumi semantikas teorijā ir pierādījuši, ka visās valodās ir emocionāli uzlādēti vārdi, kas sabiedriskajā domā saistās ar aizliegumu tos lietot publiski. Lingvistiskie tabu pastāvējuši, jau sākot no pirmajiem mutvārdu folkloras tekstiem, bet īpaši nostiprinājušies, attīstoties rakstībai. Vairumā kultūru tabuētās jomas arī ir identiskas – sekss, atsevišķas ķermeņa daļas vai fizioloģiskās funkcijas un to rezultātā radītie produkti. Attiecīgo leksēmu ietekme ir tieši emocijās, ko tie izraisa, un šīs emocijas ir saistītas ar vispārziņamo šo leksēmu lietošanas aizliegumu. Leksēmu sociālā uztvere ir vēsturiski mainīga. Arī latviešu valodas vēsturē tam ir ne mazums piemēru; pašlaik tabuētie vārdi *pupi, mīzali, mauka* kādreiz bija vienīgie un neitrālie reāliju apzīmējumi. Pieaugot šo vārdu lietošanas biežumam, var notikt atgriezeniska parādība – t. s. semantiskā piesātinātība, līdz ar to mazinot motivāciju šos vārdus lietot šoka terapijas funkcijā. Ja vārds tiek pārāk daudz un bieži lietots, sabiedrības uztvere notrulinās un tai vairs nav lingvistiskā instrumenta, kas kādreiz noder ārkārtas situācijās. Savulaik pastāvējusi teorija,

ka tabu noņemšana leksikas vienībām mainīs arī cilvēku negatīvo attieksmi, piemēram, pret seksualitāti kā tādu.

Kognitīvās lingvistikas speciālisti ir mēģinājuši pamatot universālo tieksmi uz verbālo agresiju. Konstatēts, ka spēja lamāties vairumā gadījumu saglabājas pat smagu smadzeņu bojājumu un afāzijas gadījumā. S. Pinkers (*Steven Pinker*) savā grāmatā ar zīmīgu apakšvirsrakstu “Valoda ir logs uz cilvēka dabu” (Pinker 2008) izvirza hipotēzi, ka leksēmas denotāts un konotāts koncentrējas dažādās smadzeņu daļās – denotāts neokorteksā, īpaši kreisajā smadzeņu puslodē, bet to konotāti atrodas starp neokorteksu un limbisko sistēmu, īpaši labajā puslodē. Skenējot smadzenes, parādās lielāka metaboliskā aktivitāte mandeļveida kodolos, ja redz niknu seju vai dzird tabu vārdu. Arī uz pirksta novietotie elektrodi uzrāda pārmaiņas reakcijā. Šāda instinktīva reakcija izriet no valodas sistēmas pamata – vārda nozīmes izpratne ir automātiska. Tas attiecas gan uz audiālu, gan vizuālu tabu vārda uztveri (S. Pinkera piemērs – *FCUK* ‘French Connection UK’). Tāpēc daži cilvēki instinktīvi pat izvairās lietot vārdus, kas ir fonētiski līdzīgi un varētu tikt uztverti kā tabu vārdi.

No lingvistiskā viedokļa secinājums ir viens: tabu vārdi un lamāšanās demonstrē valodas ekspresīvo spēku vairāk nekā jebkura cita valodas forma. “Lai gan lamāšanās padara kopā būšanu ar jums nepatīkamu dažiem cilvēkiem, mūsdienās, šķiet, vairumam cilvēku tā pat sagādā prieku. Citādi cilvēki nemaksātu, lai redzētu labākos komiķus, kas regulāri lieto pašus aizliegtākos tabu vārdus, vai arī sagaida šo vārdu lietojumu filmās kinoteātri vai Lielbritānijā TV raidījumos, kurus tie skatās pēc deviņiem vakarā. Viņi tad arī neizvēlētos tādus draugus, kas lieto tādu pašu valodu, un vēl neatbalstītu ar smieklēm viņu rupjos jokus, un kopā ar viņiem nepārkāptu lingvistiskos tabu. Lamāšanās proporcionāli vienām apdraudētām attiecībām nostiprina divdesmit citas.” (Džozefs 2008, 127–128)

Bet vai, Dž. Džozefa vārdiem runājot, televīzijas skatītājiem ir “tiesības nedzirdēt ļaunu”? Audiovizuālajos plašsaziņas līdzekļos, it īpaši televīzijā, plašai auditorijai pieejamais dokumentālais dzīves atspoguļojums vai tās imitācija mākslas darbos rada plašas diskusijas par pārraižu satura un formas ietekmi uz sabiedrības, īpaši bērnu un jauniešu, vērtību sistēmu. Līdztekus diskusijām par virtuālās vardarbības, pornogrāfijas u. tml. ietekmi tiek vērtēta arī ekrānā dzirdamā valoda. Tieši tāpat kā attiecībā uz fizisko agresiju pamatjautājums ir viens: ciktāl dzīves patiesībai jāklūst par mākslas patiesību? Lai kā sabiedrības vairums to vēlētos, mēs nedzīvojam ideālā pasaulē. Reālā dzīve ir piesātināta ar vardarbību un fizisku

un verbālu agresiju, un tās atspoguļojums televīzijā noteiktu mērķu vārdā var būt pat nepieciešams. Turklāt jāreķinās ar faktu, ka tabuētie vārdi vairumā gadījumu skatītājos izraisa nevis šoku vai nepatiku, bet smieklus un uzjautrinājumu, kas nereti ir arī to lietotāju mērķis.

Vārda brīvība ir garantēta starptautiskos pamattiesību dokumentos, kā Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā, Eiropas Cilvēktiesību konvencijā un arī Latvijas Republikas Satversmē (100. pants!). Tomēr vārda brīvība nenozīmē pilnīgu visatļautību ne dzīvē, ne plašsaziņas līdzekļos, un joprojām risinās diskusijas, vai šis jēdziens attiecināms ne tikai uz saturu, bet arī uz formu. Lai sabiedrība gūtu iespēju novērst vai mazināt verbālās agresijas demonstrēšanu audiovizuālajos plašsaziņas līdzekļos, parasti tiek izmantoti valstiskas iedarbības instrumenti. Vairumā valstu ir noteikti zināmi ierobežojumi vārda brīvībai. Piemēram, ASV Augstākā tiesa atzīst četrus gadījumus, kad tomēr vārda brīvība ierobežojama, tie ir – krāpšana, apmelojumi, naida runa, kā arī rupjības. Plašsaziņas līdzekļos aizliegumi ir vēl stingrāki un skar galvenokārt seksuāla un skatoloģiska rakstura izteicienus. Plašu ievēribu izpelnījies slavenais 1973. gada kāzuss, kad Federālā komunikāciju komisija sodīja raidorganizāciju par Dž. Karlina (*Carlin*) monologa “Septiņi vārdi, ko nekad nedrīkst teikt televīzijā” pārraidīšanu. Kopš tā laika raidorganizāciju politika pasaulē īpaši nav mainījusies attiecībā uz tabu vārdu lietošanu ētera personību runā, tomēr spēlfilmās vērojama gandrīz pilnīga tabu noārdīšana – “tie netiek lietoti neķītriem mērķiem, bet emociju izrādīšanai” (Spolsky 2009, 80), ko mēģina neitralizēt ar filmu pieejamības ierobežošanu.

Arī Latvija saskaras ar visām verbālās agresijas izpausmēm audiovizuālajos plašsaziņas līdzekļos, un arī mūsu valstī ir aktuāls jautājums par nepieciešamību un iespējām ierobežot tās izplatību gan sabiedriskās domas veidošanas, gan likumdošanas ceļā.

“Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma” 22. pants “Programmas veidošanas vispārējie noteikumi” nosaka:

“(5) Elektroniskie plašsaziņas līdzekļi izstrādā savu publiski pieejamu rīcības kodeksu, kurā norāda savas darbības pamatprincipus, akceptētos ētiskas darbības nosacījumus, noteikumus par nepieņemamiem audio un audiovizuāliem komerciāliem paziņojumiem, tai skaitā tādiem, kuru mērķauditorija ir nepilngadīgie un kuri var negatīvi ietekmēt nepilngadīgo psiholoģisko vai fizisko attīstību, kā arī citus nosacījumus, kurus elektroniskie plašsaziņas līdzekļi uzskata par nepieciešamiem norādīt.

(8) Laikā no pulksten 7.00 līdz 22.00 aizliegts izplatīt audio un audiovizuālus darbus, kuros tiek atainota fiziska vai psiholoģiska vardarbība, rādītas asiņainas vai šausmu ainas, ar narkotiku

lietošanu un seksuālām darbībām saistītas ainas vai kuros lietoti rupji vai nepieklājīgi izteicieni.

(9) Elektroniskie plašsaziņas līdzekļi neizplata tāda satura audio un audiovizuālus darbus, kuri var kaitēt nepilngadīgo fiziskajai, garīgajai un tikumiskajai attīstībai, izņemot gadījumus, kad tiem ir izraudzīts šā panta astotajā daļā minētais raidlaiks vai elektroniskie plašsaziņas līdzekļi izmanto ierobežotas piekļuves kontroli. Ja ierobežotas piekļuves kontrole netiek izmantota, pirms šādiem audiovizuāliem darbiem jānodrošina akustisks brīdinājuma signāls un tiem jābūt speciāli atzīmētiem ar vizuālu simbolu.”

Līdzīgi formulējumi sastopami vairumā pasaules valstu televīzijas likumu, un kopīga arī ir un būs problēma, kā nodrošināt likuma izpildi. Praksē būs grūti izvērtēt negatīvas ekspresijas elementu izmantojuma mērķtiecību, un katrā konkrētā gadījumā var izvērsties plašas diskusijas puritānisma vai vārda brīvības kontekstā. No sociolingvistikas viedokļa vissvarīgākais šķīstu veidot sabiedrības izpratni par valodu – nav valodas vienību, kas pilnībā būtu pasludināmas ārpus likuma, bet stingri jāšķir, kur un kā tās lietojamas. Dž. Džozefs pieņem, ka “sākas jaunas lingvistiskas ētikas attīstības process, kad katram individam ir neapšaubāmas tiesības uz aizsargātību pret agresīviem apvainojumiem no citu puses – ne tikai fiziskiem, bet arī verbāliem. Šo tiesību kontekstā valstij ir pienākums iesaistīties notiekošajā valodas attīstības procesā, novēršot gadījumus, kad bērni tiek pakļauti rasistiskai valodai vai, plašākā nozīmē, valodai, kas aizskar kādas raksturīgas atšķirības starp cilvēkiem, vai vēl plašākā – saistībā ar visu, ko sociālpolitiskā vienprātībā uzskata par kaitīgu” (Op. cit., 141). Latvijā šāda “sociālpolitiska vienprātība” par verbālās agresijas ierobežošanu vēl nav sasniegta, bet jāspēj uz to tiekties.

Elektroniskajiem plašsaziņas līdzekļiem ir izšķirīga loma sabiedrības informēšanā un izglītošanā, bet vienlaikus arī lingvistisko mītu un stereotipu uzturēšanā. Sabiedrības lingvistisko attieksmi žurnālists veido gan ar vārdiem, gan saturu, gan neverbālo komunikāciju. Tāpēc latviešu valodas nostiprināšanai plašsaziņas līdzekļos ir tieša ietekme uz sabiedrības integrāciju – “par optimālu sabiedrības saliedētību valstī liecina aktīva informācijas telpas valsts valodā izmantošana” (Poriņa 2009, 99). Elektronisko plašsaziņas līdzekļu loma sabiedrības pieņemumu un prakses veidošanā ir daudz nozīmīgāka par iespīestās preses lomu gan audiālās, gan vizuālās uztveres kombinācijas un tiešās saskarsmes ilūzijas dēļ. Vēl neesam izmantojuši visas iespējas ne likumdošanā, ne sabiedriskās domas veidošanā, lai Latvijas informatīvās telpas forma un saturs atbilstu valsts valodas statusam neatkarīgā valstī.

LITERATŪRA

- Arāja 2009** – **Arāja, Dita**. Radio un TV traucē valodas barjera. *Diena*, 2009, 22. nov., 5. lpp.
- Cāļīte-Dulevska 2008** – **Cāļīte-Dulevska, Aija**. Intereses un vara jeb Ko slēpj jaunais radio un TV likumprojekts. *Latvijas Avīze*, 2008, 22. sept., 3. lpp.
- Druviete 2007** – **Druviete, Ina**. Lielā latviešu valoda. Intervēja A. Terzens. *Kabinets*, 2007, Nr. 50, 4.–11. lpp.
- Druviete 2008** – **Druviete, Ina**. Latviešu valodas sociolingvistisko funkciju dinamika kontaktvalodu ietekmē. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Sast. V. Skujiņa. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, LU aģentūra “LU Latviešu valodas institūts”, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 2008, 224.– 234. lpp.
- Džozefs 2008** – **Džozefs, Ē. Džons**. *Valoda un politika*. Rīga : Zinātne, 2008.
- Gardner-Chloros 2009** – **Gardner-Chloros, Penelope**. *Code-switching*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009.
- Latviešu valoda 2007** – *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga : Zinātne, 2007.
- Lauze 2009** – **Lauze, Linda**. Functions and Spheres of the Use of Latvian Language Varieties: Radio and Television Journalists' Opinion. 17-oji Jono Jablonskio konferencija. *Kalbos variantiškumas ir kalbinės nuostatos*. Pranešimų tezės. 2009 m. spalio 9 d. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2009, 14 p. (http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Naujienos/jablonskio%20konferencijos%20tezės%202009.pdf).
- Pinker 2008** – **Pinker, Steven**. *Stuff of Thought. Language as a Window into Human Nature*. Penguin Books, 2008.
- Poriņa 2009** – **Poriņa, Vineta**. *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009.
- Spolsky 2009** – **Spolsky, Bernard**. *Language Management*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009.
- Valsts valodas likums 2008** – *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. Rīga : Zinātne, 2008.

Divdesmit gados pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas valsts valodas politikas īstenošanā ir bijuši gan panākumi, gan problēmas. Latviešu valodai ir atjaunots vienīgās valsts valodas statuss neatkarīgā valstī, kopš 2004. gada tā ir arī viena no Eiropas Savienības oficiālajām valodām. Esam nodrošinājuši latviešu valodas pārstāvēniecību visās sociolingvistiskajās funkcijās. Latviešu valodas kvalitāte (vārdu krājuma modernizācija, terminoloģijas attīstība, valodas normu kodifikācija) atbilst attīstītas Eiropas valodas līmenim. Jūtami pieaudzis latviešu valodas pratēju īpatsvars minoritāšu vidū; veiksmīgi ieviesta bilingvālā izglītība mazākumtautību izglītības iestādēs, kas jaunajai paaudzei nodrošina labas valodas zināšanas. Latvijā ir pieņemti nepieciešamākie tiesību akti latviešu valodas juridiskajai aizsardzībai, ir radīta stabila valodas politikas institūciju struktūra.

Starp problēmām, kam nepieciešams rast risinājumu, pirmām kārtām minama latviešu lingvistiskā uzvedība liela lingvistiski pašpietiekama valodas kolektīva klātbūtnē jeb, vienkārši sakot, nemitēta pāreja uz krievu valodu neformālajā komunikācijā vai saziņā ar plašsaziņas līdzekļiem. Latviešu valodas nostiprināšanos kavē mīti un stereotipi valodas politikas jomā, piemēram, valodas politikas lingvistisko aspektu pārvērtēšana, kā arī politiķu vai ierēdņu neprofesionāla iejaukšanās valodas politikā vai tās izpildes institūciju darbībā. Daudzkārt ir norādīts uz nesakritību starp valodas prasmī un valodas lietojumu starpetniskajā saziņā, kas rāda, ka latviešu valoda vēl nav kļuvusi par sabiedrības integrācijas pamatu (VVK 2007; VVA 2008; Data Serviss 2009; LVA 2011). Kā viens no iespējamiem šādas parādības cēloņiem tiek minēta nesakritība starp latviešu valodas integratīvo un ekonomisko vērtību asas valodu konkurences apstākļos. Vai šāda pretruna tiešām pastāv, un vai mūsu valsts un sabiedrības spēkos ir to pārvarēt?

Valsts valoda sabiedrības vienotībai

Latvijas etnopolitikas pamatprincipi ietver cieņu pret visām valodām un kultūrām, atbalstu mazākumtautību valodu lietošanai noteiktās funkcijās, bet īpašu atbalstu latviešu valodas attīstībai un aizsardzībai, kā arī “tiesības brīvi lietot latviešu valodu jebkurā dzīves jomā visā Latvijas teritorijā” (*Valsts valodas likuma* 1. pants). Kā norāda Kerola Šmida (*Carol Schmid*), “valoda ir spēcīgs iekšējās kohēzijas un nacionālās identitātes veicināšanas instruments. Tā veicina kopīgu vērtību un identitātes apziņu” (Schmid 2001, 9). Valsts valoda ir politiski, sociāli un kultūras ziņā vienota valstiska veidojuma valoda. Valodas vienotība var rasties tikai noteiktos vēsturiskos apstākļos, kad ir iespējami cieši kontakti tautas locekļu starpā, izveidotas institūcijas un iespējas vienotu izglītības un kultūras formu izveidei, kad radusies nacionālā pašapziņa un vēlme radīt tādu vienas valodas formu – kopvalodu, sauktu arī par standartvalodu, literāro valodu, rakstu valodu, – kas aptvertu visus vienas valodas runātājus. Latviešu valodas kā valsts valodas standartizētā forma nodrošina: 1) latviešu nācijas vienotību, 2) Latvijas sabiedrības integrāciju, 3) funkcionēšanu Eiropas Savienības oficiālās valodas statusā (Druvieta 2010^a). Valsts jeb oficiālajai valodai valstī vai tās daļā noteikts prioritārs statuss; tā ir valsts varas un valsts pārvaldes un pašvaldību darba valoda, sabiedrības saziņas valoda un reprezentē valsti starptautiskajā sadarbībā. Šī valoda iedzīvotāju vairuma apziņā līdzās himnai, karogam un ģerbonim ir viens no valsts simboliem. Tomēr valodas simboliskā vērtība ne vienmēr sakrīt ar tās t. s. instrumentālo vērtību. Šādos gadījumos neveidojas nepieciešamā motivācija arī valodas apguvei un lietojumam savstarpējā saziņā. Tāpēc valodas politikā par aizvien nozīmīgāku faktoru tiek atzīta valodas ekonomiskā vērtība, kas var jūtami veicināt vai kavēt šīs valodas nostiprināšanos arī sabiedrības integrācijas valodas funkcijā.

Valodas ekonomiskā vērtība

Valodas ekonomiskā jeb tirgus vērtība īsi definējama kā preču un pakalpojumu daudzums, ko iespējams gūt ar šīs valodas starpniecību. Valodu tirgū mūsdienu pasaulē piedalās ne tikai attiecīgās valsts vai reģiona oficiālā valoda un minoritāšu valodas, bet arī t. s. starptautiskas nozīmes valodas. Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*) valodu tirgu definē šādi: “Varas attiecību sistēma, kas īstenojas kā specifisku sankciju un specifiskas (paš)cenzūras sistēma, šādi ietekmējot lingvistiskās produkcijas radīšanu un nosakot lingvistisko

produktu cenu (vai vērtību).” (Bourdieu, Wacquant 1992, 145) Lingvistiskās grupas, kuru valodu simboliskais kapitāls ir lielāks, spēj arī investēt vairāk resursu, lai nodrošinātu pastāvīgu šī kapitāla uzturēšanu valodu konkurences apstākļos. Tas attiecas arī uz galvenajām konkurentvalodām Latvijas valodu tirgū – krievu un angļu valodu. Kaut arī atšķirīgs ir latviešu-krievu un latviešu-angļu valodas kontaktu tips, bilingvisma modelis un valodu konkurences iezīmes, abām konkurentvalodām ir kopīgas iezīmes, kas nodrošina to augsto ekonomisko vērtību. Pirmkārt, tas ir runātāju skaits. Krievu valodā kā dzimtajā valodā un svešvalodā runā 285 miljoni cilvēku, angļu valodā – 480 miljoni, kas ir nesalīdzināmi vairāk par 2,3 miljoniem latviešu valodas runātāju. Otrkārt, šīm valodām ir plašas lietojuma un apguves tradīcijas gan globālā, gan reģionālā mērogā. Tāpēc Latvijas situācijā valodu ekonomiskās vērtības ietekme uz valodas politikas īstenošanu jāizvērtē īpaši rūpīgi, apzinoties faktu, ka brīvais tirgus vienmēr darbosies par labu plašāk izplatītajām valodām.

Valodām ar mazāku ekonomisku vērtību to konkurētspējas (un arī integratīvās funkcijas nodrošināšanai, ja runa ir par valsts jeb oficiālo valodu) var būt nepieciešami juridiski kompensācijas mehānismi. Bulgāru valodnieks Angels Pačevs (*Angel Pachev*) norāda: “Tieši tāpat, kā valsts var izmantot plašu juridisku, monetāru, finansiālu un citu pasākumu spektru, lai mainītu ekonomiskā tirgus struktūru, tā var darīt to pašu valodu tirgū. Valodas politika var ietekmēt Eiropas valodu tirgu, valsts valodas tirgu, tostarp iekšējo tirgu minoritātes valodā, un panākt reālu ekonomisku un politisku efektu, rezervējot noteiktus amatus un ekonomiskas priekšrocības personām ar likumīgu [lingvistisko] kompetenci, kā arī asociējot simbolisko peļņu ar noteiktu sociālu identitāti.” (Pachev 2002: 4) Jau kopš 1989. gada, kad pieņemts Latvijas PSR *Valodu likums*, juridiski tiek regulēts valodu lietojums gan valsts un pašvaldību iestādēs un uzņēmumos, gan privātajās iestādēs, organizācijās un uzņēmumos, ja to darbība skar likumīgas sabiedriskās intereses vai tās veic noteiktas publiskas funkcijas. It īpaši *Valsts valodas likuma* (1999) pieņemšanas laikā tieši par šīm normām izraisījās viskarstākās debātes gan Latvijas plašsaziņas līdzekļos, gan diskusijās ar ārvalstu ekspertiem (Druviete u. c. 2001; VVA 2008, 69–95), jo tajās nepamatoti tika saskatīti gan minoritāšu tiesību, gan cilvēktiesību pārkāpumi un privātās dzīves aizskārums. Kopš tā laika ir pagājuši vairāki gadi, Latvija ir kļuvusi par Eiropas Savienības dalībvalsti, ir pārdzīvojusi gan ekonomisko uzplaukumu, gan krīzi. Latvija kļuvusi par globālās brīvās preču, pakalpojumu, finanšu un darbaspēka plūsmas subjektu. Vai tas nozīmētu, ka, mainoties valodas politikas

nacionālajam un starptautiskajam fonam, nepieciešamas korekcijas pastāvošajā normatīvajā regulējumā, kas skar valodu lietojumu ekonomiskajās aktivitātēs? Varbūt kādā uzņēmējdarbības vai informācijas jomā valodas lietojuma kontrole jāpastiprina vai, gluži otrādi, jāliberalizē? Lai atbildētu uz šo jautājumu, jāņem vērā gan Latvijai vismaz morāli saistošās Eiropas Savienības pamatnostādnes, gan pārmaiņas Latvijas valodas situācijā.

Multilingvāla ekonomika kā Eiropas Savienības stratēģiskais mērķis

2001. gads – Eiropas Valodu gads – lika pamatus jauniem virzieniem Eiropas Savienības valodas politikā. Turpmākajos gados izstrādātie dokumenti un programmas valodu attīstībai un aizsardzībai, kā arī multilingvisma veicināšanai lielā mērā skāra arī ekonomikas sfēru. To pamatā bija gan ekonomikas, gan lingvodiversitātes globālās attīstības tendences, kā:

- 1) virzība no agrāras un industriālas sabiedrības uz zināšanu ekonomiku,
- 2) pakalpojumu sektora lomas pieaugums (pieprasījums gan pēc augstas, gan zemas kvalifikācijas darbiniekiem); ne tikai preču, bet arī pakalpojumu globalizācija,
- 3) visu sabiedriskās dzīves sektoru internacionalizācija,
- 4) darbaspēka mobilitāte un migrācija,
- 5) strauji lingvistiskās asimilācijas tempi (īpaši bezrakstu valodām, kurās runā < 5000 cilvēku),
- 6) valodu kā etnosa identitātes pamatelementu teorētiska atzīšana; realitātē – augstas tirgus vērtības valodu prioritāte,
- 7) multilingvisms kā nākotnes cilvēka iezīme; mašintulkošanas un valodu apguves metodikas pilnveide.

2005. gadā izstrādātajā “Jaunajā multilingvisma stratēģijā” (Strategy 2005), kas bija pamatā arī turpmākajiem Eiropas Komisijas dokumentiem (Working Document 2006; Final Report 2007; A Rewarding Challenge 2008 u. c.) tika izvirzīti trīs galvenie uzdevumi: aktivizēt valodu apguvi un veicināt lingvistisko diversitāti sabiedrībā, veicināt veselīgas multilingvālas ekonomikas attīstību, nodrošināt pilsoņu pieeju Eiropas Savienības juridiskajām procedūrām un informācijai viņu valodās. Kā norāda, iespējams, izcilākais valodas un ekonomikas attiecību speciālists Fransuā Grens (*François Grin*), Eiropas Savienībai jāizstrādā novatoriski risinājumi, kā saistīt multilingvismu ar tādiem sensitīviem jēdzieniem kā valstu suverenitāte un nacionālā identitāte (Grin 2008, 74). Šai stratēģijā valodu

prasme tiek saistīta ar ES konkurētspēju, darbaspēka mobilitāti, tulkošanas pakalpojumu un digitālo tehnoloģiju attīstību. Īpašu vērību paredzēts veltīt arī valodu apguvei un mācīšanai. Tomēr Eiropas Parlaments norādījis, ka šis dokuments neparedz investīcijas multilingvismā kā sociālā kapitālā, valodu prasmi vērtējot tikai kā uzņēmējdarbības veicinātāju, bet neminot valodu dažādības sociālo un humāno vērtību. Multilingvisms tajā tiekot traktēts tīri ekonomiskos terminos (Working Document 2006, 3). Igaņu valodas politikas speciālisti uzskata: pats fakts, ka šāda stratēģija izstrādāta, liecina par vēlmi plānot un regulēt Eiropas Savienības valodu tirgu, tikai tā jātransformē konkrētās formās, jo saskaņā ar P. Burdjē “valodu tirgus” koncepciju konkrētu institūciju valodas politika var ietekmēt procesus tirgū (Tender, Vihalemm 2009, 50–51).

Eiropas Savienības koncepcija ietver brīvas ekonomiskas aktivitātes iespēju Eiropas Savienības robežās. Tā kā valoda ir ekonomiskās aktivitātes līdzeklis, Eiropas Savienības likumi transnacionālās ekonomiskās darbībās noteikuši brīvas valodas izvēles principu. Tā kā valodas izvēli ekonomiskajā sfērā parasti reglamentē dalībvalstu likumi valodas jomā, nereti var šķīst, ka pastāv pretrunas starp Eiropas Savienības un nacionālajiem likumiem. Tā kā valodas situācija ikvienā valstī ir specifiska, konkrētā periodā valstis var noteikt īpašus spēka pielikšanas punktus dažādos valodas politikas sektoros. Piemēram, joprojām nereti tiek pārkāpta Latvijas likumdošanā ietvertā norma par valsts valodas izmantošanu preču etiķetēs un lietošanas instrukcijās. Tomēr pastāv arī uzskats, ka prasība, lai uz precēm būtu informācija importētājvalsts valodā, rada papildu izdevumus ražotājiem un tādējādi ierobežo ražošanu. Eiropas Savienības līmenī gan tiek atzīta arī nepieciešamība pircējam sniegt saprotamu informāciju par precī. Tādēļ Eiropas Savienība atzinusi nepieciešamību sabalansēt brīvo tirdzniecību un pircēja aizsardzību. Pieņemta īpaša direktīva, kas dalībvalstīm uzliek par pienākumu etiķetes veidot pircējam saprotamā valodā (ne tieši attiecīgās valsts valodā). Specifiska Latvijas problēma ir arī valodas lietojums uzņēmumu un organizāciju nosaukumos. *Valodu likumā* (1992) bija noteikts, ka iestāžu, uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) u. tml. nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā. Tas attiecās arī uz kopuzņēmumiem, ja tie pakļauti Latvijas jurisdikcijai. Šīs normas nepieciešamība lingvistiskās vides veidošanai Latvijā ir saprotama, bet ārvalstu eksperti pret to iebilda, tāpēc *Valsts valodas likumā* šādas normas vairs nav.

Pašreiz Latvijā ir aktualizējušies vairāki jautājumi, kas ir tieši saistīti ar Latvijas un ārvalstu fizisko un juridisko personu

ekonomiskajām aktivitātēm. Starp tiem varam minēt jau citos rakstos iztīrīto valsts valodas lietojumu elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos (Druvieta 2010^b), valsts valodas prioritāti augstākajā izglītībā (Druvieta 2007), valsts valodu publiskajā informatīvajā telpā (Druvieta 2011). Šai rakstā sīkāk aplūkosim samērā negaidīti aktualizējušās problēmas saistībā ar valodu lomu darba tirgū.

Valodas prasme profesionālo un amata pienākumu veikšanai

Valsts valodas likums (1999) paredz konkrētus nosacījumus valsts valodas lietošanai. Saskaņā ar šī likuma 2. un 6. pantu privāto iestāžu, organizāciju un uzņēmumu darbiniekiem, kā arī pašnodarbinātajām personām valsts valoda jālieto tad, ja to darbība skar likumīgas sabiedrības intereses – sabiedrisko drošību, veselību, ticamību, veselības aizsardzību, patērētāju tiesību un darba tiesību aizsardzību, drošību darba vietā, sabiedriski administratīvo uzraudzību. Tāpat arī Ministru kabineta *Noteikumos par valsts valodas zināšanu apjomu un valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību profesionālo un amata pienākumu veikšanai, pastāvīgās uzturēšanās atļaujas saņemšanai un Eiropas Kopienas pastāvīgā iedzīvotāja statusa iegūšanai un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi* (Nr. 733, izdoti 2009. gada 7. jūlijā) definēts, ka arī privāto iestāžu, organizāciju un uzņēmumu darbiniekiem, kuri savā darbā tieši saskaras ar patērētājiem, jānodrošina patērētājiem iespēja saņemt nepieciešamo informāciju par preci vai pakalpojumu. Tātad patērētājam, vērsoties jebkurā apkalpojošās sfēras uzņēmumā, ir tiesības runāt valsts valodā un attiecīgi ir jāsaņem visa viņu interesējošā informācija par preci vai pakalpojumu valsts valodā. Gadījumā, ja patērētājam minētā informācija netiek sniegta valsts valodā, viņam ir tiesības griezties Valsts valodas centrā ar sūdzību, kas ļaus veikt visas nepieciešamās pārbaudes un sodīt pārkāpuma gadījumā.

Kopš 2009. gada ir stiprinātas valodas prasmes prasības privāto iestāžu, uzņēmumu un organizāciju darbiniekiem, jūtami paplašinot to profesiju un amatu sarakstu, kuros ir obligātas latviešu valodas zināšanas. Latviešu valodas prasme tiek prasīta darba sludinājumos un amata aprakstos, un aizvien mazāk nākas saskarties ar grūtībām saņemt pakalpojumus vai informāciju latviešu valodā. Tomēr beidzamajos gados lavīnveidīgi pieaug gadījumi, kad nepamatoti darba sludinājumos un amata aprakstos tiek pieprasītas arī citu valodu zināšanas (parasti krievu un angļu). Līdz ar to no darba tirgus visbiežāk tiek izstumti latvieši, kas neprot krievu valodu. Te jāatgādina, ka ikvienas valodas prasme ir liela vērtība, bet nevienā valstī minoritātes

valodas prasme un lietojums nevar būt obligāts. Obligāta nevar būt arī tās apguve izglītības sistēmā vai patstāvīgi. Tādēļ ir pamats runāt par latviešu lingvistisko diskrimināciju, kas būtu novēršama ar attiecīgiem grozījumiem normatīvajos aktos. Tika arī sagatavoti grozījumi *Darba likuma* 29. pantā (“Nepamatotu prasību izvirzīšanas aizliegums”) un 32. pantā (“Darba sludinājums”), nosakot, ka darba sludinājumā aizliegts norādīt konkrētas svešvalodas prasmi, izņemot gadījumus, kad tas pamatoti nepieciešams darba vai amata pienākumu veikšanai. Grozījumi tika noraidīti, pamatojoties uz to, ka valsts varot iejaukties privāto tiesību sfērā tikai tiktāl, lai noteiktu nepieciešamās kvalifikācijas prasības konkrēta amata izpildei, tomēr nav pieļaujama patvaļīga ierobežojumu noteikšana pamattiesību īstenošanai, darba devēja vietā izlemjot, kāds darbinieks tam ir nepieciešams. Turklāt *Darba likuma* 29(9). pants jau nosakot, ka, dibinot darba tiesiskās attiecības, kā arī darba tiesisko attiecību pastāvēšanas laikā, it īpaši paaugstinot darbinieku amatā, nosakot darba apstākļus, darba samaksu vai profesionālo apmācību, vai kvalifikācijas paaugstināšanu, kā arī uzteicot darba līgumu, aizliegta atšķirīga attieksme atkarībā no darbinieka rases, ādas krāsas, vecuma, invaliditātes, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsmes, mantiskā vai ģimenes stāvokļa, seksuālās orientācijas vai *citiem apstākļiem*. Pie citiem apstākļiem varot pieskaitīt arī valodu prasmi vai neprasmī. Latvijas valodas situācijā, mūsdiā, tiesisks regulējums tomēr ir nepieciešams, jo prakse liecina, ka krievu valodas prasme darba sludinājumos bieži vien norādīta nepadomājot, aiz inerces, tādējādi stiprinot divkopienu sabiedrības iezīmes un kavējot integrāciju uz valsts valodas pamata.

Valoda, emigrācija un imigrācija

Pēc neatkarības atjaunošanas latviešu īpatsvars valstī ir pieaudzis par 7,3%, kā arī jūtami palielinājies to minoritāšu pārstāvju procents, kas atzīst latviešu valodas prasmi, – no 23% 1989. gadā līdz 53% 2000. gadā (1989. un 2000. gada tautskaites dati gan var būt nesastatāmi, jo atšķirīgi bija jautājuma formulējumi) un līdz pat 75% un vairāk 2009. gadā (Data Serviss 2009). Kaut arī relatīvais latviešu īpatsvars ir pieaudzis, absolūtos skaitļos latviešu skaits ir jūtami samazinājies gan zemā dabiskā pieauguma, gan emigrācijas dēļ. 2009. gadā visu Latvijas iedzīvotāju dabiskais pieaugums ir –8220, negatīvs ir arī migrācijas saldo: –4700. Latviju kopš 1995. gada varētu būt atstājuši vismaz 80 000 iedzīvotāju; tiek minēti arī lielāki skaitļi. Latvijā kļūst aktuāls arī imigrantu integrācijas jautājums.

Viens no svarīgākajiem Eiropas Savienības līguma punktiem ir tās dalībvalstu pilsoņu tiesības brīvi izvēlēties dzīvesvietu un brīvi pārvietoties Eiropas Savienības teritorijā. Eiropas Savienības pilsonis – persona, kura bauda visas ES pilsoņa privilēģijas un kurai jāizpilda visi ar ES pilsonību saistītie pienākumi, – ir jebkuras Eiropas Savienības dalībvalsts pilsonis. Šis punkts visvairāk var ietekmēt Latvijas valodas politiku. Pārvietošanās brīvība nozīmē, ka ekonomiski aktīva persona, kas ieradusies citā Eiropas Savienības valstī, tiesībās ir vienlīdzīga ar šīs valsts pilsoņiem.

Prasības viesstrādnieku lingvistiskajai kvalifikācijai ir ļoti atšķirīgas. Eiropas Savienības valstīs pastāv tendence gan paplašināt valodu apguvi skolās, mācot vairākas Eiropas Savienības valodas, gan aizstāt cilvēka darbaspēku ar mašīnām, tādējādi apejot valodas problēmu. Viesstrādnieku nodarbināšana parasti tiek organizēta tādējādi, lai pietiktu ar minimālu valodas prasmi. Vēl nesen viesstrādnieku un to ģimeņu lingvistiskā kompetence vispār tika uzskatīta par viņu personisku problēmu. Tikai pēdējā laikā valodu prasme tiek skatīta atsevišķu dalībvalstu un visas Eiropas Savienības līmenī. Mūsdienu tehnoloģijas prasa kvalificētu darbaspēku, un valodas prasme arī tiek uzskatīta par vienu no profesionālās kvalifikācijas kritērijiem. Tomēr pašlaik prasības viesstrādnieku lingvistiskajai kvalifikācijai ir atšķirīgas dažādās Eiropas Savienības valstīs.

Saskaņā ar *Valsts valodas likumu* un MK noteikumiem Nr. 733 valsts valodas prasmes (atšķirīgā apjomā) attiecas uz personām, kas ieņem valsts amatus vai darbojas apkalpojošajā sfērā. Kā zināms, ekonomiskajā migrācijā visvairāk iesaistās mazkvalificēts darbaspēks, kas strādā privātajā sektorā profesijās, kur valsts valodas prasme formāli nav nepieciešama un nav pieprasāma. Latvijā tieši šai ziņā ir visvairāk problēmu. Beidzamajos gados ik gadu tiek izsniegts apmēram 20 000 uzturēšanās atļauju viesstrādniekiem, galvenokārt Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas, Moldovas iedzīvotājiem. Šāda tipa mehāniskajam pieaugumam ir arī tiešas lingvistiskas sekas Latvijas valodu konkurences situācijā (Kļava, Motivāne 2010). Kā konstatēts Valsts valodas aģentūras pētījumā “Viesstrādnieku attieksme pret valsts valodu Latvijā. Dziļās intervijas ar viesstrādniekiem” (Rīga : VVA, SKDS, 2008), liels skaits viesstrādnieku izteikušies, ka tieši iespēja sazināties krievu valodā ir bijis viens no priekšnoteikumiem, kāpēc viņi izvēlējušies darbu Latvijā. Kā raksta Gunta Kļava un Kristīne Motivāne, “viesstrādnieki uzsvēra, ka Latvijā atšķirībā no citām valstīm viņiem nerodas dabiska motivācija apgūt valsts valodu, jo, pat dzīvojot Latvijā vairākus gadus, nav radušās problēmas valsts valodas nezināšanas dēļ” (Kļava, Motivāne 2010, 135).

Teorētiski Latvijā ir iespējama ne tikai nekvalificētā darbaspēka imigrācija. *Imigrācijas likuma* 2010. gada grozījumi nosaka: uz pieciem gadiem termiņuzturēšanās atļaujas tiks izsniegtas, ja persona kapitālsabiedrības pamatkapitālā ieguldījusi ne mazāk kā 25 000 latu un valsts un pašvaldību budžetā kapitālsabiedrība kopā samaksājusi ne mazāk kā 20 000 latu vai iegādājusies nekustamo īpašumu. Atšķirībā no pastāvīgās uzturēšanās atļauju pieprasītājiem, kam nepieciešams noteikts latviešu valodas prasmes līmenis, termiņuzturēšanās atļauju iegūšanai latviešu valodas zināšanas nav nepieciešamas. Palielinoties latviski nerunājošu iedzīvotāju īpatsvaram, tiek stiprināta krievu valodas runātāju lingvistiskā pašpietiekamība, kas jau tagad ir viens no lielākajiem šķēršļiem valsts valodas integratīvās funkcijas īstenošanai.

Jebkuras valodas prasme ir vērtība, bet...

Neviens nenoliegs, ka ideālā gadījumā ikvienam sociāli un ekonomiski aktīvam cilvēkam jāprot vismaz trīs valodas. Valodu prasme ir neaizstājama starptautisko ekonomisko sakaru veicināšanā, Latvijas ekonomika un latviešu valoda ir globālā un Eiropas preču, pakalpojumu, darbaspēka un valodu tirgus daļa, tāpēc latviešu valodas nostiprināšanai nav nekā kopīga ar pašizolācijas tendencēm. Latvija veido iekļaujošu sabiedrību, kurā integrācija notiek uz latviešu valodas prasmes un lietojuma pamata, Latvijā tiek veicināta svešvalodu apguve, tomēr uz Eiropas un ekonomiskās labklājības altāra nedrīkstētu neapdomīgi ziedot vērtības, kas pašos pamatos nedrīkstētu tikt apšaubītas, – Latvijas valstiskumu un latviešu valodu. Blakus dažiem uzņēmējiem, kas ekonomisku interešu vārdā iebilst pret jebkādiem mēģinājumiem juridiski reglamentēt valodu lietojumu, aizvien biežāk parādās arī teorētiķi, kas cenšas it kā loģiski pamatot lingvistisko darvinismu. Ieskatam divi reāli citāti:

“Ja skatāmies, ka ir jā saglabā latviešu valoda un kultūra, tad šāda politika ir graužoša. Latviešu kultūras un valodas aizstāvji rok dziļu bedri – šī esošā, dominējošā, stereotipiskā latviešu kultūras paradigma ir vērsta uz Latvijas kā brīvdabas muzeja saglabāšanu, jo tad tur būs darbs dzejniekam un māksliniekam, algu viņi saņems, tur būs arī valoda, tautastērpi un tiks saglabātas tradīcijas. Bet, lai Latvija kļūtu par modernu un ekonomiski spējīgu valsti, ir jācinās pret daudzām latviešu vērtībām.” (Augstskolas docētājs);

“Runāt par valodas politisko statusu ir bezjēdzīgi. Tāpēc, ka krievu valoda – tā šodien ir biznesa valoda. Tā ir valoda, kādā visa dzīve norit Latvijā.” (Politīķis).

Tomēr Latvijas valstij ir ne tikai tiesības, bet pat pienākums nodrošināt latviešu valodas ekonomisko konkurētspēju konsekventas valodas politikas ceļā.

Jāņem vērā, ka valodu konkurenci Latvijā un latviešu valodas pozīcijas turpmāk daudz spēcīgāk ietekmēs ekonomiski faktori, nekā tas bijis beidzamo divdesmit gadu laikā. Latviešu valodas runātāju skaits, tās kvalitāte un valsts valodas statuss paši par sevi varētu nodrošināt stabilas valodas pozīcijas vismaz pārskatāmā nākotnē. Tomēr nedrīkst ignorēt valodu konkurences ietekmē reāli pastāvošos riskus, ko apzinātas valodas politikas ceļā iespējams vismaz mazināt. Ekonomiskā motivācija latviešu valodas lietojumam, kas, atšķirībā no latviešu valodas prasmes, joprojām ir nepietiekamā līmenī, brīvas preču un pakalpojumu tirgus un darbaspēka migrācijas apstākļos vēl vairāk mazināsies. Jāapsver iespējas, kā kompensēt šo ekonomiskās motivācijas kritumu ne tikai ar juridiskiem, bet arī ar finansiāliem līdzekļiem, kā arī mērķtiecīgi sabiedriskajā domā nostiprināt apziņu, ka nacionāla valsts un valsts valoda ir vērtība, kas tālu pārsniedz patērētāju sabiedrības filozofiju. Latviešu valodas integratīvās un ekonomiskās vērtības sinerģija vēl jāveido, skaidri un noteikti definējot latviešu valodas vietu un lomu arī uzņēmējdarbībā.

LITERATŪRA

- A Rewarding Challenge 2008** – *A Rewarding Challenge. How the multiplicity of languages could strengthen Europe*. Proposals from the Group of Intellectuals for Intercultural Dialogue set up at the Initiative of the European Commission. Brussels : European Commission, 2008.
- Bourdieu, Wacquant 1992** – **Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loïc**. *An invitation to reflexive sociology*. Chicago : The University of Chicago Press, 1992.
- Data Serviss 2009** – *Pārskats par pētījumu "Valodas situācijas sociolingvistiskā izpēte"*. 2009. gada jūnijs. Rīga : Data Serviss, 2009.
- Druvieta u. c. 2001** – **Druvieta, Ina, Baltaiskalna, Daiga, Ernstson, Vineta, Poriņa, Vineta**. *Latvijas valodas politikas analīze: ekonomiskie aspekti*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2001.
- Druvieta 2007** – **Druvieta, Ina**. Augstākā izglītība sociolingvistisko jomu kontekstā. *Vārds un tā pētišanas aspekti* : rakstu krājums, 11. Liepāja : LiePA, 2007, 138.–146. lpp.
- Druvieta 2010^a** – **Druvieta, Ina**. Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats? *Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos*. Sast. A. Cimdiņa, D. Hanovs. Rīga : Zinātne, 2010, 123.–153. lpp.

- Druviete 2010^b** – **Druviete, Ina.** Latviešu valoda elektroniskajos plašsaziņas līdzekļos: kvantitāte un kvalitāte. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 14(2). Liepāja : LiePA, 2010, 66.–75. lpp.
- Druviete 2011** – **Druviete, Ina.** Valsts valoda lingvistiskajā ainavā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, 6. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2011, 3.–22. lpp.
- Grin 2008** – **Grin, François.** Principles of policy evaluation and their application to multilingualism in the European Union. *Respecting Linguistic Diversity in the European Union*. Ed. by X. Arzoz. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 2008, pp. 73–84.
- Final Report 2007** – *Final Report. High level Group of Multilingualism*. Brussels : European Commission, 2007.
- Kļava, Motivāne 2010** – **Kļava, Gunta, Motivāne Kristīne.** Migrācijas ietekme uz valodas vidi Latvijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* : rakstu krājums, 14(2). Liepāja: LiePA, 2010, 131.–137. lpp.
- LVA 2011** – *Valodas situācija Latvijā: 2004–2009*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011.
- Pachev 2002** – **Pachev, Angel.** *Europeanisation Trends and Linguistic Diversity: Language Planning and Language Policies Perspectives*. Paper presented at World Congress on Language Policies, Barcelona, 16–20 April 2002. Pieejams: <http://www.linguapax.org/congres/taller/taller1/pachev.html>
- Schmid 2001** – **Schmid, Carol.** *The Politics of Language. Conflict, Identity, and Cultural Pluralism in Comparative Perspective*. Oxford : Oxford University Press, 2001.
- Strategy 2005** – *EC Communication “A New Framework Strategy for Multilingualism”*. Brussels : European Commission, 2005.
- Tender, Vihalemm 2009** – **Tender, Tõnu, Triin Vihalemm.** “Two languages in addition to mother tongue” – will this policy preserve linguistic diversity in Europe. *Trames*, 2009, 13(63/58), 1, pp. 41–63.
- Viķe-Freiberga 2004** – **Viķe-Freiberga, Vaira.** Ievaduzruna. *Identitāte un atpazīstamība, valoda un tulkojums*. Rīga : Valsts valodas komisija, 2004, 6.–13. lpp.
- VVA 2008** – **Valsts valodas aģentūra.** *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. Rīga : Zinātne, 2008.
- VVK 2007** – **Valsts valodas komisija.** *Latviešu valoda 15 neatkarības gados: lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga : Zinātne, 2007.
- Working Document 2006** – *Working Document of the European Parliament on A New Framework Strategy for Multilingualism*. Brussels : European Commission, 2006.

Lingvistiskā ainava (franču *paysage linguistique*, angļu *linguistic landscape*) ir samērā jauns termins, kas ienācis zinātniskajā apritē līdz ar straujo valodas vides pētījumu izplatību visā pasaulē. Jebkurā nozarē ik pa laikam aktualizējas un īpaši populārs kļūst kāds pētījumu virziens vai metode, ļaujot runāt par modi arī zinātnē. Sociolingvistikā šāds virziens pašlaik ir lingvistiskās ainavas izpēte. Šajā rakstā aplūkosim lingvistiskās ainavas jēdzienu, tās raksturīgākās iezīmes Latvijā un lingvistiskās ainavas pētījumu iespējamo ietekmi uz Latvijas valodas politikas teoriju un praksi.

Valodu kontaktu situāciju izpēte beidzamajos piecdesmit gados devusi priekšstatu par likumsakarībām valodu funkcionēšanā multilingvālā vidē. Sociolingvistika kā starpdisciplināra zinātnes nozare aizvien vairāk paplašinājusi robežas, aptverot arī ģeogrāfijas, komunikācijas zinātnes un sociālās psiholoģijas atziņas un analizējot līdz šim par mazsvarīgām atzītas valodu kontaktu izpausmes. Īpašu nozīmi guvusi pilsētu informatīvās vides, it īpaši vizuāli uztveramās vides (uzrakstu, reklāmas, paziņojumu, ceļazīmju u. tml.), izpēte. Šai videi dots tēlainis apzīmējums *lingvistiskā ainava*. Vārds *ainava*, ko latviešu valodā, visticamāk, pirmo reizi lietojis F. Mālberģis 1885. gadā (Karulis 1984, 99), apzīmē gan apkārtējo vidi, gan tās attēlojumu mākslā. Līdzīga semantika šim vārdam resp. tā atbilstmēm ir arī citās valodās (sal. vācu *Landschaft*, dāņu *landskab*, zviedru un norvēģu *landskap*, itāļu *paesaggio*, spāņu *paisaje*, somu *maisema*, ungāru *tájkep*, lietuviešu *kraštovaizdis*, grieķu *topío*, poļu *krajobraz*, čehu, slovāku un slovēņu *krajina*).

Tā kā šī vārda semantika vairāk aptver lauku vidi, angļu valodā nereti tiek lietots termins *cityscape*. Tomēr tas vēl nav plaši ieviests, jo tam grūti atrast analogu citās valodās (Gorter 2006, 82).

Kaut valodas publiskā vizuālā reprezentācija aprakstīta jau kopš sociolingvistikas pirmsākumiem, termins *lingvistiskā ainava*, šķiet, pirmo reizi definēts 1997. gadā (Spolsky 2009, 67) pētījumā

par attieksmi pret publiskās informācijas valodu Kanādas frankofonu vidū: “Publisko ceļazīmju, reklāmas plakātu, vietvārdu, veikalu izkārtnu un valsts iestāžu nosaukumu valoda veido noteiktas teritorijas, reģiona vai pilsētu aglomerācijas lingvistisko ainavu. Teritorijas lingvistiskā ainava veic divas funkcijas: informatīvo funkciju un simbolisko funkciju.” (Landry, Bourhis 1997, 25) Turpmākajos gados publicēti vēl vairāki nozīmīgi pētījumi, kas ne tikai dokumentē konkrētu teritoriju valodas vidi, bet sniedz nozīmīgus teorētiskus vispārinājumus par šīs vides saistību ar valodas kolektīva etnolingvistisko vitalitāti, valodu ekonomisko vērtību, valodas zīmes semiotiskajiem aspektiem (sk., piem., Scollon & Scollon 2003; Gorter 2006; Backhaus 2007; Shohamy, Gorter 2008). Līdz šim nozīmīgākie izdevumi, kuros apkopotas ievērojamāko pētnieku atziņas, ir E. Šohami un D. Gortera sastādītais rakstu krājums “Linguistic Landscape: Expanding the Scenery” (Shohamy, Gorter 2009) un E. Šohami, E. Ben-Rafaela un M. Barni sastādītais rakstu krājums “Linguistic Landscape in the City” (Shohamy, Ben-Rafael, Barni 2010).

Sākotnēji pētījumi aptvēra tikai vizuāli uztveramo publiskās informācijas daļu, bet jau samērā drīz tika atzīts, ka iespēju robežās jāanalizē arī audiāli uztveramā valodas vide, un nebūt ne tikai lielajās pilsētās. Tomēr joprojām daudz plašāk tiek aplūkota redzamā pilsētvide, turklāt digitālo tehnoloģiju attīstība ļāvusi teorētiskos apcerējumus papildināt ar plašu ilustratīvo materiālu, kas lielā mērā ir vairojis tieši šī pētījumu virziena pievilcību gan pašu sociolingvistu starpā, gan plašākā sabiedrībā.

Lingvistiskās ainavas izpēte sāk kļūt populārāka arī Baltijas valstīs. Baltijas pilsētu lingvistiskās ainavas komparatīvi pētījumi ietverti Rēzeknes Augstskolas realizētajā ESF projektā “Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (<http://www.ru.lv/index.php?lang=lv&p=4&p2=406#11>, sk. arī Lazdiņa, Marten 2009). Igaunijā nozīmīgus pētījumus veic A. Veršika, A. Zabrodskā, M. Ehala, Lietuvā – M. Ramonieni, L. Vaicekauskieni un citi.

Lingvistiskās ainavas elementu deskriptīva izpēte sniedz informāciju par valodu lietojumu noteiktā teritorijā, kvantitatīva analīze savukārt atklāj valodu faktisko hierarhiju. Daudzi pētījumi aprobežojas tikai ar konstatējošo daļu (Ben-Rafael et al. 2004; Muth 2008); populārs ir arī valodas vides salīdzinājums teritorijās ar līdzīgām valodas situācijas iezīmēm, piemēram, Basku Zemē un Frizlandē (Cenoz, Gorter 2006), Ruandā un Ugandā (Rosendal 2010). Jāsecina gan, ka vairums autoru multilingvismu jau apriori atzīst par veicināmu publiskās vizuālās telpas iezīmi, visai negatīvi vērtējot praksi

juridiski vai sociāli ierobežot tā izplatību (Pavlenko 2009; Marten 2010).

Bet kā vērtējamas Latvijas tiesību normas un prakse vizuālā multilingvisma jomā? Objektīvs izvērtējums nav iespējams atrautībā no kopējā valodas politikas konteksta un valodas situācijas vēstures.

1988. gadā, atsaucoties uz A. Blinkenas aicinājumu “Par latviešu valodas statusu – esošo un vēlamu”, 354 280 Latvijas iedzīvotāju pieprasīja latviešu valodai valsts valodas statusu, neskaitāmās vēstulēs īpaši vēršoties pret latviešu valodas nelietošanu vai divvalodību publiskajā telpā. Piemēram, A. Graudiņa no Rēzeknes rakstīja:

Būdami viesmīlīgi, esam “ciemiņiem” noziedojuši arī valodu – nacionālās kultūras pamatu. Veikalos mums atbild: “He слышу!” vai arī neatbild nemaz, ja tiek jautāts latviski. Kafējnīcu uzraksti “Гномик”, “Бемерок”, rajona saimniecību nosaukumi “30 ļet Oktjabrja”, “Krasnoje znamja”, “Sovetskaja Latvija”, kaut arī latviešu burtiem rakstīti, vēl neliecina par ļeņinisko nācijas pašnoteikšanos (Cit. no Blinkena 1999, 86)

Citēsim arī I. Šāvēju no Rīgas: *.. mani dziļi sarūgtina un pat apvaino šopavasār, manu vecāku zelta kāzu braucienā, redzētais, kad, iebraucot no Lietuvas puses Augšzemes pilsētiņā, man pretī stāv uzraksts “Субаме” un tāds pats uzraksts mani pavada arī izbraucot. Arī pie vairs neesošajām manu vecvecāku mājām blakus kolhoza nekārtībai stāv autobusu pieturas stabs ar uzrakstu “Лиезма”. Un šī “liesmošana” (лиесмошана) mūs kopā ar neizsakāmo nesakoptību un netīrību pavada līdz kādreizējai Baltmuižas skolai un ar latviešu valodas ne tik vien neprašānu, bet pat nesaprašānu līdz Medumiem–Demenei–Piedrujai. (Turpat, 102–103)*

Lai mainītu valodas vidi, “LPSR Valodu likumā” (1989) tika ietverta īpaša nodaļa “Valoda nosaukumos un informācijā”:

16. pants. Latvijas PSR vietu nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā. To atveides nepieciešamību citās valodās nosaka vietējās Tautas deputātu padomes.

17. pants. Iestāžu, uzņēmumu un organizāciju nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā un nepieciešamības gadījumā atveidojami vai tulkojami citā valodā.

Uzrakstos šie nosaukumi lietojami latviešu valodā, nepieciešamības gadījumā tiem labajā pusē (vai apakšā) dodot tulkojumu krievu valodā vai kādā citā valodā.

Pēc neatkarības atgūšanas izstrādātajā “LR Valodu likumā” (1992) vairs nebija nenoteiktā formulējuma “nepieciešamības gadījumā” un skaidri tika norādīta latviešu valodas ekskluzīvā vieta:

20. pants. *Atklātiem izziņojumiem, izkārtņēm, afišām, plakātiem, reklāmai, cenu rādītājiem, Latvijā ražoto preču etiķetēm un lietošanas instrukcijām jābūt valsts valodā. Preču etiķetēs un lietošanas instrukcijās līdztekus valsts valodai pieļaujama citu valodu lietošana. Šajā gadījumā tekstam latviešu valodā ierādāma galvenā vieta un formas vai satura ziņā tas nevar būt mazāks par tekstu citā valodā.*

Nosaukumi, kuri veido firmu preču zīmes marķējumu, citās valodās netiek tulkoti.

Šā panta piemērošanu reglamentē Latvijas Republikas Ministru Padomes apstiprināts nolikums.

Latvija, neatkarības atjaunošanas periodā īpašu uzmanību pievēršot publiskās informācijas valodai, nebija nekāds izņēmums. Līdzīgi procesi risinājušies praktiski visās valstīs un teritorijās, kas cīnījās par neatkarību vai autonomiju. Uzrakstu un informācijas valodai ir augsta emocionāla vērtība, tā norāda uz teritorijas vēsturisko identitāti un valodu juridisko hierarhiju. Tipiska ir arī vēršanās pret divvalodību: aizkrāsotas bilingvālas vietvārdu plāksnītes ir dokumentētas visās pasaules malās. Publiskās informācijas valoda tiek reglamentēta praktiski visu valstu lingvistiskajā likumdošanā. Piemēram, 1994. gadā pieņemtajā "Franču valodas likuma" 3. pantā noteikts:

Jebkuram uzrakstam vai paziņojumam, kas ir izvietots vai tiek izdarīts uz publiskiem ceļiem, sabiedriskā vietā vai sabiedriskā transporta līdzeklī un ir paredzēts sabiedrības informēšanai, jābūt formulētam franču valodā.

Kvebekas "Franču valodas hartā" (1977) arī noteikts, ka plakātos un afišās izmantojama vienīgi franču valoda, *izņemot gadījumus, kad iedzīvotāju veselība vai drošība pieprasa arī citas valodas izmantošanu.* Igaunijas "Valodas likuma" 22. (1). pants paredz, ka *publiskās izkārtnes, norādes, sludinājumi, paziņojumi un reklāma ir igauņu valodā*, pieļaujot izņēmumus mazākumtautību kultūras organizāciju un dažu municipalitāšu praksē. Lietuvas "Valsts valodas likuma" 17. pants noteic, ka *Lietuvas Republikā publiskajiem uzrakstiem jābūt valsts valodā.* "Poļu valodas likuma" (1999) 10. pants noteic: *Uzraksti un informācija iestādēs un sabiedriskajās institūcijās, kā arī uzraksti, kas paredzēti publiskai lietošanai un kas ir sabiedriskajos transporta līdzekļos, tiek sagatavoti poļu valodā. Īpašos gadījumos, ko nosaka ministrs, ir iespējams papildus izvietot paralēlu tekstu svešvalodā.*

Pašreiz spēkā esošais Latvijas Republikas "Valsts valodas likums" (1999) visai detalizēti reglamentē vizuālo publisko telpu. Citēsīm svarīgākās likuma normas:

18. pants. (1) Latvijas Republikā vietu nosaukumi veidojami un lietojami valsts valodā.

(2) Latvijas teritorijā dibināto iestāžu, sabiedrisko organizāciju, uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) nosaukumi veidojami un lietojami valsts valodā, izņemot citos likumos noteiktos gadījumus. [..]

(4) Lībiešu krasta teritorijā vietu nosaukumi, iestāžu, sabiedrisko organizāciju, uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) nosaukumi, kā arī šajā teritorijā notiekošo pasākumu nosaukumi tiek veidoti un lietoti arī lībiešu valodā.

(5) Nosaukumu veidošanu un lietošanu reglamentē Ministru kabineta noteikumi.

21. pants. (4) Uzrakstos, izkārtņēs, afišās, plakātos, paziņojumos vai citos ziņojumos ietvertā informācija, ja tā skar likumīgas sabiedriskās intereses un paredzēta sabiedrības informēšanai sabiedrībai pieejamās vietās, sniedzama valsts valodā, izņemot šā panta piektajā daļā noteiktos gadījumus.

(5) Ievērojot šā likuma mērķi un šā likuma 2. pantā ietverto valodas lietošanas pamatprincipu, Ministru kabinets nosaka gadījumus, kad sabiedrības informēšanai paredzētajā sabiedrībai pieejamās vietās sniegtajā informācijā līdztekus valsts valodai pieļaujama svešvalodas lietošana.

(6) Ministru kabinets nosaka arī gadījumus, kad šā panta pirmajā daļā minētās institūcijas un personas var sniegt informāciju svešvalodā, kā arī valodu lietošanas kārtību šā panta pirmajā, otrajā, trešajā un ceturtajā daļā paredzētajā informācijā.

(7) Ja līdztekus valsts valodai informācijā lietota arī svešvaloda, tekstam valsts valodā ierādāma galvenā vieta, un formas vai saturs ziņā tas nedrīkst būt mazāks vai šaurāks par tekstu svešvalodā.

Saskaņā ar "Valsts valodas likuma" 21. panta piekto un sesto daļu 2000. gada 22. augustā tika izdoti LR Ministru kabineta noteikumi Nr. 292 "Noteikumi par valodu lietošanu informācijā", kas noteica gadījumus, kad līdztekus valsts valodai pieļaujama svešvalodu lietošana (atgādināsim, ka "Valsts valodas likuma" izpratnē svešvaloda ir ikviena cita Latvijas Republikā lietotā valoda, izņemot lībiešu valodu). Noteikumu 4. punkts reglamentēja:

Līdztekus valsts valodai valsts un pašvaldību iestādes, tiesas un tiesu sistēmai piederīgās iestādes, valsts un pašvaldību uzņēmumi, kā arī uzņēmējsabiedrības, kurās lielākā kapitāla daļa pieder valstij vai pašvaldībai, un privātās iestādes, organizācijas, uzņēmumi (uzņēmējsabiedrības) un pašnodarbinātās personas, kuras saskaņā ar likumu vai citu normatīvo aktu veic noteiktas publiskas funkcijas, ar kurām saistīta informācijas sniegšana, var lietot svešvalodu

publiskajā informācijā sabiedrībai pieejamās vietās, ja šī informācija skar:

- 4.1. starptautisko tūrismu;
- 4.2. starptautiskus pasākumus;
- 4.3. drošības apsvērumus;
- 4.4. ārkārtas situācijas;
- 4.5. epidēmijas vai bīstamas infekcijas slimības.

Minētie noteikumi spēku zaudēja 2005. gada 15. februārī, kad tika pieņemts jauns noteikumu variants – MK noteikumi Nr. 130. Tajos iespējas lietot svešvalodu tika nedaudz paplašinātas vai drīzāk konkretizētas:

2. Līdztekus valsts valodai Valsts valodas likuma 21. panta pirmajā daļā minētās institūcijas un personas var lietot svešvalodu, sniedzot publisku informāciju sabiedrībai pieejamās vietās, ja šī informācija ir saistīta ar:

- 2.1. starptautisko tūrismu;
- 2.2. starptautiskiem pasākumiem;
- 2.3. drošības apsvērumiem;
- 2.4. Eiropas Savienības brīvu preču apriti;
- 2.5. epidēmijām vai bīstamām infekcijas slimībām;
- 2.6. ieslodzījumu vietās ievietoto ārvalstu pilsoņu tiesībām un pienākumiem;
- 2.7. ārkārtas situācijām.

Valodu lietošana publiskajā informatīvajā telpā skarta Latvijai starptautiski saistošos dokumentos. Eiropas Padomes “Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību” (1994) 11. panta 3. daļa nosaka:

Teritorijās, kuras tradicionāli apdzīvo ievērojams skaits mazākumtautībai piederošu personu, Puses apņemas to juridisko sistēmu ietvaros un, kur nepieciešams, arī slēdzot līgumus ar citām valstīm un ņemot vērā specifiskos apstākļus, izvietot sabiedrības informācijai tradicionālos vietvārdus, ielu nosaukumus un citas topogrāfiskās zīmes arī mazākumtautības valodā, ja ir pietiekams iemesls izvietot šādas norādes.

2005. gadā, ratificējot šo konvenciju, tai pievienota atruna:

4. pants. *Latvijas Republika paziņo, ka Konvencijas 11. panta trešo daļu tā uzskata par saistošu, ciktāl tā nav pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmi un citiem Latvijas Republikā spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem, kas nosaka valsts valodas lietojumu. (Likums “Par Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību” (2005))*

Tātad varam secināt, ka Latvijas lingvistiskā likumdošana publiskajā informācijā nosaka valsts valodas obligātu lietojumu un

prioritāti, daudzos gadījumos pieļaujot arī svešvalodu lietojumu. Līdz ar to teorētiski pastāv iespēja jebkuru personisku vai ar privāto uzņēmējdarbību saistītu informāciju daļēji sniegt arī citās valodās. Bet kā ir praksē?

Reprezentatīvi pētījumi par Latvijas lielāko pilsētu, īpaši Rīgas, lingvistiskās ainavas elementiem pagaidām nav veikti; līdz šim pieejama tikai Rēzeknes vizuālās vides analīze (Marten 2010). Plaša kvantitatīva pētījuma nozīme nav apšaubāma, bet, tā kā “veiksmīgāki ir tie pētnieki, kuri datu vākšanā prot izmantot paša pamatzināšanas par attiecīgo kultūru” (Gumperz 1972, 25), ikviens no mums var izmantot savu empīrisko pieredzi secinājumu formulēšanā. Galvenās atziņas ir šādas: 1) publiskajā vizuālajā informācijā izteikti dominē latviešu valoda; “Valsts valodas likuma” 21. (4) panta pārkāpumi ir reti un nesistemātiski, 2) ja izmantotas tiesības izvietot informāciju arī citā valodā, pārsvarā lietota angļu valoda (īpaši saistībā ar tūrisma objektiem un pakalpojumiem) vai arī informācija ir vismaz trilingvāla, 3) krievu valodas paralēls lietojums nav tipiska parādība (izņēmums ir priekšvēlēšanu vides reklāmas un krievu valodā paredzēto pasākumu afišas).

Ņemot vērā Latvijas, īpaši Rīgas un lielo pilsētu, iedzīvotāju etnodemogrāfisko sastāvu, sociolingvistisko pētījumu datus par valodu lietojumu nozīmīgās sabiedrības dzīves jomās, kā arī intuitīvo nepārbaudīto priekšstatu par krievu valodas plašu pārstāvēcību pilsētu audiālajā lingvistiskajā ainavā, trešais secinājums ir ļoti nozīmīgs. Kaut likums to neliegtu, krievu valoda parasti netiek pievienota arī privāto uzņēmumu piedāvātajā informācijā (veikalu uzrakstos, reklāmās, afišās u. tml.). Savulaik iniciētā kampaņa par masveida bilingvālo uzrakstu izvietošanu, neraugoties uz piedāvāto materiālo atbildību, jūtamus rezultātus nedeļa. Vai tas nozīmētu, ka latviešu valoda *de facto* sāk kļūt par valsts simbolu un sabiedrības integrācijas pamatu? Vai varbūt šādai rīcībai pamatā ir praktiski resp. taupības apsvērumi?

S. Lazdiņa un H. Martens uzskata, ka tā ir ilustrācija parādībai, ko var nosaukt par “juridisko hiperkorekciju” (*legal hypercorrection*). Viņi secina, ka valodas lietotāji juridiskās normas ievēro augstākā pakāpē, nekā tas nepieciešams, un tam redz divus iemeslus: “Pirmkārt, tas ir iedzīvotāju vispārējais zināšanu trūkums par politiku un likumiem, kas balstās demokrātiskās līdzdalības tradīciju trūkumā šajās postpadomju pārejas sabiedrībās. Lielā iedzīvotāju daļā joprojām dominē attieksme, ka lēmumi tiek pieņemti augšās, ka indivīdiem nav jāuzņemas iniciatīva un atbildība un ka sabiedrības viedoklis nav nozīmīgs.” (Lazdiņa, Marten 2009, 221)

Šai gadījumā abi autori, šķiet, paļāvušies agresīva antipreskriptivisma ideoloģijai (Strelēvica-Ošiņa 2010), uzskatīdami ikvienu tiesisku valodas lietojuma regulējumu par pārmērīgu un indivīda tiesības ierobežojošu. Šai ziņā tikpat labi iespējams arī skaidrojums, ka valodas lietojums uzņēmuma publiskajā informācijā vismaz netieši pauž minoritāšu pārstāvju izpratni par viņu piederības apliecinājumu valstij.

Bet vai tiešām Latvijas sabiedrība iegūtu, atsakoties no valsts valodas relatīva monopola lingvistiskajā ainavā, un vai pamatots ir pārmetums par valsts pasivitāti vizuālā multilingvisma veicināšanā?

Mums jāatzīst, ka objektīvi pastāv pretruna starp diviem principiem: valsts valodas nostiprināšanu un multilingvisma veicināšanu. Praktiski visos pētījumos akcentētas pilsētu vizuālā multilingvisma pozitīvās puses, īpaši uzsverot apdraudētu minoritāšu valodu publiskās reprezentācijas nozīmi. Kā raksta E. Šohami, "lingvistiskā ainava ir ietekmīgs mehānisms valodas politikas iedzīvināšanas pārrunu procesā. Kamēr politikas veidotāji izmanto lingvistisko ainavu valodas politikas *de facto* procesā, veicinot vai mazinot noteiktu valodu lietojumu, šāda rīcība izraisa atšķirīgu reakciju dažādās sabiedrības grupās atkarībā no publiskajā telpā paustās ideoloģijas. Šī reakcija svārstās no atbalsta līdz saspīlējumam, no spriedzes līdz konstruktīvām pārrunām" (Shohamy 2010, 4).

Kāpēc latviešu valodas nostiprināšanā tik liela nozīme tiek piešķirta publiskajai vizuālajai informācijai? Tas saistīts ar vizuālās uztveres lielo lomu. Valodas rakstītajai formai piemīt īpašs ietekmes spēks. Tai ir ne tikai simboliska nozīme, bet tā veicina arī priekšstatu par "lietu kārtību" un valodas apguvi. "Lingvistiskā ainava veicina sociolingvistiskā konteksta konstruēšanu, jo cilvēki uztver un apstrādā vizuālo informāciju, un publiskās informācijas valoda noteikti ietekmē konkrētas valodas statusa apzināšanos un pat ietekmē cilvēku lingvistisko uzvedību." (Cenoz, Gorter 2006, 68) Nenovērtēsim par zemu arī latviskās valodas vides nozīmi sabiedrības vienotības apziņā, jo "valoda ir spēcīgs iekšējās kohēzijas un nacionālās identitātes veicināšanas instruments. Tā veicina kopīgu vērtību un identitātes apziņu. Kopīga valoda arī nosaka skaidras robežas starp "iekšējām" un "ārējām" grupām" (Schmid 2001, 9).

Līdz šim nepietiekami ir analizēta lingvistiskās ainavas saistība ar valstu tiesību aktiem valodas politikas jomā. Visai nenoteikti tiek iezīmēta saikne starp valstu valodas politikas pamatnostādņem un to atspoguļošanas vizuālajā informācijā. Tā kā Latvija pieder pie valstīm, kurās apzināti tiek veicināts monolingvisms vai vismaz

valsts valodas dominēšana lingvistiskajā ainavā, pastāv risks izpelnīties sliktā piemēra slavu un mudinājumus mazākumtautību tiesību vārdā paplašināt citu valodu pārstāvēniecību informatīvajos vai simboliskajos publiskajos ziņojumos.

Tomēr Latvijas praksei ir nopietns sociolingvistisks pamatojums, kas izriet no vēsturiskiem, etnodemogrāfiskiem un psiholoģiskiem apsvērumiem, kas plaši apcerēti, piemēram, monogrāfijās “Latviešu valoda 15 neatkarības gados” (2007) un “Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte” (2008). Neaizmirsīsim, ka 80. gadu beigās latviešu valodas sabiedriskās funkcijas nācās atjaunot pēc piecdesmit gadus ilga rusifikācijas perioda, kas spilgti izpaudās arī uzrakstos, plakātos un informācijā, radot īpaši smagu psiholoģisku efektu. Globālās un nacionālās valodu konkurences apstākļos latviešu valodas noturība garantējama tikai tad, kad konkurentvalodu, īpaši krievu valodas, augstā ekonomiskā vērtība tiek līdzsvarota ar juridiskiem mehānismiem. Dž. Džozefs grāmatā “Valoda un politika” norāda, ka kritiski jāpieiet dažu sociolingvistu centieniem absolūtizēt minoritāšu valodu tiesības, it īpaši periodā pēc neatkarības atjaunošanas: “Diezgan atšķirīga šajā ziņā ir situācija ar “ekskoloniālo” krievu valodu valstīs, kas agrāk atradās PSRS varā, kur tieši vairākuma etnisko un lingvistisko grupu locekļi jūtas minoritāšu grupu apdraudēti. Vēsturiski tā varētu šķīst neparasta situācija, bet visā pasaulē kulturāli nedrošībā esoši vairākumi ir arvien pieaugoša tendence. Jo publiskāka kļūst minoritātes identitātes izpausme, jo spēcīgāk vairākums baidās par nacionālās identitātes vienotību un visu tā uzturēto sociālo struktūru kopumā.” (Džozefs 2008, 86–87) Tāpēc latviešu valodas īpatsvara nostiprināšana Latvijas lingvistiskajā ainavā ir un būs izšķirīga valsts valodas politikas daļa latviešu valodas ilgtspējas vārdā.

1. Backhaus, P. *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon : Multilingual Matters, 2007.
2. Ben-Rafael, E., Shohamy, E., Amara, M. H., Trumper-Hecht, N. *Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish–Arab Comparative Study*. Tel Aviv : Tami Steinmetz Center for Peace Research, 2004.
3. Blinkena, A. (sast.). *Savā zemē – savu valodu! Latvijas iedzīvotāju 1988. gadā rakstītās vēstules, pieprasot latviešu valodai valsts valodas statusu*. Rīga : Vieda, 1999.
4. Cenoz, J., Gorter, D. Linguistic landscape and minority languages. In: *International Journal of Multilingualism*, 2006, 3 (1), 67–80.
5. Gorter, D. (ed.). *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon : Multilingual Matters, 2006.

6. Gumperz, J. Introduction. In: *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. Ed. by J. Gumperz and D. Hymes. Basil Blackwell, 1972, 1–25.
7. Karulis, K. Aina. No: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 19. laid. Rīga : Avots, 1984, 98.–103. lpp.
8. Landry, R., Bourhis, R. Y. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. In: *Journal of Language and Social Psychology*, 1997, 16, 23–49.
9. Lazdiņa, S., Marten, H. F. The “Linguistic Landscape” Method as a Tool in Research and Education of Multilingualism: Experiences from a Project in the Baltic States. In: *Multilingualism. Proceedings of the 23rd Scandinavian Conference of Linguistics*. Uppsala University, 1–3 October 2008. Ed. by A. Saxena & Å. Viberg. Uppsala, 2009, 212–225.
10. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. VVK. Rīga : Zinātne, 2007.
11. Marten, H. F. Linguistic landscape under strict language policy: Reversing the Soviet legacy in a regional centre in Latvia. In: *Linguistic Landscape in the City*. Shohamy E., Ben-Rafael E., Barni M. (eds.). Clevedon : Multilingual Matters, 2010, 115–132.
12. Muth, S. *Multiethnic but multilingual as well? The Linguistic Landscapes of Vilnius*. Pieejams: http://biecoll.uv.unibielefeld.de/volltexte/2009/2007/pdf/Muth_NLK08.pdf.
13. Pavlenko, A. Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. In: *Journal of Slavic Linguistics*, 17 (1–2), 2009, 247–274.
14. Rosendal, T. *Linguistic Landshapes. A comparison of official and non-official language management in Rwanda and Uganda, focusing on the position of African languages*. University of Gothenburg, 2010. Pieejams: http://gupea.uv.gu.se/bitstream/2077/22227/1/gupea_2077_22227_1.pdf.
15. Schmid, C. L. *The Politics of Language. Conflict, Identity and Cultural Pluralism in Comparative Perspective*. Oxford University Press, 2001.
16. Scollon, R., Scollon, S. Wong. *Discourses in Place: Language in the Material World*. London and New York : Routledge, 2003.
17. Shohamy, E., Gorter, D. (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York and London : Routledge, 2009.
18. Shohamy, E., Ben-Rafael, E., Barni, M. (eds.). *Linguistic Landscape in the City*. Clevedon : Multilingual Matters, 2010.
19. Shohamy, E. Linguistic landscape: languages, policy and people negotiating the public space. In: *International Conference of Applied Linguistics “Languages and people: dialogues and contacts”*. Abstracts. Vilnius, University of Vilnius, 2010. Pieejams: <http://www.lsk.flf.vu.lt/Abstracts/p325>.
20. Strelēvica-Ošiņa, D. *Valodas pareizības izpratne un preskriptīvisma cēloņi un sekas: Latvijas un pasaules pieredze*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga : LU, 2010.
21. *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. VVA. Rīga : Zinātne, 2008.

Korelācija starp jēdzienu un terminu ir nozīmīga visās zinātnes nozarēs, tomēr īpaši svarīga tā ir humanitārajās un sociālajās zinātnēs, kur termina polisēmija vai tā izraisītās asociācijas var tieši un sabiedriski nozīmīgi ietekmēt objektīvi pastāvoša jēdziena juridisko definīciju un sabiedrisko domu. Spilgts piemērs šai tēzei ir sociolingvistikas apakšnozares – valodas politikas – terminoloģija. Valodas politikas konceptu izpratnei nepieciešamas padziļinātas zināšanas par to jēdzieniskajām atšķirībām un lietojuma tradīcijām sociolingvistiskajā literatūrā, kā arī vienota terminoloģija.

Valodas politika kā zinātne Latvijā un arī visā pasaulē joprojām uzskatāma par jaunu nozari, kas attīstās ciešā saistībā ar globālajiem etnodemogrāfiskajiem, ekonomiskajiem un politiskajiem procesiem (migrāciju, cilvēktiesību un minoritāšu tiesību traktējumu, moderno tehnoloģiju attīstību, identitātes meklējumiem u. tml.). Tādēļ šīs nozares attīstība lielā mērā saistīta ar latviešu analogu izveidi starptautiskajā aprītē esošajiem terminiem. Kā raksta Māris Baltiņš, “Latviešu valodas un latviešu nācijas attīstība allaž notikusi visai būtiskā saskarē ar citām valodām, kas ietekmējušas gan kopējo kultūras attīstību, gan terminoloģijas attīstību, kā arī lietišķo un zinātnisko rakstu valodu. Aizgūšanas process šai gadījumā lielākoties bijis saistīts ar citas valodas jēdzienu sistēmas un terminu pārņemšanu, kas sākotnēji noritējusi tiešā saskarē ar šīs valodas runātājiem, bet vēlāk – veicot rakstiskus tulkojumus no attiecīgās valodas. [..] [Vadošās kontaktvalodas ietekme] īpaši izpaužas jaunās un strauji mainīgās zinātņu nozarēs, kurās terminu sistēma vēl nav nostiprinājusies un terminoloģiskās tradīcijas vēl nav izveidojušas” (Baltiņš 2008, 65–66). Valodas politikas nozarē par vadošo kontaktvalodu noteikti atzīstama angļu valoda, kaut, veidojot terminus, vēlams ņemt vērā arī attiecīgā jēdziena apzīmējumu citās valodās, īpaši vācu, franču, spāņu un lietuviešu valodā.

Populārzinātniskajā literatūrā un plašsaziņas līdzekļos visbiežāk tiek izmantoti termini, kas raksturo valodas statusu. Valsts līmenī īstenota valodas politika pamatojas uz valstiskā veidojumā vai tā daļā pastāvošās valodas situācijas vispusīgu analīzi un valodu koeksistences principu noteikšanu. Noteiktas valodas runātāju kolektīvo tiesību apjoms un juridiskais instrumentārijs valodas lietojuma nostiprināšanai noteiktās sociolingvistiskās funkcijās ir atkarīgs no valodas statusa.

Valodas statusu var definēt kā noteiktas valodas pozīciju vai rangu citu valstī (teritorijā, reģionā, pārvalstiskā veidojumā u. tml.) lietoto valodu starpā. Šis statuss parasti ir juridiski reglamentēts valsts vai starptautiska līmeņa normatīvajos dokumentos.

Kaut arī visas pasaules valodas ir vienlīdzīgas kā lingvistiski kodi un etnosa identitātes nesējas, noteiktā valstiskā veidojumā var atšķirties to sociolingvistisko funkciju apjoms, iedzīvotāju lingvistiskā attieksme pret tām, t. s. valodas prestižs, kā arī simboliskā vērtība. Šīs atšķirības visbiežāk nosaka iedzīvotāju etnolingvistiskais sastāvs un vēsturiskie apstākļi, kuros tas izveidojies. Multilingvālās valstīs pastāv noteikta valodu hierarhija, kuras ietvaros atbilstīgi 20. gadsimta beigu un 21. gadsimta sākuma valodas politikas filozofijai iespēju robežās tiek nodrošinātas visu šo valodu runātāju lingvistiskās cilvēktiesības. Tomēr vienas valodas (federālās valstīs vai valstīs ar īpašu vēsturisko situāciju – arī divu vai vairāku valodu) noturība, attīstība un lietojums tiek valstiski garantēts.

Līdz ar to no valodas politikas viedokļa varam runāt par divām valodu statusa grupām saistībā ar šo valodu hierarhiju konkrētā valstī. Pirmo grupu nosacīti varam saukt par *dominējošajām valodām*, otro – par *relatīvi subordinētajām valodām*. Tieši otrās grupas valodu statusa apzīmēšanā vērojama vislielākā konceptu un terminu dažādība. Minēsim kaut vai tikai dažus piemērus angļu valodā rakstītos juridiskos un zinātniskos tekstos izmantotajiem terminiem, pievienojot jau aprobētos vai iespējamus ekvivalentus latviešu valodā: *minority language* (minoritātes valoda), *regional majority language* (reģionālās majoritātes valoda), *regional language* (reģionālā valoda), *provincial language* (provincas valoda), *territorial language* (teritoriālā valoda), *no-territorial language* (neteritoriālā valoda), *lesser-used language* (mazāk lietotā valoda), *aboriginal language* (aboriģēnu valoda), *indigenous language* (pirmiedzīvotāju valoda), *additional language* (papildu valoda), *migrant language* (migrantu valoda), *traditional language* (tradicionālā valoda), *ancestral language* (vēsturiskā valoda), *heritage language* (iepriekšējo paaudžu

valoda), *vernacular language* (dialekts), *adoptive language* (personiskās izvēles valoda), *collateral language* (paralēlā valoda), *capital language* (galvaspilsētas valoda), *local language* (vietējā valoda), *group language* (grupas valoda), *educational language* (izglītības valoda), *sacred language* (kulta valoda), *promoted language* (atbalstāmā valoda), *tolerated language* (respektējamā valoda), *symbolic language* (simboliskā valoda), *community language* (kopienas valoda) u. c. Šo terminu un to lietojuma analīze ir cita raksta uzdevums. Tāpat šoreiz tikai pieminēsim vēl vienu terminu grupu – terminus, ar kuriem apzīmē valodas, kuru funkcijas pārsniedz valsts mērogu, – *international language* (starptautiskā valoda), *language of wider communication* (pārvalstu saziņas valoda), *trans-border language* (pārrobežu valoda), *lingua franca* (*lingua franca*), *regional language* (reģiona saziņas valoda), *link language* (starpniekvaloda), *auxiliary language* (palīgvaloda) u. c.

Šajā rakstā detalizēti pievērsīsimies tikai tai valodu grupai, ko valsts līmenī varam saukt par dominējošajām valodām.

Termini valodu augstākā hierarhiskā statusa apzīmēšanai

Valoda tieši tāpat kā valsts himna, karogs un ģerbonis vairumā valstu tiek uztverta kā valsts simbols, visu valsts iedzīvotāju kopīgā vērtība. Vairāk nekā pusē valstu valoda, kas vistiešāk saistīta ar valsts identitāti, ir nostiprināta valstu pamatlikumos vai īpašos valodu likumos. Lielākajā daļā šo likumu ir izmantoti termini, kuru latviskie ekvivalenti ir *nacionālā valoda*, *valsts valoda* vai *oficiālā valoda*. Aplūkosim to lietojumu dažādu valstu likumos, jēdzienu interpretācijas normatīvajos aktos un zinātniskajā literatūrā, kā arī iespējamus secinājumus par to korektu lietojumu normatīvajos aktos un zinātniskos tekstos latviešu valodā.

Nacionālā valoda

Vairāku valstu konstitūcijās ir lietots termins *nacionālā valoda* (angļu *national language*, franču *langue nationale*, spāņu *la lengua nacional*). Analizējot tekstu, redzams, ka izkristalizējas divi atšķirīgi principi šī termina traktējumā jeb divas atšķirīgas tā nozīmes. Pirmajā nozīmē tiek uzsvērtā attiecīgās valodas simboliskā vai nācijas vienotājas funkcija, bieži saistībā ar teritorijas pamatiedzīvotājiem vai tradicionālo kultūras mantojumu (šī nozīme atspoguļojas vācu *Landessprache*, poļu *język narodowy*, čehu *národní jazyk*). Otrajā nozīmē termins *nacionālā valoda* ir sinonīmisks turpmāk

Valsts valoda, nacionālā valoda,
oficiālā valoda: termini valodu
dominējošā statusa apzīmēšanai

aplūkotajiem terminiem *valsts valoda* vai *oficiālā valoda*, aptverot ne tikai simbolisko, bet arī instrumentālo funkciju.

Latviešu valodā termina *nacionālā valoda* lietojums ir problemātisks divu iemeslu pēc. Pirmkārt, pastāv neskaidribas termina *nacionāls* vispārīgā lietojumā. 1984. gadā izdotajā *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* tas skaidrots kā ‘saistīts ar nāciju, tautu, tam raksturīgs’ (piemēram, nacionālais muzejs, nacionālais karogs, nacionālā himna, nacionālā valoda) (LLVV 1984, 312). Pēc neatkarības atgūšanas galvenokārt angļu valodas ietekmē, šķiet, dominē nozīme ‘tāds, kas attiecas uz valsti’. Samērā bieži vārds *nacionāls* lietots kontekstā, kur iederīgāk būtu lietot vārdu *valsts*, piemēram, *nacionālās ziņas*, *nacionālais attīstības plāns*. Situāciju ironiski raksturo Sandris Romanovskis: “Nez ko domā tie *nacionālie* patrioti apliecinot dedzīgu vēlēšanos Latvijā izveidot *nacionālu* valdību? Vai vārds *nacionāls* šiem prātā, kā to parasti saprot Francijā un Anglijā, ka tas ir kaut kas saistīts ar valsti tai raksturīgs, piederīgs, vai “pa krievu un vāciešu modei” – ar nāciju, tautu, tām raksturīgs? Taisnības labad jāsaka, ka Latvijā tāda strikta interpretācija nepastāv un tāpēc nav ne vainas abām, ja saprot atšķirību, jo, kad runa par Valsts kultūras (plašākā izpratnē) niansēm, skaidrs, kas domāts, sakot *Nacionālā sporta bāze* vai *Nacionālā opera* vai *Nacionālā lid-sabiedrība*, jo valstiskā piederība tiek apliecināta. Tāpat ar *Nacionālo teātri*, kaut nedaudz citādāk, bet tomēr, ja tas spēlētu tikai tautiskas, latviskas izrādes, tad skaidrs, ka mākslas templis nosaukts, domājot vienu tautu un būtu jāsaprot, ka teātris *nacionāls*, bet nekā – “dragā” arī cittautiešu sacerējumus. Protams, varētu, pat vajadzētu nosaukumu *nacionālais* atvēlēt Rīgas krievu teātrim, sevišķi ņemot vērā tā kultūrvēsturisko vērtību, to, ka tas ir vecākais krievu teātris ārpus Krievijas (atklāts 1883. gada 2. oktobrī), tā atgādinot, ka krieviskuma diskriminācijai Latvijā vietas nav.” (Romanovskis 2011.)

Otrkārt, latviešu valodniecības tradīcijās termins *nacionālā valoda* nostiprinājies ar citu nozīmi – augstāka latviešu etnosa valodas attīstības pakāpe, kas veidojusies latviešu nācijas konsolidēšanās laikā 19. gadsimta otrajā pusē. Tā kā galvenās pazīmes, kas šķir etnosu (tautu) no nācijas, saistās gan ar ekonomiskās un politiskās kopības veidošanos, gan ar augstāku mērķtiecīgas valodas standartizācijas pakāpi, likumsakarīgi, ka Latvijas situācijā jēdzienu *nacionālā valoda* un *nacionālā literārā valoda* tika lietoti sinonīmiski. Minēsim dažus piemērus: “Visumā latviešu literārā valoda laikposmā no 19. gadsimta vidus līdz 90. gadiem [...] raksturojama kā nacionālās literārās valodas sākotnes un formēšanās stadija” (Ozols 1967, 450); “Vienotu nacionālo literāro valodu prasīja jaunie mērķi

un apstākļi – veidojās vienota nācija, vienoti sociālekonomiskie apstākļi, tātad bija jātop arī vienotai kultūrai, vienotai skolu sistēmai, vienotai rakstībai” (Bergmane, Blinkena 1986, 5).

Samērā nesenu publicētajā *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* termins *nacionālā valoda* traktēts atšķirīgi: “Kādaī nācijai – vēsturiskai cilvēku kopībai ar kopīgu etnisko teritoriju, ekonomisko dzīvi, kultūru, psiholoģiskām īpatnībām u. tml. – kopīga valoda, kurā ietilpst dažādi valodas paveidi: literārā valoda, sarunvaloda, teritoriālie dialekti, sociolekti, profesiolekti u. tml. Nacionālo valodu oficiālajā lietojumā un saskarē ar citām valodām pārstāv literārā valoda.” (VPSV 2007, 245–246) Šajā definīcijā pirmais teikums attiecas uz termina *nacionālā valoda* nozīmi ‘etnosa valoda’, bet otrais – uz nozīmi ‘valsts valoda’, tādēļ to nevarētu atzīt par precīzu.

Jāpiemin, ka termins *nacionālā valoda* (*national language*) Eiropas Savienības institūciju materiālos nereti tiek lietots ar nozīmi ‘dalībvalsts oficiālā valoda’, piemēram: “Izdevums angļu valodā tiek sagatavots katru mēnesi. Vairākas Eiropas Savienības dalībvalstis to sagatavo nacionālajā valodā katru mēnesi.” (<http://www.bank.lv/publikacijas/ecb-izdevumi/eiropas-centralas-bankas-izdevumi/2488?pop=1&tmpl=component>)

Termins *nacionālā valoda* tomēr nebūtu identificējams ar terminu *latviešu valoda*. Jāņem vērā, ka ar terminu *valoda* tiek saprasts viss attiecīgās valodas izpausmes formu kopums (piemēram, dialekti, izlokšnes, reģionālie vai sociālie varianti) pretstatā analogiskam jebkuras citas valodas formu kopumam. Latviešu valoda tātad ietver gan latviešu literāro valodu, gan ikvienu no latviešu valodas trīs vēsturisko dialektu vairāk nekā piecsimt izlokšnēm, gan arī, piemēram, latgaliešu rakstu valodu, kas ir daļēji standartizēta literāra forma, kura izveidojusies uz latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu bāzes un tiek lietota galvenokārt rakstu formā, gan arī neskaitāmos sociolektus un idiolektus, kuros izpaužas runātāju kultūra, izglītība, nacionālā pašapziņa un sociālā piederība, kā arī indivīda ētiskās un estētiskās attieksmes.

Valsts valoda

Valoda (federālās valstīs vai valstīs ar īpašu vēsturisko situāciju – arī divas vai vairākas valodas), kas valodu hierarhijā ieņem augstāko pozīciju, iegūst leģitīmu statusu, kas latviešu terminoloģijā parasti apzīmējams par *valsts valodas* statusu. “Šajā jēdzienā tiek ietvertas vairākas pazīmes: 1) šī valoda tradicionāli tiek lietota

valsts teritorijā, 2) tā ir iedzīvotāju vairākuma pirmā valoda, 3) tā funkcionē visās sociolingvistiskajās funkcijās vai atrodas straujas funkciju ekspansijas procesā. Parasti ar tradīcijas vai likuma spēku tiek nodrošinātas pilsoņu tiesības lietot šo valodu visā valsts teritorijā, šīs valodas prasme ir nepieciešama, lai varētu darboties noteiktās profesijās, tās apguve ir obligāta izglītības sistēmā, kā arī valsts līmenī tiek nodrošināta šo valodu izpēte un standartizācija.” (Druviete 1998, 38; Druviete 2010)

Lai precīzi pateiktu, kad pirmo reizi latviešu valodā termins *valsts valoda* lietots pašreizējā nozīmē, nepieciešami papildu pētījumi. Vairākkārt tas lietots jau 1917. gadā, piemēram: “Valodas jautājums sapulcēs Rīgā iekustināts vācu avīzē “Rižsk. Obozreņije”. Tiek sacīts, ka pilsoņu sapulcēs lietojama valsts valoda, jo latviski visi nesaprotot. Uz to mums no latviešu puses jāpiezīmē, ka mēs pret vāciešiem esam pār mēru toleranti, ja sakām, ka sapulcē runāt var katrs tanī valodā, kādu viņš prot, bet kas prasa tikai krievu valodu, tie uzskatāmi kā brīvības provokatori un tādiem sapulcēs nevajadzētu būt vietas. Tagad ir pēdējais laiks, kur mūsu valodai jādabū savas tiesības. Latvijas valsts valoda ir tikai latviešu valoda! – Tas visiem latviešiem jāzin kā pirmais bauslis.” (*Dzimtenes Atbals*, 1917. gada 18. martā) Terminu *valsts valoda* pašreizējā nozīmē lietojis arī Linards Laicens: “Tagad mēs sakām: latviešiem jāmakot valsts [krievu] valoda; mātes valodas mācēšana līdz šim nav ne cienījama, ne obligatoriska. Turpmāk tas tā vairs nepavisam nedrīkst būt. Valsts valoda latviešiem nav neviena cita, kā latviešu valoda, mātes valoda! Valodas aizliegšanai, šai visbriesmīgākai no varmācībām, ir jātiek galīgi iznīdētai! Vaj ir vēl lielāka varmācība, nekā noslāpēt garu?! Aizliegt valodu, nozīmē, aizliegt tautai ceļu uz savas garīgās dzīves attīstību un pastāvēšanu. Un Krievijas tirānisms to ir aizliegjis veselām tautām! Veselas tautas šī varmācība gribējusi nonāvēt! Vaj revolūcija un pagaidvaldība mūs no tā glābj? Nemaz vēl ne. Ne latviešu vidus skolas, ne augstskolas mums nav solītas. Tādēļ jācīnās par Latvijas valsti.” (Laicens 1917, 16)

Pirmajos latviski izdotajos normatīvajos aktos izmantoti apzīmējumi *darišanu valoda*, *oficiālos rakstos lietojama valoda*. T. s. Iskolata republikas laikā tika izdots *Dekrēts par darišanu valodu Latvijas oficiālajās iestādēs*, kurā noteikts: “Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes Izpildu komiteja ar šo paziņo, ka visās Latvijas oficiālajās iestādēs (gubernās, apriņķos, pilsētās, miestos un pagastos) lietojama latviešu valoda visās darišanās.” (Valkā, 1918. gada 4. janvāri; *Ziņotājs*, Nr. 4, 1918. gada 6. janvāri) Pētera Stučkas valdības laikā tika pieņemts *Latvijas*

Padomju valdības dekrēts par oficiālos rakstos lietojamām valodām, kas noteica, ka “iekšējā darīšanu valoda kā centrālajās, tā arī vietējās iestādēs ir viena no vietējām valodām pēc iedzīvotāju vairākuma” (*Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs*, Nr. 21, 1919. gada 17. martā).

Termins *valsts valoda* normatīvajos aktos ir lietots jau kopš 1921. gada, par to liecina *Noteikumi par valsts ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā* (1921. gada 22. novembrī), *Noteikumi par valsts valodu* (1932), *Likums par atklātiem izziņojumiem* (1932), *Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts valodu* (1934). Latvijas Republikas Pamatlikumā – 1922. gadā pieņemtajā *Satversmē* – panta par valsts valodu nebija. Saeimas Kārtības ruļļa 113. pantā gan bija noteikts: “Katrs iesniegums rakstiski jāformulē valsts valodā un iesniedzējam jāparaksta.” (*Valdības Vēstnesis*, Nr. 79, 1929. gada 10. aprīlī) Sagatavotās, bet nepieņemtās *Satversmes* II daļā tika formulēts 115. pants: “Latviešu valoda ir valsts valoda. Mazākuma tautību piederīgiem ir garantēta viņu valodas brīva lietošana kā runā, tā arī rakstos. Kādas mazākuma tautību valodas un cik tālu pielaižamas valsts pašvaldības un tiesu iestādēs, noteic sevišķs likums.” (Cit. no Pleps 2011) Lai arī *Satversmes* II daļa tikusi noraidīta, tomēr, kā pamatoti norādījis Augstākās tiesas Senāts, “*Satversmes* II daļas projekta tapšanas vēsture satur būtiskus argumentus par tagad 4. pantā lietotā latviešu valodas jēdziena saturu” un tādēļ ņemama vērā *Satversmes* 4. panta interpretācijā.

1935. gadā tika pieņemts *Likums par valsts valodu*, radot pamatu konsekventam termina *valsts valoda* lietojumam arī atjaunotās Latvijas Republikas normatīvajos aktos. Jau 1988. gada 6. oktobrī tika pieņemts *Latvijas PSR augstākās Padomes lēmums par latviešu valodas statusu*, kas noteica: “Lai sekmētu latviešu valodas attīstību un funkcionēšanu, tai nosakāms valsts valodas statuss Republikā un konkrētas lietošanas garantijas.” (*Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 41, 1988. gada 13. oktobrī) 1989. gada 5. maijā pieņemtā *LPSR Valodu likuma* 1. pantā noteikts: “Saskaņā ar Latvijas PSR Konstitūciju Latvijas PSR valsts valoda ir latviešu valoda.” Termins *valsts valoda* izmantots *Latvijas Republikas Valodu likumā* (1992), *Valsts valodas likumā* (1999), *Izglītības likumā*, *Pilsonības likumā*, *Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā* un citos likumos, kā arī daudzos Ministru kabineta noteikumos un iekšējos normatīvajos aktos.

1998. gada 15. oktobrī *Satversmes* 4. pants tiek papildināts ar nosacījumu par valsts valodu: “Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru.”

Latviešu valodas terminam semantiski tuvs analogs tiek lietots arī vairāku citu valstu likumdošanā: piemēram, lietuviešu *valstybinė kalba*, krievu *государственный язык*, igauņu *riigikeel*, slovāku *štatny jazyk*; Armēnijas, Azerbaidžānas, Gruzijas, Uzbekistānas Konstitūcijā noteikts vienīgās valsts valodas statuss. Šajās konstitūcijās citas valodas nav pieminētas. Vairākās bijušajās PSRS republikās noteikta valsts valoda, bet vienlaikus formulēts arī citu valodu, parasti krievu valodas statuss. Tā Tadžikistānas Konstitūcijas (1994) 2. pants nosaka: “Tadžikistānas valsts valoda ir tadžiku valoda. Krievu valoda ir starpetniskās saziņas valoda.” (<http://usefoundation.org/view/861>) Kirgizstānas Konstitūcijas (1993) 5 (1) pantā noteikts, ka kirgīzu valoda ir valsts valoda, (2) “Kirgizstānas Republika garantē krievu valodas un visu citu republikas iedzīvotāju lietoto valodu saglabāšanu, vienlīdzīgu un brīvu attīstību un funkcionēšanu”. Kazahstānas Konstitūcijas (1995) 7. panta 1. daļa paredz, ka kazahu valoda ir Kazahstānas valsts valoda, bet 2. daļā ir teikts, ka “valsts un vietējo pašvaldību institūcijās līdztekus kazahu valodai oficiāli var lietot krievu valodu” (<http://usefoundation.org/view/779>).

Latviešu valodas terminam *valsts valoda* atbilstīgais termins angļu valodā *state language* pasaules valstu konstitūciju tulkojumos angļu valodā lietots reti. Tas atrodams Bangladešas 1988. gada Konstitūcijā (“The state language of the Republic is Bangla”) (http://bdlaws.minlaw.gov.bd/sections_detail.php?id=367§ions_id=24550).

Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā termins *valsts valoda* skaidrots šādi: “Valoda, kas valstī ar likumu pasludināta par īpašā valsts aizsardzībā esošu un kam ir noteikts juridiskais statuss, saskaņā ar kuru tā valstī tiek izmantota tiesību aktos, tiesvedībā, lietvedībā un veic visas sabiedriskās funkcijas, sekmējot sabiedrības integrāciju. Parasti valsts valoda ir tās nācijas valoda, kas izveidojusi valsti vai ir vadošā valstī. Retāk valstī ir vairākas valsts valodas.” (VPSV 2007, 427)

Bernards Spolskis norāda: “Termins *valsts valoda* (*state language*), kas parasti lietots postpadomju valstu konstitūcijās, praktiski ir ekvivalents terminam *oficiālā valoda* (*official language*). Ja konstitūcijā šķirti termini *oficiālā valoda* un “*nacionālā*” valoda, otrais termins parasti apzīmē aborigēnu valodu, kam tiek piešķirts simbolisks statuss blakus bijušo kolonizatoru valodai, kas atzīta par oficiālo valodu.” (Spolskis 2011, 179) Pareizāk gan būtu teikt, ka termins *valsts valoda* lietots nevis “postpadomju” valstu konstitūcijās, bet vairumā Centrāleiropas un Austrumeiropas nācijvalstu, kas veidojušās, sabrūkot daudznacionālajām Austroungārijas un Krievijas

impērijām. Iespējams, ka termina izvēle latviešu valodā daļēji tiešām ir saistīta ar tradīciju Krievijas impērijā un vēlāk Padomju Savienībā; Vladimira Ļeņina darbos jau 1914. gadā lietots tieši termins *государственный язык* (Ленин 1914), kas varēja ietekmēt lietojumu arī Latvijas Republikā gan pirmskara, gan pēckara periodā.

Valsts valoda tāpat ir politiski, sociāli un kultūras ziņā viena valstiska veidojuma valoda. Valodas vienotība var rasties tikai noteiktos vēsturiskos apstākļos, kad ir iespējami cieši kontakti tautas locekļu starpā, izveidotas institūcijas un iespējas vienotu izglītības un kultūras formu izveidei, kad radusies nacionālā pašapziņa un vēlme radīt tādu vienas valodas formu – kopvalodu, sauktu arī par standartvalodu, literāro valodu, rakstu valodu, – kas aptvertu visus vienas valodas runātājus. Latviešu literārā valoda (standartvaloda) nav identificējama ar vienu dialektu. Latviešu valodas kā valsts valodas standartizētā forma nodrošina: 1) latviešu nācijas vienotību, 2) Latvijas sabiedrības integrāciju, 3) tā tiek lietota latviešu valodas kā Eiropas Savienības oficiālās valodas funkcijā. Latviešu literārā valoda ir vairāk nekā 400 gados izkopta vērtība, kas nodrošina nācijas eksistenci.

Oficiālā valoda

Vairumā valstu, kuru konstitūcijās noteikts valodas statuss, lietots termins *oficiālā valoda*. B. Spolskis atzīst: “Vispārīgi runājot, ir puslīdz skaidrs, ka oficiālā valoda tiek lietota valsts pārvaldē, likumdošanā, oficiālā mutvārdu vai rakstveida komunikācijā (parlamenta un valdības sēdēs un sanāsmēs, lietvedībā u. tml.). Ja ar likumu nav noteikts citādi, var pieņemt, ka šajā valodā notiek valdības un pilsoņu komunikācija un ka no pilsoņiem tiek sagaidīts, lai viņi šajā valodā sazinās valsts iestādēs. Visticamāk, šī valoda būs mācībvaloda valsts skolās un valdības informācijas valoda plašsaziņas līdzekļos. Ja oficiālās valodas statuss noteikts divām vai vairākām valodām, būtu jābūt speciāliem noteikumiem, kas nosaka funkcionālās vai teritoriālās atšķirības šo valodu lietojumā.” (Spolskis 2011, 180)

Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā termins *oficiālā valoda* skaidrots šādi: “Valoda, kam valstī piešķirts oficiālo dokumentu valodas statuss. Valstīs ar vairākām vietējām valodām var būt vairākas oficiālās valodas. Piemēram, Eiropas Savienībā katrai dalībvalsts valsts valodai piešķirts Eiropas Savienības oficiālās valodas statuss, kas nosaka to lietojumu tiesību aktos. Dažās valstīs šo terminu lieto kā sinonīmu valsts valodai.” (VPSV 2007, 267) Jāteic,

Valsts valoda, nacionālā valoda,
oficiālā valoda: termini valodu
dominējošā statusa apzīmēšanai

ka šāds termina *oficiālā valoda* traktējums (angļu *official language*, franču *langue officielle*, krievu *официальный язык*) ir plaši izplatīts.

Starptautiski saistošos dokumentos nekādu vadlīniju terminu lietošanai nav. 1953. gadā UNESCO gan rekomendēja terminu *oficiālā valoda* attiecināt uz valodu, ko lieto valsts pārvaldē – likumdošanā, izpildvarā un tiesu varā, bet terminu *nacionālā valoda* (*national language*) resp. valsts valoda – attiecināt uz politiski, sociāli un kultūras ziņā vienota veidojuma valodu (UNESCO 1953, 46). Krievu sociolingvisti norāda, ka termins *oficiālā valoda* ir termina *valsts valoda* “politiski juridisks sinonīms” (<http://sociolinguistics.academic.ru/493/>). Tomēr praksē šāds šķīrums nav ieviesies. Piemēram minēsim valstis, kur noteikts statuss ir angļu valodai. Ar terminu *nacionālā* resp. valsts valoda tā apzīmēta, piemēram, Antigvā un Barbudā, Barbadosā, Jamaikā, Maltā, Nauru, Palau, Zālamana Salās, Trinidādā un Tobago, ar terminu *oficiālā valoda* – Amerikāņu Samoa, Kamerūnā, Gambijā, Ganā, Kenijā, Malāvijā, Papua-Jaungvinejā, Sjerraleonē.

Citi termini

Salīdzinot dažādu valstu likumus, jākonstatē, ka valodu statuss var arī nebūt skaidri definēts. Piemēram, Turcijas Konstitūcijas (1982; papildināta 1995) 3. pants nosaka: “Turku valsts līdz ar tās teritoriju un nāciju ir nedalāma vienība. Tās valoda ir turku valoda.” (Angliski: “Its language is Turkish”) (<http://usefoundation.org/view/864>) Katalonijas Autonomijas statūtu 3. pantā lietots termins *la llengua propia* (“own language”, “patības valoda”). Pastāv arī prakse minēt noteiktu valodu, īpaši neapzīmējot tās statusu. Blakus jau nosauktajiem Kirgizstānas un Kazahstānas piemēriem, kur īpaši noteikta krievu valodas lietošana un aizsardzība, var minēt arī Moldovas 1994. gada Konstitūciju.

Valstis, kuru konstitūcijās noteikta dominējošo valodu hierarhija, parādās atšķirības terminu semantikā. Vairumā gadījumu tas saistīts ar kādas valodas īpašo lomu valsts identitātē (piemēram, maltiešu valoda kā nacionālā blakus maltiešu un angļu valodai kā oficiālajām Maltā, sango kā nacionālā un franču kā oficiālā Centrālāfrikas Republikā, svahili kā nacionālā un svahili un angļu kā oficiālā Kenijā). Minēsim dažus piemērus.

Šveices 2000. gada Konstitūcijas 4. pantā noteikts, ka “nacionālās valodas ir vācu, franču, itāļu un retoromāņu valoda”, bet 70. pantā: “Konfederācijas oficiālās valodas ir vācu, franču un itāļu valoda. Retoromāņu valoda ir oficiālā valoda attiecībās ar personām,

kas runā retoromāņu valodā.” (http://www.basiclaw.net/Appendices/switzerland_constitution.htm)

Šrilankas Konstitūcijā (1978) noteikts: “18. pants. 1) Šrilankas oficiālā valoda ir sinhalu valoda, 2) tamilu valoda arī ir oficiālā valoda, 3) angļu valoda ir starpniekvaloda (*link language*). 19. pants. Šrilankas nacionālās valodas ir sinhalu un tamilu valoda.” (<http://usefoundation.org/view/834>)

Singapūras Konstitūcijā (1963) 153. A pants nosaka: “1) malaļiešu, mandarīnu, tamilu un angļu valoda ir Singapūras 4 oficiālās valodas. 2) nacionālā valoda ir malaļiešu valoda tās latīņalfabētiskajā rakstībā.” (<http://usefoundation.org/view/820>)

Īrijas Republikas 1995. gada Konstitūcijas 8. pantā noteikts, ka 1) īru valoda kā nacionālā valoda ir pirmā oficiālā valoda, 2) angļu valoda tiek atzīta par otro oficiālo valodu (<http://www.constitution.ie/constitution-of-ireland/default.asp>).

Vanuatu Republikā 1980. gada Konstitūcijas 3 (1) pantā teikts: “Vanuatu Republikas nacionālā valoda ir bislama. Oficiālās valodas ir bislama, angļu un franču valoda. Galvenās izglītības valodas ir angļu un franču valoda.” (<http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=7593>)

Senegālas 2001. gada Konstitūcijā noteikts, ka Senegālas Republikas oficiālā valoda ir franču valoda. Nacionālās valodas ir diolo, malinke, pularu, sereru, soninke un volofu valoda, kā arī “ikviena kodificēta nacionālā valoda” (<http://www.gouv.sn/spip.php?article793>).

Kongo Republikas 1992. gada Konstitūcijas 3. pants paredz, ka oficiālā valoda ir franču valoda, bet funkcionālās nacionālās valodas (*functional national languages, les langues véhiculaires*) ir lingala un kituba (http://www.servat.unibe.ch/icl/cf00000_html).

Dienvīdāfrikas 1996. gada Konstitūcijas 6. pants nosaka: “1. Republikas oficiālās valodas ir sepedi, sesoto, setsvāna, svati, čivenda, ksitsonga, afrikandu, angļu, ndebele, khosa, zulu valodas.” Bet Konstitūcijas 3. pantā noteikts, ka Dienvīdāfrikas Valodu padomei jāveicina 1) visu oficiālo valodu, 2) hoe, nama un sanu valodas, 3) zīmju valodas lietošana, kā arī jāveicina un jānodrošina respekts pret visām kopienu valodām, tai skaitā vācu, grieķu, gudžaratu, hindu, portugāļu, tamilu, telugu un urdu valodām, kā arī arābu valodu, ivritu, sanskritu un citām valodām, kas Dienvīdāfrikas Republikā tiek lietotas reliģiskiem mērķiem (<http://www.info.gov.za/documents/constitution/1996/96cons1.htm>).

Secinājumi

1. Valodas situācijas parametri ikvienā valstī ir atšķirīgi, tāpēc nepastāv ne vienota starptautiski atzīta sistēma valodu statusa apzīmēšanai, ne arī universālas attiecīgo terminu definīcijas. Ne velti vairumā starptautiski saistošo dokumentu valodas, izglītības un minoritāšu politikas jomā, kā arī atsevišķu valstu normatīvajos aktos, īpaši to preambulās, ir sniegts terminu skaidrojums vai precizēta to izpratne.

2. Gan valodas politikas terminu lietojumu, gan izpratni latviešu valodā lielā mērā nosaka tradīcijas kontaktvalodās, beidzamajās desmitgadēs – īpaši angļu valodā. Tomēr gadījumos, kad termina nozīme latviešu valodā ir nostiprinājusies, būtu jāievēro latviešu valodniecības tradīcijas. Termins *nacionālā valoda* tātad būtu lietojams nevis nozīmē ‘oficiāli noteikta valsts valoda’, bet vai nu nozīmē ‘konsolidēta etnosa valodas forma’, ja runa konkrēti ir par latviešu valodu, vai nozīmē ‘valoda, kas vistiešāk saistīta ar valsts identitāti’.

3. Latvijas lingvistiskajā likumdošanā ir nostiprinājies termins *valsts valoda*, uzsverot gan tās sabiedrības vienotājas lomu, gan lietojumu oficiālā saziņā un lietvedībā. Attiecībā uz latviešu valodu latviski jālieto termins *valsts valoda*, nevis *oficiālā valoda*, šādi uzsverot latviešu valodas simbolisko un integratīvo, ne tikai instrumentālo lomu. Runājot par citu valstu dominējošajām valodām, precīza terminu atveide iespējama tad, ja izprotama attiecīgās oriģinālvalodas konstitucionālā statusa apzīmējuma semantika. Plašāk izplatītajās starpniekvalodās – angļu, vācu, franču u. tml. – parasti tiek vispārināts termins *oficiālā valoda*. Šāds vispārinājums būtu pieļaujams arī latviešu valodā, ņemot vērā faktu, ka Rietumeiropas valstu lingvistiskajā un juridiskajā literatūrā terminu *valsts valoda un oficiālā valoda* nozīmes šķīrums praktiski nepastāv.

4. Latvijas un citu valstu konstitūcijās lietotā termina *valsts valoda* atveide citās valodās ir problemātiska. To valstu valodās, kuru likumdošana atspoguļo nozīmes niansi, tā būtu jāsaģlabā (piemēram, krievu *государственный язык*, slovāku *štatny jazyk*). Angļu valodā latviešu valodas termins *valsts valoda* praksē tiek atveidots gan kā “state language”, (arī) “State language”, gan visbiežāk – “official language”, dažkārt arī “official State language”. Jāpiemin, ka *state language* var tikt uztverta kā ‘štata, pavalsts valoda’, īpaši ASV. Mums nav iespēju ietekmēt terminu lietojumu citās valodās, bet būtu jānodrošina vienota terminoloģija vismaz Latvijas autoru rakstos.

5. Tā kā valodas politikas termini tiek lietoti ne tikai zinātniskos tekstos, bet arī plašsaziņas līdzekļos, termina izvēle var būt par

patu viena un tā paša jēdziena atšķirīgai uztverei un radīt arī pārpratumus. Latvija pieder pie valstīm, kur valodas politika ir viens no visbiežāk skartajiem jautājumiem tā sauktajā sabiedriskajā diskursā, tādēļ precīzam terminu lietojumam ir nozīme, un daudz lielāka vēriba jāveltī gan terminu kodificēšanai, gan to popularizēšanai.

LITERATŪRA

- Baltiņš 2008** – **Baltiņš, Māris**. Vadošās kontaktvalodas ietekme uz terminu sistēmu latviešu valodā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Rīga, 2008, 65.–66. lpp.
- Bergmane, Blinkena 1986** – **Bergmane, Anna, Blinkena, Aina**. *Latviešu rakstības attīstība: latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga : Zinātne, 1986.
- Druviete 1998** – **Druviete, Ina**. *Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā*. Rīga : LZA Ekonomikas institūts, 1998.
- Druviete 2010** – **Druviete, Ina**. Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats? *Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos*. Rīga : Zinātne, 2010, 123.–153. lpp.
- Laicēns 1917** – **L. L. [Linards Laicēns]**. *Latvijas valsts*. Maskava, 1917.
- LLVV 1984** – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sējums. Rīga : Zinātne, 1984.
- Ozols 1967** – **Ozols, Arturs**. Latviešu nacionālās literārās valodas attīstības pirmie gadu desmiti. *Raksti valodniecībā*. Rīga : Zinātne, 1967, 444.–451. lpp.
- Pleps 2011** – **Pleps, Jānis**. Latgaliešu valoda un Satversme. *Jurista Vārds*, 2011, Nr. 43 (690).
- Romanovskis 2011** – **Romanovskis, Sandris**. Nacionālā vai nacionāla (valdība)? [skatīts 2011. g. 23. sept.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/blogi/nacionala-vai-nacionala-valdiba-13905098>
- Spolskis 2011** – **Spolskis, Bernard**. *Valodas pārvaldība*. No angļu valodas tulk. I. Druviete. Rīga : Zinātne, 2011.
- UNESCO 1953** – *The Use of Vernacular Languages in Education*. Paris : UNESCO, 1953.
- VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. V. Skujiņas vad. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
- Ленин 1914** – **Ленин, Владимир**. Нужен ли обязательный государственный язык. *Пролетарская Правда*, № 14 (32), 18 января 1914 г.

KĀRĻA MĪLENBAHA UN VIKTORA EGLIŠA POLEMIKA

Vārds un tā
pētišanas aspekti.
Rakstu krājums,
17 (1). Liepāja :
LiePA, 2013,
56.–64. lpp.

Kārlis Mīlenbahs (1853–1916) latviešu kultūras vēsturē iegājis galvenokārt ar savu darbību valodniecībā – ar vairāk nekā simt latviešu valodai veltītu zinātnisku un populārzinātnisku rakstu, ar mācību grāmatām, “Latviešu valodas vārdnīcu”. Tomēr ne mazāk vērtīgs ir viņa devums latviešu literatūrā, literatūrzinātnē un folkloristikā. Pieminēsim kaut vai “Odisejas” 8 dziedājumu tulkojumu (1890–1895), apjomīgo rakstu “Par romantiku, reālismu un ideālismu” (1893), apceres “Valoda un mitoloģija, teikas un māņi” (1903) un “Druskas par teikām un māņticību” (1903).

Latviešu literatūras un kultūras vēsturniekiem ne mazāk pazīstams ir Viktora Eglīša (1877–1945) devums. Tomēr, kā norāda Vera Vāvere, “[.] Eglītim piemita personības suģestija, kas pulcināja ap viņu gan sekotājus, gan domubiedrus, sagādāja arī niknus apkarotājus un ienaidniekus. Viņa darbība bija spēcīgs katalizators 20. gadsimta pirmo divu gadu desmitu latviešu rakstniecībā. [.] Viktors Eglītis latviešu kultūrā vēl joprojām ir neapzināts lielums – aizmirsts, daudzus gadu desmitus neizdots, nelasīts, tomēr eksistējošs kā leģenda, kā cildinātais un pulgotais lielākais latviešu dekadents” (Vāvere 2012, 8). Liktenim labpaticis vairāku gadu garumā saistīt šo abu vīru vārdus visai asā diskusijā par daiļliteratūras, īpaši dzejas, valodas attīstību. Šī polemika tieši vai netieši ietekmējusi gan latviešu valodas, gan latviešu literatūras attīstību, tāpēc vērts to atcerēties arī pēc vairāk nekā simt gadiem.

I.

1907. gadā Viktors Eglītis izdod 19 lappušu biezu dzejoļu kopu “Elēģijas” (Eglītis 1907). “Elēģijas” iznāk vienā gadā ar Eduarda Virzas “Biķeri”, Valdemāra Damberga “Zīmējumiem”, Antona Austriņa “Vakardienu”, Kārļa Jēkabsona “Pie meža ezera”, Jāņa Akuratera “Bez svētnīcas”. Janīna Kursīte pamatoti nosauc šo gadu

par dekadences maksimpunktu (Kursīte 1999). Krājums “Elēģijas” veidots kā vienota dzejoļu grāmata, kur 1902.–1906. gadā sarakstītie dzejoļi sakopoti septiņos atsevišķos ciklos, kas kopumā sniedz sižetisku attīstību un ļauj uztvert grāmatu kā vienotu veselumu. Katru ciklu ievada moto gan no paša V. Eglīša, gan no pasaules dižgaru – Dantes, Leonardo da Vinči, Bairona, Puškina u. c. – darbiem. Krājumā ir daudz reminiscenču, alūziju, citātu, daudz mistisku un transcendentālu motīvu, dominē tādi simboli kā mūžība, dzīvība, nāve, mīlestība, sievietē, daba, ir mērķtiecīgi izkopts greznis, koncentrēts stils. Ieskatam citēsim dzejoli “Sieviete”:

*Tavs zaļais skats, tām aklais reibums
Kā ledus lūst, kā bultas žvingst,
Un skaidrais vaigs zem matu pelniem
Kā rūsa blāzmo, smejas un stingst.*

*Karst, gaistošs laimes šausmu mājiens,
Sols līgans, nevarības pilns –
Tu zemes birgā sapnis skaļš
Un garu jūrā devītais vilns.*

*Un mēness sirps, un baltās naktis,
Un zeltā miglots kalna gals
Mirs tevīm līdz – un lodes zvingstēs,
Kad devītais vilnis reiz ledū sals.*

20. gadsimta sākuma aktīvajās literatūrkritiskajās diskusijās tā sauktā dekadentisma apkarošana ieņēma centrālo vietu. Jānis Jankavs, Teodors Zeiferts, Līgotņu Jēkabs un citi aktīvi vērsās pret “tīro mākslu”, romantismu un simbolismu, plaši izmantojot gan agresīvu retoriku, gan ironizēšanu. Jau līdz “Elēģiju” publicēšanai Andreja Upīša kritikas bultas nesaudzīgi ķer tieši V. Eglīti, jo “savu skolnieku lielākās daļas mazumam Eglīts paceļas gandrīz pus galvas pāri”. A. Upīts norāda: “Viņa dzeja pa vecam māksloti tumša, valoda nedabiski izķēmota, simboli meklēti, kā aiz matiem stiepti – viss ar nolūku izrādīties mistiski dziļam, šausmīgi noslēpumainam. [...] Redzams, Eglīti ir talants, kas reiz varētu radīt ievērojamus darbus, ja viņš novilktu tam nepamatotās uzpūtības un iedomības eža kažoku un noņemtū reklāmisko šausmīgā krāsu maisījuma izkārtņi.” Zīmīgi, ka arī A. Upīts, kas vairākkārt vērsies pret dzejas valodas mērīšanu ar lingvistisku mērauklu, sauc dzejnieku par “valodas inkvizitoru” (“[...] neticu, ka kur atradīsies cilvēks, kas kals galvā Eglīša sapītos, ačgārnos krieviski-latviskos teikumus” (Upīts 1907)). A. Upīts

uzskatīja, ka Eglītis kā dekadents “nav sarakstījis neviena stāsta, ne dzejoļa, kas pārdzīvotu to papīri, uz kura tas nodrukāts”, bija spiests atzīt milzīgo V. Eglīša ietekmi uz jaunajiem modernistiem. “Tomēr vienādā ziņā viņš šajā grupā ir tā spilgtākā un spēcīgākā personība. No viņa gandrīz visi pārējie aizguvuši tēlojamo vielu un nolūkojuši veidojuma un izteiksmes manieres” (Upīts 1921, 200). Zīmīgs ir arī kritiķu vērtējums: “Publika šai laikā Eglīti nemaz vairs nesaprata, uzķēra tikai viņa kļūdas. Priekš tautas kā dzejnieks Eglītis šai laikā ir pilnīgi miris, literatūras vēsturei viņš devis ļoti daudz.” (Lapiņš, Līdums 1915, cit. no Vāvere 2012, 102)

Arī Janis Jansons-Brauns, latviešu literatūru vērtējot no savam pasaules uzskatam atbilstošajām šķiru cīņas un morāles pozīcijām, izsakās: “Īsta un oriģināla pie Vikt. Eglīša tagad tikai ir (bez viņa salielīšanās mānijas) viņa latviešu valodas kropļošana, bet ir te tas dara pakaļ Vjač. Ivanovam. Tas grib dzejā ievest slāvu valodu, un Vikt. Eglītis nu arī raksta: *almazs, karļiks, ļustra, lokoni, trizna, koršuns, jurods* utt. K. Skalbe bargi rājas (“Ziemas Naktis”, II) par latv. marksistiem, kas ar “kandalām” un “prikaziem” gribot mūsu rakstniecību pārkrievināt (jāpiekrīt viņam, ka tiešām jācenšas skaidri latviski izteikties), bet nezina kamdēļ viņam nebūt acis neduras Eglīša valodas “jurodismi”.” (Jansons Brauns 1908, cit. no Jansons-Brauns 1957, 270) Starp V. Eglīti un J. Jansonu-Braunu izraisās domu apmaiņa (sk. Eglītis 1908, Jansons-Brauns 1908 u. c.), kurā valodas jautājumi tikpat kā netiek skarti, tomēr gaisotne ap latviešu simbolistu kopu ir visai sakaitēta.

II.

1909. gada 20.–21. aprīlī (3.–4. maijā) K. Milenbahs laikrakstā “Latvija” publicē “Piezīmes par V. Eglīša “Elēģijām”” (Milenbahs 1909). Vēlāk šis raksts tiek ievietots 4. krājumā “Daži jautājumi par latviešu valodu” (Rīga 1909, 96.–102. lpp.) kā papildinājums jau 1903. gadā publicētajam rakstam “Īss apcerējums par latviešu dzejas valodu”. K. Milenbahs raksta: “Ko šī jaunā virziena dziesminieki izteic, to apcerēt nav mans uzdevums, nav arī man iespējams, tāpēc ka šī virziena dzeja man pa lielum lielai daļai mīklaina, nesaprotama. Bet kā viņi izsakās, to aizņemšu divi trim vārdiem un, proti, tikai tās vietas, kas izsacītas manam prātam un manai fantāzijai puslīdz pieejamā veidā.”

Valodnieka pārmetumi galvenokārt saistīti ar aizgūtu vārdu un apvidvārdu lietošanu, lielo burtu izmantošanu un atskaņu tīrību. V. Eglītim veltītajā kritikā saskatāma liela līdzība ar savulaik milzu

kaislības izraisījušo polemiku par “Fausta” tulkojumu (Druvieta 1990). Sev raksturīgajā stilā un manierē K. Mīlenbahs vēršas arī pret domas un izteiksmes neskaidrību. Jāpiebilst, ka tikai no šīs recenzijas nevajadzētu izdarīt secinājumus par K. Mīlenbaha attieksmi pret simbolismu kā tādu; viņa raksts “Par romantiku, reālismu un ideālismu” (1893) liecina, ka daudz netikamāks valodniekam ir reālisms, īpaši naturālisms, kaut arī šajā virzienā viņš vēršas pret tādām pašām valodas iezīmēm kā Raiņa un V. Eglīša darbos: “Senatnes poēzija pazīst likumus, kuri ikdienišķā dzīvē nav sastopami; tur valoda gluda un cēla, tur pantmērs stingrs; bet ikdienišķā valodā nekur nav tāds valodas gludenums un cēlums, ikdienišķā valodā nerunājam pantmērā. To ievērojot, reālisms atmet poēzijā senatnes stingrumu un cēlumu; lai ikdienišķai valodai jo vairāk viņu poēzijas valoda tuvotos, daži reālisti daudzkārt izlieto izlokšņu un ikdienišķas dzīves valodu, nepabeigtus, saraustītus teikumus, piekabina, kā ikdienišķā valodā nereti notiekas, vārdiem neartikulētas skaņas, iz drāmas izmet monologus un visus izskaidrojumus par darbības veicinātājam personām. Viss, kas atsit pēc nejaušības, viss, kas nav dabisks un diezgan pamatots, tiek izskausts.” (Mīlenbahs 1893, cit. no Mīlenbahs 2009, 158–159)

III.

1909. gada 6. novembrī V. Eglītis Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas sēdē sniedz priekšlasījumu “Valoda un dzeja” (Atbilde K. Mīlenbaha kungam), kas tiek publicēts izdevumā “Mājas Viesis” (Eglītis 1909). Sākumā V. Eglītis izsaucas: “Kas gan nezina, cik labs valodnieks mums ir Mīlenbahs? Kas šaubīsies vairs, ka mūsu rakstu valodas sijāšanas darbs ir neatliekams [...]”, tomēr raksta patoss ir vērsts uz atzinumu, ka “par valodas attīstīšanos Zinību komisijas valodniekiem ir pilnīgi abstrakta, nedzīva sajēga”.

V. Eglītis raksta: “Kā visspilgtāko Mīlenbaha neizglītības piemēru piedēsim viņa, katrā naivā lasītājā aizdomas saceļošo, izbrīnēšanos par manu “nesaprotamo” grāmatu vispāri, bet jo sevišķi par to, ka dažus parastā nozīmē ar mazo burtu rakstāmos vārdus, kur tie simbolizē ko neparastu, dziļāku, es rakstu ar lielu burtu, kā tas vispār pasaules literatūrā parasts, bet Mīlenbahā saceļ nemākslotas bailes par to, ka “rakstīdams ne retumis (!) lietu vārdus, dažreiz pat īpašības vārdus ar lielu sākuma (!) burtu”, es atjaunojot “mūsu rakstniecības sākumā sastopamo jucekli”. Vēdīšu šo baiļu iemeslu dienas gaismā:

*Pārliet valgmi man neļauj, ak Mūza! par pārpilno mēru.
Pārpilnā Doma slīpētā Formā kā Mūžība briest.
Skaistums ir Samēra brālis; bet Doma zūd Mūžības skavā.
Vēli man Skaistuma valgos Vareno Mūžības sviest.”*

Īpaša sadaļa V. Eglīša referātā veltīta arī atskaņām: “Tik pat pilnīgs nezinātājs un, piemērojot viņa izteicienu viņam pašam, “varmāka” Mīlenbahs arī atskaņu valstī. Ja viņš par vājām atskaņām sauc: *iet – zied, pils – sils* (rinda ar *sils*, kas nepareizi citēta, devuse caur to garam sprediķim iemeslu), *ielām – lielām*, tad taču atskaņu nemaz vairs nevar būt. Gari un sirdīgi viņš mani aprāj par atskaņām: *briens – viens, klints – cints*. Bet arī šādas atskaņas pie visiem klasiķiem droši vien atļautas: *briens* ir apostrofēts *brienus* un *cints* saīsināts *cinis*, kā *suns* no *sunis*, *avs* no *avis*.”

Konkrētu vārdu lietojuma analīze iezīmīga ne tikai apskatāmās polemikas, bet arī visas latviešu valodas normalizācijas vēstures aspektā. V. Eglītis atsaucas uz K. Mīlenbaha ieteikumiem: “Kas attiecas uz tiro valodniecisko pusi, tad Mīlenbahs vispirms man pārmet jaunvārdu un apvidus vārdu lietošanu. Bet ka ikvienam krietnam dzejniekam jauni vārdi jārada līdz ar jaunu psiholoģiju, jaunu pasaules uzskatu, jaunu panta daiļskanību, to viņš nopietni taču neies noliegt, jo citādi mūsu dzīve, domas un valoda novazātos pelēki viennmuļīga kā pate vārna; un arī tad, ja tā nebeigtu aizvienam jaunos simbolos (nevis “gleznās” un “līdzībās”) ietērpies, kuru vajadzību Mīlenbahs arī lai nesajūt. Galvenā domu starpība varētu būt iekš tam, vai jaunradītais, jeb (te nevar vis kraut iekšā vaj) apvidos uzietais vārds tīkams, zīmīgs, vajadzīgs, jeb ne? Mīlenbahs nu negrib atzīt manis lietoto: *murdēja, tvarsts, spīganais*, kuri jo sevišķi zīmīgi priekš dzejoļa, kurā tie lietoti un vispāri priekš manas individualitātes, kāda tā parādījās Elēģijās. Bet cik varu paredzēt, tad arī v i s p ā r literatūrā tie nebūs vairs izskaužami, tāpat kā: *vidotājs, tiešamība, piekrišana, pilsonis, piedauzīgs, visums, vēsture, gandarījums, debeszils, sniegabalts, valstju, nejoētāis r*, Raiņa daiļais *ik kauss, mīla, ziegs* u. t. t., bet drīzāk gan tad paša Mīlenbaha “pareizie” un “tīkamie”: *starpnieks, tiešība, dzimtuve, augtuve, roktenis, pludmalis, vaidus, radzināt, aizlodze, gaisonis, patruņa, sīkumīgs, strādātava* u. t. t. Ja ar skaņu teorijas likumi kaut kur kaut ko neatļautu manis lietojamās vārdos, tad nav jāaizmirst taču, ka tikpat noteicošā vara kā skaņu likumiem ir arī pilnīgi pretlikumīgai skaņu samainīšanai, pavedinoties no brīvām asociācijām un paralēlkonstrukcijām, ko taču ievēros ikviens gudris, apdāvināts un nedogmatisks valodnieks.”

Kopumā V. Eglītis secina: “Mīlenbahs manās “Elējīgās” uzrādījis pāri par 25 kļūdām. Es turpretī varu atzīt tikai piecas: 1) ievadā caur punktiem sadalīto teikumu, lai ik domu jo sevišķi uzsvērtu, varēja atstāt arī nesadalītu; 2) latīnisko vārdu *homunculum* varēja arī galotnē latviskot; 3) un 4) *dzird*, *dzirdot* nerimējas ar *verd*, *verdot*, bet tikai ar manis izdomātiem *virid*, *viridot*, kas zināmā vietā un nozīmē gan varbūt pielaižami, bet varbūt arī ne; 5) *plik*s nevajadzēja rīmēt ar *Stikss*; bet arī tikai tad, ja tiešām visas upes sieviešu kārtas, ko par Abavas pietekām (blakus Mīlenbaha dzimtenei): *Amulis*, *Imulis* un *Rambulis* nebūt nevar teikt. Par šo piecu kļūdu uzrādīšanu Mīlenbaham es no sirds pateicos, bet tikai tad, ja viņš man pateiksies par pārējo 20 man uztiepto kļūdu atpakaļatlabojumu. Bez tam vēl viņam būtu jāatsakās no “atskaņu varmākas”, zīmējoties uz mani, kurš biežāk un stingrāk ievērojis atskaņu vajadzību un pareizību, kā neviens latviešu dzejnieks, uz ko aizrādu nešaubīdamies. Ko mēs mācāmies no šās dzejnieka atbildes valodniekam? To, ka mūsu valodnieki nedzīvo līdzī sava laikmeta un vispāri kultūras dzīvei; ka tie, būdami šauri arodnieki, slikti seko jaunākiem un svarīgākiem atradumiem pat savā arodā; ka izmācījušies skaņu teorijas likumus, neprot tos piemērot dzīvai valodai, kurā valda arī citi ne mazāk svarīgi likumi, un beidzot, ka šie “varmākas”, būdami tikai zinātnieki, kaut kā vēl piemērojas pelēkai skolu, skarbai žurnālistu un pareizai zinātnieku valodai, bet pilnīgi neapjauš dzejiskās.”

IV.

Kārlis Mīlenbahs atbildi parādā nepaliek. 1910. gada 9. (22.) janvārī laikrakstā “Latvija” viņš publicē rakstu “Daži valodas jautājumi. Atbilde V. Eglīša kungam” (Mīlenbahs 1910). Zīmējoties uz V. Eglīti, valodnieks raksta: “Sparīgā vārdu burzmā viņš daudz tur runā, bet nekā neizteic: viņš dod RLB Zinību komisijai mājienu, kādi vīri tai būtu par goda biedriem jāuzņem; viņš raksta tur par neizglītotiem tautskolotājiem un par vakareiropeiski izglītotu publiku, par manu kultūras un izglītības trūkumu, tāpēc ka es esmu iedrošinājies uz viņa man nesaprotamo valodu un viņa valodas kļūdām aizrādīt [...] Kāpēc V. Eglīša kungs tā iecienījis vārdu zvārguļus? Tie jau var kailo satura tukšumu apsegt tikai vientiesīšu, bet nevis vakareiropeiski izglītotas publikas priekšā, kurai viņš sakās rakstām savus rakstus.”

Norādot, ka “gandrīz visa V. Eglīša kunga atbilde sastāv no vispārējiem, pie lietas nepiederošiem teikumiem, bet dažās vietās ir kaut kas līdzīgs atbildei uz maniem aizrādījumiem”, K. Mīlenbahs sīki analizē konkrētu vārdu un konstrukciju lietojumu V. Eglīša dzejā,

kā arī skaidro savu nostāju atskaņu ziņā. Īpaši K. Mīlenbahs analizē V. Eglīša lietotos apvidvārdus: “Par izlokšņu formām esmu jau daudzkārt izsacījis savas domas, ka tās tik raibina latviešu valodu, nekāda labuma neatnesdamas. Ja visi rakstnieki savu izlokšņu savādības piejauktu rakstu valodas formām, tad nokļūtum pie Bābeles torņa valodas, cits citu nesaprazdamies. Saprotams, katram savas dzimtenes valoda mīļa un jauka, bet te mums jāatsakās no lokāl-patriotisma, kā to citas tautas dara. Ja kāds savu izlokšni pārlieku mīl, tad viņš var viscaur savā izlokšnē rakstīt, bet nevis valodu mistrot.” Nobeigumā K. Mīlenbahs secina: “V. Eglīša kungs uzstājas arī par valodnieku, man laipni mājienu dodams par valodas pareizības jautājumiem. Tātad mēs te satiekamies kā kolēģi. Varbūt, ka man kā vecākajam kolēģim būs atļauts savam jaunajam kolēģim aizrādīt uz valodniecības zinātnes stingrajiem prasījumiem, 1) ka pareizi jālasa valodnieku raksti, 2) ka ikviens apgalvojums nodibināms. Šos zinātnes dibinātos prasījumus mans jaunais kolēģis nemaz nav ievērojis. Ko lai saku, kad V. Eglīša kungs starp citām nepareizībām pravieto bez kādas nodibinājuma ēnas, ka tāda manis peltā neforma kā *valstju* literatūrā nebūs izskaužama? [...] Tāda neforma, protams, var plāties labu laiku latviešu valodas gara nepārņemtu nemākuļu rakstos; bet droši varam cerēt, ka nemākuļiem nekad nebūs noteicēja loma valodas pareizībā. Kas tādu neformu aizstāv, tas droši vēl nav iedziņojies latviešu valodas garā. Bet, kas latviešu valodas gara nav pārņemts, tas klūp un kļūdās latviešu valodā, lai viņš būtu pat ģēniju ģēnijs. Tāpēc vairāk nopietnības un mazāk jocīgas uzpūtības!”

V.

1910. gada oktobrī vēlreiz viedokli pauž V. Eglītis, “Mājas Viesī” publicējot nelielu rakstu “Agādinājums filologiem” (Eglītis 1910). Dzejnieks norāda: “Ir zināma lieta, ka reti kādos blakus arodos ir atrodami pretējāki elementi kā dzejas mākslā un filoloģijas zinātnē. [...] ar šo īso atgādinājumu vēlētos panākt tikai zināmu skaidrību un noteiktību mūsu attiecībās ar filologiem. Varbūt viņu elementārā apdomība un pieklājība pret tiem svešo mākslas arodu mūs atsvabinās no tādām pat nevajadzīgām polemikām, ar kādām esam bijuši piespiesti uzstāties pret jau minētiem trim kritiķiem [Teodors, Jansons, Jankavs].” Interesanti, ka K. Mīlenbaha vārds šajā rakstā netiek minēts. Autors ironizē par filologiem un literatūrkritiķiem vispār, bet vārdā sauc tikai citus oponentus. Raksts beidzas ar secinājumu: “Autoru un viņu kļūdu paraugu šimbrīžam nepievedišu, jo tā ir garlaicīga lieta, bet ar šo īso atgādinājumu vēlētos panākt

tikai zināmu skaidrību un noteiktību mūsu attiecībās ar filologiem. Varbūt viņu elementārāka apdomība un pieklājība pret tiem svešo mākslas arodu mūs atsvabinās no tādām pat patiesībā nevajadzīgām polemikām, ar kādām esam bijuši piespiesti uzstāties pret jau minētiem trim kritiķiem.”

VI.

No 1910. gada līdz aiziešanai mūžībā 1916. gadā Kārlis Mīlenbahs nododas galvenokārt “Latviešu valodas vārdnīcas” veidošanai, tomēr publicē arī vairākas recenzijas par literāriem darbiem (garīgu dziesmu krājumi “Jaunas dziesmas” un “Kristus pēdās”, M. Bēma izdotās latviešu tautas pasakas), kurās arī izsakās par valodas jautājumiem. Daiļliterāras valoda pieminēta arī vairākos valodas vēsturei, gramatikai un leksikai veltītos rakstos. Tiešu norāžu uz aizvadīto gadu polemiku gan nav, un nevaram apgalvot, ka rindkopas, kurās pausts K. Mīlenbaha kredo, rakstos ietvertas, netieši polemizējot, tomēr šādu iespēju pilnībā noliegt nevarētu. Minēsim dažus piemērus: “Mūžīga attīstība, mūžīga pārmaiņa ir valodas dzīvība, miers un sastingums ir viņas nāve. To ievērojot, latviešu rakstniekam vēl mazāk tiesības nostāties uz kādu pagātnes attīstības posmu un šo posmu uzlūkot par valodas mūžīgu paraugu [...] Ikvienam tautas dzīves laikmetam stāv līdzās ar šo laikmetu saskanoša valodas attīstības pakāpe; jo vairāk kāda tauta attīstās, jo vairāk attīstās arī viņas valoda, jo valodā vienmēr jāietilpst ikreizējā laikmeta laicīgajam un garīgajam saturam.” (Mīlenbahs 1911) Un vai turpmāk citētie vārdi arī labi neiederas diskusijas kontekstā? K. Mīlenbahs teic: “Kad mums zābaku vajaga, tad tos netaisām paši, bet griežamies pie kurpnieka, kad uzvalks vajadzīgs, tad pie drēbnieka, kad mūsu veselība bojāta, tad pie ārsta, tātad esam attīstīti cilvēki, kas atzīst darba dalīšanas svaru; tikai valodas un ortogrāfijas jautājumos kāpaļājam pa pirmatnes nevainīgajām pakāpēm nekādas darba nodaļas neatzīdami.” (Mīlenbahs 1912)

VII.

1911. gada aprīlī V. Eglītis laikrakstā “Dzimtenes Vēstnesis” vairākos turpinājumos publicē apceri “Tagadnes un mūžības jautājumi dzejā un valodā” (Eglītis 1911). Tas ir apjomīgs kultūrvēsturisks pētījums, kurā analizēta pasaules literatūras vēsture, literatūras teorijas jautājumi un, protams, daiļliterāras valoda. Tiešu norāžu uz polemiku ar K. Mīlenbahu šajā darbā nav: netieša norāde ir

apceres 7. nodaļā “Etimoloģija un sintakse sakarā ar reālo un ideālo virzienu dzejā”. V. Eglītis raksta: “Pēdējā laikā pie mums cilāti visdažādākie valodas jautājumi, visvairāk gan par drukas burtiem un pareizrakstību, bet arī veco vārdu un formu krāšanas, izskaidrošanas un piesavināšanās jautājumi. Tomēr jau skaidri paredzams, ka ne vien aizmirstie vecie vārdi diezin kādā godā vairs nenāks, bet arī laba daļa no jau lietojamiem vārdiem un formām līdz ar veco ieražu un uzskatu pasauli nogrims aizmirstībā, tiklīdz tiks apjausta sintakses lielā nozīme mūsu tagadējā kultūras un līdz ar to arī valodas attīstības periodā. Mūsu, tāpat kā Vakareiropas valodnieki, lielas autoritātes fonētikā un pa daļai arī jau morfoloģijā, bet sintakse vēl aizvien viņiem paliek terra incognita. [...] Tuvāki viņai līdz šim, liekas, ir piegājis viens vienīgais Potebņa. Lasot Potebņas vecslāvu participisko teikumu iztirzājumus .. nāk prātā mūsu pirmās zinātniskās sintakses sastādītāja Milenbaha tikpat smagie (?) konkrēto vārdu kopojumi, kuru paraugus viņš smeļ no veco tautskolotāju rakstu valodas.”

Secinājumu vietā

K. Milenbaha un V. Eglīša polemika nav vērtējama, secinot “vienam taisnība – otram ne”. Tieši tāpat kā polemikā par “Fausta” tulkojumu, arī šajā domu apmaiņā iesaistījušies augsti izglītoti latviešu kultūras darbinieki, kas apveltīti ar izcilu valodas izjūtu, – tikai tā bijusi atšķirīga. Nevērtēsim šīs domstarpības ar mūsdienu mērauklu – atcerēsimies, ka diskusijas par daiļliteratūras valodu Latvijā pastāvēja vēl 20. gadsimta 80. gados – līdz tika atzīts, ka daiļliteratūras valoda tomēr ir autonoma. Tā, kaut atrodas ciešā saistībā ar kopējās literārās valodas normām, pirmām kārtām tiek vērtēta no estētikas viedokļa. Bet K. Milenbahs atbilstīgi sava laikmeta garam daiļliteratūras valodu vērtē atbilstoši vispārējiem kritērijiem. Dzejā zināmu *licentia poetica* valodnieks tomēr pieļauj: “Dziesminieks var daudzkārt tādus vārdus, tādas formas izlietot, kuras, lai gan viņas tautas apziņā dzīvi dzīvo, prozā tomēr nesastopam.” (Milenbahs 1909) 1911. gadā viņš pat atzīst, ka, valodu pārļabojot, varam dzeju izskaust (Milenbahs 1911). Tomēr viņš noteikti vērsās pret pašdarinātu formu un izlokšņu formu lietošanu dzejā ritma un atskaņu labad. Tāpēc arī viņš ir iebildis pret Raiņa lietotajām formām *slēpja* ‘slēpj’, *sakas* ‘pasakas’, *iemākts* ‘iemācīts’, *ziedzīgi* ‘noziedzīgi’, *spirdz* ‘spirdzina’ u. c. un V. Eglīša *briens*, *cints* u. c. Mūsdienu skatījumā kritika tiešām var likties pārāk stingra, bet valodnieks ir pārliecināts, ka jānorāda pat uz šķietamām valodas kļūdām – it īpaši izcilu dzejnieku darbos.

Laikmeta gars atspoguļojas arī J. Endzelīna izteikumos K. Milēnbaha piemiņai veltītā rakstā: “[.] latviešu valodniekam tātad ir pilna tiesība pārbaudīt mūsu rakstniecības valodas pareizību. [.] Ja iedomājamies, cik daudz pareizu un derīgu norādījumu dots šos “Dažos jautājumos par latviešu valodu”, cik pievilcīgā un populārā formā tie sarakstīti un cik saudzīgā veidā pārrunātas latviešu rakstnieku kļūdas, tad būtu jāspriež, ka to autors būs ieguvis nedalītu atzinību un pateicību. Bet – īstas civilizācijas mums vēl maz, un tātad – neglīti, rupji un netaisni uzbrukumi bija autora alga.” (Endzelīns 1916)

Jāpievienojas atzinumam, ka V. Eglīša devums latviešu dzejas valodas attīstībā vēl joprojām nav īsti novērtēts: “Pārmetumi par Eglīša dzejas samudžinātību, nesaprotamību radušies ne vien no latviešu dzejā nepierastu tēlu un formu lietojuma, bet arī no dzejnieka nevēlēšanās vai arī nevarēšanas stingrāk izslīpēt izteiksmi, lai doma būtu izteikta atbilstoši, precīziem vārdiem. Ja Eglītim pietrūka vārdu, viņš tos ņēma no sava novada leksikas, bet dažkārt veidoja arī dīvainus neoloģismus, ne vienmēr lasītājam saprotamus.” (Vāvere 2012, 116) Ludvigs Adamovičs arī min, ka vēlākajos gados V. Eglītis “nācis pie pareizas atziņas par K. Milēnbaha kritikas saturu un mērķiem” (Adamovičs 1927, 87). Un zīmīgs ir arī ieraksts V. Eglīša dienasgrāmatā 1944. gada 1. februārī – ilgus gadus pēc polemikas kulminācijas: “Vakarā aizlasījos Milēnbaha vārdnīcu līdz ½ 1 naktī. Cik daudz konkrēta materiāla un labas valodas Milēnbaham, tikpat maz visa tā Endzelīna pielikumos, kur daudz aizņēmumu un nejauši improvizētu vārdu.” (Cit. no Vāvere 2012, 382) Gan K. Milēnbahs, gan V. Eglītis ar savu jaunradi ir bagātinājuši latviešu valodas izteiksmes iespējas, jo “novitāte bieži vien dzimst šķietamas lielummānijas, galējību ietērpā; bet tās pieder psiholoģijas jomai, kamēr atrastā novitāte – literatūrai un mākslai” (Kubuliņa 2012, 42).

LITERATŪRA

- Adamovičs 1927** – Adamovičs, Ludvigs. Kārļa Milēnbaha dzīve un darbi. *Filologu Biedrības Raksti*. Rīga, 1927, 7. sēj., 74.–97. lpp.
- Druviete 1990** – Druviete, Ina. *Kārlis Milēnbahs*. Rīga : Zinātne, 1990.
- Eglītis 1907** – Eglītis, Viktors. *Elēģijas : dzejoļi. (1902–1906)*. [Rīga], 1907, 19 lpp.
- Eglītis 1908** – Eglītis, Viktors. Jansona “Fauni vai klauni”. *Latvija*, 1908, Nr. 225, 27. sept. (10. okt.).
- Eglītis 1909** – Eglītis, Viktors. Valoda un dzeja. Atbilde K. Milēnbaha kungam. *Mājas Viesis*, 1909, Nr. 50, 984.–987. lpp.

- Eglītis 1910 – Eglītis, Viktors.** Atgādinājums filologiem. *Mājas Viesis*, 1910, Nr. 42, 987.–988. lpp.
- Eglītis 1911 – Eglītis, Viktors.** Tagadnes un mūžības jautājumi dzejā un valodā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1911, Nr. 74, 1. (14.) apr.; Nr. 75, 2. (15.) apr.; Nr. 84, 15. (28.) apr.; Nr. 85, 16. (27.) apr.
- Endzelīns 1916 – Endzelīns, Jānis.** Kārļa Milēnbaha darbi valodniecībā. *Baltija*, 1916, Nr. 10, 22. sept.
- Jansons-Brauns 1908 – Jansons-Brauns, Janis.** Fauni vai klauni. Piezīmes par mūsu jaunāko rakstniecību (1908). *Latviešu literatūras kritika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1957, 220.–324. lpp.
- Jansons-Brauns 1908 – Jansons-Brauns, Janis.** “Faunu vai klaunu” lietā. *Ziemeļblāzma*, 1908, Nr. 74, 22. okt. (4. nov.); Nr. 75, 25. okt. (7. nov.).
- Kubuliņa 2012 – Kubuliņa, Anda.** Divi lieli darbi literatūrzinātnē. Grāmata par zinātkāro un noklusēto gara bruņinieku. *Latvju Teksti. Literatūras žurnāls*, Nr. 9, 2012, 40.–43. lpp.
- Kursīte 1999 – Kursīte, Janīna.** Latviešu dekadence. Dzeja. **Kursīte, Janīna.** *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga : Zinātne, 1999, 394.–419. lpp.
- Milēnbahs 1909 – Milēnbahs, Kārlis.** Piezīmes par V. Eglīša Elēģijām. *Latvija*, 1909, Nr. 88, 20. apr. (3. maijs); Nr. 89, 21. apr. (4. maijs). [vēlāk DJ IV, 96.–102. lpp. rakstā “Īss apcerējums par latviešu dzejas valodu”].
- Milēnbahs 1910 – Milēnbahs, Kārlis.** Daži valodas jautājumi. Atbilde V. Eglīša kungam. *Latvija*, 1910, Nr. 6, 9. (22.) janv., 1.–2., 5. lpp.
- Milēnbahs 1911 – Milēnbahs, Kārlis.** Par pamazināmiem vārdiem. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1911, Nr. 172, 30. jūl. (12. aug.), 1.–2. lpp.
- Milēnbahs 1912 – Milēnbahs, Kārlis.** Par jauno ortogrāfiju. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1912, Nr. 23, 28. janv. (10. febr.), 1.–2. lpp.
- Upīts 1907 – Upīts, Andrejs.** Jaunākā lirika. *Balss*, 1907, Nr. 115, 19. maijs (1. jūnijs).
- Upīts 1921 – Upīts, Andrejs.** *Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture*. Rīga : Zeltiņa un Golfa apgāds, 1921.
- Vāvere 2012 – Vāvere, Vera.** *Andrejs Eglītis*. Rīga : Zinātne, 2012.

Ikvienas tautas apziņā ir nostiprinājušies jēdzieni, notikumi un personības, kurus pieminot godbijīgi noliecam galvu. Latviešu valodniecībā ir divas monumentālas figūras, ko mēdzam ierindot neapstrīdamu vērtību kategorijā, – Jānis Endzelīns un Kārlis Mīlenbahs. Ne velti topošajā Latvijas simbolu enciklopēdijā šie vārdi ievietoti blakus latviešu valodai, tautasdziesmām, Brīvības piemineklim, dzintaram, Rainim un citām vērtībām, kas mums asociējas ar Latviju.

Tagad, kad nobeigumam tuvojas Kārļa Mīlenbaha zinātniskā mantojuma atkārtota izdošana un mūsdienu lasītājam ir iespēja skatīt viņa nozīmīgākos rakstus vienkopus, aizvien skaidrāk jūtam nepieciešamību pieminēt izcilo latviešu valodnieku ne tikai viņa jubilejas reizēs.

Kārļa Mīlenbaha dzīves gājums bezkaislīgā enciklopēdijas tekstā ietverams pāris teikumos. Dzimis Kandavas pagastā 1853. gadā. Mācījies Jelgavas ģimnāzijā, studējis filozofiju un klasiskās valodas Tērbatas Universitātē. Strādājis par skolotāju Talsos, Jelgavā, bet lielāko mūža daļu mācījis vācu valodu Rīgas Aleksandra ģimnāzijā. Ap 100 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu autors valodniecībā, literatūrzinātnē un folkloristikā. RLB Valodniecības nodaļas vadītājs, “jaunās” ortogrāfijas pamatlicējs, “Latviešu valodas vārdnīcas” pamatšķirkļu veidotājs. Miris 1916. gadā bēgļu gaitās Igaunijā.

Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīca tās autoriem indoeiropēistikas speciālistu aprindās atnesusi pasaules slavu, un daudzās mājās tā joprojām stāv goda vietā blakus “Konversācijas vārdnīcai” kā latviskuma pārmantojamības un stabilitātes zīme. Kārļa Mīlenbaha darbu izlase divos sējumos apliecina viņa domas dziļumu un erudīciju (Darbu izlase 2009, Darbu izlase 2011).

Tomēr tieši tagad, kad vairs nav īpaši jāpierāda K. Mīlenbaha zinātniskā devuma objektīvā kvantitāte un kvalitāte, interesi raisa viņa darbības izvērtējums sava laika sabiedrisko un zinātnisko norišu kontekstā.

Jau no latviešu nacionālās valodniecības pirmsākumiem plašākai sabiedrībai domātās publikācijas skāra galvenokārt valodas pareizības jautājumus. 19. gadsimta otrajā pusē akadēmiski izglītotie latviešu sabiedriskie darbinieki patriotisma izpratni pavērsa citā dimensijā, līdztekus valodas attīstīšanai un kopšanai aizvien vairāk iezīmējot latviešu valodas simbolisko lomu un vietu vērtību sistēmā. Jaunlatvieši ne tikai kopa valodu, bet arī kaut zemtekstā, kaut netieši, kaut paši īsti neapzinoties, runāja par latviešu valodas tiesībām latviešu apdzīvotā teritorijā – vēl ne Latvijas valstī. J. Alunāns, K. Barons, K. Biezbārdis, J. Zvaigznīte un citi antifeodālās ievirzes publicisti latviešus apzināja kā etnosu un valodu kā tā pamatu: “Tik valoda, valoda vien cilvēku paaugstina pār lopu [...] Caur valodu cilvēks ar cilvēku sabiedrojas. Caur valodu ceļas pilsētas un valstis, caur valodu tiesas, skolas un likumi,” tādēļ “Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo, kas pats sevi negodā, to arī citi negodās.” (J. Alunāns)

K. Valdemāra un jaunlatviešu simbolizētajā laikmetā tika likti pamati latviešu saimnieciskajai un tiesiskajai pašapziņai. Nacionālos centienus augstākā pakāpē pacēla A. Kronvalds. Galvenais, par ko mēs varam būt pateicīgi Kronvaldam, ir attieksmes maiņa, valodas vērtības apziņa, ne tikai valodas kā instrumenta spodrināšana, piemēram: “Kam sirds nelec jo liksmi, latvju vārdus dzirdot, tam tārps sagrauzis sirdi. Un ja tu, brāl, aiz bailēm atraujies no sava sentēvu mantojuma cienīšanas, tad zini, ka tu neesi vaļīgs, svabads zināšanu māceklis, bet vai nu savas maizes kules, vai cita kunga vergs.” (A. Kronvalds)

Kārlim Mīlenbaham nebija lemts piedzīvot neatkarīgas Latvijas valsts dibināšanu – pietrūka nieka divarpus gadu. Tomēr viņa dzīves laikā risinājās nozīmīgi vēsturiski notikumi un pastāvēja liela tādu personību koncentrācija, kas atstājusi neizdzēšamu ietekmi uz Latvijas kultūrtelpu. Minēsim kaut vai Jauno strāvu, Rīgas Latviešu biedrības darbību, 1905. gada revolūciju, I pasaules karu... K. Mīlenbahs darbojas vienā laikā ar A. Pumpuru, Raini, A. Upīti, R. Blaumani, A. Bīlenšteinu, T. Zeifertu, V. Eglīti, J. Dravnieku, J. Endzelīnu. Latvijā notiek strauja ekonomiskā attīstība, plaši pieejama pamatizglītība, vērojams latviešu pašapziņas pieaugums un starptautisko sakaru paplašināšanās. Latvijas sabiedrības viedokļu līderi ir ieguvuši, mūsdienu terminoloģijā izsakoties, starptautiski konkurētspējīgu izglītību Eiropas kultūras telpā, ar kuru tik labi bija pazīstami mūsu atmodas darbinieki, virmo progresīvas idejas, kas spēj nolaisties arī uz Latvijas zemes. Latviešu valodas un latviskās identitātes jautājumi laikrakstu un žurnālu slejās ieņem redzamu vietu. Vai tagad varam iedomāties, ka diskusija par kāda vārda vai

formas lietojumu rastu vietu “Dienas”, “Neatkarīgās Rīta Avīzes” vai “Latvijas Avīzes” pirmajā lappusē un recenzijas par literāriem un zinātniskiem darbiem ieņemtā goda vietu laikrakstu slejās? Bet paskatīsimies, cik daudzi Milēnbaha un citu valodnieku raksti ievadījuši “Dienas Lapas”, “Baltijas Vēstneša”, “Dzimtenes Vēstneša” un citu laikrakstu numurus! Te jāatceras mūsdienu sociologu atziņa, ka plašsaziņas līdzekļi un publiskā telpa ietekmē gan valodas vienību lietojumu, gan auditorijas pārliecību par kādas jomas – šai gadījumā latviešu valodas – nozīmību un aktualitāti. Kārļa Milēnbaha laiks tātad darbībai valodniecībā ir ļoti pateicīgs – tiesa, morālā, ne materiālā aspektā. Viņš sabiedrībā ir atzīts un cienīts, tomēr maizi visu mūžu pelnījis ar vācu valodas skolotāja darbu. Formāli K. Milēnbaham nav arī doktora grāda, kaut respektablos vācu un krievu lingvistiskajos izdevumos publicētie zinātniskie raksti nodrošinājuši viņam starptautisku atzinību.

Kāda bijusi Kārļa Milēnbaha darbības “augstākā ideja”?

Savu zinātnieka un patriota kredo K. Milēnbahs visskaidrāk formulējis savos pirmajos rakstos, arī npublicētajā apcerējumā, kas sabiedrībai kļuva pieejams tikai desmit gadus pēc viņa nāves. Aktīvu darbību zinātnē un zināšanu popularizēšanā viņš sāka ap 1890. gadu, bet pirmais zināmais K. Milēnbaha raksts “Latviešu valoda” (ar pseidonīmu Līgciemnieks – no dzimtā Līgciema nosaukuma) publicēts 1881. gadā žurnālā “Pagalms”. Šajā rakstā pausta atziņa, kas būtu derīga arī mūsu dienās, kad daži atļaujas izteikt apokaliptiskas prognozes par latviešu nācijas ilgtspēju:

“Kā ikkatris miesīgi un garīgi vesels cilvēks, tā mazs, kā liels, bēgs no nāves un mīl saldo dzīvību, tā arī katrai veselai tautai kā cilvēku nešķēlamai kopībai un vienībai, tā mazai, kā lielai, jāuztura sava dzīvība, jābēgs no posta nāgēm. Kā? Ja garā vesels cilvēks, labi zinādams, ka tam reiz jāšķiras no šīs pasaules, tomēr piekopj savu veselību, velk savu dzīvību, cik ilgi tam iespējams, kamdēļ tad lai tauta tīši nikoņa bedrē dodas, tauta, kuras dzīvība kā daudz dzīvību dzīvība stipra un neiznīcināma, saprotams, ja tik šī tauta izrāda veselu garu, ja viņa prot cienīt savu dzīvību un nesteidzas prāta aklumā pārdot savu īsto dzīvību un iemainīt tās vietā svešu ēnas dzīvību. Tautas dzīvības serde un kodols ir valoda. Jo, valodai mirstot, mirst arī tauta. Tādēļ mums valoda kopjama, un proti, latviešu rakstu valoda.” (Milēnbahs 1881)

1925. gadā žurnālā “Latvju Grāmata” publicēts K. Milēnbaha apcerējums ar zīmīgu virsrakstu “Latviski domāt, latviski runāt,

latviski just”, kas, kā teikts redakcijas piezīmē, “sarakstīts 35 gadus atpakaļ, jau tanī laikā, kad pār latviešiem vēl valdīja citas tautas un sevišķi vācu iespaids viņu vidū bij pārāk liels”. Raksts tātad uzrakstīts ap 1890. gadu un tiem laikiem neticami drosmīgi vērsās pret pārvācošanas tendencēm un kārkluvācietību. Diemžēl mēs nezīnām, vai tas palicis atvilktnē paša autora vai laikrakstu redakcijas, vai cenzūras apsvērumu dēļ. K. Milēnbahs raksta:

“Mums jāaudzina bērni, jaunā paaudze īstā latviešu tautas pašapziņā, lai mūsu valoda, kas apdāvināta no valdības ar tādām pašām tiesībām kā mūsu līdzpilsoņu valoda, turpmāk patiesi būtu līdzīgā godā un cieņā, kā vācu valoda, lai viņa vairs tā neslēptos, bet nāktu, kā pieklājas, klajā un izrādītos daudz, daudz vairāk uz ārieni, nekā tas bijis līdz šim. Kā cilvēks, kam trūkst pašapziņas, nav līdzējs, bet nīcējs, tā arī tauta, kurai nav pašapziņas.

Bet ja kopsim savas tautas pašapziņu, ja uz ārieni ar savu valodu uzstāsimies tāpat, kā citas kultūras tautas to tagad dara, ja pareizi iedēstīsim tautas mīlestību un cienīšanu saviem bērniem, jaunajai paaudzei:

“Tad atnāks latviešiem tie laiki, Ko citas tautas tagad redz.”
(Milēnbahs 1925)

Šajos citātos skaidri redzama K. Milēnbaha pārliecība. Kaut ik pa brīdim viņa rakstos parādās pa līdzīgai filozofiskai atziņai, tajos loģiski un lietišķi runāts par konkrētiem valodas jautājumiem. To varētu traktēt arī tā, ka Kārlim Milēnbaham nav latviskās pašapziņas problēmu. Jau darbības sākumā skaidri paudis savu pozīciju, viņš turpmāk lieki to neatkārtu katrā rakstā, bet dara savu darbu. Arī valodas kultūrai veltītās darbības motivācija ir skaidra:

“Vēriģi lasīdams mūsu labāko rakstnieku rakstus, piezīmēju tos vārdus un teicienus, kas man šos rakstos liekas nepareizs un neticams esam. Uz šiem valodas nelīdzenumiem un skarbumiem es aizrādu savos apcerējumos, vienalga, vai zināmā raksta sarakstītājs mans paziņa vai svešinieks, gribēdams, lai mūsu jaunā paaudze, kurai jāmacās no vecākiem rakstniekiem, nepiesavinātos līdz ar rakstnieku valodas jaukumiem arī viņu valodas nelīdzenumus. Ka man kāds pierādītu, ka es šinī vai tanī spriedumā esmu alojies, par to es no sirds pateiktos.” (Milēnbahs 1901)

Raksturīga laikmeta iezīme ir aktīvas diskusijas par valodas kopšanu – gan tās nepieciešamību, gan pamatprincipiem, gan konkrētu vārdu iederību. Reti kurš izdevums vai plašāks raksts paliek bez ievēribas, un saskaņā ar tālaika nostāju daiļdarbi tiek izvērtēti arī no valodas viedokļa. K. Milēnbaham nācies nokļūt vairāku domu apmaiņu krustugunīs – ar J. Sirmo, Zariņu Kārli, Raini, V. Eglīti – par

1895. gada “Latviešu valodas mācību”, par ortogrāfijas reformu, par topošās “Latviešu valodas vārdnīcas” veidošanu. Savulaik plašāk izvērtētas valodnieka polemikas ar Raini un Viktoru Eglīti (Druviete 1990, Druviete 2013), tomēr arī to analizē vēl nav atklāti visi zemūdens akmeņi.

K. Mīlenbahs savas darbības laikā publicējis ap piecpadsmit recenziju par konkrētiem darbiem vai izdevumiem. Recenzējamo darbu izvēle arī ir zīmīga. Ja recenzēšana nav maizes darbs, tad autors analīzi par kādu apcerējumu raksta galvenokārt divos gadījumos: ja vēlas īpaši uzsvērt kāda izdevuma vērtību vai nevar neiebilst pret tajā izteiktajām domām, atzīstot tās par kļūdainām vai bīstamām sabiedrībai. Recenzijas dažkārt mēdz uzlūkot par tehnisku, aprakstošu žanru, kurā maz vietas jaunradei un spilgtām idejām. Tomēr tā ir arī vieta, kur recenzentam atklāt savu viedokli par plašākām norisēm sabiedrībā. Recenzijas žanrs dod iespēju it kā garāmējot norādīt uz būtiskām vērtību sistēmas iezīmēm.

Tikai divas no K. Mīlenbaha recenzijām bijušas izteikti kritiskas – “Piezīmes par V. Eglīša Elēģijām” un recenzija par M. Miežiņa vārdnīcu. Pārējo recenziju ievirze ir labvēlīga, tomēr pietiekami skaidri norādot uz trūkumiem un apšaubāmiem apgalvojumiem. Apsīšu Jēkabs norāda: “Būtu jādomā, ka viņš pret tādiem valodas bojātājiem ducinātu kā pērkons, – taisnas dusmas, graizīga spalva te īsti būtu vietā – viņa saudzīgā, panesīgā daba apmierinājās ar lietišķu aizrādījumu vai atspēkojumu. “Tikai lietišķi!” “Nekad neaizskart personas!” “Tikai ķildu vien ne!” Tā bij viņa devīze, pie kuras viņš pieturējās. [...] Viņa dabas raksturīgākā iezīme bij lēnprātība, un pie visiem nopelniem, klusa pazemība, kas nemēdza par sevi runāt, ne ar’ tikoja sevi stādīt pirmā vietā. Pret tiem, kam bij citādas domas un citādi ieskatī, viņš bij saudzīgs un panesīgs. Ar viņu varēja saprasties arī pretēju ieskatu cilvēki – starpība pārlicībās palika, bet pāri tai sniedzās viņa sirsnība, kas atkal pretiniekus ar viņu vienoja. Tā viņš iemantoja sev sirdis, draugus un cienītājus.” (Apsīšu Jēkabs 1916) Protams, nevarētu apgalvot, ka K. Mīlenbaha spalva nav bijusi asa un dažkārt pat uzbrūkoša. Tālaika diskusiju kultūrā parādās plašs korektuma spektrs – no cieņpilnas attieksmes pret atšķirīga viedokļa paudēju līdz elegantiem kodieniem un dūrieniem vai pat rupjiem personiskiem aizskārumiem. Redzam, ka arī Kārlis Mīlenbahs nav vairījies no spēcīgiem izteicieniem. Minēsim kaut vai dažus spilgtus fragmentus polemikās ar J. Sirmo, Raini, V. Eglīti:

“Beigās es spiežu atstāstītāja kungam roku, ka viņš, iedomādamies manā darbā, atradis kādu leišu vārdu, mani uz šo iedomāto kļūdu laipni dara uzmanīgu. Jo latviešu valodu izlāpīt ar leišu

ielāpiem, tas man sirdī rieb un ar apziņu tādu grēku pret latv. valodas garu nekad neesmu padarījis, nedz arī padarišu.” (Mīlenbahs 1888)

“Jo pie mums dažs labs, pats vēl pat ne latviešu valodas ābecē neielauzies, ākstās tā, it kā viņš būtu aicināts valodas reformators.” (Mīlenbahs 1898)

“V. Eglīša kungs uzstājas arī par valodnieku, man laipni mājienus dodams par valodas pareizības jautājumiem. Tātad mēs te satiekamies kā kolēģi. Varbūt, ka man kā vecākajam kolēģim būs atļauts savam jaunajam kolēģim aizrādīt uz valodniecības zinātnes stingrajiem prasījumiem, 1) ka pareizi jālasa valodnieku raksti, 2) ka ikviens apgalvojums nodibināms.” (Mīlenbahs 1910)

Kārlis Mīlenbahs ir norobežojies no gadsimtu mijas kultūru konfrontācijas un sociālo grupu pretstatīšanas, būdams tradicionālo vērtību piekritējs. Jaunstrāvniece acīs līdz ar to jau nepilnu četrdesmit gadu vecumā viņš iegūst “vecā valodnieka” titulu (Sirmais 1892); šis tēls tiek uzturēts arī J. Jansona-Brauna, A. Upīša, Raiņa, Aspazijas un citu Mīlenbaham veltītajās replikās. Ik pa brīdim Latvijas vēsturē bijuši periodi, kad latviskās identitātes uzturēšanas centieni tiek identificēti ar provinciālismu vai atpalcību (vai tikai pašlaik arī neejam cauri šādam brīdim?).

Daudzi atmiņu fragmenti liecina par Kārļa Mīlenbaha stingro mugurkaulu, piemēram: “Bet viņa spriedums bija arī patstāvīgs un noteikts, tas negrozījās pēc tā, kāds vējš pūta no augšienes, un kas kungiem bij patīkams. M. prata, ja atrada to par vajadzīgu, nostāties kaut arī pret visiem ar savām domām, un tās bij allaž apsvērtas, pārdomātas un humānas. Ir bijuši kungi, kuriem viņš nav rokas sniedzis...” (Adamovičs 1927) Tomēr revolucionārs viņš nav bijis. 1905. gadā K. Mīlenbahs bijis ievēlēts Latvijas sociāldemokrātisko skolotāju birojā, tomēr, visticamāk, viņa darbība atbildusi R. Blaumaņa raksturojumam:

“Arī valodnieks Kārlis Mīlenbahs

Sviedriem vaigā pūlējies, lai nāktu tas lielais krahs,

Rakstīdams nīknus artiķeļus par galotnēm -tājs un -šana

Un izdodams jaunu gramatiku, it kā ar Bīlenšteina nebūtu gana!”

Latviešu valoda 19. un 20. gadsimta mijā attīstījusies lēcienveidīgi, un blakus “valodas jaukumiem” radušies arī “nelīdzenumi”, uz kuriem K. Mīlenbahs norādījis vairākos desmitos rakstu. No laika distances skatoties, būtu pārsteidzīgi teikt, ka vienmēr taisnība bijusi Mīlenbaham, ne, piemēram, Rainim vai V. Eglītim. Mēs drīzāk varam atzīt rūgto patiesību, ka savā starpā nesapratās īsti Latvijas patrioti, kultūras darbinieki ar lielisku, bet atšķirīgu valodas izjūtu.

K. Milēnbaha laikmetam, kaut asu diskusiju pārpilnam, tomēr raksturīga mūsu dienās reti manāma cieņa pret nacionāli nozīmīgu darbu veicējiem. Presei nav palikušas nepamanītas ne K. Milēnbaha dzīves, ne darbības jubilejas, un raksturīgi, ka vai ikvienā no tām tiek pieminētas arī asās diskusijas, visai atklāti iezīmējot to ideoloģiskās un politiskās saknes. Tā K. Milēnbaha pedagoģiskās darbības 25 gadu jubilejai veltītajā rakstā minēts:

“Cik pateicības mēs parādā Milēnbaha kungam par viņa darbību, to varam tik tad īsti nojaust, kad apdomājam, ka viņam jāstrādā diezgan nelabvēlīgos apstākļos. Savai zinātniskai darbībai tas var atlicināt tikai to brīvo laiku, ko citi skolotāji izlieto savai atpūtai. Un kā pie tam vēl dažkārt izturas paši tautas brāļi! Kad M. bija mūsu lasītājiem pazīstamajā rakstā par valodas pareizību rādījis dažas rupjas kļūdas dažu dzejnieku darbos, tad šie uzsāka pilnīgu kara gaitu pret Milēnbahu, un pie tam vēl ar diezgan neglītiem ieročiem! Un dažu aprindu uzskatus raksturo tas, ka [...] “katrs, kas intresējas par mūsu tautas mitoloģiju, etnogrāfiju, vēsturi, valodniecību – jau pats par sevi atpakaļ rāpulis un nododams pazudināšanai” (tas ir, laikam gan brauningam).” (Baltijas Vēstnesis 1906)

Īpaši pieminami K. Milēnbaha nekrologi un atceres raksti. Nekrologs nav tikai paziņojums par ievērojama cilvēka nāvi – tas ir arī veids, kā parādīt cieņu šim cilvēkam un atgādināt tā dzīves gājumu. Gandrīz visi autori blakus biogrāfisku ziņu atgādināšanai ir minējuši divus faktus: polemikas par valodas jautājumiem un K. Milēnbaha labo raksturu. Lai apliecinātu, ka ne vienmēr lielam kokam liela ēna, blakus jau minētajiem citātiem iederīgi vēl daži:

“Pēc dabas K. Milēnbahs bija mīļš un satīcīgs cilvēks, kas nemīlēja nekādas polemikas. Bet tomēr mūsu prese nevar lepoties, ka viņa tikai ar godu būtu minējusi šo nenogurstošo tautas darbinieku, kas visu savu mūžu bija ziedojis zinātnei un tautai. Ne vienreiz vien viņa vārds ir daudzināts zemos un tuvredzīgos strīdos. Nav šē tik daudz vainīgi tie rakstnieki, kas jaunības karstumā ir pārsteigušies. Par tādām lietām ir jāatbild redakcijām, kuras atradušas šādu rakstu publicēšanu par vajadzīgu.” (Šmits 1916)

“Arī kā cilvēks Milēnbahs bija visai pievilcīgs, sirsnīgs, vienkāršs, notiesīgs, bez mazākās iedomības un lepnuma. Viņam rūpēja darbs, par visām lietām rūpēja latviešu valodas izkopšana, un katrs, kas te varēja ko piepalīdzēt un pasniegt, viņam bija neizsakāmi mīļš un tuvs. Viņš savā darbā un savā tuvākā apkārtnē, dzimtā, atrada arī savu prieku un apmierināšanu. Taču viņam nepagāja garām arī rūgtuma biķeris, kuru tam nācās izbaudīt pat lielā mērā, un tas pa

labai daļai gan būs palīdzējis sagrauzt viņa veselību un novest viņu nelaikā kapā.” (Dzimtenes Vēstnesis 1916)

“Ja iedomājamies, cik daudz pareizu un derīgu norādījumu dots šos “Dažos jautājumos par latviešu valodu”, cik pievilcīgā un populārā formā tie sarakstīti un cik saudzīgā veidā pārrunātas latviešu rakstnieku kļūdas, tad būtu jāspriež, ka to autors būs ieguvis nedalītu atzinību un pateicību. Bet – īstas civilizācijas mums vēl maz, un tātad – neglīti, rupji un netaisni uzbrukumi bija autora alga.” (Endzelīns 1916)

“Tā sveštautieši zināja cienīt M-u, bet mūsu pašu tautiņā viņš, kas pats nekādā ziņā nebija partiju draugs un atzina ikkatru, kas tik strādāja un kam bija panākumi darbā – viena alga, vai tas piederēja pie galējiem labajiem vai kreisajiem –, viņš dabūja piedzīvot neglītus un asus uzbrukumus savai personai. Kad viņš, iznākot Raiņa “Fausta” tulkojumam 1897. g., bija atradis šinī darbā dažas valodas nepareizības un paviršības un atklāti aizrādīja uz šīm nezālēm latviešu valodas druvā, kā viņš to agrāk un arī vēlāk daudzkārtīgi darījis, pret viņu sacēlās vai vesels kara gājiens A. Plates izdotajos un *Dr. philol.* P. Zālītes vadītos izdevumos: “Mājas Viesi” un “Dienas Lapā”, nopietnos un satīriskos gabalos, prozā un dzejā. Aprindas, kas ar Raini priekšgalā toreiz pulcējās ap šiem izdevumiem, necieta, ka tām uzrādīja kādas kļūdas, – un te nu reiz bija izdevība nevainīgā legālā jautājumā apstrādāt kādu idejisku pretinieku.” (Adamovičs 1927)

Nav noslēpums, ka personību simboliskais statuss sabiedrībā tiek nostiprināts galvenokārt izglītības un kultūras sistēmas uzturētas tradīcijas ietekmē. Mēs cienām un augstu vērtējam to, ko esam labi iepazinuši vai bieži skatījuši plašsaziņas līdzekļu slejās vai ekrānos. Būs starp šiem simboliem arī daži ar nepelnīti ierunātu slavu, tomēr vairumam personību bijusi reāla ietekme uz mūsu tautas priekšstatu un vērtību sistēmas veidošanu, turklāt šī ietekme katrā vēstures posmā var izpausties atšķirīgi. Laikmeta aktuālie izdevumi un pieaugošais kolektīvo zināšanu apjoms mums liek paskatīties uz ievērojamu cilvēku devumu un viņu lomu vēsturē citām acīm. Tas attiecas uz ikvienu.

Tāpēc kā papildinājums divsējumu K. Milēnbaha darbu izlasei (2009, 2011) tapis papildsējums “Kārlis Milēnbahs un viņa laikmets”, kurā atklāts fons pētnieka atziņu izcelšanai. Izlasi veidojot, apjausts, cik daudz zinātniskā izdevumā neietveramas informācijas palicis ārpusē. Ideoloģisku atšķirību, personisku simpātiju vai nepatīkas ietekme uz attieksmi pret noteikta cilvēka izteikto domu vienmēr pastāvējusi līdzās vēlmei viedokļus vērtēt objektīvi. Zinātnes vēsturei nozīmīgi ir teksti, bet sabiedrības vēsturei – zemteksti,

bieži vien vārdos neizsakāmais laikmeta gars, idejas, kas savulaik virmojušas gaisā. Kārļa Milēnbaha personības lielums, gadiem ejot, izgaismojas vēl spilgtāk.

1. Adamovičs, L. Kārļa Milēnbaha dzīve un darbi. *Filologu Biedrības Raksti*. VII sējums. 1927, 86.–93. lpp.
2. Apsīšu Jēkabs. Mūsu valodnieka K. Milēnbaha piemiņai. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 73. 1916, 1. aprīlis, 1. lpp.
3. Druviete, I. *Kārlis Milēnbahs*. Rīga : Zinātne, 1990.
4. Druviete, I. Kārļa Milēnbaha un Viktora Eglīša polemika. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums, 17 (1). Liepāja : LiePA, 2013.
5. Druviete, I. Valoda un vārda māksla. I. Druviete. *Skatījums. Valoda, sabiedrība, politika*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 47.–58. lpp.
6. Endzelīns, J. Kārļa Milēnbaha darbi valodniecībā. *Baltija*. Nr. 10. 1916, 22. sept., 1. lpp.
7. Līgciemnieks [Milēnbahs K.]. Latviešu valoda. *Pagalms*. Nr. 2. 1881, 15.–16. lpp. Arī: K. Milēnbahs. *Darbu izlase*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009, 41. lpp.
8. K. Milēnbaha kunga jubileja. *Baltijas Vēstnesis*. Nr. 5. 1906, 7. janv., 5. lpp.
9. Milēnbahs, K. Latviešu valodas “vārdu kārtas” lietā. *Dienas Lapa*. Nr. 146. 1888, 29. jūn., 1.–2. lpp.
10. [Milēnbahs, K.] Par valodas pareizību. *Baltijas Vēstnesis*. 1898, 3.(15). jūn.
11. Milēnbahs, K. Par virsumu. *Vārds*. Nr. 141. 1901, 15.(28.) nov., 1. lpp. Arī: K. Milēnbahs. *Darbu izlase 2*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 24.–25. lpp.
12. Milēnbahs, K. Daži valodas jautājumi. Atbilde V. Eglīša kungam. *Latvija*. Nr. 6. 1910, 9.(22.) janv., 5. lpp. Arī: K. Milēnbahs. *Darbu izlase*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 279.–285. lpp.
13. Milēnbahs, K. Latviski domāt, latviski runāt, latviski just. *Latvju Grāmata*. Nr. 4. 1925, 245.–247. lpp.
14. Milēnbahs, K. *Darbu izlase*. 1. sēj. Sast. Ina Druviete, zin. red. Sarmīte Lagzdiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2009.
15. Milēnbahs, K. *Darbu izlase*. 2. sēj. Sast. Ina Druviete, zin. red. Sarmīte Lagzdiņa. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2011.
16. Sirmāis, J. Latviešu “vecie un jaunie” valodnieki. *Dienas Lapa*. Nr. 108. 1892, 13. maijs, Nr. 109, 16. maijs, Nr. 10, 18. maijs, Nr. 111, 19. maijs, Nr. 12, 20. maijs.
17. Šmits, P. Mūsu valodnieks K. Milēnbahs. *Līdums*. Nr. 122. 1916, 2.(15.) jūn., 1. lpp.
18. Valodnieks Kārlis Milēnbahs †. *Dzimtenes Vēstnesis*. Nr. 64. 1916, 20. marts, 3. lpp.

BILINGVĀLĀ IZGLĪTĪBA UN CLIL: VĒSTURISKS ATSKATS UN ATTĪSTĪBAS PROGNOZES

CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: izglītības paradigmas maiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 19.–37. lpp.

levads

Pedagoģijas vēsturei raksturīgi nepārtraukti patiesības un jaunu pieeju meklējumi. Kāpēc gan tā notiek? Jau no organizētu izglītības sistēmu pirmsākumiem pastāvējusi nemitīga tieksme aizvien labāk nodrošināt konkrētai sabiedrībai nepieciešamo zināšanu pārņemamību vienlaikus ar sociālās uzvedības iemaņu apguvi. Taču kopš apgaismības laikmeta skola tiek uztverta ne tikai kā faktu un vēsturiskās pieredzes apguves vieta noteiktas informācijas un vērtību sistēmas nostiprināšanai, bet arī kā sabiedrības attīstības dzinējspēks un tās modernizācijas stūrakmens. Šāda izpratne dominē arī beidzamajās desmitgadēs, izglītības sistēmā saskatot iespēju veicināt noteiktu tendenču popularizēšanu vai izskaušanu. Beļģijas izglītības pētnieks M. Depepe atzīst: “Vairākās Rietumu tipa sabiedrībās varam vērot augošu tendenci “pedagoģizēt” sociālas problēmas. Skola kā institūcija ir atbildīga par sociālo nevienlīdzību (saistībā ar sociālo slāni, rasi un dzimumu), tās uzdevums ir novērst autokatastrofas, aptaukošanos, pusaudžu seksu, dabas piesārņošanu; skolai ir jāveicina sabiedrības veselība, ekonomikas ražīgums, pilsoniskuma apziņa un pat sasniegumi olimpiskajās spēlēs. Šāda veida “sociālās” atbildības uzlikšana skolai ir ilgstošs process, kas sakrīt ar izglītības sistēmas nozīmes pieaugumu modernās nācijvalsts veidošanās procesā.” (Depaepe 2012: 167)

Viena no problēmām, kas sabiedrības apziņā risināma galvenokārt ar izglītības sistēmas palīdzību, ir valodu apguve. Multilingvisms ir sena un neatņemama civilizācijas iezīme, tomēr pēdējās desmitgadēs tas kļuvis par realitāti daudz lielākam cilvēku kopumam, turklāt mainījies tā raksturs. Samērā noslēgtajām pirmsindustriālā perioda sabiedrībām bija raksturīgs tiešo valodu kontaktu tipa multilingvisms,

Izmantojot sakārtotu vēsturisko pieredzi, mēs varam izprast un prognozēt dažādu sabiedrības grupu attīstību, politiskos notikumus, izglītības sistēmas darbību. Tas viss var palīdzēt lēmumu pieņemšanas procesā.

Iveta Ķestere, 2004

Konkrēti mūsdienu [izglītības] politikas mērķi nav viegli sasniedzami: tie skar visas vai gandrīz visas skolas un paredz visai dramatisku izglītības sistēmas pārkārtošanu – sākot ar darbu klasē un beidzot ar pārvaldības instrumentiem.

Pēters Rado, 2010

Daudzvalodības saglabāšana atzīta par tikpat nozīmīgu kā augu un dzīvnieku valsts dažādības saglabāšana. Valodu vērtība vairs netiek apcerēta tikai no tās runātāju skaita vai ekonomisko labumu ieguves viedokļa, bet gan tiek saistīta ar etnosu tradīciju, mentalitātes un savdabības uzturēšanu.

Ina Druvieta, 2001

kas izpaudās galvenokārt mutvārdos ikdienas runas līmenī, kā arī ierobežota apjoma tā sauktais elites (aristokrātijas, garīdzniecības, zinātnieku, literātu u. tml.) multilingvisms, kas ietvēra arī citu valodu standartformas un rakstu formas apguvi. Mūsdienu sabiedrībā aizvien nozīmīgāks kļūst netiešo valodu kontaktu tipa multilingvisms – kaut gan migrācijas, internacionalizācijas, integrācijas un citu sociālu procesu dēļ pastiprinās arī tiešie kontakti starp dažādu valodu runātājiem, pieaug pasīvā multilingvisma loma. Tas izpaužas vizuāli uztveramā rakstu formā, ir kļuvis par realitāti virtuālajā vidē un vairs nav tikai šaura sociālā slāņa privilēģija. Citu valodu zināšana nu jau kļuvusi par neatņemamu elementu veiksmīgas sociālās un profesionālās karjeras (un arī personiskā komforta) attīstībā. Mums kā Eiropas Savienības pilsoņiem ir svarīgi, ka starp astoņām galvenajām kompetencēm, kas nepieciešamas “sevis pilnveidošanā un attīstībā, pilsoniskā aktivitātē, sociālajā iekļaušanā un nodarbinātībā”, saziņa svešvalodās minēta kā otra nozīmīgākā (Mūžizglītības galvenās pamatprasmes 2007: 4–6). Protams, turpmāk pievērsoties citu valodu apguves apskatam, ne brīdi nedrīkstam aizmirst, ka pamatu pamats visu pārējo prasmju, arī svešvalodu, apguvei ir pilnīga dzimtās valodas struktūras, leksiskās bagātības un semantisko nianšu pārzināšana, kam būtu jābūt ikvienas valsts izglītības politikas priekšplānā.

Turiet jūs, latvieši, savu valodu godā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo, kas pats sevi negodā, to arī citi negodās.

Juris Alunāns, 1856

Ilgstošs grupu (kolektīvais) bilingvisms ir netipiska parādība, ja pastāv iespējas apgūt dominējošo valodu un sociāli ekonomiskie apstākļi stimulē pāreju no subordinētās uz dominējošo valodu.

Kristina Brata-Polstone, 1994

CLIL: vai labi aizmirsts vecais?

Sākumā mēģināsim atbildēt uz jautājumu, vai jēdziens “valodas un satura integrēta apguve” jeb CLIL atšķiras no jēdziena “bilingvālā (multilingvālā) izglītība”. Pozitīvas atbildes gadījumā mums būtu jānoskaidro, kur šī atšķirība meklējama un no kura laika tā ir spēkā. Uzreiz gan jāteic, ka zinātniskajā literatūrā varam atrast visdažādākos viedokļus. Ir pētnieki, kas akronīmu CLIL attiecina tikai uz metodisku pieeju plašāka bilingvālās izglītības traktējuma ietvaros, ir pētnieki, kas to atzīst par bilingvālās izglītības vienīgo nākotnes formu, ir arī tādi, kas CLIL uzskata tikai un vienīgi par modes apzīmējumu parādībai, kas eksistējusi jau kādus piecus gadu tūkstošus. Sava taisnība ir visiem – tikai konkrētas valsts izglītības sistēmā gan jābūt vienotai izpratnei par jēdzienu un terminu lietojumu. Ko mums šai ziņā var līdzēt vēsture un citu valstu pieredze?

Kā norāda Kolins Beikers, uz kura teorētisko uzskatu pamata lielā mērā attīstījusies bilingvālā izglītība Latvijā, “priekšstats par bilingvālo izglītību kā modernās pasaules parādību ir bīstams divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, šādi tiek noliegts fakts, ka bilingvālā izglītība pastāvējusi vismaz 5000 gadu, [...] otrkārt, pastāv draudi izolēt mūsdienu bilingvismu un bilingvālo izglītību no to vēsturiskajām saknēm” (Beikers 2002: 147). Vēsturiski bilingvālā izglītība lielā mērā saistīta ar varas dimensiju valstiskos veidojumos jau no to attīstības sākuma. Pašlaik varam runāt par apmēram 6700 etnosu un valodu; pirms 5000 gadiem to bija vēl vairāk, turpretim valstisku veidojumu skaits pasaulē nekad nav tuvojies pat tūkstotim. Līdz pat pašām pēdējām desmitgadēm neatkarīgi no pasaules reģiona valodu attiecību hierārijā dominēja princips “cuius regio, eius lingua” (“kāda vara, tāda valoda”). Tāpēc skolās mācības lielākoties notika vienā valodā, un tā bija valdošās grupas valoda. Tas attiecās gan uz Mezopotāmiju, gan seno arābu pasauli (Elgibali 1988), gan uz Romas impēriju; arī 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā izveidotajās nācijvalstīs (Latvija bija izņēmums!) mācības lielākoties notika dominējošā etnosa valodā. Valodnieks, valodas ideoloģijas pētnieks Džons Džozefs šo sistēmu raksturo skarbi: “Izglītības sistēma nodrošināja to vienu mehānismu, ar kura palīdzību varēja īstenot pāreju uz nacionālo valodu. Bērni atradās institūciju rokās vismaz piecas dienas nedēļā, un bija ļoti maz juridiski noteiktu ierobežojumu attiecībā uz nūjas disciplīnu pret viņiem.” (Džozefs 2008: 70)

Tomēr praktiski visās Eiropas valstīs, mazāk – kolonizētajās Āfrikas un Āzijas valstīs ar pieaugošu intensitāti attīstījās arī subordinēto etnosu valodas apguve gan izglītības sistēmās, gan ārpus tām (Nahir 1988; Wee 2010; Connell, Zeitlyn 2010), tā ka apzināti vai neapzināti bilingvālās izglītības elementi pastāvēja vairākumā valstu.

Nu jau tradicionāli bilingvālās izglītības atdzimšana tiek saistīta ar novītātēm valodas un izglītības politikā ASV un Kanādā 20. gadsimta 60. gados. Šos procesus detalizēti ir analizējis gan K. Beikers, gan Bernards Spolskis, kuru darbi pieejami arī latviešu valodā (Beikers 2002; Spolskis 2011), tādēļ šoreiz norādīšu tikai uz dažiem aspektiem, kas svarīgi CLIL pieejas novītātes izvērtēšanā.

K. Beikers lielākoties ir balstījies uz Viljama Makija (Mackey 1970) izstrādāto bilingvālās izglītības tipoloģiju.

Kā iespējams ar izglītības palīdzību rast vietu pozitīvajai “rezistencei” nacionālās valodas kā otras valodas mācību procesā, kas palīdzētu minoritāšu kopienām sajūst, ka tām pieder valoda un tās pašas savukārt piederas nācijai, tajā pašā laikā neapdraudot minoritāšu valodas un identitātes. Te galvenais ir to institūciju un individu attieksme, kas dzīvē īsteno šīs normas.

Džons Džozefs, 2008

Bilingvālās izglītības rezultātus nosaka vairāki faktori. Viens no svarīgākajiem faktoriem ir vecāku interese un atbalsts skolai. Nozīme ir arī skolotāju entuziasmam un kvalifikācijai.

Kolins Beikers, 2002

Bilingvālā izglītība ir divu valodu [...] lietojums mācību līdzekļa funkcijā organizētas programmas ietvaros, kas aptver visu mācību saturu un ietver vēstures un kultūras apguvi saistībā ar dzimto valodu.

ASV Izglītības birojs, 1968

Kanādas imersijas programmu acimredzamā panākumus nosaka pedagoģiskās meistarības, sociālās un kultūras vides mijiedarbība. Tā nav tikai divu valodu lietošana mācību procesā.

Freds Genesi, 1988

Tajā labi atklājas valodas politikas modeļu sarežģītība. V. Makija tipoloģijas pamatelementi ir valodas, mācību gads vai klase, stundu skaits nedēļā, mācību priekšmets. Plašākās kategorijas ir mācību programmas vienā vai vairākās valodās, kā arī pārejas programmas (mācības tiek uzsāktas vienā valodā, un pakāpeniski notiek pāreja uz citu valodu) vai valodas noturības programmas (mācības tiek uzsāktas vienā valodā, un pakāpeniski notiek pāreja uz divām valodām). V. Makija modelis atspoguļo atšķirības starp izglītības sistēmas mērķiem – vai nu panākt pilnīgu pāreju uz skolas valodu, vai blakus tai saglabāt arī skolēnu dzimto valodu. Šos mērķus nosaka lēmumu pieņēmēju pārliecība, un, kā norāda K. Brata-Polstone, “ja mēs neņemsim vērā sociāli vēsturiskos, kultūras, politiskos un ekonomiskos faktorus, kas ir pamatā konkrētām bilingvālās izglītības formām, mēs nekad nespēsime izvērtēt to rezultātus” (Bratt-Paulston 1992: 80).

Amerikas Savienoto Valstu pieredze bilingvālajā izglītībā ir izpelņījusies visplašāko ievēribu – gan tāpēc, ka šis imigrācijas valsts etniskais sastāvs objektīvi ir radījis priekšnoteikumus mācībām vairākās valodās, gan arī tāpēc, ka sociolingvistika kā zinātne (saskaņā ar ASV sociolingvistikas skolu jautājumi, kas saistās ar bilingvālās izglītības teoriju, ietilpnāmi šajā valodniecības apakšnozarē) dzimusi tieši šajā valstī, un joprojām ASV šai jomā patur līderpozīcijas. Pēc ilgstoša epizodiskas bilingvālās izglītības perioda, kad šai pieejai bija gan piekritēji, gan noliedzēji, bilingvālās izglītības “lielais sprādziens” sākās 1963. gadā Florīdā, tad 1967. gadā Teksasā un dažus gadus vēlāk Kalifornijā. Praktiski neatkarīgi no šiem procesiem 1965. gadā Kanādā tika atvērta pirmā bilingvālā skola, kas īstenoja t. s. imersijas programmu. Tomēr ASV un Kanādā atjaunotā bilingvālās izglītības sistēma balstījās uz atšķirīgu filozofiju, tai bija atšķirīgi mērķi un tādēļ arī atšķirīgas mācību metodes. Florīdā kubiešu imigrantu ieviesto duālās bilingvālās izglītības programmu mērķis bija dzimtās spāņu valodas saglabāšana vienlaikus ar pilnīgu angļu valodas apguvi, bet Kanādas anglofonu centieni bija saistīti ar augsta līmeņa franču valodas prasmes nodrošināšanu bērniem no angļu valodā runājošajām ģimenēm. Šajos bilingvālās izglītības modeļos – gan duālajā, gan imersijas modelī – ir skaidri saskatāmas CLIL iezīmes, jo to pamatprincips bija monolingvisms konkrētas mācību vielas jeb mācību satura apguvē. Tātad varam uzskatīt, ka CLIL kā metodiskas pieejas

saknes meklējamas ASV un Kanādas specifisko izglītības sistēmu tradīcijās, kaut šāds jēdziens un termins ir jaunāka laika auglis (tiek atzīts, ka tas radīts 1994. gadā).

Bet kā ar CLIL elementiem pašreiz vispopulārākajā bilingvālās izglītības modelī – t. s. pārejas bilingvālajā izglītībā? 20. gadsimta pēdējā desmitgadē bilingvāla izglītība minoritātēm jau bija kļuvusi par normu ne tikai ASV, bet arī citur pasaulē (Druvieta, Gavriļina 2003). Te gan būtiski uzsvērt, ka, atšķirībā no Latvijas prakses, tā vairākumā gadījumu tika saprasta kā minoritātes valodas mācīšana papildus mācībām valsts oficiālajā valodā, nevis otrādi. Šī modeļa pamatideja – nodrošināt dzimtās valodas apguvi kā pamatu pilnīgai vai daļējai pārejai uz valsts oficiālo valodu – CLIL iezīmes var gan ietvert, gan neietvert. Pārejas bilingvālajā izglītībā, kam lielā mērā atbilst arī pašreiz Latvijā piedāvātie mazākumtautību izglītības programmu paraugi, CLIL elementi radoši var tikt inkorporēti, kaut joprojām dominē abu valodu sistēmu salīdzinājums un tulkošana.

Tātad esam konstatējuši, ka CLIL ir mūžsena pieeja, kas aktualizējusies uz sazarota bilingvālās izglītības modeļu un vairāku desmitgažu globālās pieredzes fona. Kaut arī šis apzīmējums, iespējams, drīzumā dos vietu atkal jaunam terminam, pati pieeja, šķiet, aprītē būs ilgu laiku. Kāpēc to samērā droši varam apgalvot?

Lai otras valodas prasmi varētu atzīt par tuvu dzimtās valodas prasmei (jeb C2 līmenim, kā rekomendēts Eiropas Padomes dokumentos (Eiropas.. 2006)), nepieciešamas augsta līmeņa valodas automatizācijas iemaņas, tātad spēja abstrahēties no dzimtās valodas leksikas, semantikas, sintakses utt. ietekmes. Tas ir visai grūti, ja mēs apzināti vai neapzināti izmantojam gramatiskās tulkošanas metodi. Ja augstāk vērtējam valodas “dabiskās apguves imitācijas”, nevis gramatiskās tulkošanas, audiolingvistisko vai citu metodi (Šalme 2011), valodas apguvēja un viņa skolotāja uzdevums ir otrās valodas apguvē, ciktāl tas iespējams, imitēt pirmās valodas apguves mehānismu darbību. Tas ļauj pievērst vairāk uzmanības saturam un nozīmei, nevis valodas struktūrai (Carrasquillo, Rodriguez 2002). Kaut bērna valodas apguvē vēl ir daudz nezināma, pašreiz pētnieki ir vienisprātis, ka cilvēkam kā bioloģiskai būtnei raksturīgs iedzimts valodas producēšanas mehānisms, kas spēj nodrošināt tiešu saikni starp realitāti un tās lingvistisko atspulgu. Cita valoda kā

Sistēmu mācīt valodu nevis kā priekšmetu, bet ar šīs valodas palīdzību apgūt zināšanas par pasauli pašlaik akceptē kā vispiemērotāko un visefektīvāko. Tādējādi jāsecina, ka Latvijas valsts politika ir bijusi tālredzīga, ka esam nodrošinājuši latviešu valodas lomu sabiedrības integrācijā un radījuši labāko sistēmu valodas apguvē skolās.

Ina Druvieta, 2007

Bērni nāk pasaulē, nezinot ne vārda valodā, ko tie dzirdēs sev apkārt. Bet trīs gadu laikā, pat īpaši nemācīti, viņi jau apguvuši tūkstošiem vārdu, atkodējuši sintaksi un pilnveidojuši izrunu. Lai valodu iemācītos tik labi, bērni pieaugušo runu ir ne tikai iegaumējuši, viņi to ir analizējuši.

Stīvens Pinkers, 2008

Normāls bērns apgūst ne tikai to, kas ir gramatiski pareizs, bet kas ir piemērots. Viņš apgūst iemaņas, kad runāt un kad nerunāt, par ko runāt, ar ko, kad, kur un kādā veidā runāt.

Dells Haimzs, 1964

starpposms pārtrauc šo dabisko saikni un neļauj automatizēt izteikumu ģenerēšanu. Kā raksta britu psiholingviste Dž. Aičsone: “Mums tātad jāsecina, ka bērni nekopē pieaugušo izteikumus. Viņi seko pašu radītiem likumiem, kas var radīt sistēmiskas novirzes no pieaugušo producētajiem izteikumiem. Čomskis, visticamāk, bija uz pareiza ceļa, piedēvējot bērniem iedzimtu hipotēžu veidošanas mehānismu, kas devis viņiem iespēju veidot aizvien sarežģītākas teorijas par likumiem, kas ir viņu apgūstamās valodas pamatā.” (Aitchison 2008: 139) Ar CLIL metodi mēs it kā atgriezāmies valodas apguves sākumstadijā, veidojot nepastarpinātu sakaru starp jēdzienu un vārdu.

Tomēr pareizas mācību metodes izvēle skolas sienās vien nespēj nodrošināt valodas apguvi: svarīga ir arī sociālā psiholoģija un atbalsts lēmumu pieņēmēju aprindās. Par labu bilingvālajai izglītībai, un it īpaši valodas un satura integrētai apguvei, argumentu netrūkst. “Tomēr, tieši tāpat kā līdzīgās politiskās diskusijās par zinātniski nozīmīgiem jautājumiem, kā par globālo sasīlšanu un dzimstības kontroli, atradās arī pretēji argumenti. Valdība to pasniedza kā kārtējo politisko diskusiju un ignorēja zinātniskos pierādījumus. Tas patiesībā nozīmēja, ka, veidojot valodas politiku izglītībā, netiek ņemti vērā pedagoģiski argumenti. Tāpēc rezultāts drīzāk ir atkarīgs no politiskās lobēšanas, nevis no akadēmisku diskusiju rezultātiem,” par ASV pieredzi rakstīja B. Spolskis (Spolskis 2011: 127–128).

Bet kā ir Latvijā? Cik lielā mērā mūs ietekmē norises globālajā izglītības un valodas politikas telpā, cik daudz – mūsu pašu pieredze un loģika, cik – programmatiskie dokumenti, kuros ietvertas vadlīnijas pedagoģiski metodiskai darbībai? Kaut arī valodas un izglītības politika ir katras valsts prerogatīva, Eiropas Savienības fons un konteksts Latvijas valodas politikas veidotājiem ir ļoti nozīmīgs un vērā ņemams faktors, veicot jebkuru darbību ikvienā valodas politikas virzienā – juridiskajā, pedagoģiskajā vai lingvistiskajā.

Eiropas Savienība: vai mums ir kopīgas vadlīnijas?

Vairs neviens neapstrīd, ka valodas ir vērtība, Eiropas bagātība, nacionālās un arī eiropēiskās identitātes pamats. Eiropas Komisijas paziņojumā “Jauna daudzvalodības pamatstratēģija” (2005) norādīts: “Daudzveidība ir tā, kas Eiropas

Eiropa prot zinātniski domāt, prot zinātniskos atklājumus realizēt tehniskās lietās, atdala garīgo no materiālā, prot veidot universālības, aizstāv valsts ideju un pamato indivīda brīvību kā augstāko vērtību. Eiropa apzinās lineāro laiku un vēsturiskumu, ienes domāšanā ideju par evolūciju un progresu.

Maija Kūle, 2006

Savienību veido tādu, kāda tā ir: tā nav sajaukums, kurā pazūd atšķirības, bet gan – kopēja mājvieta, kurā cildina daudzveidību un kurā katram no mums dzimtā valoda ir bagātības avots un tilts uz lielāku solidaritāti un savstarpēju sapratni.” Vienlaikus gan tiek atzīts, ka valodu dažādība rada lielas problēmas gan ekonomiskā, gan politiskā ziņā. Eiropas Savienības valodas politikas koncepcijai vēl nav pielikts punkts. Joprojām risināšanas stadijā atrodas gan problēmu komplekss, kas saistīts ar valodu juridisko un faktisko statusu Eiropas Savienības institūcijās, gan koordinācija starp visas Eiropas Savienības un tās dalībvalstu valodas politiku (Arzoz 2008; Dendrinis 2004). Kā norāda Eiropas Nacionālo valodas institūciju federācijas (EFNIL) prezidents G. Štikels, “valodas situāciju dalībvalstīs nepārtraukti ietekmē pat tādas Eiropas vadlīnijas, kas nav tieši saistītas ar valodu. Starp tām minamas regulas un direktīvas par vienoto Eiropas tirgu, par kopīgo augstākās izglītības telpu, kā arī atbalsts multinacionāliem zinātnes un pētniecības projektiem” (Stickel 2009: 7).

Valoda Eiropas uzmanības centrā nonāca kopš 2001. gada, kad Eiropas Valodu gada ietvaros tika likts pamats daudzām ierosmēm, kas saistījās ar valodu apguvi. 2005. un 2006. gads iezīmējās kā aktīvu diskusiju gadi par mazo valodu aizsardzības iespējām. Luksemburgas prezidentūras laikā izglītības, kultūras un multilingvisma komisārs Jans Figels iezīmēja pagrieziena punktu Eiropas Komisijas attieksmē pret mazajām valodām un valodu apguvi. Sākās konsekventa darbības plāna “Valodu apguves un lingvodiversitātes veicināšana” (*Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004–2006. Com (2003) 449 final*) īstenošana. Eiropas Komisijas Darbības plānā skaidri noteikts, ka dalībvalstīs ir atbildīgas par valodu dažādības saglabāšanu, par valodu apguves iespēju nodrošināšanu un par savu valodu popularizēšanu citās valstīs, it īpaši kaimiņvalstīs. Valstīs, kur dzīvo minoritāšu kopienas, jānodrošina arī valsts valodas apguve sabiedrības integrācijai. Šai ziņā īpaša nozīme ir ne tikai valodas apguves metodikai, bet arī motivācijai un stratēģijai.

Eiropas Nacionālo valodas institūciju federācija (*European Federation of National Institutions for Language*) izstrādāja t. s. Briseles deklarāciju par valodu apguvi (2005), notika arī daudzi citi pasākumi. No 2007. gada Rumāniju pārstāvošā ES komisāra Leonarda Orbana pārziņā bija tikai

Eiropas Savienības oficiālās valodas statuss dod latviešu valodai gan tiesības un iespējas, gan arī uzliek nopietnus pienākumus. Latvijai ir jāuzņemas atbildība par tādu valodas politiku, kas nodrošina mūsu valsts valodas ilgtspēju un konkurētspēju gan Latvijas, gan Eiropas un pasaules valodu tirgū.

Jānis Valdmanis, 2009

letvardokuments nodala
astņņas galvenās
kompetences:

- 1) saziņa dzimtajā valodā;
- 2) saziņa svešvalodās;
- 3) matemātiskās prasmes un pamatprasmes dabaszinībās un tehnoloģijās;
- 4) digitālās prasmes;
- 5) mācīšanās mācīties;
- 6) sociālās un pilsoniskās prasmes;
- 7) pašiniciatīva un uzņēmējdarbība;
- 8) kultūras izpratne un izpaušme.

Mūžizglītības galvenās
prasmes, 2006

Vērtībizglītība – personas pamatvērtību – garīguma, morāles, kultūras, gara un fiziskās stājas – izkopšana; personas pašapziņas, pašvērtības apziņas, pašrefleksijas, valodspējas un radošuma izkopšana; iecietības, izlīgumspējas, līdzjūtības u. c. vispārcilvēcisko spēju attīstīšana; ievirze, motivācija un sagatavošana veiksmīgai profesionālai karjerai.

Izglītības attīstības
pamatnostādnes, 2014

multilingvisma jautājumi. Īpašs komisāra portfelis bija apliecinājums daudz lielākam valodas politikas problēmu īpatsvaram ES institūciju darbībā. Nākamās EK komisāres (2010–2014) kiprietes Andrulas Vasiliu darbībā multilingvisma un valodu apguves jautājumi ieņēma nelielu vietu – viņa bija komisāre kultūras, izglītības, multilingvisma un jaunatnes lietās. Kopš 2014. gada 1. novembra ungāra Tibora Navračiča pārziņā ir tikai izglītība, kultūra, jaunatne un sports. Tas, protams, nenozīmē, ka valodu jautājumi Eiropā atzīti par nenozīmīgiem, bet šāds fakts tomēr ir simptomātisks.

CLIL pieeja radusi vietu arī Eiropas Savienības programmatiskajos dokumentos. Trim gadiem paredzētajā “Darbības plānā lingvodiversitātes un valodu apguves veicināšanai (2004–2006)” un programmā “Izglītība 2010” kā pamatprincips ir minēta satura un valodas integrētā apguve (*context and language integrated learning*). Arī “Jaunajā multilingvisma pamatstratēģijā” (2005) norādīts: “Šī pieeja arvien vairāk tiek izmantota visā Eiropā, un tā dod lielākas iespējas mācību plānos iekļaut svešvalodas.” Dalībvalstīm jāreformē tradicionālā svešvalodu mācīšana, lai izglītības sistēmā varētu piedāvāt daudz plašāku apgūstamo valodu izvēli. Tāpēc ES Ministru padomes rekomendācijās ietvertajai izglītības sistēmas reformai jāklūst par neatņemamu Eiropas valodas politikas daļu.

Šīs reformas svarīgākie aspekti ir šādi:

- agra svešvalodu apguves sākšana, īpašu uzmanību pievēršot kaimiņvalstu valodām, minoritāšu valodām un kontaktvalodām,
- lielāka elastība apgūstamo valodu secībā,
- svešvalodu izmantošana par mācību līdzekli citu priekšmetu apgūvē,
- svešvalodu izmantošana darba valodu funkcijā, samazinot tradicionālo valodu apguves ilgumu izglītības sistēmā,
- daudzveidīgas valodu mācīšanas formas, arī intensīvi valodu kursi,
- multimediju un elektronisku valodas apguves līdzekļu izmantošana.

Šādi mērķi nav sasniedzami bez aktīvas attiecīgās dalībvalsts līdzdalības. Tāpēc, pamatojoties uz Eiropas Savienības pamatnostādņēm un neraugoties uz zināmu atslābumu valodas mācīšanai veltīto aktivitāšu koordinēšanā visa pārvalstiskā veidojuma mērogā, mūsu uzdevums ir pašiem

nodrošināt gan nepieciešamo juridisko pamatu, gan pedagoģiski metodiskās izstrādes valodu apguvei, tostarp bilingvālās izglītības un tās īstenošanas metodes – CLIL – stiprināšanai un aktualizēšanai jaunās situācijās un kontekstos.

Vadlīnijas valodu apguvei un mācīšanai Latvijā

Valodu apguve skolās ir joma, kur cieši savijas valsts valodas un izglītības politika. 2014. gadā Latvijā ir pieņemti divi nozīmīgi programmatiski dokumenti, kas līdz pat 2020. gadam noteiks arī multilingvisma lomu un attīstību. “Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam” (Saeima apstiprinājusi 2014. gada 22. maijā) saistībā ar kompetenču pieejā pilnveidota vispārējās izglītības satura izstrādi paredzēts atbalsts svešvalodu mācību satura un apguves metodikas aktualizēšanai / pārskatīšanai 1.–12. klasei, t. sk. mācību metodika svešvalodas izmantojumam mācību satura apgūvē, stiprinot skolēnu valodu pratību un radošuma attīstību. Īpaša uzmanība pievērsta arī latviešu valodas kā otrās valodas un svešvalodas apguvei gan Latvijā, gan ārvalstīs, šim mērķim paredzot arī konkrētu finansējumu. Šajā dokumentā paredzēta arī Eiropas Kopīgajām pamatnostādnēm atbilstoša latviešu valodas kā otrās valodas un kā svešvalodas prasmju līmeņu pilnveide, ES valodas politikā balstītu mūsdienīgu latviešu valodas kā svešvalodas apguves mācību metodisko līdzekļu pieaugušajiem un starptautiska testa izveide un administrēšana; pedagogu, kuri māca pieaugušajiem, profesionālās pilnveides sistēmas izveide / uzturēšana; atbalsta sistēmas latviešu valodas kā svešvalodas apguves veicināšanai izveide ārvalstu augstskolu studentiem, uzņēmējiem, interesentiem; tālmācības sistēmas izveide / uzturēšana.

2014. gada augustā Ministru kabinets apstiprināja Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam, kurās detalizēti raksturota latviešu valodas situācija, norādīts uz problēmām, kā arī norādīti rīcības virzieni valsts valodas politikas mērķu sasniegšanai. Par negatīvām tendencēm atzītas, piemēram, latviešu valodai nelabvēlīga valodu konkurence, latviešu valodas vides nepietiekamā un nevienmērīgā paplašināšanās, nesakritība starp valsts valodas un minoritātes (krievu) valodas nominālajām un faktiskajām sociolingvistiskajām funkcijām, latviešu valodas kvalitātes pazemināšanās profesionālajā darbībā un arī valodas zuduma draudi dažās

Valsts valodas politikas mērķis ir sasniegams:

- ieviešot latviešu valodas, t. sk. latviešu zīmju valodas, attīstības un konkurētspējas pamatprincipus juridiskajā, pedagoģiskajā un lingvistiskajā sfērā;
- veicinot latviešu valodas kvalitatīvu apguvi kā latviešu, tā Latvijas mazākumtautību pārstāvju vidū;
- atbalstot latviešu valodas prasmes uzturēšanu latviešu diasporā un veicinot latviešu valodas apguvi ārvalstu augstskolās;
- veicot latviešu valodas vispusīgu izpēti, zinātniski pamatotu literārās valodas standartizāciju un normu kodifikāciju;
- attīstot daudzveidīgas izteiksmes iespējas latviešu valodā visās sabiedrības dzīves jomās;
- paplašinot un aizsargājot latviešu valodas kultūrvidi, t. sk. latgaliešu rakstu valodu, kā arī kopjot un nostiprinot latviešu valodas kvalitāti Latvijas informācijas telpā, jo īpaši plašsaziņas līdzekļos un digitālajā vidē;
- atbalstot un sekmējot latviešu valodas kultūras attīstību un popularizēšanu ar literatūras un mākslas līdzekļiem;
- sniedzot atbalstu latviešu valodas un kultūrvides attīstībai.

Izglītības attīstības pamatnostādnes, 2014

sociolingvistiskajās funkcijās (zinātnē, banku sektorā), latviešu valodu aizstājot ar angļu valodu.

Tāpat kā visā Eiropas Savienībā, arī Latvijā par realitāti kļūst multilingvisms gan indivīda, gan sabiedrības līmenī. Šādā situācijā mūsu valodas politikā izvirzāmi konkrēti mērķi, piemēram: 1) pilnveidot valsts valodas funkcionēšanas normatīvo bāzi, 2) veicināt latviešu valodas kvalitatīvu apguvi kā latviešu, tā Latvijas minoritāšu vidū, 3) veikt latviešu valodas vispusīgu izpēti, zinātniski pamatotu literārās valodas standartizāciju un normu kodifikāciju, attīstot daudzveidīgas izteiksmes iespējas latviešu valodā visās sabiedrības dzīves jomās, 4) paplašināt un aizsargāt latviešu valodas kultūrvidi, 5) atbalstīt un sekmēt latviešu valodas attīstību un popularizēšanu ar kultūras un mākslas līdzekļiem. Valsts valodas politikas programmas izpildei jānodrošina pietiekams valsts budžeta finansējums, jo valsts valodas attīstība ir katras valsts pienākums un goda lieta. Īpaša programmas sadaļa saistās arī ar latviešu valodas lomas nostiprināšanu Eiropas telpā, kas ir neatliekams, kaut organizatoriski sarežģīts un dārgs process.

Valsts valodas politikas otrajā virzienā "Valsts valodas izglītības politika" plānoti pasākumi, kas ir saistīti ar latviešu valodas izglītības jautājumiem un skar valsts valodas politikas pedagoģisko aspektu, četru uzdevumu ietvaros aktualizējot latviešu valodas mācību metodikas, mācību materiālu atbilstības, pieejamības, pievilcības, kā arī jomas speciālistu un pedagogu sagatavošanas nozīmi valsts valodas pozīciju stiprināšanā. Šī ir otrā pēctecīgā Valsts valodas politikas pamatnostādņu programma, jo pirmās (2005.–2014. gadam) darbības termiņš jau ir beidzies.

Latviešu valodas prasme *per se* Latvijas sabiedrībā ir jūtami pieaugusi, un to var vērtēt kā mērķtiecīgas valodas politikas rezultātu. Tomēr Latvijas valodas situācija savā ziņā ir unikāla: nav daudz valstu un teritoriju, kur pastāv tik liela nesakrītība starp valodas prasmi un valodas lietojumu.

Ina Druviete, 2013

Paplašināsim robežas

Sabiedrībā bilingvālās izglītības jēdziens vēl joprojām saistās galvenokārt ar latviešu valodas apguvi mazākumtautību skolās. Tas ir nozīmīgs virziens, bet nebūt ne vienīgais – CLIL sāk ieņemt arvien svarīgāku vietu jebkuras valodas apgūvē jebkurā izglītības iestādē vai ārpus tās. Mēs pilnveidojam mācīšanas kvalitāti latviešu valodā, nodrošinot atbalstu pedagogiem un mācību materiālu pieejamību. Mūsu uzdevums ir radīt priekšnoteikumus, motivāciju, pārliecināt pedagogus, vecākus, sabiedriskās domas veidotājus, ka programmu paraugi ar daudz lielāku latviešu valodas īpatsvaru Latvijas situācijai

ir vispiemērotākie. Centralizētā latviešu valodas eksāmena rezultāti nav slikti (un jāatgādina, ka eksāmena prasības ir vienādas gan latviešu, gan mazākumtautību skolu absolventiem), bet reālajā dzīvē izglītības sistēmai daļēji jākompensē latviskās vides trūkums sabiedrībā. Latviešu valodas tikai kā priekšmeta mācīšana gan ir aizgājušo gadu prakse. Valodu pilnībā var apgūt tikai tad, ja to izmanto kā līdzekli vispusīgu zināšanu ieguvei. Tas ir ļoti ilgstošs un sarežģīts process, ko ietekmē arī starptautiskā situācija, plašsaziņas līdzekļi, stereotipi, dažādi pieradumi, valodas attieksmju jautājums. Sautis "Latvieti, tev ir tiesības un pienākums runāt latviski!" joprojām ir jāuztur, jo vēl neesam spējuši nodrošināt valodas dominēšanu neformālā komunikācijā. Kā tad citādi mēs palīdzēsim Latvijas mazākumtautību pārstāvjiem iekļauties sabiedrībā un tiešām runāt latviski? Skola kā organizēta sistēma var panākt zināmu kompensāciju.

Bilingvālā izglītība aktivizē valodas producēšanas mehānismus, noņem psiholoģiskās barjeras.

Tāpēc ir pamats pakāpeniskai pārejai uz latviešu valodā mācāmo priekšmetu īpatsvara palielināšanu. Bet tas attiecas uz visu izglītības sistēmu – no pirmsskolas līdz mūžizglītībai.

Tieši bērnudārzā CLIL metodei ir vislielākās perspektīvas, jo vēl spēcīgi darbojas iedzimtais valodas apguves mehānisms. Pašreiz bērnudārzi nereti ir nošķirti pēc valodas principa, un mazākumtautību bērnudārzos latviešu valodas apguvei atvēlētas vien 15 minūtes dienā. Tas neļauj izmantot šīs agrīnā vecumposma iespējas – pēc sešu gadu vecuma valodu apgūt jau ir daudz grūtāk. Te savs vārds sakāms pašvaldībām, bet mums tomēr būtu jāvirzās uz to, ka atsakāmies no pirmsskolu dalījuma pēc valodas principa. Grupas pēc valodas principa jādala joprojām, nevajadzētu noteikt pirmsskolas izglītību tikai latviešu valodā, bet kopīgām nodarbībām, rotaļām, latviešu valodas videi bērnudārzā jābūt daudz stiprākai. Latviešu valoda kā īpaša rotaļnodarbība bērnudārzā arī jāveic citādi – gan ilgāk, gan pedagoģiski pārdomātāk – jāpilnveido metodika, mācību līdzekļi. Arī vecākiem jāveido pieprasījums, jāsaprot, ka izolētā krievu valodas vide ar atsevišķām latviešu valodas nodarbībām 15 minūtes dienā neļauj pilnībā atraisīt bērnu radošās spējas. Bērnu attīstībā nav atbalstāms priekšlikums par bērnudārziem tikai latviešu valodā. Mums nevajag monolingvālu populāciju, dzimtajai valodai jābūt pamatā viņu personības attīstībai, mazākumtautību valodas

.. citi no latviešiem pareizā tautas pašapziņā un pašcieņā ir latvieši ne vien ar sirdi, bet arī, tā sakot, ar muti. Viņi ir latvieši ne vien iekšīgi, bet arī ārīgi. Viņi parāda savu tēvu valodas mīlestību ne vien savā starpā, bet arī svešinieku vidū. Un tā pareizi.

Kārlis Mīlenbahs, 1890

Tieši mazpazīstamu teoriju un svešas terminoloģijas nekontrolētā aizgūšanas procesa dēļ, kurā dažādas idejas un termini savlaicīgi nav adaptēti nacionālās izglītības zinātņu valodas sistēmā, daudziem speciālistiem grūtības sagādāja jaunāko lingvodidaktisko ideju izpratne.

Arvils Šalme, 2011

Ja valoda un politika būtu valsts, tad izglītība būtu tās galvaspilsēta, lielā centralizētā metropole, kurai cauri iziet visi, no kurienes valsts tiek pārvaldīta un kur nosaka tās nākotnes ceļu.

Džons Džozefss, 2008

zināšanas ir viņu bagātība, bet latviešu valodas situācijā, kur ir ārkārtīgi asa valodu konkurence, mums jāizmanto visas iespējas latviešu valodas stiprināšanai gan bērnudārzā, gan skolā.

CLIL elementiem daudz plašāk būtu jāienāk svešvalodu apgūvē neatkarīgi no pamata mācībvalodas.

Protams, ja valodas vide nav tieši pieejama, atšķirsies metodes detaļas, bet pamatprincipi paliek nemainīgi.

Kaut arī daudzi bilingvālās izglītības termini ir ietverti izdevumā “Lingvodidaktikas terminu skaidrojošā vārdnīca” (2011) un citos leksikogrāfiskos avotos, ņemot vērā šīs jomas aktualitāti pasaulē, nepārtraukti aprītē ienāk jauni termini. Kaut arī tos nereti ir pamats atzīt par modes viendienīšiem, latviskais ekvivalents tiem jārod, un, kā norāda A. Šalme, “par terminu izstrādes gaitu, atveides problēmām un lietojumu būtu plašāk jāinformē sabiedrība” (Šalme 2013: 215), un galu galā vajadzētu vienoties par akronīma CLIL lietojuma leģitimitāti.

Bernards Spolskis norāda: “Izglītības joma ir īsts pārbaudījums valodas politikas veidotājiem gan tāpēc, ka skolas spēj ietekmēt skolēnu valodas prasmi un pārlicību, gan tāpēc, ka valodu lietojumu skolās ietekmē daudzi faktori, gan tāpēc, ka ir ļoti grūti izvērtēt valodas politikas rezultātus.” (Spolskis 2011: 140) Bilingvālās izglītības rezultāti mazākumtautību skolās Latvijā vairs apšaubīti netiek. Laiks iet tālāk un atkarībā no skolotāja personības ieviest tās elementus jebkuras otrās valodas vai svešvalodas apgūvē jebkurā izglītības iestādē. CLIL ir metode, kas balstās cilvēka universālajā valodspējā, tāpēc tai vēl ilgi būs vieta mūsu pedagoģisko ieroču arsenālā.

LITERATŪRA

- Aitchison, Jean (2008). *The Articulate Mammal. An Introduction to Psycholinguistics*. London. New York: Routledge.
- Arzoz, Xabier (ed.) (2008). *Respecting Linguistic Diversity in the European Union*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Beikers, Kolins (2002). *Bilingvisma un bilingvālās izglītības pamati*. No angļu val. tulk. I. Druvieta. Rīga: Nordik.
- Bratt-Paulston, Christina (1992). *Linguistic Minorities in Multilingual Settings*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Carrasquillo, Angela; Rodriguez, Vivian (2002). *Language Minority Students in the Mainstream Classroom. 2nd Edition*. Clevedon / Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.

- Connel, Bruce; Zeitlyn, David (2010). Sociolinguistic studies of West and Central Africa. In: Ball, Martin J. (ed.). *The Routledge Handbook of Sociolinguistics around the World*. London / New York: Routledge, 216–225.
- Dendrinos, Bessie (2004). Multilingual literacy in the EU: Toward alternative discourses in foreign language education programmes. In: Dendrinos, Bessie; Mitsikopolou, Bessie (eds.). *Policies of Linguistic Pluralism and the Teaching of Languages in Europe*. Athens: Metaichmio.
- Depaepe, Marc (2012). *Between Educationalisation and Appropriation. Selected Writings on the History of Modern Educational Systems*. Leuven: Leuven University Press.
- Druviete, Ina; Gavriļina, Margarita (2003). *Minoritātes bērni latviešu mācīvalodas skolās*. Rīga: Puse Plus.
- Džozefs, Džons E. (2008). *Valoda un politika*. No angļu val. tulk. R. Valdmane. Rīga: Zinātne.
- Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, novērtēšana* (2006). Rīga: Valsts valodas aģentūra.
- Elgibali, Alaa (1988). The language situation in Arabic-speaking nations. In: Bratt-Paulston, Christina (ed.). *International Handbook of Bilingualism and Bilingual Education*. New York / Westport: Greenwood Press, 3–61.
- Mackey, William (1970). A typology of bilingual education. In: *Foreign Language Annals*, 1970, Vol. 3, 596–608.
- Mūžizglītības galvenās pamatprasmes. Eiropas pamatprincipu kopums* (2007). Eiropas Komisija: Izglītības un kultūras ģenerāldirektorāts.
- Nahir, Moshe (1988). Language planning and language acquisition: the “Great Leap” in the Hebrew revival. In: Bratt-Paulston, Christina (ed.). *International Handbook of Bilingualism and Bilingual Education*. New York / Westport: Greenwood Press, 275–295.
- Spolskis, Bernards (2011). *Valodas pārvaldība*. No angļu val. tulk. I. Druviete. Rīga: Zinātne.
- Stickel, Gerhard (2009). Preface. In: Stickel, Gerhard (ed.). *National and European Language Policies*. Frankfurt am Main / Berlin: Peter Lang.
- Šalme, Arvils (2011). *Latviešu valodas kā svešvalodas apguves pamatjautājumi*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Šalme, Arvils (2013). Terminu pārvaldība lingvodidaktikas jomā. No: Lauze, Linda (red.). *Vārds un tā pētīšanas aspekti: rakstu krājums, 17(2)*. Liepāja: LiePA, 208–217.
- Wee, Lionel (2010). Malaysia, Singapore, Indonesia, Philippines. In: Ball, Martin J. (ed.). *The Routledge Handbook of Sociolinguistics around the World*. London / New York: Routledge, 108–116.

2014. gada 19. jūnijā Latvijas Republikas Saeima pēc ilgām diskusijām pieņēma lēmumu par 1922. gada Latvijas Republikas Satversmes papildināšanu ar ievaddaļu (tā saukto preambulu). No šī brīža “valsts pamatlikums uzskatāms arī par nacionālās identitātes būtisku elementu, jo tajā ir skaidrs Latvijas valsts konstitucionālo vērtību izklāsts” (Balodis 2014: 5).

Latvijas Republikas Satversmes ievaddaļa nav apzīmēta ar īpašu virsrakstu, tomēr, ņemot vērā faktu, ka vairumā pasaules valstu tai piešķirts preambulas vārds, arī Latvijā šis termins tiek plaši izmantots. Preambula šādā izpratnē ir konstitūcijas ievads, kurā atklāti tās galvenie principi un koncepcija. Juridiskajā literatūrā ir uzsvērts, ka parasti preambula norāda uz tiem apstākļiem un motīviem, kas bijuši par iemeslu konstitūcijas pieņemšanai, pamatojot konkrētās valsts esamību un aprakstot tautas vēsturei liktenīgos notikumus. Preambulai nav tikai simboliska nozīme vai svarīga politiskā jēga – tā satur būtiskus principus, kas norāda uz visas pārējās konstitūcijas iztulkošanas niansēm (Pleps, Pastars, Plakane 2004: 40).

Kāpēc mūsu Satversmes preambula ir īpaši nozīmīga tieši latviešu valodas sociolingvistiskās situācijas kontekstā? Tam ir saistība gan ar preambulas ģenēzi, gan tās pastāvēšanas jēgu. Atcerēsimies notikumus, kas mudināja konstitucionālo tiesību speciālistus pievērsties Satversmes papildināšanai ar ievaddaļu.

Referendums par valsts valodu – katalizators preambulas izstrādei

Saskaņā ar Latvijas Republikas likuma “Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 22. pantu “Ne mazāk kā 10 000 balsstiesīgajiem Latvijas pilsoņiem ir tiesības, norādot savu vārdu, uzvārdu un personas kodu, iesniegt Centrālajai vēlēšanu komisijai pilnīgi izstrādātu likumprojektu vai Satversmes grozījumu projektu.

Katram parakstam ne agrāk kā 12 mēnešus pirms likumprojekta vai Satversmes grozījumu projekta iesniegšanas Centrālajai vēlēšanu komisijai jābūt apliecinātam pie zvērināta notāra vai pašvaldības institūcijā, kura veic notariālas darbības”.

2011. gada 9. septembrī Centrālajā vēlēšanu komisijā tika iesniegts 12 533 vēlētāju parakstīts likums “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Parakstu vākšanai nodotie Satversmes grozījumi paredzēja grozīt Satversmes 4., 18., 21., 101. un 104. pantu, iekļaujot tajos nosacījumu par krievu valodu kā otru valsts valodu. Atbilstīgi pastāvošajai Latvijas likumdošanai turpmāko procesu par valsts līdzekļiem veica Centrālā vēlēšanu komisija. No 2011. gada 1. novembra līdz 30. novembrim notika parakstu vākšana likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” ierosināšanai. Parakstīties par Satversmes grozījumu projektu vēlētāji varēja 612 pašvaldību noteiktajās parakstu vākšanas vietās Latvijā, kā arī 39 Latvijas Republikas diplomātiskajās un konsulārajās pārstāvniecībās ārzemēs. Vēlētāji, kuri veselības stāvokļa dēļ nespēja nokļūt parakstu vākšanas vietās, varēja lūgt organizēt parakstīšanos savā atrašanās vietā. Parakstu vākšana tika organizēta arī ieslodzījuma vietās.

Saskaņā ar minētā likuma 25. pantu Satversmes grozījumu projekts tiek virzīts tālāk, ja to ir parakstījusi ne mazāk kā viena desmitā daļa no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo Latvijas pilsoņu skaita. 11. Saeimas vēlēšanās – tātad 153 232 cilvēki. Apkopojot un pārbaudot saņemtos parakstus, Centrālā vēlēšanu komisija konstatēja, ka par Satversmes grozījumu ierosināšanu abās parakstu vākšanas kārtās ir parakstījušies 187 378 vēlētāji jeb 12,14% no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita. Par grozījumiem, kā paši paziņoja, bija parakstījušies arī Rīgas mērs Nils Ušakovs, Saeimas deputāts Nikolajs Kabanovs, kā arī vairāki partiju apvienības “Saskaņas centrs” pašvaldību deputāti.

Šāds parakstītāju skaits bija pietiekams, lai Centrālā vēlēšanu komisija likumprojektu “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” iesniegtu Valsts prezidentam, kurš to savukārt nosūtīja izskatīšanai Saeimā, pavadvēstulē uzsverot, ka šie grozījumi ir pretrunā ar Satversmes būtību. 2011. gada 22. decembrī Latvijas Republikas parlamenta vairākums noraidīja iesniegtos grozījumus Satversmē, vienlaikus izplatot koalīcijas partiju paziņojumu, kurā aicināja visu tautību Latvijas pilsoņus aktīvi piedalīties referendumā un balsot pret krievu valodu kā otru valsts valodu. 2012. gada 2. februārī Saeima pieņēma paziņojumu “Par latviešu valodas valstisko lomu”. Šā paziņojuma teksts, kā arī Saeimas deputātu debates par iesniegto

Satversmes grozījumu noraidīšanu un paziņojuma pieņemšanu arī turpmāk izmantojamas kā līdzeklis konstitucionālā likumdevēja gribas noskaidrošanā attiecībā uz latviešu valodas kā valsts valodas statusu un iespējām kādai citai valodai noteikt līdzīgu statusu.

Tomēr ne Valsts prezidentam, ne Saeimai likums nedeva tiesības atcelt referendumu, līdz ar to likums "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" bija jānodod tautas nobalsošanai. Centrālā vēlēšanu komisija referendumā norisei no valsts budžeta līdzekļiem neparedzētiem gadījumiem lūdza piešķirt 1 712 878 latus, un tas arī tika izdarīts.

Tautas nobalsošana notika 2012. gada 18. februārī. Tautas nobalsošanas zīmē bija jautājums "Vai jūs esat par likumprojekta "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē" pieņemšanu, kas paredz krievu valodai noteikt otras valsts valodas statusu?". Iespējamie atbilžu varianti bija "Par" un "Pret". Latvijas Republikas Satversmes 79. pants noteica, ka tautas nobalsošanai nodotais Satversmes grozījums būtu pieņemts, ja tam piekristu vismaz puse no visiem balsstiesīgajiem. Saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistra datiem tautas nobalsošanas dienā, 2012. gada 18. februārī, valstī bija reģistrēti 1 545 004 balsstiesīgi pilsoņi. Tātad latviešu valoda zaudētu vienīgās valsts valodas statusu, ja "Par" nobalsotu 772 502 pilsoņi.

Jau 19. februāra naktī kļuva zināmi provizorisks referenduma rezultāti, kas vēlāk tika apstiprināti arī oficiāli. 1035 balsos vietās visā pasaulē bija ieradušies 1 098 593 vēlētāji jeb 70,73% balsstiesīgo. Par Satversmes grozījumu pieņemšanu, tātad par otru valsts valodu, nobalsoja 273 347 jeb 24,88% vēlētāju, bet pret grozījumu pieņemšanu, tātad par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, bija 821 722 jeb 74,8% vēlētāju. 3524 jeb 0,32% balsos zīmju tika atzītas par nederīgām, jo tajās vēlētāji bija atzīmējuši vai nu abas atbildes "Par" un "Pret", vai nevienu no atbildēm (<http://www.cvk.lv/pub/public/> [07.04.2012.]).

Tādējādi tautas nobalsošanas rezultāti liecināja, ka grozījumi Satversmē tautas nobalsošanā nav atbalstīti, jo saņemtais "Par" balsu skaits ir mazāks nekā 772 502 balsis jeb puse no visiem balsstiesīgajiem pilsoņiem. Latvijas pilsoņu vairākums pārliecinoši nobalsoja par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu. Tomēr, kā norāda K. Jarinovska, "kaut politiski sakauta, šāda sovjetiska ideoloģija ilgākā laika posmā var kļūt par efektīvu līdzekli nācijvalsts graušanaī" (Jarinovska 2013: 158).

Referenduma iniciēšanu atvieglāja pārlieku vienkāršā referenduma rosināšanas procedūra. Lai tautas nobalsošanas organizēšanu

un ar to saistītos izdevumus pilnībā uzņemtos Centrālā vēlēšanu komisija resp. valsts, iniciatīvas grupai bija jāsavāc 10 000 parakstu. Šie desmit tūkstoši veido tikai 0,6% no visiem vēlētājiem. Pārējie 99,4% tādējādi dažkārt bija spiesti maksāt miljonus par šauras vai politiski motivētas interešu grupas idejas testēšanu. Tik zems referenduma rosināšanas sliekšnis nepastāv nevienā pasaules valstī, un valodas referendums pierādīja, ka nepieciešams pilnveidot juridisko procedūru tautas nobalsošanai, lai it kā demokrātiskā ceļā nepa-
kļautu riskam Latvijas valsts pamatvērtības (Jarinovska 2013).

Tāpēc Saeima pēc asām diskusijām 2012. gada 8. novembrī pieņēma grozījumus likumā “Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu”. Likumam tika mainīts arī nosaukums – “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu” (<http://likumi.lv/doc.php?id=58065> [25.05.2015.]), un tas paredzēja palielināt nepieciešamo parakstu skaitu, lai ierosinātu tautas nobalsošanu par izmaiņām Satversmē vai likumos. Sākot ar 2015. gada 1. janvāri, izmaiņu iniciatoriem jāsavāc vienas desmitās daļas vēlētāju (tātad apmēram 155 000) parakstu referendumu rosināšanai par izmaiņām Satversmē, likumos vai tautas nobalsošanai par Saeimas atsaukšanu. Pirms parakstu vākšanas attiecīgais projekts vispirms jāreģistrē Centrālajā vēlēšanu komisijā. Nepieciešamie 155 000 parakstu jāsavāc gada laikā pēc projekta reģistrācijas. Pēc vienas desmitās daļas vēlētāju parakstu savākšanas par pilnīgi izstrādātu likumprojektu tas būs jāiesniedz Centrālajā vēlēšanu komisijā. Pēc parakstu pārbaudīšanas attiecīgais projekts jānosūta Valsts prezidentam, kuram tas jāiesniedz Saeimai. Ja parlaments to nepieņem bez satura grozījumiem, par likumprojektu tiek rīkota tautas nobalsošana. Likums paredz, ka valdībai jānodrošina vienotā valsts un pašvaldību portāla “www.latvija.lv” gatavība parakstu vākšanai tiešsaistes režīmā. Šajā portālā parakstīties varēs bez maksas. Tajā pašā laikā parakstīšanas varēs veikt arī citā tiešsaistes sistēmā, kas atbildīs Ministru kabineta noteiktajām prasībām. Pēc likuma pieņemšanas 20 “Saskaņas centra” (SC) deputāti iesniedza pieteikumu Satversmes tiesai, uzskatot, ka likumā paaugstinātais parakstu sliekšnis – desmitā daļa vēlētāju – ir pārāk augsts. Deputāti uzskatīja, ka tādējādi ir būtiski sašaurinātas Latvijas pilsoņu iespējas tieši īstenot Satversmē noteiktās likumdošanas tiesības. Satversmes tiesa 2014. gada 12. februāra spriedumā noraidīja viedokli, ka šāds ierobežojums nav leģitīms, un atzina, ka referenduma rosināšanas sliekšnis ir atbilstīgs Satversmei un paredzētā kārtība ļauj vēlētājiem efektīvi īstenot Satversmē noteiktās likumdošanas iniciatīvas tiesības (<http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums-2013-05-01.pdf> [25.04.2015.]).

Valoda kā neaizskaramā Satversmes kodola daļa

Jau kopš neatkarības atjaunošanas gan juristu, gan politiķu lokā, gan plašākā sabiedrībā notika daudz diskusiju par Latvijas valsts mērķi, jēgu un būtību. Īpašu asumu šīs diskusijas ieguva gan pirms, gan pēc 2012. gada 18. februāra referenduma, kura ierosinātāji piedāvāja Latvijā ieviest krievu valodu kā otru valsts valodu, un ar jaunu spēku atsākās ikreiz, kad pēc tam parādījās līdzīga satura iniciatīvas, piemēram, par pilsonības automātisku piešķiršanu visiem nepilsoņiem. 2012. gada vasaras sākumā izskanēja rosinājums Satversmē skaidrāk noteikt Latvijas valsts pamatvērtības, kā arī informācija, ka top teksta piedāvājums Satversmes preambulai un to kā savu privātu iniciatīvu izstrādā *Dr. iur. h. c. Egils Levits* – valststiesību lietpratējs un Valsts prezidenta izveidotās Konstitucionālo tiesību komisijas priekšsēdētājs.

Šo norišu kontekstā Latvijas tiesību telpā nostiprinājās jauns jēdziens – *neaizskaramais Satversmes kodols*. To 2012. gada 17. septembrī pamatoja Konstitucionālo tiesību komisija viedokli “Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu” (http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf[25.04.2015.]). Viens no šajā atzinumā ietvertajiem priekšlikumiem bija arī atbalsts Latvijas Republikas Satversmes papildināšanai – Konstitucionālo tiesību komisija par pašreizējiem apstākļiem piemērotāko risinājumu uzskatīja valsts mērķu, darbības pamatprincipu un Latvijas konstitucionālās identitātes būtības atspoguļošanu izvērstā Satversmes preambulā. Komisija atzina, ka “Daudzu Eiropas valstu konstitūciju norādes uz attiecīgās valsts un valstsnācijas vēsturi, valodu, kultūru, tādā veidā ienesot valsts identitātē tradicionālus un kulturālus aspektus, ietver šajā identitātē laika dimensiju, piešķir tai stabilitāti, ļauj valstsnācijai atpazīt sevi konstitūcijā un identificēt sevi ar savu valsti (bet vienlaikus nepieļauj pilnīgi voluntāras, acumirkļīgas iegribas vai spiediena rezultātā radušās un realitātē nebalstītas konstrukcijas, piemēram, neļauj definēt jaunu “bezvēstures” tautu vai “jauna tipa cilvēku” u. tml.” (Viedoklis 2012: 101).

Pēc intensīva darba un asām diskusijām Satversmes preambula kļuva par realitāti. Tās izstrādi un pieņemšanu pavadīja plašas juristu, politologu un publicistu diskusijas, kas skaidri iezīmēja pretstāvi ne tikai attieksmē pret latviešu valodu, bet arī pret Latviju kā nacionālu valsti. Daži uzskatīja, ka preambulā ietverts aicinājums uz “patoloģisku toleranci”, citiem preambula likās etnocentriska un diskriminējoša, vēl daži domāja, ka tā ir iederīga, bet reālas ietekmes uz Latvijas iekšpolitiku tai nebūs (Pleps 2014). No

valodas politikas viedokļa preambulai gan var būt ne tikai simboliska nozīme vai politiska jēga. Tā stiprina argumentāciju pavisam konkrētu normu izstrādei un finansējuma nodrošināšanai latviešu valodas izpētei, apguvei un aizsardzībai. Līdz ar šo papildinājumu mūsu valsts pamatlikums sniedz vēl skaidrākas vadlīnijas arī rīcībpolitikai Latvijas valsts neatņemamo simbolu un iezīmju – tai skaitā valodas – stiprināšanā.

Valsts valoda Latvijā: jēdziena un termina nostiprināšana tiesību aktos

Valoda (federālās valstīs vai valstīs ar īpašu vēsturisko situāciju – arī divas vai vairākas valodas), kas valodu hierarhijā ieņem augstāko pozīciju, iegūst leģitīmu statusu, kas latviešu terminoloģijā parasti apzīmējams par *valsts valodas* statusu. “Šajā jēdzienā tiek ietvertas vairākas pazīmes: 1) šī valoda tradicionāli tiek lietota valsts teritorijā, 2) tā ir iedzīvotāju vairākuma pirmā valoda, 3) tā funkcionē visās sociolingvistiskajās funkcijās vai atrodas straujas funkciju ekspansijas procesā. Parasti ar tradīcijas vai likuma spēku tiek nodrošinātas pilsoņu tiesības lietot šo valodu visā valsts teritorijā, šīs valodas prasme ir nepieciešama, lai varētu darboties noteiktās profesijās, tās apguve ir obligāta izglītības sistēmā, kā arī valsts līmenī tiek nodrošināta šo valodu izpēte un standartizācija.” (Druviete 2010; Druviete 2012)

Pirmajos latviski izdotajos normatīvajos aktos izmantoti apzīmējumi *darīšanu valoda*, *oficiālos rakstos lietojama valoda*. T. s. Iskolata republikas laikā tika izdots “Dekrēts par darīšanu valodu Latvijas oficiālajās iestādēs”, kurā noteikts: “Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes Izpildu komiteja ar šo paziņo, ka visās Latvijas oficiālajās iestādēs (gubernās, apriņķos, pilsētās, miestos un pagastos) lietojama latviešu valoda visās darīšanās.” (Valkā, 1918. gada 4. janvārī; *Ziņotājs*, 1918, Nr. 4, 6. janvārī) P. Stučkas valdības laikā tika pieņemts “Latvijas Padomju valdības dekrēts par oficiālos rakstos lietojamām valodām”, kas noteica, ka “iekšējā darīšanu valoda kā centrālajās, tā arī vietējās iestādēs ir viena no vietējām valodām pēc iedzīvotāju vairākuma” (*Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs*, 1919, Nr. 21, 17. martā).

Termins *valsts valoda normatīvajos aktos* ir lietots jau kopš 1921. gada, kā to paredzēja “Noteikumi par valsts ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā” (1921. gada 22. novembrī), “Noteikumi par valsts valodu” (1932), “Likums par atklātiem izziņojumiem” (1932), “Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts

valodu” (1934). Latvijas Republikas pamatlikumā – 1922. gadā pieņemtajā Satversmē – panta par valsts valodu nebija. Saeimas Kārtības ruļļa 113. pantā gan bija noteikts: “Katrs iesniegums rakstiski jāformulē valsts valodā un iesniedzējam jāparaksta.” (*Valdības Vēstnesis*, 1929, Nr. 79, 10. aprīli) Sagatavotās, bet nepieņemtās Satversmes 2. daļā tika formulēts 115. pants: “Latviešu valoda ir valsts valoda. Mazākuma tautību piederīgiem ir garantēta viņu valodas brīva lietošana kā runā, tā arī rakstos. Kādas mazākuma tautību valodas un cik tālu pielaižamas valsts pašvaldības un tiesu iestādēs, noteic sevišķs likums.” (Cit. no Pleps 2011) Lai arī Satversmes II daļa tikusi noraidīta, tomēr, kā pamatoti norādījis Augstākās tiesas Senāts, “Satversmes II daļas projekta tapšanas vēsture satur būtiskus argumentus par tagad 4. pantā lietotā latviešu valodas jēdziena saturu”, un tādēļ tie ņemami vērā Satversmes 4. panta interpretācijā. Kā norāda Sanita Osipova, konstitūcija kā pamatdokuments var pastāvēt tikai valodas formātā. Valoda, kurā konstitūcija tiek pieņemta, ir uzskatāma par valsts valodu (postkoloniālas valstis var būt izņēmums, piemēram, 2013. gadā pieņemtā Fidži Konstitūcija). Tā kā konstitūcija ir nācijas gribas simbols un vērtība, tad arī valoda, kurā tā ir pieņemta, ir vērtība. Tāpēc Satversmes pieņemšana tikai trīs gadus pēc valsts pasludināšanas 1922. gada 15. februārī bija apliecinājums, ka latviešu valoda var būt valsts valoda, jo tajā var noteikt likumus, spriest tiesu un tauta var komunicēt visās jomās (Osipova 2011).

1935. gadā tika pieņemts “Likums par valsts valodu”, radot pamatu konsekventam termina *valsts valoda* lietojumam arī atjaunotās Latvijas Republikas normatīvajos aktos. Jau 1988. gada 6. oktobrī tika pieņemts “Latvijas PSR Augstākās Padomes lēmums par latviešu valodas statusu”, kas noteica: “Lai sekmētu latviešu valodas attīstību un funkcionēšanu, tai nosakāms valsts valodas statuss Republikā un konkrētas lietošanas garantijas.” (*Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1988, Nr. 41, 13. oktobrī) 1989. gada 5. maijā tika pieņemts LPSR likums “Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) papildināšanu ar 73.¹ pantu”, uz ko ir atsauce 1989. gada 5. maijā pieņemtajā LPSR Valodu likumā. Šā likuma 1. pantā noteikts: “Saskaņā ar Latvijas PSR Konstitūciju Latvijas PSR valsts valoda ir latviešu valoda.” Termins *valsts valoda* izmantots Latvijas Republikas Valodu likumā (1992), Valsts valodas likumā (1999), Izglītības likumā, Pilsonības likumā, Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā un citos likumos, kā arī daudzos Ministru kabineta noteikumos un iekšējos normatīvajos aktos. Tomēr valsts pamatlikumā, Satversmē, tas

parādās tikai 1998. gadā. Tendence konstitūcijās norādīt un nostiprināt valsts valodu vai detalizēti regulēt tās statusu spilgti izpaužas kopš 20. gadsimta sākuma, paplašinoties to jautājumu lokam, kuri tradicionāli gūst konstitucionālu regulējumu. Valsts valodas regulējums parasti tiek ietverts attiecīgo valstu konstitūciju sākuma pantos, arī uzsverot valsts valodas saikni ar suverenitāti. 1998. gada 15. oktobrī Satversmes 4. pants tika papildināts ar nosacījumu par valsts valodu: “Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru.”

Kā norāda E. Levits, kopš Satversmes grozījumu veikšanas attiecībā uz valodu Satversmes tekstā arī šajā aspektā atspoguļots nacionālas valsts princips. Latviešu nācija, izmantojot tautu pašnoteikšanās tiesības, izveidoja savu valsti, lai varētu brīvi noteikt savu likteni un dzīvot valstiskā vienībā, kur nācijas nacionāli kultūrālā identitāte sakrīt ar valsts nacionāli kultūrālo identitāti (Levits 2011). Norāde uz latviešu valodu ietverta ne vien komentējamā panta pirmajā teikumā, tai paredzot valsts valodas konstitucionālo rangu, bet vēl vairākās Satversmes normās. Tas norāda uz latviešu valodas būtisko vērtību Satversmes sistēmā, jo konstitucionālais likumdevējs uzskatījis par pienākumu ne tikai noteikt tai valsts valodas statusu, bet papildus tam pats reglamentējis Satversmes normās latviešu valodas lietošanas jautājumus. Komentējamā panta pirmais teikums kā nacionālas valsts principa atspoguļojums aplūkojams kopsakarā ar Satversmes 18., 21., 101., 104. un 114. pantu, kuri attiecas uz latviešu valodu un mazākumtautību tiesībām.

Līdz 1998. gadam Satversmes 4. pants, kurā vēl nebija minēta valsts valoda, bija grozāms tādā pašā kārtībā kā vairums citu Satversmes pantu – Satversmes 76. pantā noteiktajā kārtībā, t. i., bez apstiprināšanas tautas nobalsošanā, taču 1998. gada 15. oktobrī vienlaikus ar apjomīgajiem grozījumiem Satversmē tika veikti arī Satversmes 77. panta grozījumi, ietverot Satversmes 4. pantu starp tām Satversmes 77. pantā minētajām normām, kuru grozījumi apstiprināmi tautas nobalsošanā. Kā konstatē Konstitucionālo tiesību komisija, “tādējādi patlaban Satversmes 4. pantā noteiktais valsts valodas un karoga regulējums bauda īpašu konstitucionālo aizsardzību – tas veido valsts konstitucionāli tiesisko pamatu, kam nepieciešams kvalificēta konstitucionālā likumdevēja apstiprinājums. Ja par Latvijas valsts valodu tiktu noteikta kāda cita, nevis latviešu valoda, tad tas būtu pretrunā ar Latvijas valsts dibināšanas mērķi un jēgu, kas piešķir Latvijas valstij noteiktu – un tieši latvisku – nacionāli kultūrālo identitāti” (Viedoklis 2012: 233).

Valoda pasaules valstu konstitūciju preambulās

Izprotot Latvijas sociolingvistisko situāciju un Satversmes preambulas rašanās vēsturi, latviešu valodas pieminēšana tajā ir pašsaprotama. Bet vai šāda prakse ir tipiska visā pasaulē? Aplūkosim pasaules valstu konstitūciju preambulas saistībā ar valodu.

194 pasaules valstu konstitūciju analīze (to tulkojumi angļu valodā pieejami vietnē: <https://www.constituteproject.org/search?lang=en> [20.04.2015.]) liecina, ka tikai 27 no tām neietver ievadu resp. preambulu. Šīs preambulas ir dažāda apjoma – gan vienas rindkopas, gan vairāku lappušu garumā; to lielākā daļa satur valsts pastāvēšanas jēgas un mērķa formulējumus. Daudzu konstitūciju preambulās ir atsauces uz valsts kultūras, etniskās un reliģiskās identitātes cienīšanu un saglabāšanu. Tomēr pārsteidzoši maz konstitūciju preambulās ietverta norāde uz valodu.

Valstis, kuru preambulā minēta konkrēta valoda vai lingvistiskās daudzveidības uzturēšana, iedalāmas divās grupās. Pie pirmās grupas pieder 20. gadsimta otrajā pusē neatkarību ieguvušās Āfrikas un Okeānijas valstis, kam raksturīgs ļoti liels valodu vai to variantu daudzums, kā Kamerūna, Mali, Vanuatu, Gambija, Svazilenda u. c. Otru grupu veido Eiropas nācijvalstis (Spānija, Ungārija, Baltijas valstis).

Kā visai tipisku piemēru pirmajai grupai aplūkosim Papua-Jaungvinejas Konstitūcijas (1975, papildināta 2014) preambulu. Tiek atzīts, ka šajā valstī pastāv pasaulē lielākā valodu daudzveidība – dati par valodu skaitu ir atšķirīgi dažādos avotos: tie svārstās no 750 līdz pat 960 valodām 7 miljoniem iedzīvotāju (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pp.html>). Oficiālās valodas statuss ir trim valodām: tokpisinam (uz angļu valodas pamata izveidojusies kreolvaloda), hirimotu (austroņēziešu valodu saimes valoda) un angļu valodai. Preambulā noteikts: “Mēs vienoti aicinām [...] atzīt, ka mūsu cilvēku kultūras, komerciālā un etniskā daudzveidība ir pozitīvs spēks, un mudinām respektēt un novērtēt tradicionālo dzīvesveidu un kultūru, ietverot **valodu** [šeit un turpmāk izcēlumi mani – I. D.], visā to bagātībā un daudzveidībā, kā arī veicināt vēlmi tos radoši un dinamiski izmantot attīstības mērķiem ..” [Šeit un turpmāk autores tulkojums no angļu valodas.] Papua-Jaungvinejas Konstitūcijā nav īpaša panta par valodu statusu, bet 2. panta 11. daļā noteikts, ka valstij un visiem iedzīvotājiem jāpanāk vispārēja rakstpratība tokpisinā, hirimotu vai angļu valodā, kā arī vietējās valodās; minēto valodu prasme nepieciešama arī naturalizācijas procesā. Īpaša valodu likuma šai valstī nav.

Kamerūnā konstatētas 285 valodas (<http://www.ethnologue.com/country/cm> [25.04.2015.]). 12 valodām ir noteikts institucionāls

statuss, bet oficiālās valodas ir angļu un franču valoda. Kamerūnas Konstitūcijā (1972, papildināta 2008) teikts: “Mēs, Kamerūnas ļaudis, lepni par mūsu **lingvistisko un kultūras daudzveidību** kā iezīmi, kas bagātina mūsu nacionālo identitāti, bet dziļā pārliecībā, ka nepieciešams tālāk konsolidēt mūsu vienību, svinīgi deklarējam, ka mēs veidojam vienu un to pašu nāciju ..” Šis valsts Konstitūcijas 1. panta 3. daļā teikts: “Kamerūnas Republikas oficiālās valodas ir angļu un franču valoda, un abām valodām ir vienāds statuss. Valsts garantē bilingvisma veicināšanu visā zemē. Tā nodrošina nacionālo valodu aizsardzību un attīstību.” Īpaša valodu likuma šai valstī nav.

Fidži Republikas Konstitūcijas (2013) preambulā sniegtas atsauces uz galvenajām iedzīvotāju grupām (aborigēniem no Fidži, Rotumas salas, Indijas un Klusā okeāna salu viesstrādniekiem, imigrantiem): “Mēs, Fidži ļaudis, atzīstot [...] unikālo kultūru, paražas, tradīcijas un **valodu**, deklarējam, ka visi esam Fidži iedzīvotāji, ko vieno kopīgs un vienlīdzīgs pilsonības institūts.” 1997. gada Konstitūcijā bija noteikts, ka valstī ir trīs vienlīdzīgas oficiālās valodas – angļu (līdz tam vienīgā oficiālā valoda), fidžiešu un Fidži hindu valoda. 2013. gada Konstitūcijā panta par oficiālo valodu vairs nav, kaut tās projektā bija paredzēts noteikt oficiālu vienlīdzīgu statusu angļu, fidžiešu un Fidži hindi valodai; noteikts tikai, ka šī Konstitūcija pieņemta angļu valodā un tiek tulkota fidžiešu un hindi valodā; 4. pantā norādīts, ka fidžiešu un Fidži hindi valoda obligāti mācāma visās pamatskolās. Valstī nav arī valodu likuma vai īpašas valodas politikas stratēģijas.

Valodu daudzveidība kā vērtība uzsvēta Mali un Vanuatu Konstitūcijas preambulās, Gambija norāda uz vienlīdzīgām tiesībām neatkarīgi no dzimuma, valodas vai reliģijas, Ruandas Konstitūcijas preambulā teikts, ka kopīga valoda, kultūra un vēsture ir privilēģija. Visās minētajās valstīs vērojama tendence ne tikai veicināt valodu daudzveidības saglabāšanu, bet arī stiprināt vietējo valodu lomu pretstatā tradicionāli daudz plašāk lietotajām Eiropas valodām.

Otrās grupas valstis raksturo ne tikai atšķirīga vēsture un ekonomiskās attīstības līmenis, bet arī cita tipa valodu kontakti un konflikti. Starp Eiropas Savienības valstīm preambula ir arī Bulgārijas, Čehijas, Francijas, Horvātijas, Slovākijas, Slovēnijas, Vācijas Konstitūcijai, bet atsauce uz valodu ir tikai Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, Spānijas un Ungārijas pamatlikumā.

Aplūkosim šo Eiropas Savienības dalībvalstu konstitūciju preambulas saistībā ar to valodas politikas pamatnostādņem, lai atbildētu uz jautājumu, vai valodas nozīmes uzsvēršana uzskatāma par likumsakarīgu parādību.

Spānijas Karalistes 1978. gadā pieņemtās Konstitūcijas preambulā teikts: “Spānijas nācija, vēloties iedibināt taisnību, brīvību un drošību un veicināt visu tās locekļu labklājību, apliecina tās gribu [...] aizsargāt visu spāņu un Spānijas tautu cilvēktiesības, kultūru un tradīcijas, **valodas** un institūcijas.” Konstitūcijas 3. pants nosaka: “1. Kastīliešu valoda ir oficiālā spāņu valoda valstī. Visiem spāņiem ir pienākums to zināt un tiesības to lietot. 2. Citas spāņu valodas arī var būt oficiālas attiecīgās autonomajās komūnās saskaņā ar to statūtiem. Dažādu Spānijas lingvistisko formu bagātība ir kultūras mantojums, kas īpaši jārespektē un jāaizsargā.” 20. pantā noteikts, ka komunikācija publiskajā sektorā jāveic, “respektējot sabiedrības plurālismu un dažādās Spānijas valodas”; 148. pants uzsver, ka autonomo komūnu kompetencē ir šīs komūnas valodas mācīšana, “kur tas iespējams” (http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf [25.04.2015.]).

Kopš Spānijas Konstitūcijas pieņemšanas valodas situācijā notikušas jūtamas pārmaiņas. Katrā no vēsturiskajiem autonomajiem reģioniem (Katalonijā – 1998. gadā, Basku zemē – 1982. gadā, Galisijā – 1983. gadā, Navarrā – 1986. gadā, Baleāru salās – 1986. gadā, Valensijā – 1985. gadā) ir pieņemti likumi, kas nosaka katalāņu, basku un galisiešu valodas lietošanu un mācīšanu; minētajām valodām kopš 2007. gada ir t. s. daļēji oficiālās valodas statuss Eiropas Savienībā (<http://www.efnil.org/documents/language-legislation-version/spain/spain> [25.04.2015.]).

Ungārijas Republikas Pamatlikuma (pieņemts 2011. gadā) ievadā teikts: “Mēs, ungāru nācijas locekļi, jaunā gadu tūkstoša sākumā ar atbildības izjūtu ikviena ungāra priekšā, ar šo pasludinām: [...] Mēs apņemamies attīstīt un sargāt mūsu mantojumu, **mūsu unikālo valodu**, ungāru kultūru, Ungārijā dzīvojošo tautu valodas un kultūras līdz ar Karpatu baseina dabas un cilvēku radītajām vērtībām.” Konstitūcijas H pantā noteikts: “1. Ungārijā oficiālā valoda ir ungāru valoda. 2. Ungārija aizsargā ungāru valodu. 3. Ungārija aizsargā ungāru zīmju valodu kā Ungārijas kultūras daļu.” Ratificējot “Eiropas Reģionālo vai minoritāšu valodu hartu” (spēkā no 1998. gada), Ungārija oficiāli atzinusi 13 minoritāšu grupu eksistenci. Speciāla valodu likuma valstī nav, bet kopš 1992. gada pieņemti vairāki likumi (izglītības, reklāmas, plašsaziņas līdzekļu, valsts pārvaldes jomā), kas nosaka ungāru valodas un citu valodu lietojumu. Ungārija arī pieder pie valstīm, kas īpaši aktīvi atbalsta savu valodu diasporā.

Lietuvas Republikas Konstitūcijas (1992) ievadā teikts: “Lietuviešu nācija [...], kas saglabājusi savu garu, **dzimto valodu**,

rakstību un paražas (“išsaugojusi savo dvasiā, gimtājā kalbā, raštā ir papročius”) [...] ar atdzimušās Lietuvas valsts pilsoņu gribu pieņem un pasludina šo Konstitūciju.” Konstitūcijas 14. pantā noteikts: “Valsts valoda – lietuviešu valoda.” Lietuvā kopš 1995. gada spēkā ir Valsts valodas likums, kas detalizēti nosaka lietuviešu valodas lietojumu.

Igaunijas Republikas Konstitūcijas (2007) preambulā paredzēts: “Nesatricināmā ticībā un stingrā gribā stiprināt un attīstīt valsti, kuru Igaunijas tauta, pamatojoties uz neapstrīdamām pašnoteikšanās tiesībām, izveidojusi un pasludinājusi 1918. gada 24. februārī, kura ir radīta brīvībai, taisnīgumam un taisnībai, kura ir iekšējā un ārējā miera sargs un garants šodienas un nākotnes paaudzēm viņu sabiedrības panākumiem un vispārējam labumam, kurai jānodrošina igauņu tautas, **valodas** un kultūras saglabāšana cauri laikiem – pamatojoties uz 1938. gadā spēkā stājušos pamatlikuma 1. §, 1992. gada 28. jūnijā tautas nobalsošanā pieņēma sekojošu pamatlikumu ..” (J. Putriņa tulkojums – <http://www.tautasforums.lv/?p=4348> [25.04.2015.]). Igaunijas Konstitūcijas 6. pantā noteikts: “Igaunijas valsts valoda ir igauņu valoda.” Igaunijas Republikas Valsts valodas likums pieņemts 1995. gadā.

Redzams, ka nav iespējams atrast vienotu motivāciju, kādēļ tik dažādu valstu kā Spānijas, Ungārijas, Lietuvas un Igaunijas Konstitūcijas preambulās minēta valoda. Kopīga šīm valstīm ir nacionālās valodas augstā vieta valstisko vērtību skalā, kaut vairāku citu t. s. valodcentrēto valstu (piem., Polijas, Slovākijas) konstitūciju preambulās valoda pieminēta nav. Spānijai un Ungārijai raksturīgs stabilas un neapdraudētas valsts valodas kā multilingvālas nācijas vienotības koncepts; Baltijas valstīs savukārt joprojām aktuāla asa valodu konkurence un oficiālo valsts valodu statusa neatgriezeniska nostiprināšana.

Ar ko iezīmīga Latvijas Satversmes ievaddaļa? Citēsim to pilnībā.

“1918. gada 18. novembrī proklamētā Latvijas valsts ir izveidota, apvienojot latviešu vēsturiskās zemes un balstoties uz latviešu nācijas negrozāmo valstsgribu un tai neatņemamām pašnoteikšanās tiesībām, lai garantētu latviešu nācijas, tās **valodas** un kultūras pastāvēšanu un attīstību cauri gadsimtiem, nodrošinātu Latvijas tautas un ikviena brīvību un sekmētu labklājību.

Latvijas tauta izcīnīja savu valsti Brīvības cīņās. Brīvi vēlēta Satversmes sapulcē tā nostiprināja valsts iekārtu un nolēma sev Satversmi.

Latvijas tauta neatzina okupācijas režīmus, pretojās tiem un atguva brīvību, 1990. gada 4. maijā atjaunojot valstisko neatkarību

uz valsts nepārtrauktības pamata. Tā godina savus brīvības cīnītājus, piemin svešo varu upurus, nosoda komunistisko un nacistisko totalitāro režīmu un to noziegumus.

Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības un ciena mazākumtautības. Latvijas tauta aizsargā savu suverenitāti, Latvijas valsts neatkarību, teritoriju, tās vienotību un demokrātisko valsts iekārtu.

Latvijas identitāti Eiropas kultūrtelpā kopš senlaikiem veido latviešu un lībiešu tradīcijas, latviskā dzīvesziņa, **latviešu valoda**, vispārcilvēciskās un kristīgās vērtības. Uzticība Latvijai, **latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda**, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats. Ikviens rūpējas par sevi, saviem tuviniekiem un sabiedrības kopējo labumu, izturoties atbildīgi pret citiem, nākamajām paaudzēm, vidi un dabu.

Latvija, apzinoties savu līdzvērtību starptautiskajā kopienā, aizstāv valsts intereses un veicina vienotas Eiropas un pasaules ilgtspējīgu un demokrātisku attīstību. Dievs, svētī Latviju!”

Kā redzams, Latvijas Satversmes ievadā “valoda” minēta veselas trīs reizes. Šāda prakse pasaules valstu konstitūciju un to preambulu kontekstā ir unikāla. Tomēr tai ir skaidrs pamatojums un mērķis. E. Levits norāda, ka “valsts starptautiski tiesisko pamatu veido tās teritorija, tauta un valsts vara, bet ikvienai valstij piemīt arī specifiska valststiesiska identitāte, kas papildus ietver ģeogrāfiskus, vēsturiskus, nacionālās kultūras, politiskus un citus elementus, kas raksturo tieši konkrēto valsti atšķirībā no citām valstīm” (Levits 2012). Latviju raksturo asa valodu konkurences situācija, tādēļ latviešu valodas statusa nostiprināšana gan vairākos Satversmes pantos, gan tās preambulā ir likumsakarīga.

Preambulas simboliskā un praktiskā nozīme

Preambula liecina, ka latviešu valoda ir negrozāma mūsu konstitūcijas kodola daļa, Satversmes 4. pants ir starp tiem Satversmes pantiem, kas grozāmi tikai tautas nobalsošanā, norāde uz latviešu valodu kā valsts valodu ietverta ne tikai Satversmes ievadā, bet arī 4., 18., 21., 104. pantā. “Tādējādi konstitucionālais likumdevējs skaidri norādījis, ka valsts valodas politikas jomā nekāda atkāpšanās nav iespējama un latviešu valodas loma ir reāli jāstiprina.” (Druvieta, Kārklīņa, Kusiņš et al. 2014: 296) Arī 2012. gada 18. februāra referenduma rezultāti skaidri parādīja, ka tautas nobalsošanas ceļā ieviest

otru valodu nav iespējams. Tieša apdraudējuma latviešu valodas kā valsts valodas juridiskajam statusam pārskatāmā nākotnē tād nav. Tomēr jau notiek mēģinājumi apiet Satversmi, izmantojot faktu, ka ne starptautiski saistošos dokumentos, ne pasaules praksē nav vienas izpratnes par terminu *valsts valoda*, *oficiālā valoda*, *reģionālā valoda* u. tml. saturu (sk. Druviete 2012). Par centieniem ar terminoloģiskām manipulācijām panākt krievu valodai faktisku valsts valodas statusu liecina daudzi piemēri:

“Latvijas galvaspilsētas mērs Nils Ušakovs uzskata, ka krievu valodai jābūt oficiālai, nevis valsts valodai. To viņš paudis intervijā portālam “lenta.ru”. Pēc viņa domām, ja krievu valoda iegūs valsts valodas statusu, tad tā izstums latviešu valodu, vēsta portāls “novonews.lv”.” (http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/232750-usakovs_pielauj_ka_latviesu_valoda_varetu_izzust)

“A. Elksniņš: “No valsts pamatlikuma taču izriet, ka Latvijas Republikā valsts valoda ir latviešu valoda un šis teikums ir izteikts bez piebildes “kā vienīgā”.”” (<http://www.saskanascenrs.lv/lv/mentions/satversmes-grozijumi-davana-vai-trojas-zirgs/>)

“Jā, ir tāda vērtība – krievu valodas oficiālais statuss. Šajā vērtību ziņā mēs visi esam solidāri, bet jautājums ir par to, pa kādu ceļu doties pēc šīs vērtības. Es darišu visu, lai atmaskotu šo pilnībā velnišķīgo akciju, kura ievieš kārdinājumā krievvalodīgos iedzīvotājus. Visi krievvalodīgie vēlas, lai krievu valodai būtu oficiāls statuss. Bet padomāsim, kā sasniegt to, lai Latvijā skanētu trīs valodas – latviešu, krievu un angļu. Referendums par krievu valodu jau ir nolemts neveiksmei – tas ir malds ceļš. Šī parakstu vākšana tikai novedīs pie tā, lai aizkavētu procesu, kas Latvijā krievu valodai varētu piešķirt kādu oficiālu statusu,” intervijā telekanālam “PRO100TV” teica Vatoļins.” (<http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/61698/krievu-kopienas-darbonis-krievu-valodas-akcija-ir-kaitiga-un-ved-kardinajuma>)

“Otra valsts valoda Latvijā nav vajadzīga, jo valsts ir maza un nav nekādas vajadzības to vēl sadrumstalot, – šādu viedokli, atbildot uz žurnālistu jautājumiem, Latvijas Sociālistiskās partijas 14. kongresa preses konferencē pauda LSP līderis Alfrēds Rubiks. Vienlaikus LSP līderis norādīja, ka Latvijai, kā to prasa Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību, vajadzētu teritorijās, kur vismaz 20% iedzīvotāju ir kādas citas tautības pārstāvji, piešķirt šai valodai oficiālas valodas statusu.” (<http://m.apollo.lv/portal/news/articles/255661>)

““Pasakiet, ka tā ir nacionālā minoritātes valoda [krievu]. Un neviena latvieša tiesības nezināt krievu valodā nebūs apdraudētas,” šādu viedokli Latvijas Televīzijas raidījumā “100. pants”

trešdienas vakarā puda Rīgas mērs Nils Ušakovs, kurš uz raidījumu bija uzaicināts skaidrot savu dalību parakstu vākšanā par oficiālu divvalodību Latvijā.” (<http://www.delfi.lv/news/national/politics/usakovs-aicina-noteikt-krievu-valodai-nacionalas-minoritates-valodas-statusu.d?id=41639365>)

Tātad mums joprojām jāskaidro, kāpēc vienīgās valsts valodas statuss latviešu valodai ir tik būtisks, turklāt, kā norāda Konstitucionālo tiesību komisija, “Nacionālas valsts virsprincips prasa ne vien tiesiski nodrošināt latviešu valodai valsts valodas statusu (Satversmes 4. pants), bet arī ar valsts rīcībā esošajiem tiesiskiem līdzekļiem gādāt par to, lai latviešu valoda patiešām reāli pildītu savu valsts valodas funkciju, tas ir, būtu par sabiedrības kopējo saziņas un demokrātiskās līdzdalības valodu” (Viedoklis 2012: 134, 318.–319. punkts). Latviešu valodas simbolisko nozīmi valsts identitātē pašlaik apstrīd tikai retais; valoda kā latviešu etnosa un katra latvieša identitātes galvenais, bet ne vienīgais komponents ir stabili nostiprinājies kaut vai ieaudzinātas sociālās apziņas līmenī. “Kaut arī nav nesaraucamas saistības starp kādas personas valodu un tās kultūras identitāti, valoda ir pats nozīmīgākais indikators attiecībās starp individu un sociālo grupu, pie kuras tas pieder. Harmonija vai disharmonija starp tām ikvienā gadījumā izpaužas Rihtera skalas augstākajās atzīmēs. Valoda ir mūsu integrālā daļa – tā caurauž mūsu domāšanu un pasaules uzskatu. Tā ir arī arēna, kur dažādas kultūras cīnās par mūsu lojalitāti.” (Kramsch 2006: 77)

Bet praksē vārdi un ideāli var nesakrist ar darbiem un realitāti gan lingvistiskajā attieksmē, gan reālajā lingvistiskajā uzvedībā. Latvijā pastāv normatīvs regulējums valsts valodas tiesību nodrošināšanai (Valsts valodas likums, MK noteikumi, valodu lietojuma regulējums Izglītības likumā, Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā, Augstskolu likumā u. tml.), pastāv nepieciešamās institūcijas valodas aizsardzībai, izpētei un attīstīšanai, pieņemts jau otrais pēctecīgais programmatiskais dokuments valodas politikā (Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam). Tomēr ar juridiskiem mehānismiem valodas lietojums ietekmējams tikai valstiski regulējamās jomās; kā norādīts Valsts valodas likuma 2(3). daļā, “likums neattiecas uz valodu lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā”, un šī norma tradicionāli tiek traktēta maksimāli plaši. Par reālu problēmu aizvien vairāk kļūst arī krievu valodas aizvien plašāks lietojums līdzās latviešu valodai informatīvajā telpā. Faktiski tiek apstrīdēts nevis latviešu valodas statuss, bet tās monopolfunkcija sociāli nozīmīgās jomās.

Minētās problēmas nav jaunas; pēdējos gados tās precīzi identificētas Latviešu valodas aģentūras pētījumos (piem., LVA 2011), kur sniegtas arī zinātniski pamatotas un konkrētas rekomendācijas. Tomēr multidisciplināras izpētes vērts ir fakts, ka tieši likumā neregulētajos aspektos situācija ne tikai neuzlabojas, bet kļūst pat sliktāka. Spilgtākais piemērs ir valsts amatpersonu attieksme pret aicinājumiem runāt valsts valodā, pildot darba pienākumus publiskajā telpā. Mazākumtautībām adresētajās plašsaziņas līdzekļu programmās vajadzības gadījumā iespējams nodrošināt aizkadra tulkojumu vai subtitrus, tādējādi gan stiprinot valsts valodas simbolisko statusu un veicinot tās apguvi, gan nodrošinot informācijas pieejamību tiem 8–10% Latvijas iedzīvotāju, kas latviešu valodu nav apguvuši. Tomēr jāatzīst, ka šī loģiskā principa pārkāpšana pamatojas tik dziļi sakņotos stereotipos, ka to pārvarēšanai nepieciešams izmantot arī Satversmes “ideoloģisko un pedagoģisko funkciju” (Balodis 2014: 5). Kā atzīst britu sociālie psihologi, “stereotipi vienkāršo veidu, kā mēs uztveram informāciju. [...] tie palīdz atvieglot kognitīvo nastu, radot viegli apgūstamu, vienkāršotu, labi strukturētu attiecību sistēmu” (Martin et al. 2014: 179). Satversmes tiesa ir atzinusi, ka valsts valodas konstitucionālais statuss juridiski nostiprina Latvijas iedzīvotāju tiesības un arī pienākumu lietot latviešu valodu kā mutvārdu, tā arī rakstveida saziņā. Savukārt 2002. gada 24. maijā stājās spēkā Satversmes 101. panta otrās daļas trešais teikums, kas noteic, ka pašvaldību darba valoda ir latviešu valoda. Tātad konstitucionāli nostiprināta prasība pašvaldību darbā lietot latviešu valodu nemainīgi pastāv jau ilgu laiku (Satversmes tiesas 2013. gada 7. novembra sprieduma lietā Nr. 2012-24-03 18.1. punkts). Turklāt valsts valodas prasības attiecas gan uz darbiniekiem Darba likuma izpratnē, gan uz politiskajām amatpersonām (Satversmes tiesas 2013. gada 7. novembra sprieduma lietā Nr. 2012-24-03 16.2. punkts). Tātad ir pamats apgalvojumam, ka valsts amatpersonas, kas Latvijas plašsaziņas līdzekļos sniedz oficiālas intervijas krievu valodā, pārkāpj Satversmi.

Latviešu valodas kā valsts valodas funkcijas pilnvērtīgi jānodrošina arī tādā vidē, kurā dominē svešvalodas (Valsts valodas likuma izpratnē par svešvalodām atzīstamas visas citas valodas, izņemot latviešu un lībiešu valodu) (Latvijas Vēstnesis 2012: 87). Latvijas kā nacionālas valsts informācijas un kultūras telpas nostiprināšana latviešu valodā ietver arī izpratnes veicināšanu par Latvijas piederību Rietumu un Eiropas politiskajai un kultūras telpai, kā arī par Latvijā dzīvojošo minoritāšu kultūru (turpat, 83–86). Īpaša sabiedriskās televīzijas kanāla veidošana krievu valodā būtu pret-runā gan ar latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas statusu, gan

ar sabiedrības integrācijas pamatnostādnēm. Ja kādu nepārlicina zinātniski argumenti, var noderēt arī hiperbola: “Norejiet katru, kurš jūsu ķēdes tuvumā izsaka bažas par latviešu tautas un valodas nākotni, jo tā taču ir paranoja, klaustrofobija un rusofobija, vecuma plānprātība un garīga atpalcība, iegalvojiet, ka pusotra miljona tautai pilnīgi nemaz nav jāuztraucas, ja 150 miljonu kaimiņtautas valoda tiecas dominēt, izsmejiet par to ikvienu, kauciet un rejiēt skaļāk, – jūs taču galu galā par to baro!” (Zālīte 2013: 2)

Preambula kā praktiskas rīcības pamats

Kā norāda Valsts prezidenta izveidotā Konstitucionālo tiesību komisija, nacionālas valsts virsprincips ir izvērts vairākos Satversmes noteikumos, kas attiecas uz latviešu valodu (4., 18., 21., 101. un 104. pants), kā arī uz mazākumtautību tiesībām (114. pants). Šiem noteikumiem ir divējāds raksturs – “tie, no vienas puses, apstiprina reālo faktu, ka Latvija ir izveidota un pastāv kā nacionāla valsts, taču, no otras puses, kalpo par valsts iekārtu raksturojošā nacionālās valsts virsprincipa konkrētiem izvērsumiem, kuru mērķis ir nodrošināt dzīvē to, ka šī Latvijas valsts identitāte patiešām arī tiktu īstenota valsts politikā. No tā izriet arī valsts pienākums, pārvarot okupācijas sekas, veicināt sabiedrības integrāciju uz latviešu valodas, kultūras un sociālās atmiņas bāzes, kurai jābūt atvērtai un visai sabiedrībai pieejamai” (Latvijas Vēstnesis 2012). Satversmes preambulas izstrādes iniciators E. Levits norādījis: “.. valsts nav nacionāli kulturāli neitrāla, bet tai ir jāattaisno sava eksistence, arī gādājot par latviešu valodas un kultūras attīstību. No tā katrā ziņā izriet valsts pienākumu minimums (piemēram, skolu sistēma latviešu valodā, valsts valodas lietošana publiskajā telpā, atbalsts latviešu kultūrai, tajā skaitā informatīvajai videi, utt.), taču, kādā veidā un cik lielā mērā (virs obligātā minimuma) tā to dara, ir konkrētās politikas jautājums.” (Levits 2013: 11) Ņemot vērā Latvijas sociolingvistisko situāciju, latviešu valodas stiprināšanai nepieciešams darīt daudz vairāk par “obligāto minimumu”, citādi Satversmes preambulā ietvertie pamatprincipi dzīvē neīstenosies.

LITERATŪRA

Balodis 2014 – Balodis, Ringolds. Ideoloģiski pedagoģiskā funkcija Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 5.–6.

- Balodis 2014** – Balodis, Ringolds. Konstitūcijas sastāvdaļa – preambula: tās loma un nozīme mūsdienu konstitucionālismā / The Preamble to the Constitution: its role and importance in modern constitutionalism. *Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika: LU 72. zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 295.–311.
- Druvieta 2010** – Druvieta, Ina. Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats? *Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos*. Rīga: Zinātne, 2010, 123.–153.
- Druvieta 2012** – Druvieta, Ina. *Valsts valoda, nacionālā valoda, oficiālā valoda*: termini valodu dominējošā statusa apzīmēšanai. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums 16. Liepāja: LiePA, 2012, 65.–78.
- Druvieta, Kārklīņa, Kusiņš et al. 2014** – Druvieta, Ina; Kārklīņa, Annija; Kusiņš, Gunārs et al. Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 295.–330.
- Jarinovska 2013** – Jarinovska, Kristine. Popular Initiatives as Means of Altering the Core of the Republic of Latvia. *Juridica International. Law Review*. University of Tartu. Vol. XX, 2013, 152–159. Pieejams tiešsaistē: <http://www.juridicainternational.eu/index.php?id=15331> [skatīts 16.04.2015.].
- Kramsch 2006** – Kramsch, Carol. *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Latvijas Vēstnesis 2012** – Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.
- Levits 2011** – Levits, Egils. Par latviešu valodu Satversmes 4. pantā nacionālas valsts kontekstā. *Jurista Vārds*, 2011. gada 25. oktobris, Nr. 43 (690).
- Levits 2012** – Levits, Egils. Valsts formas un darbības veidi. *Konstitucionālās politikas seminārs. Semināra materiālu krājums*. Bīriņi: Publisko tiesību institūts, 2012, 13.–20.
- Levits 2013** – Levits, Egils. Izvērstas Satversmes preambulas iespējamā teksta piedāvājums un komentārs. *Jurista Vārds*, 2013. gada 24. septembris, Nr. 39 (790), 8.–19.
- LVA 2011** – *Valodas situācija Latvijā: 2004–2010*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011.
- Martin et al. 2014** – Martin, Douglas, et al. The spontaneous formation of stereotypes via cumulative cultural evolution. *Psychological Science*, Vol. 25, No. 9, 2014, 1777–1786.
- Osipova 2011** – Osipova, Sanita. Valsts valoda kā konstitucionāla vērtība. *Jurista Vārds*, 2011. gada 18. oktobris, Nr. 42 (689).
- Pleps, Pastars, Plakane 2004** – Pleps, Jānis; Pastars, Edgars; Plakane, Ilze. *Konstitucionālās tiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004.

- Pleps 2011** – Pleps, Jānis. Latgaliešu valoda un Satversme. *Jurista Vārds*, 2011, Nr. 43 (690).
- Pleps 2014** – Pleps, Jānis. The fundamental values of the Latvian constitutional order: some thoughts about the intentions of the constitutional legislator. Pieejams tiešsaistē: <http://constitutional-change.com/the-fundamental-values-of-the-latvian-constitutional-order-some-thought-about-the-intentions-of-the-constitutional-legislator/> [skatīts 16.04.2015.].
- Viedoklis 2012** – Konstitucionālo tiesību komisija. Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Rīgā 2012. gada 17. septembrī. Pieejams tiešsaistē: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf [skatīts 15.04.2015.].
- Zālīte 2013** – Zālīte, Māra. Par preambulu ar pēcvārdu. *Diena*, 2013. gada 24. septembris, 2.

Neviena valoda nav vienuļa sala

“Neviena valoda nav vienuļa sala” – šo domu, pārfrāzējot angļu dzejnieka Dž. Dona (*John Donne*) 1624. gadā teiktos vārdus par cilvēku, kas nelīdzinās savrupai salai, bieži mēdz atkārtot gan vārda mākslinieki, gan valodas politikas veidotāji. Īpašu jēgu šī patiesība ieguvusi beidzamajās desmitgadēs, kad robežas starp valstīm gan realitātē, gan virtuālajā telpā kļūst aizvien nemanāmākas, starptautiskā sadarbība – intensīvāka, cilvēku un ideju pārvietošanās – brīvāka. Globalizācijas, internacionalizācijas un citu *-āciju* procesiem piemīt ne tikai visus pasaules reģionus aptverošs saturs, bet arī ietekme uz valstu, sabiedrību un ikvienas personības izpausmes lingvistisko formu. Tieksme blakus visai cilvēcei kopīgām vienotājām parādībām saglabāt arī katram etnosam, valstij, reģionam raksturīgās īpatnējās un atšķirīgās iezīmes jau vismaz kopš 20. gadsimta 90. gadiem visā pasaulē izraisījusi cīņu starp t. s. globalizācijas un lokalizācijas procesiem, kurā uzvara ar mainīgām sekmēm ik pa brīdīm nosliecas par labu vienai vai otrai tendencei.

Beidzamajos gados uzmanības centrā ir līdzsvara un kompromisa meklējumi, kas nereti tiek apzīmēti par *glokalizāciju*. Valstu ekonomiskie, intelektuālie un kultūras sakari, kā arī vienotā informatīvā digitālā telpa ir nodrošinājusi iespēju vairāk vai mazāk harmoniski savienot mantotos un aizgūtos identitātes elementus; vairumā pasaules valstu nozīmīgāko nacionālās identitātes elementu (folkloras mantojuma, tradicionālā dzīvesveida, reliģijas, valodas u. c.) aizsardzībai un attīstībai ir pieņemti speciāli tiesību akti un valsts mēroga programmas. Tomēr vai visu valstu publiskajā telpā virmo satraukums par iespējamo savdabības apdraudējumu vai pat zudumu. Visbiežāk viedokļu apmaiņu izraisa tieši norises valodu jomā.

Latvija šajā ziņā nav izņēmums, vēl vairāk – nebūs daudz valstu, kurās valodai veltītu domu un viedokļu klātesamība politiskajās debatēs, plašsaziņas līdzekļos, zinātniskos un populārzinātniskos

**Valodas
apdraudētība –
mits?**

rakstos un pat neformālās sarunās ir tik ilgstoša un intensīva, brīžam pieņemot pat mīta formu (Druviete 2010a). Šajā diskursā skaidri iezīmējas valodas apdraudētības jeb, zinātniskā terminoloģijā izsakoties, valodas zuduma un lingvistiskās asimilācijas tēma. Tam pamatā nenoliedzami ir objektīvā valodas situācija, kad, izņemot Latvijas kā neatkarīgas valsts periodus, latviešu valoda atradās subordinētā pozīcijā konkurencē ar spēcīgām konkurentvalodām.

Tomēr varētu izteikt pieņēmumu, ka valodas apdraudētības uzsvēršana latviešu valodas lietojuma un kvalitātes nodrošināšanai sakņojas arī tradicionālos priekšstatos par īstajiem argumentiem sabiedrības attieksmes maiņai. Pagaidām nav veikti īpaši pētījumi vēsturiskajā sociolingvistikā, kas ļautu precīzi izsekot domu un ideju pēctecībai lingvistiskās attieksmes jomā, tomēr pat fragmentāra analīze liecina: jēdziens par valodas apdraudētību tiek uztverts kā nediskutējams fakts ieaudzinātas vai iemācītas sociālās apziņas līmenī.

Vēsturisks
ieskats valodas
eksistences
jautājumu
attīstībā Latvijā

Kad pirmo reizi Latvijas publiskajā telpā parādījusies doma par latviešu valodas eksistences problemātiskumu, vēl jāpēta. 17.–19. gadsimtā pirmo latviešu vārdnīcu un gramatiku autori, sekojot Eiropas, galvenokārt vācu, valodniecības skolu tradīcijai, plašāku motivāciju savai darbībai valodas normalizācijā neiezīmēja. Pazīstamais baltvācu mācītāja un kultūras darbinieka Augusta Bilenšteina citāts – “*Die Lettische Sprache* izstrādāts neatkarīgi no nacionālajām kaislībām un visām fantāzijām vai varas priekšrakstiem par pasaules vēstures gaitu. Šajā darbā apmierināta pētnieka dziņa, kurš studē arī ihtiozauru kaulus vai sen izmirušu infuzoriju sugu gliemežnīcas, nemaz nevarēdams un arī negribēdams tās atkal atsaukt dzīvē,” (Bilenšteins 1864) – vairāk liecina par vēlmi tābrīža situācijā politiski korekti pamatot pievēršanos latviešu valodas izpētei nekā par drīzu latviešu valodas gala sludināšanu. Tomēr apmēram kopš 19. gadsimta 70. gadiem valodas noturības motīva klātesamība nav noliedzama. Tas saistāms ar pieaugošajām rusifikācijas tendencēm un vācu un krievu valodas konkurences cīņu. Zīmīgi ir tā paša A. Bilenšteina, tolaik baltvācu Latviešu literāriskās biedrības priekšsēdētāja, 1885. gada kopsapulcē teiktie vārdi: “Kamdēļ gan neizteikt to, kas tik skaidri redzams kā saule pie debesīm vai vakara ēnas? Kamdēļ slēpt to, kas nav nekāds noslēpums? [...] Fakti ir sekoši: 1) Tautas skolā ievēdis krievu valodu kā pasniegšanas valodu. Skolas nāks zem izglītības ministrijas, atdalot viņas no zemes evaņģēliskās baznīcas organisma. 2) Krievu valoda būs nepieciešama draudžu pārvaldes darbvedībā. Tas pats sakāms par draudžu tiesām. Par citu nav ko runāt. Kaut gan tie ir tikai sākumi, tomēr viņi pietiekoši

skaidri rāda, ka latviešu valodai vairs nav nekādas izredzes zemē, skolās un iestādēs izplatīties. *Ex ungue leonem!* Sacentība ar vācu valodu bij iespējama, bet ar valsts – krievu valodu ne. Latvju vidusskolas līdzās vācu vidusskolām bija vismaz domājamas, bet tādas līdztekus krievu vidusskolām nav nemaz iedomājamas. 1885. gads pārgriež katru latviešu vēlēšanos un cerību.” (Cit. pēc Krolls 1933)

Runājot par latviešu valodas pozīciju stiprināšanu, parasti tiek minēti latviešu nacionālās kultūras pamatlicēji, kas līdztekus aicinājumiem runāt latviešu valodā un praktiskai darbībai valodas izkopšanā un bagātināšanā kā argumentu tieši vai netieši iezīmējuši arī nepieļaujamo valodas zuduma iespēju. Minēsim kaut vai A. Kronvalda norādījumu, ka “visa tauta nevar savu valodu tā atstāt, kā kāds cilvēks savus villas dūraiņus nomauc” (Kronvalds 1869), un K. Mīlenbaha atgādinājumu, ka, “valodai mirstot, mirst arī tauta” (Mīlenbahs 1881).

Zīmīgi, ka 20.–30. gados risinājās diskusijas par latviešu valodas lietošanu noteiktās jomās, piemēram, augstākajā izglītībā, bet mazāk par valodas kā tādas pastāvēšanu. Padomju laikos valodu izzušana bija tabu tēma, kaut realitātē dažu desmitu gadu laikā asimilējās vairāk nekā simt tautu piederīgie. Valodu apdraudētības tēma ar īpašu spēku ieskanējās ap 1988. gadu, kad tā kļuva par vienu no galvenajiem argumentiem vairāku valstu neatkarības atjaunošanai (sk. www.barikopedija.lv sadaļu “Latviešu valoda”).

Bet kā ir pašlaik? Sadzīviskā līmenī (tvītos, intervijās, interneta komentāros) visai bieži tiek izteiktas apokaliptiskas prognozes par latviešu etnosa un valodas ilgtspēju. Kaut arī speciālistu un ekspertu līmenī vērtējums nav tik pesimistisks, apdraudētības sajūtas klātesamība nav noliedzama. Kā gan ir patiesībā? Vai bažās par savu valodu esam atšķirīgi no citām tautām? Vai ir iespējams objektīvi prognozēt valodu ilgtspēju? Aplūkosim latviešu valodu pasaules sociolingvistiskās situācijas un jaunāko zinātnes atzinumu kontekstā.

1.1. No zinātniskas izpētes līdz valodu aizsardzībai

Valodu izzušanas faktu antropologi un valodnieki pa īstam sāka apzināties tikai 19. un 20. gadsimta mijā, īpaši ap 1920. gadu. Pateicoties F. Boasa (*Franz Boas*), E. Sepīra (*Edward Sapir*), L. Blūmfīlda (*Leonard Bloomfield*) un citu pētnieku iniciatīvai, ASV nostiprinājās strukturālās lingvistikas paveids – deskriptīvā lingvistika jeb ASV strukturālisms. Pētnieku sākotnējais uzdevums bija apkopot informāciju par strauji zūdošajām Amerikas indiāņu kultūrām un valodām,

fikšējot valodu datus un cenšoties konstatēt saikni starp etnosa valodu, tā dzīvesziņu, pasaules uztveri, materiālo un nemateriālo kultūru. Kopš 1934. gada biedrība "Vasaras lingvistiskais institūts", izmantojot deskriptīvisma metodes, sāka veidot rakstību bezrakstu valodām misionāru vajadzībām. Praktiski pasākumi raksturojamo valodu un kultūru aizsardzībai ilgu laiku neietilpa zinātnieku interešu lokā.

20. gadsimta 60.–70. gados sociolingvistikā intensīvi attīstījās pētījumi par valodu kontaktiem, valodu zudumu un atdzimšanu, multilingvismu, valodas politiku konkrētās valstīs (U. Veinreihš (*Uriel Weinreich*), Č. A. Fērgusons (*Charles Albert Ferguson*), Dž. Dž. Gamperscs (*John Joseph Gumperz*), E. Haugens (*Einar Haugen*) un daudzi citi). Valodas politika kā zinātnes nozare ieguva stingru teorētisku pamatu. Bet tikai pagājušā gadsimta beidzamajā desmitgadē Amerikas lingvistu biedrība, viena no respektablākajām valodnieku profesionālajām organizācijām, sāka celt trauksmi par daudzu valodu apdraudētību, it īpaši Austrālijā, Dienvidamerikā un Ziemeļamerikā. Šī biedrība, pamatojoties galvenokārt uz M. Krausa (*Michael Krauss*) ģeolingvistiskas un ekolingvistiskas ievirzes pētījumu, lēsa, ka tikai 10% pasaules valodu uzskatāmas par ilgtermiņā neapdraudētām, bet 90% valodu līdz 21. gadsimta beigām izzudīs (Krauss 1992). Kopš tā laika valodu ilgtspējas jautājumi tika plaši apspriesti gan zinātniskajā literatūrā, gan populārzinātniskas ievirzes publikācijās. Vēl līdz šim ir aktīvas vairākas nevalstiskas un zinātniskas institūcijas, kas nodarbojas ar valodu stāvokļa dokumentēšanu un priekšlikumu izstrādi to noturībai, piemēram, *The Living Tongues Institute for Endangered Languages*, *Linguapax*, *The World Language Documentation Centre*, *Foundation for Endangered Languages*, *Gesellschaft für bedrohte Sprachen* u. c.

Īpašu popularitāti guvis lingvodiversitātes un biodiversitātes saistījums, ko aktīvi popularizē tādas organizācijas kā *The Language and Ecology Research Forum* un *Terralingua*. Ekoloģiskās pieejas piekritēji velk paralēles starp valodu un sugu daudzveidību, kas izsakāma ne tikai ar valodu, bet arī ar to runātāju skaitu, tieši tāpat kā nozīmīgs ir noteiktas sugas īpatņu daudzums. Piemēram, divos reģionos runā desmit valodās, bet pirmajā reģionā kādas konkrētas valodas runātāju īpatsvars ir 10%, bet otrajā – 90%. Tas nozīmē, ka otrajā gadījumā visu pārējo deviņu valodu runātāju īpatsvars populācijā būs tikai 1%. Šīs valodas līdz ar to potenciāli būs vairāk apdraudētas, jo to runātāji būs tendēti izvēlēties izplatītāko valodu. Korelācija starp dzīvās un nedzīvās dabas resursu un valodu daudzveidību tik tiešām pastāv. Lielākā valodu daudzveidība ir ekoloģiski

bagātīgos areālos, kā Papua-Jaungvinejā un Centrālāfrikā. Pasaules Dabas fonda (*WWF*) iedalītajos 238 pasaules ekoloģiskajai vitalitātei nozīmīgākajos reģionos ir arī vislielākā etnolingvistiskā dažādība. Pētnieki īpaši uzsver faktu, ka šajos reģionos atspoguļojas unikāla dabas, kultūras un valodas saistība, kas šīs valodas padara neaizstājamās vispārīgās valodniecības, lingvistiskās filozofijas, etnolingvistikas un citu nozaru pētījumos. Tomēr valodu daudzveidības pielīdzināšana sugu daudzveidībai tiek nopietni kritizēta, atzīstot, ka valoda ir radikāli atšķirīga un tikai vienai dzīvu būtņu sugai raksturīga iezīme un ka cilvēku valodas cilme, kā arī sākotnēji vienīgās saziņas formas sazarotāšanās vairākos tūkstošos formu ir unikāls process.

Ievēribu ir guvusi britu psihologa Daniela Netla (*Daniel Nettle*) pieeja, atsevišķi aplūkojot tādas cieši saistītas kategorijas kā valodu bagātība (valodu vai valodas variantu skaits noteiktā ģeogrāfiskā areālā), valodu filoģenētiskā daudzveidība (areālā runāto valodu ģeoloģiskā klasifikācija) un valodu strukturālā daudzveidība (valodu tipoloģiskā klasifikācija) (Nettle 1999). Šī pieeja vēlāk izvēsta ievērojamās sociolingvistes S. Romēnas (*Suzanne Romaine*) darbos (Nettle, Romaine 2000; Romaine 2013), arī L. Mafi (*Luisa Maffi*) (Maffi 2001, 2003) un T. Skutnabas-Kangasas (*Tove Skutnabb-Kangas*) (Skutnabb-Kangas 2000) darbos. Valodu ģeoloģiskās un tipoloģiskās daudzveidības mazināšanās gan ir tikai sekas daudzu valodu zudumam, tāpēc saprotams, ka galvenā uzmanība tiek veltīta tieši valodu noturībai.

Kāpēc mūsdienu pasaulē valodas zūd? 21. gadsimtā, kad fizisks genocīds pret kādu etnosu – valodas nesēju – ir izņēmuma parādība, galvenais iemesls ir vecāku un vecvecāku nespēja vai nevēlēšanās nodot savu valodu nākamajām paaudzēm. Iepriekšējos gadsimtos galvenie cēloņi valodu nomaiņai bija kolonizācija un tirdznieciskie sakari, bet 21. gadsimtā viens no faktoriem, kas veicina strauju lingvistisko asimilāciju, ir intensīvā urbanizācija. Tiek lēsts, ka 2050. gadā pilsētās dzīvos ap 70% iedzīvotāju, kas valodu kontaktu situācijā izvēlēsies plašāk lietoto valodu. Līdz pilnīgai valodas izzušanai var pāriet vairākas desmitgades, bet valodas lietojums vairs aptver tikai dažas sociolingvistiskās jomas un runātāju grupas.

Jau kopš dibināšanas pirmsākumiem *UNESCO* valodu daudzveidības saglabāšanu uzskatījusi par nozīmīgu misiju. Projektā “Apdraudēto valodu Sarkanā grāmata” (*The Red Book of Languages in Danger of Disappearing*) tika apkopoti materiāli par valodām, kam tuvākā nākotnē varētu draudēt izzušana. Īpaša uzmanība tika pievērsta valodām, kas bija unikālas no ģeoloģiskās vai tipoloģiskās

Kāpēc zūd
valodas?

piederības viedokļa. Projekts paredzēja arī informēt valstu atbildīgās institūcijas, pašus valodu lietotājus un plašāku sabiedrību par nepieciešamību saglabāt valodu daudzveidību un veidiem, kā to panākt.

Bet kāpēc gan svarīgi saglabāt valodu daudzveidību? *UNESCO* Apdraudēto valodu ekspertu grupas ziņojumā uz šo jautājumu sniegta skaidra atbilde: “Valodu dažādība ir būtisks cilvēces mantojums. Ikviena valoda ietver unikālu cilvēku kultūras gudrību. [...] Jebkuras valodas izzušanas sekas ir neatgriezenisks unikālu kultūras, vēsturisko un ekoloģisko zināšanu zudums. Ikviena valoda ir unikāla cilvēku pasaules izpratnes pieredzes izpausme. Tādējādi kādas valodas zināšanas var būt atslēga atbildēm uz fundamentāliem nākotnes jautājumiem. Katru reizi, kad kāda valoda mirst, mums ir mazāk iespēju saprast cilvēka valodas struktūras un funkcionēšanas modeļus, cilvēces pirmsākumus un pasaules daudzveidīgo ekosistēmu noturību.” (*UNESCO* 2003, 1–2)

Cik pasaulē ir valodu?

Vai ir iespējams precīzi noteikt pasaules valodu kopskaitu, ņemot vērā grūtības valodu, to variantu un dialektu nošķiršanā, kā arī vēl joprojām etnoloģiski un lingvistiski pilnībā neizpētītos pasaules reģionus? Pašlaik tiek atzīts, ka pilnīgi precīzi to pateikt nevarēsīm nekad, bet patiesajiem faktiem jau lielā mērā esam pietuvojušies.

Kāpēc jā saglabā valodas?

Pasaules valodu raksturošanai īpaši pievērsusies Dalasā bāzētā nevalstiskā bezpeļņas organizācija *SIL International* (agrāk *Summer Linguistic Institute*, valodu izpētei un rakstības attīstībai, tolaik Bībeles tulkošanas vajadzībām dibināta organizācija), kas 2014. gadā apvienoja 4400 darbiniekus 86 pasaules valstīs. 80 darbības gadu laikā tā sniegusi atbalstu vairāk nekā 2100 valodu attīstībai, arhivējusi ap 32 700 lingvistiska rakstura dokumentu. Tās sniegto faktoloģisko informāciju izmanto praktiski visi pētnieki, kas pievēršas valodu dokumentēšanas un aizsargāšanas jomai. Kā norāda B. Spolskis (*Bernard Spolsky*), “Valodu saglabāšana ir īpaša valodas politikas problēma, kas pilnīgi atšķiras no multilingvisma izraisītajām komunikācijas problēmām. [...] Ja runātāji redz, ka viņu valodai tiek veltīta uzmanība un tā tiek aprakstīta, paaugstinās runātāju pašapziņa un viņi sāk to lietot sarunās ar saviem bērniem. Tādējādi, kaut valodas glābējiem – zinātniekiem, fondiem un organizācijām – var būt tīri lingvistiski mērķi, viņu darbībai var būt arī sociāli labvēlīgs iespaids” (Spolskis 2011, 238–239).

Šī organizācija kopš 1934. gada apkopojusi datus par pasaules valodām, un tās kopš 1951. gada veidotais enciklopēdiskais katalogs

Ethnologue tiek atzīts par plašāko un autoritatīvāko informācijas avotu (*Encyclopedia of the World's Endangered Languages* 2007). Tajā gūstamas ziņas par pasaules valodām, to dažādajiem nosaukumiem, runātāju skaitu, ģeoloģisko un tipoloģisko piederību, izmantoto alfabētu, valodu sociolingvistiskajām funkcijām. Īpaši raksturota arī valodas situācija pasaules reģionos un konkrētās valstīs. Informāciju papildina arī kartes. Tomēr paši organizācijas eksperti atzīst, ka statistikas dati, it īpaši valodu runātāju skaits, var būt nepilnīgi, jo vākti no atšķirīgiem avotiem – gan oficiāliem valstu tautskaites datiem, gan lingvistu pētījumiem, gan pat no misionāru ziņojumiem.

No kataloga varam uzzināt arī datus par multilingvismu pasaules valstīs. Piemēram, 50% pasaules valodu dzirdamas tikai astoņās valstīs – Indijā (447 valodas), Brazīlijā (229), Meksikā (283), Austrālijā (245), Indonēzijā (706), Nigērijā (526), Papua-Jaungvinejā (839), Kamerūnā (280). 2015. gadā visvairāk runātāju ir ķīniešu (1 miljards 197 miljoni), spāņu (399 milj.), angļu (335 milj.), hindi (260 milj.), arābu (242 milj.), portugāļu (203 milj.), bengāļu (189 milj.) un krievu (166 milj.) valodai.

Nozīmīgi ir dati par pasaules valodu runātāju absolūto un procentuālo sadalījumu (1. tab.), kas skaidri atspoguļo faktu, ka 96% pasaules iedzīvotāju runā 4% pasaules valodu un ka tikai 394 pasaules valodu runātāju skaits sasniedz 1 miljonu vai vairāk.

Runātāju skaits	Valodu skaits	% no pasaules valodu kopskaita
100 miljoni - > 1 miljards	8	0,1
10 miljoni - < 100 miljoni	82	1,2
1 miljons - < 10 miljoni	304	5,5
100 tūkstoši - < 1 miljons	943	13,3
10 tūkstoši - < 100 tūkstoši	1822	25,7
1 tūkstotis - < 10 tūkstoši	1982	27,9
100 - < 1 tūkstotis	1065	15,0
10 - < 99	338	4,8
1 - < 10	140	2,0
0	206	2,9
Runātāju skaits nav zināms	212	3,0
Kopā	7102	100,0

1. tab. Pasaules valodu runātāju skaits un procentuālais īpatsvars

Valodu un to runātāju skaits gan atšķiras ne tikai dažādos avotos, bet arī *Ethnologue* ziņojumos. No 1951. gada līdz 2015. gadam publicēti 18 *Ethnologue* ziņojumi, un katrā no tiem aptverto valodu skaits ir atšķirīgs. Piemēram, 1. izdevumā tika minētas tikai 46 valodas, 7. ziņojumā – 4493, 15. ziņojumā – 7299, 16. ziņojumā – 7296, 17. ziņojumā – 7479, bet jaunākajā – 18. izdevumā, kas publicēta 2015. gada maijā, – 7472 valodas. Sākotnēji statistika tika papildināta ar Rietumu zinātniekiem līdz tam nezināmām valodām, bet beidzamajos izdevumos visbiežāk valodas varianti vai dialekti klasificēti kā atsevišķas valodas. *SIL International* uztur arī interneta vietni *ScriptSource* (www.scriptsource.org), kur apkopota informācija par 251 alfabētu, 4815 rakstības sistēmām un to lietojuma iespējām digitālajā telpā.

Cik valodu pasaulē ir šobrīd?

Kopš 1984. gada katrai valodai tiek piešķirts trīs burtu kods, kas vēlāk adaptēts ISO 639-2 un tad ISO 639-3 standartam. Šī sistēma ļauj arī izsekot valodu diverģences procesiem. Piemēram, latviešu valodai piešķirts kods *lav* (ar piebildi, ka tajā ietverts latgaliešu variants *ltg* un latviešu literārā valoda jeb standartvaloda *lvs*). Elektroniskajā katalogā pie šiem kodiem gūstama informācija par valodas runātāju skaitu, valodu statusu, valodas izvērtējumu pēc *EGIDS* skalas, rakstību, valodas attīstību, kā arī lingvistiskajiem resursiem no vietnes *Open Language Archives* (www.language-archives.org).

18. ziņojumā gada laikā kopš iepriekšējā ziņojuma publiskošanas ietverti 12 000 jaunu faktu un aktualizēta informācija par 4447 valodām saskaņā ar ISO 639-3 klasifikāciju. 17 valodas sarakstā vairs nav ietvertas (11 no tām atzītas par citu valodu dialektiem, 6 valodu eksistence nav apstiprinājusies), bet papildus klāt nākušas 13 dzīvās valodas (7 identificētas no jauna, 6 kļūdaini bijušas pieskaitītas pie izzudušajām valodām). 18. izdevumā minētas 7102 dzīvās valodas – par 4 valodām mazāk nekā 2014. gadā, kā arī vēl 367 nesen zudušās valodas. Šai skaitā nav ietvertas senās un klasiskās valodas (kaut tām ir ISO 639-3 standarta kodi); ja tās tiek izmantotas, piemēram, kulta vajadzībām, tās ietvertas “praktiski izzudušo” valodu jeb t. s. *EGIDS* 9. kategorijā.

Tātad varam pieņemt, ka 2015. gadā pasaulē ir 7102 dzīvās valodas. Tomēr kaut vai beidzamo 80 gadu vērojumi liecina, ka pasaules valodu daudzveidībai ir tendence samazināties. Atbilstīgi 21. gadsimta filozofijai šāds fakts tiek vērtēts negatīvi, un gandrīz visās valstīs to valdības un nevalstiskās organizācijas lielākā vai mazākā mērā pieliek pūles apdraudēto valodu atbalstīšanai. Bet vai varam noteikt valodu reālo situāciju, to noturības vai apdraudētības līmeni, šādi veidojot pamatu konkrētai valodas politikai valstī?

1.2. Kā raksturojama valodas situācija?

Jau vairākus gadu desmitus sociolingvisti cenšas izstrādāt uz objektīviem kritērijiem pamatotu valodas situācijas salīdzināmo skalu. Populārākā no tām vēl līdz šim ir 1991. gadā izstrādātā Dž. Fišmena (*Joshua Fishman*) ranžētā paaudžu lingvistiskās pēctecības skala (*Graded Intergenerational Disruption Scale, GIDS*) (Fishman 1991), kas ietvēra 8 līmeņus (2. tab.).

Paralēli centieniem izstrādāt salīdzinošu valodu noturības apraksta skalu populāri kļuva arī mēģinājumi saistīt objektīvos un subjektīvos faktorus, lai iezīmētu valodu nākotnes perspektīvas. Kopš 20. gadsimta 80. gadiem populārs kļuva H. Džailza (*Howard Giles*) un viņa līdzautoru izstrādātais etnolingvistiskās vitalitātes koncepts (Giles, Bourhis, Taylor 1977), kas turpmāk aizvien papildināts, lai precīzāk aprakstītu lingvistisko, sociālo un psiholoģisko faktoru mijiedarbību valodu kontaktu situācijās.

Etnolingvistiskā vitalitāte tiek definēta kā valodas kolektīva spēja saskarsmē ar citiem valodas kolektīviem uzvesties kā specifiskai un aktīvai vienībai. Jo valodas kolektīvs vitālāks, jo vairāk izredžu tam saglabāties pat asā valodu konkurences situācijā. Objektīvie etnolingvistiskās identitātes parametri ir kvantitatīvi izmērāmi. Tomēr vēl nozīmīgāki ir subjektīvie faktori – lingvistiskā attieksme, lingvistiskā uzvedība, tradīcijas u. tml. –, kuru ietekme uz valodas noturību ir izšķirīga.

M. L. Landvēra (*M. Lynn Landweer*), pamatojoties uz 300 valodas kolektīvu analīzi, starp nozīmīgiem faktoriem etnolingvistiskās vitalitātes noteikšanā iesaka ņemt vērā arī pakāpi, kādā valodas

Etnolingvistiskā
vitalitāte

Līmenis	Apraksts
1	Valoda lietota valsts līmenī, visā tās teritorijā, izglītībā, plašsaziņas līdzekļos, valsts pārvaldē.
2	Valoda lietota lokālajos un reģionālajos plašsaziņas līdzekļos, valsts pārvaldē.
3	Valoda lietota lokālajā un reģionālajā uzņēmējdarbībā, to lieto arī citu reģionu iedzīvotāji.
4	Izglītības sistēma nodrošina rakstpratību šajā valodā.
5	Visas paaudzes lieto valodas mutvārdu formu, un tā efektīvi funkcionē arī rakstu formā.
6	Visas paaudzes lieto valodas mutvārdu formu; bērni to apgūst kā pirmo valodu.
7	Vecāki valodu prot pietiekami labi, lai sazinātos ar vecvecākiem, bet to vairs nenodod saviem bērniem.
8	Vienīgie valodas lietotāji ir vecvecāku paaudze.

2. tab. Dž. Fišmena ranžētā paaudžu pēctecības skala

“Vēsā” un
“dedzīgā”
attieksme pret
valodu

kolektīvs spēj pretoties dominējošās kultūras ietekmei, koda maiņas tipu un biežumu, lingvistisko attieksmi dažādos sociālajos slāņos, imigrantu lingvistisko uzvedību, valodas relatīvo prestižu salīdzinājumā ar citām valodām, grupas unikalitātes pašvērtējumu un ārējo vērtējumu (Landweer 2000). Popularitāti guvis arī jēdziens par “vēso” (*cold*) un “dedzīgo” (*hot*) attieksmi pret valodu. “Vēso” grupu locekļi ar prātu apzinās savu piederību noteiktai etnolingvistiskajai kopienai, bet viņiem tas nav emocionāli nozīmīgi; šīs grupas etnolingvistisko vitalitāti garantē tās pašpietiekamība un labi funkcionējošas oficiālās institūcijas. Kā norāda M. Ehala (*Martin Ehala*), šādi funkcionē vairums Rietumu labklājības sabiedrību (Ehala 2011, 192). Turpretim, ja kopiena nav politiski un ekonomiski pašpietiekama, ja tās valoda atrodas asā valodu konkurences situācijā un sabiedriskajā domā pastāv valodas izzušanas draudi, nepieciešama “dedzīgā” attieksme pret valodu, jo pretējā gadījumā lingvistiskā asimilācija notiktu pāris paudžu laikā. Etnolingvistiskās vitalitātes koncepts tādā joprojām atrodas atistības stadijā, tomēr tā galvenie parametri vājas, mērenas vai spēcīgas vitalitātes noteikšanai jau ir skaidri iezīmēti (3. tab.).

Etnolingvistiskās
vitalitātes skala

Etnolingvistiskās vitalitātes elementi lielā mērā ņemti vērā jaunākajā Dž. Fišmena klasifikācijas versijā – izvērstajā ranžētājā

Demogrāfiskie faktori	Institucionālais atbalsts	Statuss attiecībā pret citām teritorijā lietotajām valodām	Lingvistiskā attieksme
Runātāju skaits: – absolūtos skaitļos, – dzimstība / mirstība, – vecuma piramīda, – endogāmija / eksogāmija, – emigrācija / imigrācija.	Oficiāls atbalsts lietojumam: – izglītībā, – valsts pārvaldē, – tautsaimniecībā, – plašsaziņas līdzekļos, – bruņotajos spēkos un policijā, – kultūras industrijā, – politikā.	Vēsturiskais prestižs. Starptautiskais un reģionālais statuss. Runātāju sociāli ekonomiskais statuss.	“Vēsā” vai “dedzīgā” attieksme. Lietojums neformālās sarunās. Publiskā retorika par valodu.
Runātāju sadalījums: – tradicionālajās vēsturiskajās teritorijās, – īpatsvars valstī / reģionos, – proporcijas pret citu valodu runātājiem valstī.	Valsts finansiālais atbalsts: – sporta aktivitātēs, – reliģiskajās organizācijās, – nevalstiskajās institūcijās.	Īpatsvars lingvistiskajā ainavā.	Valodas transmisija nākamajām paaudzēm.

3. tab. Valodas kolektīva etnolingvistiskā vitalitāte

paaudžu lingvistiskās pēctecības skalā (*Expanded Graded Inter-generational Disruption Scale, EGIDS*), kas izstrādāta 2010. gadā (Lewis & Simons 2010). Tā ietver 13 līmeņus, kam autori devuši arī raksturīgus apzīmējumus (4. tab.).

Limenis	Apzīmējums valodai	Raksturojums	UNESCO
0	Starptautiska (<i>International</i>)	Plaši lietota starpvalstu saziņā, tirdzniecībā, zināšanu apmaiņā un starptautiskajā politikā.	Neapdraudēta (<i>Safe</i>)
1	Nacionāla (<i>National</i>)	Lietota valsts līmeni visā tās teritorijā izglītībā, plašsaziņas līdzekļos, valsts pārvaldē.	Neapdraudēta
2	Provinces (<i>Provincial</i>)	Oficiāli administratīvi autonomās valsts daļās lietota izglītībā, plašsaziņas līdzekļos, valsts pārvaldē.	Neapdraudēta
3	Plašākas komunikācijas (<i>Wider communication</i>)	Nav oficiāla statusa; plaši lietota darba attiecībās un plašsaziņas līdzekļos, lai sazinātos lingvistiski daudzveidīgā reģionā.	Neapdraudēta
4	Izglītības (<i>Educational</i>)	Aktīvi lietota mutvārdu saziņā, noturīgs lietojums rakstpratības iemaņu un formālās izglītības apgūvē.	Neapdraudēta
5	Attīstības procesā (<i>Developing</i>)	Stabils mutvārdu lietojums, daļa runātāju lieto rakstu formu, kaut rakstpratība vēl neaptver visu sabiedrību.	Neapdraudēta
6a	Vitāla (<i>Vigorous</i>)	Mutvārdu formu lieto visas paaudzes, un situācija ir noturīga.	Neapdraudēta
6b	Apdraudēta (<i>Threatened</i>)	Visas paaudzes joprojām lieto mutvārdu formu, bet valodas ilgtspēja ir nopietni apdraudēta, jo trūkst vismaz viena nosacījuma stabilam mutvārdu lietojumam.	Pakļauta riskam (<i>Vulnerable</i>)
7	Nomainīgas stadijā (<i>Shifting</i>)	Reproduktīvā vecuma paaudze lieto savā starpā, bet parasti vairs nenodod bērniem.	Reālās briesmās (<i>Definitely endangered</i>)
8a	Nāvei nolemta (<i>Moribund</i>)	Vienīgie atlikušie aktīvie valodas lietotāji pieder pie vecvecāku paaudzes.	Nopietnās briesmās (<i>Severely endangered</i>)
8b	Gandrīz izzudusi (<i>Nearly extinct</i>)	Vienīgie atlikušie valodas lietotāji ir ļoti veci, un viņiem ir maz iespēju lietot valodu.	Kritiskās briesmās (<i>Critically endangered</i>)
9	Praktiski izzudusi (<i>Dormant</i>)	Neviens valodu pilnībā vairs neprot, bet saglabājies zināms simbolisks lietojums saistībā ar etnosa vēsturisko identitāti.	Izzudusi (<i>Extinct</i>)
10	Izzudusi (<i>Extinct</i>)	Neviens valodu pat simboliski neizjūt kā etnosa identitātes elementu.	Izzudusi

4. tab. Izvērstā ranžētā paaudžu lingvistiskās pēctecības skala

Jaunās klasifikācijas autori divus tradicionālos līmeņus sadalījuši sīkāk un to saskaņojuši ar citu valodu apdraudējuma klasifikāciju – UNESCO “Pasaules apdraudēto valodu atlantā” (*UNESCO Atlas of the World’s Languages in Danger* (Moseley 2010)) ietvertajiem valodu apdraudējuma līmeņiem. Gatavojot *Ethnologue* 17. izdevumu, *EGIDS* skalā tika izvērtētas visas apzinātās 7460 valodas (gan dzīvās, gan izzudušās), kas atradās datubāzē atbilstīgi 2013. gadā atjaunotajam ISO 639-3 (2007) standartam, kā arī kopš 1950. gada izzudušās valodas. Ja par kādu valodu datubāzē nebija pieejama informācija (un tādu bija ap 3100), tā sākotnēji tika klasificēta 6.a grupā, bet tad ar ekspertu un anketēšanas palīdzību tās statuss tika precizēts.

M. P. Lūiss (*M. Paul Lewis*) un G. F. Saimons (*Gary F. Simons*) veikuši arī aprēķinus, kā *Ethnologue* 17. izdevumā ietvertās 7480 valodas iedalāmas pēc to apdraudētības statusa (5. tab.).

Redzams, ka vairums pasaules valodu atrodas 5., 6.a un 6.b līmenī. *EGIDS* autori pieļāva, ka M. Krausa 1992. gadā izteiktās prognozes par 50% valodu izzušanu bijušās pārāk pesimistiskas, jo no 7103 dzīvajām valodām nākamajai paaudzei pašlaik netiek nodotas 1360 jeb 19%. Tomēr ir daži reģioni, kur valodu zudums ir daudz straujāks: 8.–10. stadijā atrodas 207 no 266 Ziemeļamerikas indiāņu valodām (78%) un 329 no 388 Austrālijas valodām (85%). Vēl trijos

Cik ātri zūd valodas?

Līmenis	Apzīmējums valodai	Valodu skaits	% no valodu kopskaita
0	Starptautiska	6	0,1
1	Nacionāla	98	1,3
2	Provinces	70	0,9
3	Plašākas komunikācijas	166	2,2
4	Izglītības	342	4,6
5	Attīstības stadijā	1534	20,5
6a	Vitāla	2503	33,5
6b	Apdraudēta	1024	13,7
7	Nomaņas stadijā	456	6,1
8a	Nāvei nolemta	286	3,8
8b	Gandrīz izzudusi	431	5,8
9	Praktiski izzudusi	187	2,5
10	Izzudusi	377	5,0
	Kopā	7480	100, 0

5. tab. Pasaules valodu iedalījums pēc *EGIDS* klasifikācijas

reģionos valodu zudums tuvojas 50% limenim – Dienvidamerikā (48%), Polinēzijā (47%) un Rietumāzijā (41%).

Šī analīze apstiprināja Dž. Fišmena prognozi, ka vairāk nekā puse valodu tiks stabili lietotas vismaz mutvārdu komunikācijā. *EGIDS* autori 2013. gadā atzina, ka 63% pasaules valodu atrodas vismaz *EGIDS* 6.a līmenī vai pat labākās pozīcijās (*EGIDS* 0–5). Tomēr vienlaikus jāatzīst, ka 32% pasaules valodu atrodas izzušanas stadijā (*EGIDS* 6b–9), un kopš 1950. gada zudis 5% valodu.

Dž. Fišmena un M. Krausa secinājumi mobilizēja pasaules lingvistu kopienu aktivitātēm apdraudēto valodu un kultūru aizsardzībai. Nu jau vismaz divus gadu desmitus valodas politikas teorijā tiek analizēti valodu noturības un zuduma faktori, izmantojot galvenokārt metaforiskus terminus (*valodas nāve* (Crystal 2001), *valodu iznīcināšana*, *klusās valodas* u. tml.). Līdz ar T. Skutnabas-Kangasas un R. Filipsona (*Robert Phillipson*) darbiem plaši izplatījās termins *lingvistiskais genocīds* jeb *lingvocīds* (Skutnabb-Kangas 2000). Tomēr faktoloģisku pētījumu bija maz. 2010. gadā organizācijas *Terralingua* pārstāvji D. Hārmons (*David Harmon*) un Dž. Lohs (*Jonathan Loh*), izmantojot kvantitatīvas metodes, izveidoja Valodu daudzveidības indeksu (*Index of Linguistic Diversity*). Salīdzinot pārmaiņas dzimtās valodas runātāju skaitā no 1970. gada līdz 2005. gadam, pētnieki mērija valodu novirzi no hipotētiskās stabilitātes situācijas, kad runātāju skaits paliktu nemainīgs. Pētījums aptvēra 1500 valodas, kas pēc nejausības principa tika izraudzītas no 7299 *Ethnologue* 15. izdevumā (2005) ietvertajām valodām.

D. Hārmons un Dž. Lohs, izmantojot ekoloģijā lietotās kvantitatīvās biodiversitātes apraksta metodes, izstrādāja lingvodiversitātes indeksu (Harmon, Loh 2010). Analizējot 1500 valodas, viņi konstatēja, ka no 1970. gada līdz 2005. gadam valodu daudzums sarucis par 20% (Harmon, Loh 2010, 97). Tomēr kvantitatīvie aprēķini nav absolutizējami, bet izmantojami tikai kā papildinājums kompleksai sociolingvistiskai valodas situācijas analīzei. Valodu noturība nevirzās pa lejupejošu līkni. Arī sociolingvistiskie procesi var notikt pēc svārsta principa, noteiktā laika posmā paātrinot gan asimilācijas, gan valodu noturības un atdzimšanas procesus. Tos ietekmē gan ekonomika, gan politiskās norises, gan prioritātes sabiedriskajā domā. Pašreiz visā pasaulē vērojama t. s. glokalizācijas tendencei varētu būt labvēlīga ietekme uz valodu noturību, tomēr arī pretējā virzienā darbojas ietekmīgi spēki.

Lingvodiversitātes
indekss

Kritēriji valodas noturības noteikšanai

Neeksistē viens vienīgs kritērijs, pēc kura gan noteikt valodas pašreizējo stāvokli, gan prognozēt tās nākotni. Beidzamajās desmitgadēs ir bijuši vairāki mēģinājumi izveidot sistēmu valodu *status quo* raksturošanai.

UNESCO ekspertu grupa 2003. gadā izstrādāja deviņu kritēriju sistēmu – 6 kritērijus valodas vitalitātes un apdraudējuma noteikšanai, 2 – lingvistiskās attieksmes raksturošanai un 1 – neatliekamas dokumentēšanas nepieciešamībai (6. tab.). Visiem kritērijiem, izņemot valodu runātāju skaitu, izstrādāta vairāku pakāpju vērtēšanas skala. 2. faktors – valodas lietotāju skaits – ir grūti nosakāms, un tā nozīme nav absolutizējama. Nenoliedzami, maziem runātāju kolektīviem ir lielākas iespējas gan tikt fiziski iznīcinātiem agresijas vai dabas katastrofu rezultātā, gan asimilēties lielākos valodas kolektīvos.

1. faktors. Valodas starppaaudžu transmisija

Apdraudējuma līmenis	Pakāpe	Runātāji
Neapdraudēta (<i>Safe</i>)	5	Valodu lieto visas paaudzes.
Apdraudēta (<i>Unsafe</i>)	4	Visi bērni lieto dažās jomās, daži bērni visās jomās.
Jūtami apdraudēta (<i>Definitely endangered</i>)	3	Valodu galvenokārt lieto vecāki un vecvecāki.
Nopietni apdraudēta (<i>Severely endangered</i>)	2	Valodu galvenokārt lieto vecvecāki.
Kritiski apdraudēta (<i>Critically endangered</i>)	1	Valodu lieto daži vecvecāku paaudzes pārstāvji.
Izzudusi (<i>Extinct</i>)	0	Valodas lietotāju nav.

3. faktors. Valodas lietotāju īpatsvars populācijā

Apdraudējuma līmenis	Pakāpe	Runātāji
Neapdraudēta (<i>Safe</i>)	5	Valodu lieto visi iedzīvotāji.
Apdraudēta (<i>Unsafe</i>)	4	Valodu lieto gandrīz visi iedzīvotāji.
Jūtami apdraudēta (<i>Definitely endangered</i>)	3	Valodu lieto vairums iedzīvotāju.
Nopietni apdraudēta (<i>Severely endangered</i>)	2	Valodu lieto mazākā iedzīvotāju daļa.
Kritiski apdraudēta (<i>Critically endangered</i>)	1	Valodu lieto tikai daži iedzīvotāji.
Izzudusi (<i>Extinct</i>)	0	Valodas lietotāju nav.

4. faktors. Valodas lietojums sociolingvistiskajās funkcijās un jomās

Apdraudējuma līmenis	Pakāpe	Jomas un funkcijas
Vispārējs lietojums (<i>Universal use</i>)	5	Valoda tiek lietota visās jomās un funkcijās.
Paritāte ar citām valodām (<i>Multilingual parity</i>)	4	Vairumā jomu un funkciju tiek lietotas divas vai vairākas valodas.
Sarūkošs lietojums (<i>Dwindling domains</i>)	3	Valoda tiek lietota neformālā saziņā daudzās funkcijās, bet to jau sāk aizstāt dominējošā valoda.
Ierobežots lietojums (<i>Limited domains</i>)	2	Valoda tiek lietota ierobežotās jomās nedaudzās funkcijās.
Būtiski ierobežots lietojums (<i>Highly limited domains</i>)	1	Valoda tiek lietota ļoti ierobežotās jomās dažās funkcijās.
Izzudusi (<i>Extinct</i>)	0	Valoda netiek lietota nevienā jomā vai funkcijā.

5. faktors. Valodas lietojums jaunās sociolingvistiskajās jomās un plašsaziņas līdzekļos

Apdraudējuma līmenis	Pakāpe	Runātāji
Dinamiska (<i>Dynamic</i>)	5	Valodu lieto visās jaunajās jomās.
Aktīva, noturīga (<i>Robust, active</i>)	4	Valodu lieto gandrīz visās jaunajās jomās.
Receptīva (<i>Receptive</i>)	3	Valodu lieto daudzās jomās.
Problemātiska (<i>Coping</i>)	2	Valodu lieto dažās jaunajās jomās.
Maz lietota (<i>Minimal</i>)	1	Valodu lieto tikai dažās jaunajās jomās.
Neaktīva (<i>Inactive</i>)	0	Valodu jaunās jomās nelieto.

6. faktors. Materiāli valodas apguvei un rakstpratībai

Pakāpe	Valodas rakstu formas izplatība un pieejamība
5	Stabila ortogrāfijas un rakstpratības tradīcija, ir gramatikas, vārdnīcas, daiļliteratūra, regulāri plašsaziņas līdzekļi. Valodas rakstu formu lieto valsts pārvaldē un izglītībā.
4	Pastāv iespiesti materiāli, skolās bērni apgūst rakstīprasmi. Valsts pārvaldē valodas rakstu forma netiek lietota.
3	Pastāv iespiesti materiāli, skolās bērni var apgūt rakstīprasmi. Regulāri plašsaziņas līdzekļi nepastāv.
2	Pastāv iespiesti materiāli, bet tos lieto tikai daži sabiedrības locekļi; citi tos var uztvert kā simbolisku vērtību. Rakstīprasmi skolās nemāca.
1	Rakstība pastāv, tiek veidoti nedaudzi materiāli.
0	Rakstība nepastāv.

7. faktors. Oficiālā valodas politika valstī

Atbalsta mērogs	Pakāpe	Oficiālā valodas politika
Vienlīdzīgs atbalsts (<i>Equal support</i>)	5	Visas valodas ir aizsargātas.
Diferencēts atbalsts (<i>Differentiated support</i>)	4	Minoritāšu valodas aizsargātas galvenokārt privātajā jomā. Valodai piemīt prestižs.
Pasīva asimilācija (<i>Passive assimilation</i>)	3	Nav skaidras minoritāšu valodas politikas. Dominējošā valoda prevalē publiskajā sfērā.
Aktīva asimilācija (<i>Active assimilation</i>)	2	Valdība veicina asimilāciju dominējošajā valodā. Minoritāšu valodas nav aizsargātas.
Piespiedu asimilācija (<i>Forced assimilation</i>)	1	Dominējošā valoda ir vienīgā oficiālā valoda; pārējās netiek atzītas un aizsargātas.
Lietošanas aizliegums (<i>Prohibition</i>)	0	Minoritāšu valodas ir aizliegtas.

8. faktors. Valodas lietotāju attieksme pret savu valodu

Pakāpe	Attieksme pret savu valodu
5	<i>Visi</i> runātāji apzinās valodas vērtību un vēlas to saglabāt.
4	<i>Vairums</i> runātāju atbalsta valodas saglabāšanu.
3	<i>Daudzi</i> runātāji atbalsta valodas saglabāšanu; citi ir vienaldzīgi vai pat atbalsta valodas zudumu.
2	<i>Daži</i> runātāji atbalsta valodas saglabāšanu; citi ir vienaldzīgi vai pat atbalsta valodas zudumu.
1	Tikai <i>nedaudzi</i> runātāji atbalsta valodas saglabāšanu; citi ir vienaldzīgi vai pat atbalsta valodas zudumu.
0	<i>Nevienu</i> neuztrauc valodas zudums; visi dod priekšroku dominējošajai valodai.

9. faktors. Valodas dokumentēšanas kvantitāte un kvalitāte

Dokumentēšanas statuss	Pakāpe	Dokumentēšanas veids
Izcils (<i>Superlative</i>)	5	Pastāv apjomīgas vārdnīcas un gramatikas, tekstu korpusi, pieejami audioieraksti un videoieraksti.
Labs (<i>Good</i>)	4	Pastāv viena laba gramatika, ir vairākas citas gramatikas un vārdnīcas, literatūra, plašsaziņas līdzekļi, anotēti audio- un videoieraksti.
Viduvējs (<i>Fair</i>)	3	Var būt laba gramatika un vārdnīca, nav ikdienas plašsaziņas līdzekļu, maz anotētu ierakstu.
Fragmentārs (<i>Fragmentary</i>)	2	Ir daži gramatikas apraksti, vārdu saraksti un teksti ierobežotiem lingvistiskiem pētījumiem. Var būt dažādas kvalitātes audio- un videoieraksti.
Nepietiekams (<i>Inadequate</i>)	1	Ir tikai daži vērojumi par gramatiku, īsi vārdu saraksti, tekstu fragmenti. Trūkst ierakstu vai tie ir sliktā kvalitātē.
Valoda nav dokumentēta (<i>Undocumented</i>)	0	Nav nekādas informācijas par valodu.

6. tab. Valodas noturības faktori

EGIDS un *UNESCO* dati ļauj mums gūt niansētu izpratni par valodas situāciju daudzveidību un zināšanas, kā katrā konkrētā situācijā pieņemt stratēģiski pareizus lēmumus. Saprotams, ka vairums starptautisko organizāciju – gan tās, kas cieši saista biodiversitāti un lingvodiversitāti, gan tās, kas galveno valodu saglabāšanas sūtību saskata cilvēces kultūras mantojuma un kognīcijas modeļu saglabāšanā, – velta uzmanību galvenokārt Dienvidamerikas, Āfrikas, Āzijas un citu multilingvālo reģionu mazo etnosu bezrakstu valodām, jo to saglabāšanai nepieciešams steidzami veikt kompleksus pasākumus. Tomēr arī *EGIDS* autori atzīst, ka “šajā globalizācijas laikmetā pat oficiālās nacionālās valodas sāk izjust apdraudējumu no globalizācijas valodām” (Lewis, Simons, Fennig 2013). Tāpēc arī Eiropas Savienības oficiālo valodu situācija tiek rūpīgi analizēta un vērtēta.

Globalizācija un valoda

1.3. Attieksme pret valodu daudzveidību Eiropas Savienībā

Tā kā Latvija kopš 2004. gada ir Eiropas Savienības (ES) dalībvalsts, mūsu situāciju ietekmē ne tikai globālie, bet arī reģionālie sociolingvistiskie procesi. Valodas un kultūras nozīme pārnacionālās Eiropas identitātes veidošanā tiek izprasta un novērtēta. Arī ES oficiālās institūcijas, ievērojot pamatprincipu “Vienoti dažādībā”, kā arī ņemot vērā dalībvalstu relatīvo autonomiju kultūras, izglītības un valodas politikā, ir izstrādājušas vadlīnijas gan kopīgās eiropiskās identitātes konstruēšanai, gan etnosu savdabības uzturēšanai.

Valoda un identitāte Eiropā

Kopš 20. gadsimta 80. gadiem Eiropas kopīgās identitātes jautājumiem pievērsta liela uzmanība. Deklarācijā “Par Eiropas identitāti” (1973) uzsvērts, ka tās veidošanās izriet no tiesiskuma, sociālā taisnīguma, kopējā tirgus un cilvēktiesību ievērošanas principiem. 21. gadsimta sākumā ekonomiskie un politiskie mērķi tika saistīti ar Eiropas kultūras un Eiropas identitātes ideju. Tajā pašā laikā tika akcentēta arī dalībvalstu valodu, vēstures un tradīciju popularizēšana.

Filozofiskās vadlīnijas ES valodas politikā attieksmē pret daudzvalodību un valodu saglabāšanas iespējām ir skaidras: valodas ir vērtība, Eiropas bagātība, nacionālās un arī eiropiskās identitātes pamats. Eiropas Komisijas (EK) paziņojumā “Jauna daudzvalodības pamatstratēģija” (2005) norādīts: “Daudzveidība ir tā, kas Eiropas Savienību veido tādu, kāda tā ir: tā nav sajaukums, kurā pazūd atšķirības, bet gan – kopēja mājvieta, kurā cildina daudzveidību un kurā katram no mums dzimtā valoda ir bagātības avots un tilts uz lielāku solidaritāti un savstarpēju sapratni.” Vienlaikus gan tiek atzīts, ka

valodu dažādība rada lielas problēmas gan ekonomiskā, gan politiskā ziņā. Eiropas Savienības valodas politikas koncepcijai vēl nav pielikts punkts. Joprojām risināšanas stadijā atrodas problēmu komplekss, kas saistīts ar valodu juridisko un faktisko statusu Eiropas Savienības institūcijās (Krzyżanowsky, Wodak 2011a, 2011b).

Cik valodu ir ES?

Eiropas Savienības 28 dalībvalstīs pašlaik dzīvo ap 500 miljoniem cilvēku, 24 oficiālajās valodās un apmēram 80 minoritāšu valodās (neskaitot migrantu valodas) tiek izmantoti 3 alfabēti. Kaut saskaņā ar Romas līgumu (1957) un tā jaunākajām versijām visas valodas ir līdzvērtīgas, runātāju skaitam ir liela nozīme valodas konkurētspējas nodrošināšanā. Šai ziņā pastāv liela atšķirība starp valodām. Skaidri iezīmējas piecas dominējošās valodas – vācu (72 milj.), angļu (54 milj.), franču (56 milj.), itāļu (51 milj.) un spāņu (39 milj.). Runātāju skaita ziņā konkurētspējīga ir tikai poļu valoda (32 milj.) un rumāņu valoda (18 milj.). Salīdzinoši liels runātāju skaits ir čehu (9 milj.) un ungāru valodai (8 milj.) (dati par runātāju skaitu dažādos avotos pat jūtami atšķiras). Ja ņem vērā, piemēram, angļu, franču, spāņu un portugāļu valodas izplatību visā pasaulē, konkurence ir vēl nevienlīdzīgāka – arī latviešu valodai ar apmēram 2 miljoniem runātāju. Nevienai no valodām, kas atrodas ārpus “lielā piecnieka”, nav jūtamu lietojuma un apguves tradīciju pat kaimiņvalstīs.

Valodu prasme ES

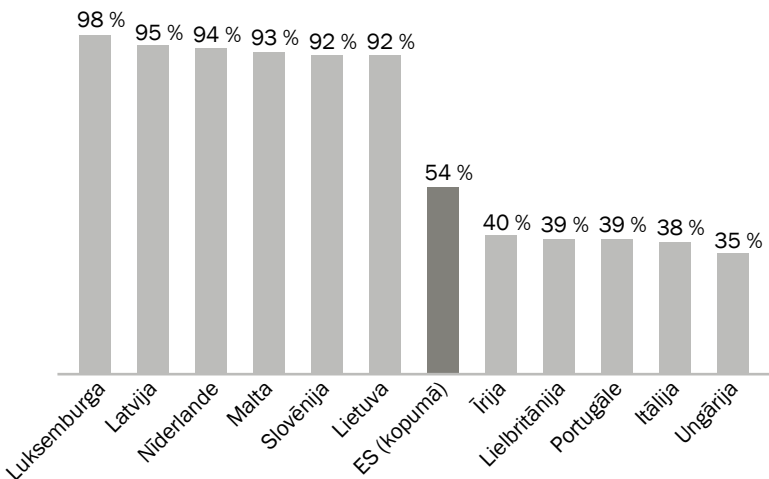
Tomēr, pretēji daudzkārt dzirdētajam viedoklim, pat šo valodu prasme nebūt nav tik izplatīta. Kā konstatēts 2012. gadā veiktajā *Eurobarometer* pētījumā, tikai 54% eiropiešu spēj sazināties vēl kādā valodā bez savas dzimtās valodas, tikai 25% – vēl divās valodās, 10% – vēl trijās vai vairākās valodās (1. att.). Izplatītākā otrā valoda ir angļu (38%), franču (12%), vācu (11%), spāņu (7%) un itāļu (3%). Svešvalodu prasme dalībvalstīs ir atšķirīga – pēc šī pētījuma datiem, Latvija multilingvisma līmeņa ziņā ir otrajā vietā Eiropas Savienībā, tomēr tas ir ne tikai samērā augstas angļu valodas prasmes (46% iedzīvotāju), bet arī pētījuma metodikas īpatnību dēļ: 64% iedzīvotāju deklarējuši krievu, bet 24% – latviešu valodas kā svešvalodas prasmi (*Eurobarometer* 2012).

Noteiktos laika posmos priekšplānā izvirzījušies atšķirīgi jautājumi (piemēram, minoritāšu lingvistiskās tiesības, tulkošanas un terminoloģijas attīstība, migrantu un diasporas valodas u. tml.). Sākot no 2001. gada – Eiropas Valodu gada –, īpaša uzmanība tikusi veltīta valodu apguvei, it īpaši valodu apguvei izglītības sistēmā, lai realitātē nodrošinātu ikviena ES pilsoņa multilingvistu. Eiropas Komisijas “Darbības plānā lingvodiversitātes un valodu apguves veicināšanai (2004–2006)” skaidri noteikts, ka dalībvalstīs ir

atbildīgas par valodu dažādības saglabāšanu, par valodu apguves iespēju nodrošināšanu un par savu valodu popularizēšanu citās valstīs, it īpaši kaimiņvalstīs. Valstīs, kur dzīvo minoritāšu kopienas, jānodrošina arī valsts valodas apguve sabiedrības integrācijai. Tomēr strauji pieaudzis tikai angļu valodas kā otrās valodas prasmes līmenis, bet pasākumi citu valodu pastiprinātai apguvei īpašus rezultātus nav devuši. Valodu jautājumi (gan ES institūciju līmenī, gan dalībvalstīm kopīgu pamatnostādņu līmenī) pašreiz vairs netiek īpaši aktualizēti.

Jaunākajā ES dokumentā, kas saistīts ar valodām, – 2014. gadā pieņemtajos izglītības ministru padomes secinājumos par multilingvismu un valodu prasmes attīstību (Conclusions 2014) – uzsvērts, ka *Erasmus+* mobilitāte tiešsaistē tiek nodrošināta tikai 6 valodās (“lielā piecnieka” un nīderlandiešu valodā), bet šāda pieeja pakāpeniski attīstāma visās ES valodās. Uzsvērts, ka jāgādā par oficiālo valodu apguvi migrantiem, bet valodu integrējošā loma īpaši netiek uzsvērtā.

Zināmu intereses mazināšanos par valodām apliecina arī fakts, ka Eiropas Komisijā ne vairs tiek piešķirts īpašs multilingvisma komisāra portfelis, ne arī multilingvisms, kā iepriekš, minēts kāda cita komisāra portfeļa aprakstā. Par to pamatoti ir satraukušās Eiropas mēroga profesionālās un nevalstiskās institūcijas (*Network to Promote Linguistic Diversity, European Federation of National Institutions for Language* u. c.), kā arī atsevišķas dalībvalstis. Vairākās valstīs (piemēram, Lietuvā, Igaunijā, Slovēnijā) ir pieņemtas īpašas

1. att. Svešvalodu prasme Eiropas Savienībā – iedzīvotāji (%), kas spēj runāt vismaz vienā svešvalodā. Dati: Eurobarometer 2012

valodas politikas programmas. Prognozes par turpmāko valodas politikas attīstību ES līmenī ir pretrunīgas; arī Latvijas zinātniekiem un politiķiem ir iespējas ietekmēt šos procesus, gan darbojoties starptautiskajās institūcijās, gan īstenojot un popularizējot 2014. gada nogalē pieņemtās Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam. Tomēr jāatzīst, ka Eiropas Savienības oficiālās valodas statuss latviešu valodai ir nozīmīgs asajā valodu konkurences cīņā gan globālajā, gan reģionālajā, gan nacionālajā mērogā.

1.4. Latviešu valodas noturība: vērojumi un prognozes

Pasaules ekonomisko un politisko procesu globalizācijas rezultātā ir sācies starptautisks, supranacionāls un visaptverošs internacionalizācijas process. Starptautiskās ekonomikas, preču tirdzniecības un tūrisma straujā attīstība novedusi pie vieglākiem nosacījumiem robežu šķērsošanā. Savukārt milzīgās atšķirības starp dzīves līmeni dažādās valstīs, kari, starpnacionāli konflikti, ekoloģiskas katastrofas un nepieciešamība pēc efektīviem darbaspēka attīstības projektiem ir novedusi pie lielu bēgļu un ekonomisko migrantu masu pārvietošanās. Lingvistiskā vide līdz ar to pakļauta nebeidzamām pārmaiņām.

Vai iespējams objektīvi novērtēt jebkuras valodas *status quo* un nākotnes perspektīvas? Ņemot vērā mainīgo pasauli un neparedzamo dažādu faktoru, tostarp arī sabiedriskās domas, iedarbību, ģeolingvisti, sociolingvisti vai pat futurologi ir visai atturīgi prognožu izteikšanā. Tomēr, lielā mērā pamatojoties uz šiem *Ethnologue* apkopotajiem datiem, minēsim dažus faktus un apsvērumus, kā latviešu valoda pozicionējama uz globālās valodu daudzveidības fona.

Latviešu valodas runātāju skaits precīzi nav nosakāms, jo tas nesakrīt ar Latvijas iedzīvotāju skaitu, nav pilnīgas informācijas ne par latviešu kā dzimtās valodas runātāju daudzumu ārpus Latvijas robežām, ne par latviešu kā otrās valodas pratēju skaitu (latviešu valodas prasmi atzīst apmēram 90% minoritāšu pārstāvju), tomēr aptuveni dati ir pieejami. 2015. gada jūnijā Latvijā ir 1 miljons 979,4 tūkstoši iedzīvotāju (<http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/iedzivotaji-galvenie-raditaji-30260.html>), tiek lēsts, ka aptuveni 370 000 latviešu mīt diasporas valstīs (<http://www.mfa.gov.lv/tautiesiem-arzemes/latvijas-diaspora-pasaule>).

Tātad latviešu valodā runā vismaz 2 miljoni cilvēku. Pēc *Ethnologue* datiem, pasaulē tikai 394 valodās jeb 6,8% no 7102 dzīvajām valodām runā vairāk nekā miljons cilvēku. Pēc runātāju skaita

Latviešu valodas
runātāju skaits

Latviešu valodas
pozīcijas pēc
EGIDS un UNESCO

latviešu valoda tāpat ieņem vietu pasaules valodu pirmajā divsimtā, kas ir izcils rādītājs. Valodas, kuru runātāju skaits pārsniedz miljonu, vairums autoru ierindo absolūti drošo (*completely* vai *totally safe*) valodu grupā. Tomēr nedrīkstētu aizmirst, ka latviešu valoda vienā lingvistiskajā telpā konkurē ar vismaz divām no 6 starptautiskajām megavalodām (krievu un angļu valodu), tāpēc tās runātāju absolūtais skaits ir tikai viens no valodu konkurences faktoriem.

Pēc izvērtētās ranžētās paaudžu lingvistiskās pēctecības skalas (*EGIDS*), latviešu valoda raksturojama kā 1. līmeņa nacionālā valoda, tāpat neapdraudēta valoda. Izņemot 0. līmeņa 6 starptautiskas nozīmes valodas (0,1% no valodu kopskaita), šāds statuss ir tikai 98 pasaules valodām (1,3% no valodu kopskaita).

Pēc *UNESCO* kritērijiem, valodu noturības noteikšanai latviešu valodas pozīcijas būtu vērtējamas šādi (faktoru raksturojums aprakstīts iepriekš 6. tabulā):

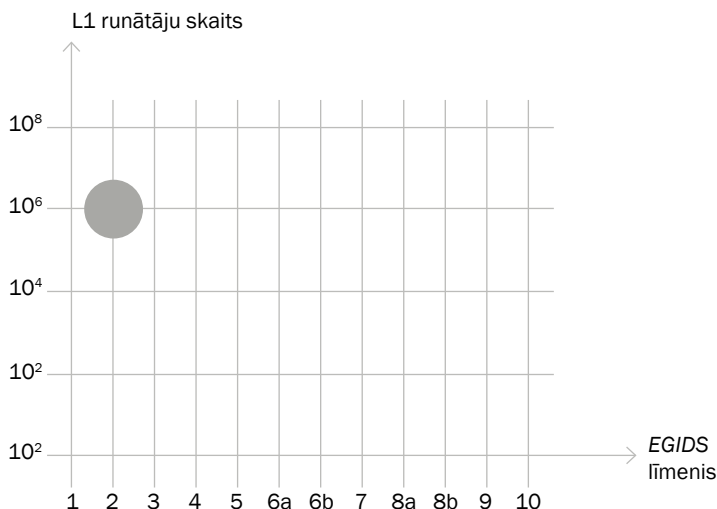
Faktors	Pakāpe	Komentāri
1	5	Neapdraudēta, valodu lieto visas paaudzes.
2	-	Neapdraudēta, runātāju skaits: > 1 miljons.
3	4 no 5	Iespējami apdraudēta, jo valodu nelieto visi iedzīvotāji.
4	4-5	Valoda tiek lietota visās jomās; dažās paralēli ar citām valodām.
5	5	Dinamiska - valodu lieto visās jaunajās jomās; dažās paralēli ar citām valodām.
6	5	Stabilas rakstpratības tradīcijas un izplatība.
7	5	Valsts valodas statuss; detalizēta lingvistiskā likumdošana.
8	4	Vairums runātāju atbalsta valodas saglabāšanu.
9	5	Apjomīgas un daudzveidīgas vārdnīcas un gramatikas.

7. tab. Faktori latviešu valodas noturībai

Tāpat pēc *EGIDS* skalas latviešu valoda atrodas konkurētspējīgās pozīcijās – 1. līmenī. Vairums pasaules valodu atrodas 5., 6.a un 6.b līmenī. 2. attēlā atspoguļotas latviešu valodas pozīcijas salīdzinājumā ar citām pasaules valodām.

Latviešu valodas kolektīva etnolingvistiskā vitalitāte, ņemot vērā demogrāfiskos faktorus, institucionālo atbalstu, statusu pret citām teritorijā lietojamām valodām, būtu vērtējama kā augsta (sk. iepriekš aprakstītos etnolingvistiskās vitalitātes rādītājus, 3. tab.).

Latviešu valodas kolektīva etnolingvistiskā vitalitāte

2. att. Latviešu valoda EGIDS skalā. Avots: <http://www.ethnologue.com/cloud/lvs>

Tomēr no lingvistiskās attieksmes viedokļa iezīmējas problēmas. Publiskajā retorikā tradicionāli vērojama “dedzīgā” attieksme, bet reālajā dzīvē ik uz soļa atradīsim pierādījumus “vēsajai” attieksmei. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija norāda, ka “nacionālas valsts virsprincips prasa ne vien tiesiski nodrošināt latviešu valodai valsts valodas statusu (Satversmes 4. pants), bet arī ar valsts rīcībā esošajiem tiesiskiem līdzekļiem gādāt par to, lai latviešu valoda patiešām reāli pildītu savu valsts valodas funkciju, tas ir, būtu par sabiedrības kopējo saziņas un demokrātiskās līdzdalības valodu” (Viedoklis 2012, 134, 318.–319. punkts.). Latviešu valodas simboliskā nozīme valsts identitātē atklāti vairumā gadījumu netiek apšaubīta. Bet praksē vārdi un ideāli var nesakrist ar darbiem un realitāti gan lingvistiskajā attieksmē, gan reālajā lingvistiskajā uzvedībā.

Latvijā pastāv normatīvs regulējums valsts valodas tiesību nodrošināšanai, pieņemts jau otrais pēctecīgais programmatiskais dokuments valodas politikā (Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam). Tomēr ar juridiskiem mehānismiem valodas lietojums ietekmējams tikai valstiski regulējamās jomās; kā norādīts Valsts valodas likuma 2(3). daļā, “likums neattiecas uz valodu lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā”, un šī norma tradicionāli tiek traktēta maksimāli plaši. Tiek arī apšaubīts nevis latviešu valodas statuss, bet latviešu valodas monopolfunkcija sociāli nozīmīgās jomās (valsts pārvaldē, sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos, valsts amatpersonu komunikācijā). Līdz ar to jāatzīst, ka tieši subjektīvais

faktors jeb lingvistiskā attieksme latviešu etnolingvistisko vitalitāti neļauj atzīt par atbilstīgu valodu konkurences situācijai.

Secinājumi

Kā redzam, uz pasaules valodu daudzveidības fona latviešu valodas objektīvās pozīcijas ir pat ļoti labas. Nav nekāda pamata latviešus saukt par mazu tautu un latviešu valodu – par “mazu” valodu. Pēc runātāju skaita latviešu valoda pieder pat pie pasaules 200 “lielākajām” valodām. Latviešu valodas konkurētspēju stiprina arī tās pozīcijas valsts un pašvaldību institūcijās, bruņotajos spēkos un izglītības, arī augstākās izglītības, sistēmā, kā arī aizvien pieaugošais latviešu valodas kā otrās valodas runātāju skaits un īpatsvars minoritāšu starpā. Oficiālās valodas statuss Eiropas Savienībā ir nozīmīgs stimuls latviešu terminoloģijas un valodas noturībai tik nozīmīgās valodas standartizētās (literārās valodas) formas attīstībai. Latviešu valodas konstitucionālais statuss, Valsts valodas likums un tā izpildes noteikumi ir nodrošinājuši nepieciešamo juridisko ietvaru valsts valodas lietošanai un atīstībai (Druviete, Kārkliņa u. c. 2014).

Latviešu valodas
konkurētspēja

Tomēr Latvijas etnodemogrāfiskajā un ģeopolitiskajā situācijā valodas situācijas izpratnei nepietiek tikai ar statistikas datiem un tiesību aktiem, jo tie nedod pilnīgu priekšstatu ne par valodu konkurences faktisko stāvokli, ne par tās turpmākās attīstības perspektīvām. Objektīvi izmērāmi un aprakstāmi valodas situācijas parametri jāanalizē plašā vēsturiskā un starptautiskā kontekstā un ciešā saistībā ar kvalitatīvos pētījumos konstatējamo valodas kolektīva lingvistisko attieksmi. Šī attieksme savukārt ir atkarīga ne tikai no paaudzēs nostiprinātiem naratīviem, kam Latvijā nereti piemīt valodas apdraudētības un nolemtības aura, bet arī no sabiedrības zināšanām par valodām un to konkurenci gan pasaulē, gan Latvijā. Latviešu valodas aģentūras pētījumi (īpaši – Valodas situācija 2011) un arī šis, jaunākais, izdevums atspoguļo valodas situācijas dinamiku faktu, nevis pieņēmumu valodā. Mūsu rīcībā ir skaidrs plāns – “Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam” (2014), kurā paredzēts arī nepieciešamais valsts finansējums sociolingvistisko funkciju uzturēšanai. Latviešu valodas tagadnes un nākotnes izvērtēšanā nav vietas ne bezrūpīgai vieglprātībai, ne demoralizējošam pesimismam, bet mērķtiecīgai un saskaņotai valsts institūciju, sabiedrisko organizāciju un visas sabiedrības darbībai latviešu valodas attīstībai labvēlīgo faktoru stiprināšanā un nelabvēlīgo faktoru novēršanā vai mazināšanā.

LITERATŪRA UN AVOTI

- Bourhis R. Y., Giles H., Rosenthal D. (1981). Notes on the construction of a subjective vitality questionnaire for ethnolinguistic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 2. P. 145–155.
- Conclusions on multilingualism and the development of language competences (2014). *Education, Youth, Culture and Sport Council meeting*. Brussels, 20 May 2014. Available: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/142692.pdf [Skatīts 07.07.2015.]
- Druviete I. (2010a). Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats. *Latvija un latviskais: nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos*. Sast. A. Cimdiņa, D. Hanovs. Rīga: Zinātne, 123.–153. lpp.
- Druviete I., Kārklīņa A., Kusiņš G., Pastars E., Pleps J. (2014). 4. Valsts valoda Latvijas Republikā ir valsts valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru. *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis. 295.–337. lpp.
- Ehala M. (2011). Hot and cold ethnicities: modes of ethnolinguistic vitality. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Vol. 32, No. 2, March 2011. P. 187–200.
- Fishman J. A. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon, UK: Multilingual Matters Ltd.
- Giles H., Bourhis R. Y., Taylor D. M. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. *Language, Ethnicity, and Intergroup Relations*. Edited by H. Giles. New York: Academic Press. P. 307–348.
- Harmon D., Loh J. (2010). The Index of Linguistic Diversity: A new quantitative measure of trends in the status of the world's languages. *Language Documentation and Conservation*. Vol. 4. P. 97–151. Available: <http://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/4474/1/harmonloh.pdf> [Skatīts 27.06.2015.]
- Krauss M. (1992). The world's languages in crisis. *Language*. Vol. 68(1). P. 4–10.
- Krolls O. (1933). Kā pirms 48 gadiem vācieši pasludināja visai latvju tautai nāves spriedumu. Ko vācieši teica 11. decembrī 1885. gadā par latviešu nacionāliem centieniem. *Bauskas Novada Zemnieku Balss*. 1933. gada 24. dec.
- Krzyżanowski M., Wodak R. (2011a). Dynamics of multilingualism in post-enlargement EU institutions. Perceptions, conceptions and practices. *Exploring the Dynamics of Multilingualism. The DYLAN Project*. Ed. by A.-C. Berthoud, F. Grin, G. Lüdi. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. P. 205–225.
- Krzyżanowski M., Wodak R. (2011b). Political strategies and language policies: the European Union Lisbon strategy and its implications for the EU's language and multilingualism policy. *Language Policy*. Vol. 10. P. 115–136.

- Landweer L. M. (2000). Indicators of ethnolinguistic vitality. *Notes on Sociolinguistics*, Vol. 5(1). P. 5–22. Available: http://www-01.sil.org/sociolx/ndg-lg-indicators.html?_ga=GA1.2.1437501489.1435256161 [Skatīts 27.06.2015.]
- Lewis M. P., Simons G. F., Fennig C. D. (eds.) (2013). *Ethnologue: Languages of the World*. 17th edition. Dallas: SIL International. Available: <http://www.ethnologue.com> [Skatīts 07.07.2015.]
- Maffi L. (ed.) (2001). *On Biocultural Diversity: Linking language, knowledge, and the environment*. Washington, D. C.: Smithsonian.
- Maffi L. (2003). *Sharing a World of Difference: The earth's linguistic, cultural, and biological diversity*. UNESCO, WWF & Terralingua.
- Moseley C. (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*. 3rd edition. Paris: UNESCO Publishing. Interactive edition. Available: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas> [Skatīts 07.07.2015.]
- Moseley C. (2014). Livonian – the most endangered language in Europe? *ESUKA – JEFUL*. Vol. 5–1. P. 61–75. Available: <http://jeful.ut.ee/index.php/JEFUL/article/download/jeful.2014.5.1.04/42> [Skatīts 07.07.2015.]
- Nettle D. (1999). *Linguistic Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Nettle D., Romaine S. (2000). *Vanishing Voices: The extinction of the world's languages*. New York: Oxford University Press.
- Romaine S. (2013). Linguistic and ecological diversity. *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*. New York: Oxford University Press. P. 1115–1141.
- Skutnabb-Kangas T. (2000). *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Special Eurobarometer 386 (2012). *Europeans and Their Languages*. Report. European Commission, June 2012.
- Spolskis B. (2011). *Valodas pārvaldība*. Tulk. I. Druviete. Rīga: Zinātne.
- UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages (2003). *Language Vitality and Endangerment. Document Submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages*. Paris, 10–12 March 2003. Available: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Language_vitality_and_endangerment_EN.pdf [Skatīts 27.06.2015.]
- Valodas situācija Latvijā: 2004–2010* (2011). Zin. red. I. Druviete. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.
- Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam* (2014). Pieejams: http://www.valoda.lv/downloadDoc_1512/mid_504 [Skatīts 08.07.2015.]
- Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu* (2012). Rīgā 2012. gada 17. septembrī. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/1709212_Viedoklis_2 [Skatīts 15.04.2015.]

LATVIEŠU VALODA LATGALĒ: MULTILINGVISMIS, DIGLOSIJA UN VALODU KONKURENCE

Latvijas Zinātņu
Akadēmijas
Vēstis. A daļa,
Humanitārās un
sociālās zinātnes,
2017, 71. sēj.,
Nr. 4, 48.–57. lpp.

Latvijas valodas politikas pamatuzdevums ir nodrošināt latviešu valodas ilgtspēju valodu konkurences apstākļos. Latviešu valodā izšķirami vairāki eksistences paveidi, kas atrodas nepārtrauktā mijiedarbībā, turklāt vairumam Latvijas iedzīvotāju raksturīga arī vismaz divu citu valodu prasme. Latgales reģionā izplatīts gan individuālais un sociālais multilingvisms, gan multiglosija, kuras komponents ir vēsturiski izveidojies latviešu valodas paveids – latgaliešu rakstu valoda. Šāda specifiska valodu / valodas paveidu konkurences situācija jāņem vērā, izvērtējot latviešu valodas nostiprināšanas pasākumu sistēmu Latgales reģionā.

Atslēgvārdi: valodas politika, valodas varianti, multilingvisms, diglosija.

Latvijas valodas politikas pamatuzdevums ir nodrošināt latviešu valodas noturību (jeb ilgtspēju, saglabāšanos, pastāvēšanu, attīstību). Tas iespējams, īstenojot kompleksu juridisku un pedagoģisku pasākumu sistēmu, kuras pamatā ir valodas situācijas izpēte tās dinamikā, citu valstu pieredzes apguve un starptautiski saistošie tiesību akti valodu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību jomā.

Valodas ekoloģijā pētnieki mēdz izmantot tādus metaforiskus terminus kā *valodas atdzimšana* un *valodas nāve*. Valodu par dzīvu būtni, protams, tiešā veidā neviens neatzina pat A. Šleihera bioloģisma teorijas ziedu laikā. Tomēr šīm organiskajām metaforām ir zināms pamats, jo visas valodas kādreiz ir attīstījušās un kādreiz var zust vai vismaz pārveidoties līdz nepazīšanai. Dž. Edvardss atzīst: “Valodai tiešām ir noteikta dzīvildze. To nenosaka dabas likumi, bet pagrieziena punkti kultūrā. Valodu likteņi ir cieši savijušies ar to lietotāju likteņiem, un valodas funkciju zudums vai “nāve” atspoguļo pārmaiņas to runātāju sociālajā situācijā.”¹ Ne tikai Latvijas valodas politikas veidotāju, bet visas sabiedrības atbildība ir reālistiski un mērķtiecīgi izvērtēt spēka pielikšanas punktus, lai nepieļautu latviešu valodas sociolingvistisko funkciju zudumu, kas var

būt priekšvēstnesis pat valodas nomaiņai. Latvijas valodas situācija un valodas politika ir detalizēti analizēta vairākos kolektīvos pētījumos,² kā arī daudzos atsevišķos rakstos;³ detalizēts rīcības plāns ir ietverts Ministru kabineta apstiprinātajās Valsts valodas politikas pamatnostādnēs (2014–2020). Gan programmatiskajos dokumentos, gan zinātniskos rakstos sniegtas skaidras norādes, ka valodas politikā liela nozīme ir reģionālajai dimensijai.

Šī raksta mērķis ir aizsākt izvērtēt latviešu valodas situāciju Latgalē mazāk analizētā aspektā, apskatot diglosijas un/vai multiglosijas iespējamo ietekmi uz valodu konkurenci, kā arī precizēt dažus sociolingvistikas terminus, kas bieži tiek izmantoti diskusijās par valodas variantību un multilingvismu.

Latviešu valodas eksistences paveidi

Latviešu valoda tāpat kā jebkuras citas valsts oficiālā vai valsts valoda eksistē daudzveidīgās formās – nacionālajos variantos, dialektos jeb teritoriālajos variantos, sociolektos jeb sociālajos variantos, idiolektos (katra valodas lietotāja individuālajā runā). Jebkurā izkoptā valodā pastāv arī funkcionālā un ekspresīvā stilistiskā diferenciācija. Latviešu valodā uz augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu pamata vēsturiski ir izveidojies īpašs paveids – latgaliešu rakstu valoda. Latgaliešu rakstu valoda ir virsdialektāla un pastāv galvenokārt rakstu formā, bet mutvārdu saziņā tiek lietota kāda no vietējām izlokšnēm.

Diskusijās par valodas variantu koeksistenci Latvijā dažkārt lieto arī terminu *makrovaloda*. Makrovalodas koncepts tiek izmantots, piemēram, Dalasā bāzētās nevalstiskās bezpeļņas organizācijas *SIL International* (agrāk *Summer Linguistic Institute*, valodu izpētei un rakstības attīstībai, tolaik Bībeles tulkošanas vajadzībām dibināta organizācija) dokumentos. Astoņdesmit darbības gadu laikā šī organizācija sniegusi atbalstu vairāk nekā 2100 valodu attīstībai, arhivējusi ap 32 700 lingvistiska rakstura dokumentu. Tās sniegto faktoloģisko informāciju izmanto praktiski visi pētnieki, kas pievēršas valodu dokumentēšanas un aizsargāšanas jomai, kaut paši organizācijas eksperti atzīst, ka statistikas dati, it īpaši valodu runātāju skaits, var būt nepilnīgi, jo vākti no atšķirīgiem avotiem – gan oficiāliem valstu tautskaites datiem, gan lingvistu pētījumiem, gan pat no misionāru ziņojumiem.

SIL International kopš 1934. g. apkopojusi datus par pasaules valodām, un tās kopš 1951. g. veidotais enciklopēdiskais katalogs *Ethnologue* tiek atzīts par plašāko un autoritatīvāko informācijas

avotu. Tajā gūstamas ziņas par pasaules valodām, to dažādajiem nosaukumiem, runātāju skaitu, ģenealoģisko un tipoloģisko pierību, izmantoto alfabētu, valodu sociolingvistiskajām funkcijām. Īpaši raksturota arī valodas situācija pasaules reģionos un konkrētās valstīs. Informāciju papildina arī kartes. Kopš 16. *Ethnologue* izdevuma saistībā ar ISO 639-3 standartu šajā izdevumā tiek izmantota dihotomija “makrovaloda – individuālā valoda”.

ISO standarts ir ambiciozs mēģinājums katalogizēt un standartizēt pasaules valodas, nosakot valodas variantu klasifikāciju plašajā lingvistiskā kontinuuma spektrā. To izstrādājusī Starptautiskā standartizācijas organizācija (ISO). Tas sastāv no sešām daļām, kas reģistrētas dažādās organizācijās: ISO 639-1 Starptautiskajā Terminoloģijas informācijas centrā *Infoterm*, ISO 639-2 ASV Kongresa bibliotēkā, ISO 639-3 *SIL International*. 2010. g. izstrādāts arī ISO 639-4 standarts, kas apstiprināts 2016. g. Katrai valodai piešķirts trīs burtu kods; kopš 1989. g. piešķirtie kodi nav mainīti. Elektroniskajā katalogā pie šiem kodiem gūstama informācija par valodas runātāju skaitu, valodas statusu, valodas izvērtējumu pēc EGIDS skalas, rakstību, valodas attīstību, kā arī lingvistiskajiem resursiem no vietnes *Open Language Archives* (www.language-archives.org).⁴

Definējot dažus no valodu kodiem, izmantots makrovalodas jēdziens. Tas apzīmē dažādas valodas variantības situācijas – gan vienas valodas nacionālos variantus, gan vienas valodas dialektus, gan situācijas, kad vēsturiski viena un tā pati valoda etnopolitisku iemeslu dēļ atrodas diverģences procesā (kā serbu–horvātu–bosniešu–melnkalniešu valoda). Vienotas sistēmas un terminoloģijas šajā standartā nav. ISO 639-2 un ISO 639-3 lieto atšķirīgus kritērijus valodas variantu un valodu nošķiršanā – ISO 639-2 vērsts uz vienotas rakstības un literārās tradīcijas eksistenci, ISO 639-3 uzsver savstarpēju saprotamību un kopīgu leksiku. ISO 639-3 standartā latviešu valoda atzīta par makrovalodu (kods *lav*) ar norādi, ka tā ietver divus individuālus kodus: *ltg* – latgaliešu (*Latgalian*) un *lvs* – latviešu standartvaloda (*Standard Latvian*).

Jāatzīst, ka šāda dihotomija ir visai problemātiska. Tas ir apliecinājums īpašā vēsturiskā latviešu valodas paveida – latgaliešu rakstu valodas – eksistencei, bet opozīcija “standartvalodai” vienlaikus noliedz izkoptas un normētas standartizētas formas esamību, kas attiecībā uz latgaliešu rakstu valodu neatbilst patiesībai. Jautājumus rada arī apzīmējums “*Standard Latvian*” (norāde uz “standartu” ir izmantota tikai dažos no 56 kodiem, kas ietver makrovalodas jēdzienu). Tas lietots arī, piemēram, attiecībā uz igauņu valodu, kas

ir atzīta par makrovalodu (ietverot individuālās valodas – igauņu standartvalodu (*Standard Estonian*) (*ekk*) un veru (*vro*)). Atsevišķā pozīcijā iekļauta arī igauņu zīmju valoda. Latviešu zīmju valodas, kas pieminēta pat Valsts valodas likumā (3. panta 3. daļa), gan šai klasifikatorā nav.

Atbilstīgi *SIL International* koncepcijai arī *ISO 639* standartā izmantoti pēc iespējas plašāki kritēriji valodu definēšanai. Ja pastāv valodas variantu lietojuma atšķirības vienalga kādā kontekstā, *ISO* veidotāji izvēlējušies tās klasificēt kā atšķirīgas valodas. Tomēr zinātniskajā literatūrā ir visai maz atsauču uz šo klasifikāciju. Vairāki autori norāda, ka “saprotamības” koncepts ir īpaši pretrunīgs, piemēram, Čosera laika angļu valoda ne vienmēr būs saprotama mūsdienu angļu valodas runātājiem; vai tāpēc tai būtu jāpiešķir atsevišķs kods? Šis klasifikators nav absolutizējams, un to neiesaka izmantot juridiskā un zinātniskā argumentācijā. “Pareizi vai ne, bet daudzi lingvisti izvairās no sadarbības ar *SIL*, jo tā darbībā vērojams sektantisms un nekonsekventas atsauces uz akadēmiskiem pierādījumiem un praksi. [...] Savas autoritātes aizsegā *ISO 639* piemīt maldinošs potenciāls, jo lēmumus par valodu statusu un piederību pieņem drīzāk birokrāti, nevis eksperti.”⁵

Tātad atsaucei uz *ISO 639-3* standartu ir tikai informatīva nozīme. Valodu konkurences aspektā makrovalodas koncepts pat varētu būt noderīgs opozīcijas *pārējās valodas – latviešu valoda visās eksistences formās* pamatošanai, tomēr tā atšķirīgās interpretācijas dēļ tā jēgpilna izmantošana jebkura ar valodas variantu koeksistenci saistīta viedokļa argumentācijā ir apšaubāma.

Latviešu valodas paveidu koeksistences modelis izsmeloši raksturots Latvijas Republikas Satversmes komentāros: “21. gadsimtā konkurētspējīgas ir tikai valodas ar izkoptu un attīstītu literārās valodas formu – vienotu terminoloģiju un ortogrāfiju, kodificētām leksikas un gramatikas normām. Latviešu literāro valodu mūsu kultūras darbinieki un vārda mākslas meistari ir veidojuši vairāk nekā 400 gadu. Tā nav identificējama ar kāda noteikta Latvijas novada izloksni, bet ir virsdialektāla, uzņēmusi visu vērtīgāko no visām Latvijas vairāk nekā 500 izloksnēm. Tā ir mūsu valsts, tās novadu un iedzīvotāju vienotības simbols, tā ir sabiedrības lingvistiskās integrācijas pamats un šai formā reprezentē Latviju kā viena no Eiropas Savienības oficiālajām valodām. Apšaubīt latviešu literārās valodas vienojošo lomu nozīmē apšaubīt Latvijas valsts teritoriālo integritāti.”⁶

Beidzamajos gados sniegts liels valsts atbalsts latviešu valodas paveida – latgaliešu rakstu valodas – izpētei, lietošanai plašsaziņas

lidzēkļos un fakultatīvai apguvei izglītības sistēmā Latgales reģionā. Pārskats par plašo pasākumu kompleksu sniegts S. Pošeiko rakstā “Latgaliešu rakstu valodas attīstība”,⁷ kur pēdējo piecu gadu laikā īstenoto atbalsta pasākumu uzskaitījums vien sīkā iespiedumā aizņem sešas lappuses. Latgaliešu rakstu valoda ir viena no latviešu valodas dzīvības saknēm un gadsimtu gaitā ir palīdzējusi saglabāt Latgales gara dzīvi un latvisko identitāti.⁸ Kā norādīts Satversmes komentāros, “latgaliešu rakstu valodas aizsardzība nevarētu tikt pretstatīta Latvijas kā nacionālas valsts interesēm un latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas nostiprināšanai šajā valstī. Tieši pretēji – latgaliešu rakstu valodas saglabāšanai un popularizēšanai jākalpo latviešu valodas lomas ietekmes palielināšanai Latvijas kultūrvīdē, jo īpaši Latgalē”.⁹ Lai varētu veikt šo uzdevumu, nepieciešams analizēt valodas situācijas reģionālās īpatnības Latgalē.

Sociālais bilingvisms (multilingvisms) Latgalē

Latviešu valoda jau kopš tautības valodas konsolidēšanās 10.–12. gs. ir attīstījusies valodu kontaktu apstākļos. Valodu kontakti latviešu valodniecībā visvairāk analizēti saistībā ar to ietekmi uz leksisko, gramatisko vai semantisko sistēmu, tomēr šis fenomens izvērtējams arī saistībā ar latviešu valodas sociolingvistisko funkciju noturību, vērību veltot arī valodu lietojumam ģimenē un sadzīvē resp. valstiski neregulējamās jomās. Valodu kontaktu tips un intensitāte dažādos vēstures periodos ir bijusi atšķirīga;¹⁰ atšķirīga tā bijusi arī Latvijas vēsturiskajos novados. Kā zināms, valodu kontaktu ietekme uz valodu ilgspēju var izpausties plašā spektrā – no stabila, kaut parasti īslaicīga valodu paralēlisma līdz valodas vai vismaz dažu tās sociolingvistisko funkciju zudumam. Šo iznākumu nosaka dažādu ietekmes faktoru kopums – valodas runātāju relatīvais īpatsvars attiecīgajā teritorijā (absolūtajam runātāju skaitam valodu konkurencē ir daudz mazāka nozīme), valodu oficiālais statuss (šis faktors valodu lietojumu neformālajā komunikācijā var arī neietekmēt), lietojuma tradīcijas, iedzīvotāju lingvistiskā attieksme, kas ietekmē gan valodas prasmi, gan tās lietojumu.

Latviešu valoda kopš 20. gs. 90. gadiem funkcionē uz divu konkurentvalodu – krievu un angļu valodas – fona, turklāt abos gadījumos valodu kontaktu tips ir atšķirīgs. Tā kā Latvijā nepastāv skaitliski nozīmīga anglofonu kopiena, angļu valoda neformālā komunikācijā ar latviešu valodu konkurē tikai izņēmuma situācijās. Citādi ir ar krievu valodu. Lielākajā daļā Latvijas teritorijas padomju perioda imigrācijas un rusifikācijas procesu dēļ krievu valoda tradicionāli

bijusi ne tikai oficiālās komunikācijas valoda, bet faktiski kļuvusi par “starpetniskās saziņas valodu”. Šī tendence vēl nav pilnībā pārvarēta arī pēc neatkarības atgūšanas, kaut jūtami mainījies latviešu valodas pratēju īpatsvars Latvijas minoritāšu vidū (no 20% 1989. g. līdz pat 92% 2015. g.).¹¹ Pieaug arī latviešu īpatsvars Latvijas iedzīvotāju starpā. 2016. g. sākumā Latvijā dzīvoja 1 miljons 216 tūkstoši latviešu jeb 62% no visiem Latvijas iedzīvotājiem.

Pastāvīgo iedzīvotāju etniskais sastāvs reģionos un republikas pilsētās 2016. gada sākumā (%)

	Latvieši	Krievi	Baltkrievi	Ukraiņi	Poļi	Lietuvieši	Čigāni (romi)	Vācieši	Igaunji	Citas tautības
Latvija	61,8	25,6	3,3	2,3	2,1	1,2	0,3	0,1	0,1	3,2
Reģioni:										
Rīga	46,2	37,7	3,9	3,5	1,8	0,8	0,1	0,2	0,1	5,7
Pierīga	71,9	18,4	2,7	1,9	1,2	0,8	0,3	0,1	0,1	2,6
Vidzeme	86,7	8,8	1,3	0,8	0,7	0,4	0,2	0,1	0,2	0,8
Kurzeme	76,3	14,1	2,0	2,5	0,7	2,7	0,5	0,1	0,0	1,1
Zemgale	70,9	17,0	3,9	1,7	1,7	2,8	0,4	0,1	0,1	1,4
Latgale	45,7	37,0	5,2	1,3	6,6	0,5	0,4	0,1	0,0	3,2

Avots: Demogrāfija 2016¹²

Latgales reģions vēsturisku apstākļu dēļ atšķiras no pārējiem Latvijas reģioniem (izņemot Rīgu) etnodemogrāfiskā un etnolingvistiskā sastāva ziņā. Latgalē latviešu īpatsvars ir 45,7% (salīdzinājumam – Vidzemē 86,7%).¹³ Latgales reģionā ir arī Latvijas mērogiem nozīmīgs citu tautību iedzīvotāju – īpaši baltkrievu un poļu – īpatsvars.

Tomēr jāņem vērā, ka tradicionāli etniski jauktos reģionos parasti nepastāv skaidri izteikta korelācija starp dokumentāro vai pat paša noteikto etnisko piederību un dzimto valodu. Tā kā Latvijas 2011. g. tautskaitē netika iekļauts jautājums par dzimto valodu un valodu prasmi un šādas ziņas pašlaik netiek ietvertas arī iedzīvotāju reģistrā, pētnieki var izmantot galvenokārt dažāda mēroga sociolingvistisko aptauju datus. Aptaujas liecina, ka norādītā tautība un dzimtā valoda var nesakrist pat cilvēkiem no monolingvālām ģimenēm, turklāt tās nepilnīgi atspoguļo Latgalē visai plaši izplatīto

agrīno bilingvismu etniski jauktās ģimenēs, resp., divas vai pat vairākas dzimtas valodas. Kā secināts Latviešu valodas aģentūras 2014. g. veiktajā aptaujā, 59,5% Latgales iedzīvotāju norādījuši, ka viena no viņu dzimtajām valodām ir krievu valoda, kas ievērojami pārsniedz etnisko krievu īpatsvaru (37%).¹⁴ Krievu valodas kā otrās valodas pratēju īpatsvars arī pārsniedz 90%.

Aptauju dati rāda, ka konsekventi pieaug arī Latvijas minoritāšu individuālais bilingvisms ar latviešu valodu kā otro komponentu, tomēr latviešu valodas prasmes līmenis bieži ir tikai pamatzināšanu līmenī. Latviešu valodas aģentūras pētījumā konstatēts: “Papildus vecumam un sociālajam statusam latviešu valodas prasmi ietekmē vide. Latgalē un Rīgā dzīvo krietni mazāk latviešu un vairāk mazākumtautību iedzīvotāju nekā pārējā Latvijā, tāpēc likumsakarīgi, ka šajā vidē arī latviešu valodas prasme ir mazāk izplatīta nekā pārējā valstī. Taču pat šajos reģionos vairāk nekā 90% iedzīvotāju vismaz pamatzināšanu līmenī prot latviešu valodu – Latgalē 92,4% un Rīgā 95,2%. Atšķirība parādās pašvērtējumā: Latgalē un Rīgā mazākumtautību pārstāvjiem ir mazāk iespēju un vajadzības sazināties valsts valodā, tāpēc viņi savas valsts valodas prasmes novērtē zemāk. Latgalē tikai puse no iedzīvotājiem (55,4%) uzskata, ka prot latviešu valodu ļoti labi vai labi; Rīgā – 71,5%.”¹⁵

Situācijas analīze ļauj secināt, ka Latgalē pastāv ne tikai individuālais latviešu bilingvisms ar krievu valodu kā vienu no tā komponentiem, bet uz tā pamata tradicionāli ir izveidojies sociālais bilingvisms, kas joprojām ir stabils vairumā sociolingvistisko funkciju. Sociālais bilingvisms / multilingvisms raksturojams kā situācija, kad individuālā bilingvisma līmenis noteiktā valodas kolektīvā vai vismaz kādā tā grupā (parasti vismaz sociāli un ekonomiski aktīvāko iedzīvotāju vidū) ir sasniedzis tādu pakāpi, lai noteiktās sociolingvistiskajās jomās būtu iespējams paralēls valodu lietojums.

Diglosija (multiglosija) Latgales reģionā

Diglosija (multiglosija) ir stabila un ilgstoša situācija, kad viena valodas kolektīva ietvaros un viena runātāja lingvistiskajā praksē atšķirīgās sociolingvistiskās funkcijās tiek lietoti divi vai vairāki **vienas un tās pašas** valodas paveidi (piemēram, izloksne un standartvaloda). Kaut zinātniskajā literatūrā termins *diglosija* dažkārt tiek attiecināts uz divu **atšķirīgu** valodu prasmi un/vai lietojumu (resp. bilingvismu), latviešu valodniecībā ir nostiprinājies šo terminu šķīrums, kas arī būtu konsekventi jāievēro. Diglosijas gadījumā runātāji abus variantus uztver kā lingvistisku kontinuumu, jo visos valodas līmeņos tajos var būt gan kopīgi, gan atšķirīgi

elementi. Runātāji apzināti var pamišus izmantot abus variantus, pārslēdzot kodus.

Č. Fērgusona raksts, kurā pirmo reizi analizēts diglosijas jēdziens, izvirzot nu jau neviennozīmīgi vērtēto H (augstākā) un L (zemākā) jēdzienu,¹⁶ sociolingvistikas vēsturē tiek uzskatīts par vienu no ietekmīgākajiem darbiem un joprojām ir nepārspēts citēšanas ziņā. 1967. g. Dž. Fišmens, analizējot dažādu pasaules valstu un reģionu lingvistisko praksi un piesaistot Č. Fērgusona teoriju, formulējis četrus valodas kolektīvu pamatmodeļus: 1) diglosija un bilingvisms, 2) diglosija bez bilingvisma, 3) bilingvisms bez diglosijas, 4) ne diglosija, ne bilingvisms.¹⁷

Vairumā valodas kolektīvu pastāv gan bilingvisms, gan diglosija. Šveicē vācvalodīgās daļas iedzīvotāji diglosijas ietvaros parāli vācu standartvalodai lieto arī tā dēvēto Šveices vācu valodu (*Schwyzerdeutsch*, *Schwyzertüütsch*, *Schwyzerdütsch*) tās dažādajos paveidos, kas vairāk vai mazāk saistāmi ar noteiktu kantonu (*Berndeutsch*, *Zürichdeutsch* u. c.). Daļā gadījumu, kad personas ar zemu izglītības līmeni vai gados ļoti veci cilvēki pamatā spēj lietot vienīgi sava reģiona valodas L variantu, Šveicē novērotas nopietnas komunikācijas problēmas slimnīcās un veco ļaužu pansionātos, ja tajos strādājošie tieši šo valodas variantu nesaprot.

Lielajos valodas kolektīvos, kā angļu valodas runātāji Lielbritānijā un ASV, japāņu valodas runātāji Japānā u. c., raksturīga tikai diglosijas, ne bilingvisma situācija. No citiem raksturīgiem diglosijas piemēriem varētu minēt klasiskās un vulgārās latīņu valodas šķirumu viduslaikos, ķīniešu valodas mandarīnu variantu, kas radies uz standartizēta Pekinas valodas varianta bāzes un kalpoja par rakstu un kopīgās saziņas variantu iepretim daudzajiem dialektiem, vai literāro franču valodu sastatījumā ar Haiti lietoto šīs valodas variantu. Tomēr noteiktos apstākļos šādi valodas varianti var tikt atzīti par atsevišķām valodām (kā 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā tika nošķirta serbu, melnkalniešu un bosniešu valoda), bet tas galvenokārt noticis politisku, nevis sociolingvistisku faktoru dēļ. Diglosijas teorija joprojām intensīvi attīstās, H un L šķiruma principu papildinot ar mūsdienu valodas situāciju analīzi un sastatot lingvistiskus, sociālus un politiskus priekšnosacījumus diglosijas un bilingvisma attīstībai.

Latgalē raksturīgs multiglosijas komponents ir kāda no visai atšķirīgajām reģiona izloksnēm, kas mutvārdu formā tiek lietota līdztekus latviešu literārajai valodai. Protams, kā norāda A. Stafecka, “mūsdienās vairs nevaram runāt par izloksnēm [...] tradicionālajā izpratnē”,¹⁸ jo, nepastāvot teritoriālai un sociālai nošķirtībai, visos

valodas līmeņos vērojama visu latviešu valodas eksistences paveidu interference.¹⁹ Pēc 2011. g. tautskaites datiem, latgaliski ikdienā runā 8,8% no Latvijas iedzīvotājiem, bērni līdz 17 gadu vecumam – 5,7%. “Visvairāk latgaliski runā Latgales reģionā – 35,5% no visiem iedzīvotājiem, kaut gan bērni vecumā līdz 17 gadiem – tikai 27%. Savukārt Ciblas novadā ikdienā [latgaliski] runā 87,5% no visiem novada iedzīvotājiem, tai skaitā 85,3% bērnu vecumā līdz 17 gadiem.”²⁰ Arī šajās aptaujās atspoguļojas objektīvās grūtības nošķirt valodas vai valodas paveida prasmi un lietojumu; varam hipotētiski pieņemt, ka vairums respondentu, izņemot, iespējams, dažus vecākās paaudzes pārstāvjus, prot un lieto arī latviešu literāro valodu.

Multiglosijas aspektā analizējams arī virsdialektālās latgaliešu rakstu valodas lietojums. Ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību tā tiek pārstāvēta arī ārpus Latgales reģiona, un joprojām aktuālas ir diskusijas par tās standartizāciju. Pagaidām trūkst nopietnu pētījumu par latviešu valodas paveidu koeksistenci Latgales valodas situācijā. Publicistiska satura rakstos nereti paustā nostāja par viena valodas paveida absolutizāciju ir neproduktīva. Valodas situācija jāanalizē ne tikai plašākā kontekstā, bet arī diahroniskā perspektīvā. Lai pilnībā izprastu diglosijas situācijas, nepieciešams vēsturiski analizēt ģeogrāfiskā areāla sociāli ekonomisko un kultūras attīstību. Citādi, aprakstot diglosiju sociolingvistisko jomu aspektā, riskējam sniegt tikai tās aprakstu, nevis izskaidrojumu un parādīt tikai statistisku ainu, nevis situācijas attīstību.

Secinājumi

Latgalē vēsturisku apstākļu dēļ ir izveidojies noturīgs valodu un valodas paveidu koeksistences modelis, kas ietver gan bilingvismu / multilingvismu, gan diglosiju / multiglosiju. Kā norāda K. Kuņicka, “daudzvalodīgu kopienu lingvistiskā izpēte ir produktīvs valodu kontaktu radīto pārmaiņu dokumentēšanas veids, kas ļauj ne tikai prognozēt kādas konkrētas valodas attīstību, bet arī novērot dažādu valodas paveidu attiecības”.²¹

Kā liecina tautskaites un sociolingvistisko aptauju dati, visu tautību Latgales iedzīvotājiem raksturīga vismaz divu valodu prasme, tātad varam runāt par stabilu un ilgstošu bilingvisma resp. multilingvisma situāciju, kas atspoguļojas vairumā faktisko sociolingvistisko funkciju. Tipisks bilingvisma komponents šajā reģionā ir krievu valoda – gan runas, gan rakstu formā. Turklāt krievu valoda gan kopumā, gan šajā reģionā ir samērā homogēna. Latgales krievu

valodā vērojamas samērā nelielas reģionālās īpatnības – atšķirībā no, piemēram, poļu vai baltkrievu valodas, kuru sakarā ir iespējams runāt par reģiolektu resp. areālu valodas paveidu, kas rodas izlokšņu nivelēšanās ceļā un to mijiedarbībā ar literāro valodu.²² Latviešu valoda turpretim joprojām ir pārstāvēta vairāku desmitu tradicionālo izlokšņu formā, latgaliešu rakstu valodas formā un literārās valodas (standartvalodas) formā, kas ļauj runāt par plašu augsta līmeņa individuālās multiglosijas izplatību Latgales reģionā. Arī Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē pastāv diglosija: daudzi iedzīvotāji vienlīdz labi pārvalda gan vietējo izloksni, gan latviešu kopvalodu – literāro valodu – un tās lieto atbilstoši situācijai, tomēr, ņemot vērā gan vairāk izteiktās atšķirības starp augšzemnieku dialekta izloksnēm un literāro valodu, gan īpašā paveida – latgaliešu rakstu valodas – eksistenci, diglosijas resp. multiglosijas modelis Latgalē atšķiras no pārējiem Latvijas novadiem.

Tāpēc Latvijas valodas politikas īstenošanā ir jāņem vērā arī novadu reģionālās īpatnības. Latgalē nozīmīgs faktors ir ne tikai augstais sociālā bilingvisma līmenis, bet arī vairumam Latgales latviešu raksturīgā multiglosija. Pie tam latgaliešu rakstu valodas saglabāšana un attīstība būs iespējama tikai tad, ja visā Latvijā, un it īpaši Latgales reģionā, valodu hierarhijā neatgriezeniski nostiprināsies latviešu valoda kā prioritāra oficiālās un arī neoficiālās komunikācijas valoda.

AVOTI

- ¹ Edwards J. *Sociolinguistics: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2013, 134 pp.; see p. 72.
- ² *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Red. M. Baltiņš, I. Druviete, A. Veisbergs. Rīga: Valsts valodas komisija, 2007; *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2008; *Valodas situācija Latvijā 2004–2010: Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. I. Druviete, atb. red. G. Kļava, I. Vītola. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011; *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. L. Lauze, atb. red. G. Kļava. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016.
- ³ Druviete I. Latviešu valoda pēc neatkarības atgūšanas: valodas situācija un valodas politika. *Latvieši un Latvija: akadēmiskie raksti. III sējums. Atjaunotā Latvijas valsts*. Galv. red. J. Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 243.–265. lpp.; Druviete I., Ozolins U. The Latvian referendum on Russian as a second state language February 2012. *Language Problems & Language Planning*, 40: 2, 2016, pp. 121–145; Valdmanis J. Valsts valodas prasmes dinamika (2009–2012): ekonomiskais aspekts. *Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu*

- krājums, 18 (2). Atb. red. L. Lauze. Liepāja: LiePA, 2014, 254.–264. lpp.; Veisbergs A. Reality and Perceptions of Multilingualism in the Baltic States. *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 21 (1) (Spring – Summer 2013). Gen. ed. V. P. Karnups. Rīga: University of Latvia, 2013, pp. 52–71; Kibermane K., Kļava G. Valodas Latvijā: valsts valoda, valodu prasme, valodas izglītībā. *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. L. Lauze, atb. red. G. Kļava. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016, 35.–90. lpp.
- ⁴ Druviete I. Latviešu valoda pasaules sociolingvistisko procesu kontekstā. *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*, 11.–33. lpp.; sk. 18. lpp.
- ⁵ Morey S., Post M. W., Friedman V. The language codes of ISO 639: A premature and possibly unobtainable standardization. 2013, p. 5. Sk. internetā (2017.19.08.) <https://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/9838/1/009%20MoreyPostFriedman.pdf>.
- ⁶ Balodis R. (zin. vad.). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Autoru kolektīvs R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 432 lpp.; sk. 314. lpp.
- ⁷ *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. 270 lpp.; sk. 173.–193. lpp.
- ⁸ Jansone I., Stafecka A. Latviešu rakstības attīstība: leļzemnieku un augšzemnieku tradīcija. *Latvieši un Latvija. Akadēmiski raksti. I sējums. Latvieši*. Galv. red. J. Stradiņš. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 243. lpp.
- ⁹ Balodis R. (zin. vad.). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*, 314. lpp.
- ¹⁰ Druviete I. Latviešu valodas sociolingvistisko funkciju dinamika kontaktvalodu ietekmē. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti-2*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2008, 224.–234. lpp.
- ¹¹ *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*, 89. lpp.
- ¹² *Demogrāfija 2016. Statistikas datu krājums*. Rīga: Centrālā statistikas pārvalde, 2016, 125 lpp.; sk. 10. lpp.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*, 89. lpp.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Ferguson C. A. Diglossia. *Word*, 15, 1959, pp. 325–340.
- ¹⁷ Fishman J. A. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *The Bilingualism Reader*. London: Routledge, 2000, pp. 74–81; see p. 75.
- ¹⁸ Stafecka A. Latviešu valoda: dialekti un izloksnes. *Latviešu valoda*. A. Veisbergs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 253.–266. lpp.; sk. 253. lpp.; Pleps J. Latgaliešu valoda un Satversme. *Jurista Vārds*, 2011. g. 25. oktobris, Nr. 43 (690). Sk. internetā (2017.30.09.) <http://www.juristavards.lv/doc/238186-latgaliesu-valoda-un-satversme/>; Stafecka A. Vēlreiz par valodu un dialektu Latgalē. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A. Nr. 6 (539), 1992, 42.–44. lpp.; Stafecka A. Latgaliešu rakstu valoda. *Latviešu valoda*. A. Veisbergs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 267.–284. lpp.; Vulāne A. Augšzemnieku

dialekta, latgaliešu rakstu valodas un latviešu literārās valodas koeksistences problemātika. *Valodas situācija Latvijā 2004–2010. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2011, 128.–141. lpp.

- ¹⁹ Šaudiņa V. Dažu Latvijas dienvidaustrumu izlokšņu sociolingvistiskā situācija. *Komparatīvistikas almanahs Nr. 4 (33). Cilvēks valodā: Etnolingvistika, lingvistiskā pasaules aina*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2014, 142.–149. lpp.; sk. 146. lpp.
- ²⁰ Cit. no: Pošeiko S. Latgaliešu rakstu valodas attīstība. *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. L. Lauze, atb. red. G. Kļava. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016, 173.–193. lpp.; sk. 180. lpp.
- ²¹ Kuņicka K. *Latgales poļu valoda kā poļu valodas perifēriālais dialekts: paaudžu atšķirību aspekts*. Promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2016, 96 lpp.; sk. 134. lpp.
- ²² Turpat.

“Domājot par valodu un valodas jautājumu sensitīvo dabu, būtiska loma ir dažādiem sabiedrības viedokļiem un pat stereotipiem par valodu,” uzsverot ikviena valodas lietotāja līdzdalības nozīmi valodas noturībā, raksta G. Kļava priekšvārdā Latviešu valodas aģentūras veiktajam sociolingvistiskajam pētījumam (Kļava 2016, 6). Valoda attīstījusies līdz ar cilvēku pasaules uztveri, domāšanu un spriestspēju, tāpēc saprotams, ka priekšstatī par to veidojušies ilgi pirms zinātniskas izpētes pirmsākumiem. Mīti un leģendas par valodu pasauli atrodami vai visu tautu folklorā, tie nodoti no paaudzes paaudzē, tāpēc tik stabili ir iesakņojušies sabiedrības apziņā. Valoda ir ikviena cilvēka identitātes un ikdienas neatņemama daļa, tāpēc katram no mums gan audzināšanas, gan paša pieredzes ceļā ir izveidojies noteikts valodu tēls, kas var gan atbilst patiesībai, gan no zinātniskā viedokļa var būt pilnīgi greizs.

Kāpēc it kā nezinātniskiem priekšstatiem par valodu vispār vērts veltīt uzmanību, veidojot valodas politiku? Ne jau tāpēc, lai par tiem uzjautrinātos, paustu sašutumu vai jebkurā gadījumā visiem spēkiem censtos tos atspēkot. Galvenais iemesls, kāpēc beidzamajos gadu desmitos profesionāli lingvisti nopietni pievērsušies tā sauktajai tautas lingvistikai (ar lingvistiku nesaistītu cilvēku uzskatiem par valodām, valodu variantiem, valodas lietojumu), saistās ar daudz dziļāku mērķi – izprast sabiedrības un valodas mijiedarbību. Šis mērķis ietver arī aktuālu praktisku un valstisku uzdevumu vairumam etnosu – nodrošināt valodas ilgtspēju konkrētā laiktelpā.

Sabiedrībā izplatītu t. s. ierunāto viedokļu lielā ietekme uz valodas lietojumu sakņojas galvenokārt kompleksā parādībā, ko zinātnē apzīmē ar terminu *lingvistiskā attieksme*. Lingvistiskā attieksme ir subjektīvo faktoru komplekss, kas raksturo dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām (valodas variantiem) un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem, arī

priekšstatu par to, kas ir “laba” vai “pareiza” valoda. D. Strelēvica-Ošiņa, analizējot viedokļus par valodas pareizību, secina, ka “lingvistiskā attieksme var ietvert ne tikai pārbaudītas faktu zināšanas, bet arī maldīgus pieņēmumus” (Strelēvica-Ošiņa 2011, 198).

Valodas situācijas analizē lingvistiskā attieksme ir pat vēl svarīgāka par reālo valodas prasmi un valodas lietojumu. To ietekmē etniskā izcelšanās, vide, kurā indivīds atrodas (gan sociālā, gan ģeogrāfiskā vide), plašsaziņas līdzekļi, kas izmantoti par izziņas avotu, izglītības līmenis, reliģiskā pārliecība, politiskā nostāja, vecums, dzimums utt. Lingvistiskā attieksme valodas politikā ir sevišķi svarīgs jautājums, jo visā pasaulē tiek atzīts, ka tieši lingvistiskā attieksme nosaka etnosa pretestības spēju lingvistiskajai asimilācijai un ir svarīgs faktors valodu konfliktsituācijās. Kā raksta J. Valdmanis, “lingvistiskās attieksmes analīze liecina, ka lingvistiskās attieksmes maiņa uz iespējami pozitīvāku ir pats aktuālākais valodas politikas uzdevums, kas veidotu motivāciju ne tikai valodas apguvei, bet arī tās lietošanai” (Valdmanis 2012, 299).

Atzinumi par valodu, kas pašreizējā zinātnes attīstības posmā tiek uzskatīti par patiesībai atbilstošiem, tiek pamatoti zinātniskos pētījumos, ietverti skolu un augstskolu programmās, popularizēti plašsaziņas līdzekļos. Bet kā mums raksturot tā sauktos “maldīgos pieņēmumus”? To apzīmēšanai tiek izmantoti galvenokārt divi jēdzieni, kas ir savstarpēji tuvi, bet tomēr būtu šķirami – *mīti* un *stereotipi*.

Kas ir mīti un stereotipi?

Termins *mīts* tiek lietots divās pamatnozīmēs: 1) mutvārdu daiļrades forma, kas teiksmainā veidā vēsta par kādas svarīgas parādības vai objekta cilmi vai funkcionēšanu, 2) nepierādīts vai nepatiess kolektīvs uzskats. Mīti sakņojas dziļākā kolektīvā apziņā, saistās ar folklorizētu vēstures interpretāciju un praktiski nepakļaujas loģiskai argumentācijai. Termins *mīts* dominē Rietumu sociolingvistikā (piemēram, pazīstamākā grāmata par šai rakstā aplūkoto problemātiku saucas “Valodas mīti” (Bauer, Trudgill (eds.) 1998). Šajā grāmatā vairāku valstu valodnieki identificējuši un aprakstījuši 21 anglofoniskajās valstīs izplatītu “mītu” par valodām, no kuriem visbiežāk sastopami seši: 1) vārdu nozīmēm laika gaitā jāpaliek nemainīgām; 2) mūsdienu bērni vairs neprot ne lasīt, ne rakstīt; 3) amerikāņi maitā angļu valodu; 4) televīzijas ietekmē visi sāk runāt vienādi; 5) dažās valodās runā ātrāk nekā citās; 6) angļu valodā nedrīkst teikt *it's me*, jo *me* ir akuzatīvs.

2003. gadā P. Tradžils savā “Sociolingvistikas glosārijā” devis šādu definīciju: “Valodas mīti ir tādi uzskati par valodu vai valodām, kam plaši tic cilvēki, kas nav lingvisti, bet kuri īstenībā nav patiesi, kā plaši izplatītā pārliecība, ka dažas valodas ir “primitīvākas” par citām, vai uzskats, ka valodas pārmaiņas var un vajag nobremzēt.” (Trudgill 2003, 76) Ņemot vērā termina *mīts* semantiku latviešu valodā, resp., tā saistību ar dziļi simbolisko apziņas slāni un ierobežotās iespējas to atspēkot, jo mīti loģiskai atspēkošanai parasti nepakļaujas, par piemērotāku terminu lingvistiskās attieksmes veidošanā turpmāk izmantosim terminu *stereotipi*.

Vārda *stereotips* pamatā ir sengrieķu valodas vārdi: στερεός un τύπος, tātad ‘spēcīgs iespaids’. Tiek uzskatīts, ka terminu *stereotips* tipogrāfiska procesa apzīmēšanai pirmais lietojis franču iespaidējs F. Dido (*Didot*) 1796. gadā. 20. gs. 30. gados šo terminu sāka attiecināt uz realitātes atspulgu prātā, bet pašlaik tas apzīmē sociāli reproducētus klišejistiskus pieņēmumus par jebkuru parādību, sociālu grupu, tās darbību u. tml. No sociālās psiholoģijas viedokļa stereotipi ir kognitīvas struktūras, kas ietver noteiktas gaidas jeb ekspektācijas. Tās savukārt ietekmē veidu, kā mēs uztveram informāciju par sociālu grupu vai tai piederīgu personu, kā arī mūsu pašu reālo uzvedību.

Stereotipi veidojas socializācijas procesā iepriekšējo paaudžu, vienaudžu, plašsaziņas līdzekļu u. c. ietekmē. Stereotipi nebūt nav tikai noliedzama un izskaužama parādība. Tie var ietvert ne tikai negatīvu, bet arī pozitīvu vai neitrālu vērtējumu. Tie balstās universālā cilvēku vēlmē iedalīt pasauli kategorijās, jo: 1) tas ir kognitīvi ekonomiski – ja grupa ir kategorizēta, nav jāvāc informācija par katru tās locekli; 2) tas ļauj prognozēt indivīdu rīcību; 3) dihotomija *savs / svešs* rada drošības izjūtu un vairo pašapziņu, tātad ir arī zināms paš aizsardzības mehānisms. Cilvēki intuitīvi tiek klasificēti pēc to dzimuma, vecuma, ārējā izskata, apģērba un arī valodas vai runas veida. Protams, vienu un to pašu vērtējumu dažādi etnosi un sabiedrības grupas var izjust gan kā pozitīvu, gan kā negatīvu – atkarībā no plašāka konteksta.

Negatīvos stereotipus, kuru sekas var izpausties diskriminējošā, aizskarošā attieksmē vai praktiskā darbībā pret atsevišķiem cilvēkiem vai sociālu grupu, pamatojoties uz noteiktiem politiskiem, ekonomiskiem, kultūras vai lingvistiskiem kritērijiem, mēdz saukt par *aizspriedumiem*. Lingvistiskie aizspriedumi visbiežāk saistās ar sociāliem signāliem, kas tiek uztverti saistībā ar kādas personas vai personu grupas lietoto valodu vai runu (akcents, vārdu krājums, sintakse u. c.). Valoda vai runa apzināti vai neapzināti

tiek saistīta ar tādām iezīmēm kā uzticamība, intelekts, godīgums, draudzīgums u. c.

Lingvistiskie stereotipi, kas var ietvert arī lingvistiskos aizspriedumus, ir vispārīnāti priekšstati vai pārliecība, ko viena valodas kolektīva vai runas kolektīva locekļi izjūt un atzīst par pareiziem un pamatotiem attiecībā gan pret sevi un savu valodu (autostereotipi), gan pret cita valodas kolektīva vai runas kolektīva locekļiem (heterostereotipi). Tie ir viens no galvenajiem faktoriem lingvistiskās attieksmes veidošanā, kas savukārt ietekmē valodu koeksistenci un valodu apguvi. Kā redzēsim, viedokļi par savu vai citu valodu ir cieši saistīti ar viedokli par attiecīgo etnosu un valsti.

Kā pētāmi stereotipi?

Eiropas Nacionālo valodas institūciju federācija (*European Federation of National Institutions for Language, EFNIL*), kas ik gadu tās uzmanības centrā izvirza kādu konkrētu valodas vai tās funkcionēšanas aspektu, 2016. gadu veltīja stereotipu izpētei. Šajā federācijā apvienojušās Eiropas Savienības un Eiropas Ekonomikas zonas dalībvalstu valstiskās institūcijas, kas nodrošina valodas zinātnisku izpēti un valodas politikas īstenošanu. Latviju tajā pārstāv LU Latviešu valodas institūts un IZM Latviešu valodas aģentūra. Dalībvalstīm tika izsūtīta anketa, kurā bija jāietver atbildes uz vairākiem jautājumiem.

- A. Empīriskā / zinātniskā daļa. Kādi stereotipi par valodu(-ām) funkcionē publiskajā telpā? Kā tie tiek formulēti? Vai eksistē kādi neoficiāli apzīmējumi citām tautām, īpaši kaimiņtautām, un to valodām? Vai ir kādi populāri sakāmvārdi un parunas par citu etnosu pārstāvjiem?
- B. Sociāli politiskā daļa. Vai stereotipi ietekmē sabiedrības integrāciju? Cik bieži tie atrodami plašsaziņas līdzekļos? Vai to izplatīšana tiek sodīta / nosodīta vai vismaz atzīta par politiski nekorektu? Vai valsts institūcijas un izglītības sistēma ir izteikušas attieksmi pret negatīvajiem stereotipiem? Vai to lietojums sabiedrībā tādēļ ir mainījies arī neformālajā, ne tikai publiskajā vidē?
- C. Stereotipu saistība ar valodu apguvi un lietošanu. Vai tie ietekmē oficiālās valodas un svešvalodu apguvi? Vai attieksme pret valodu saistīta ar attieksmi pret valsti vai etnosu?
EFNIL dalībvalstu atbildes uz šiem jautājumiem tika apkopotas federācijas gada konferencē "Stereotipi un lingvistiskie aizspriedumi Eiropā", kas notika Varšavā 2016. gada septembrī. Kā

jau varēja paredzēt, apstiprinājās pieņēmums, ka stereotipi un aizspriedumi par valodu un valodām pastāv visās valstīs un ka tie lielā mērā ietekmē lingvistisko attieksmi, kas savukārt ir izšķirīgs faktors valodas politikas īstenošanā. Tomēr līdztekus universālām iezīmēm daudzās valstīs atklājās arī zīmīgas atšķirības, kuru cēlonis un ietekme būtu dziļāku pētījumu objekts. Pētījumi būtu jāveic vairākos virzienos, nosakot attieksmi 1) pret valsti, kurā runā šo valodu, 2) pret attiecīgo nāciju vai etnosu, 3) pret valodu kā tādu, 4) pret valodas runātājiem, 5) pret valodas paveidiem (heterostereotipu vai autostereotipu aspektā), 6) pret variantiem visos valodas līmeņos (ietverot arī priekšstatus par “labu” vai “pareizu” valodu).

Ir skaidrs, ka attieksme pret valodām atspoguļo attieksmi pret šo valodu runātājiem, kā arī kontekstu un funkcijām, kas ar šīm valodām saistās. Atklāts ir jautājums, vai vispār sabiedrības apziņā ir iespējams nodalīt valodu no tās runātāju kolektīva vai valsts, kurā tā tiek lietota. Tāpēc pirmām kārtām jāapzina dažādās valstīs pastāvošie stereotipiskie priekšstati par citām tālākām vai tuvākām valstīm un to iedzīvotājiem.

“Aizspriedumu atlanti”

Beidzamajos gados visai populāra kļuvusi dažādu atlantu un vizuālu uzskates līdzekļu veidošana valstu un tautu īpatnību, arī stereotipisku priekšstatu ironiskai atspoguļošanai, piemēram, M. Vargiča “Dažādas uzjautrinošas kartes” (Vargic 2015) vai J. Cvetkova “Aizspriedumu atlants. Pilnīgs stereotipu karšu apkopojums” (Tsvetkov 2016). Šādi materiāli, kas gan nebalstās uz nopietniem socioloģiskiem pētījumiem, tiešām ir uzjautrinoši, tomēr, kā ikvienā jokā, tajos ir daļa patiesības. Piemēram aplūkosim J. Cvetkova atlantos apkopotos citu valstu iedzīvotāju stereotipiskos priekšstatus par Latviju. Vāciešiem latvieši ir vecie kaimiņi, poļiem – agrākā kolonija, spāņiem – krievu Galisija, grieķiem – garlaicība, frančiem – baltu ciltis, turkiem – pārāk depresīva, bulgāriem – “nekad neesmu te bijis”, rumāņiem – hobiti u. tml. “Kulināro šausmu atlantā” Latviju pārstāv asinsdesa (<https://atlasofprejudice.com/our-collective-eating-disorder-4846eede37bd>), “Mīlestības kartē” – garlaicīga mīlēšanās (<https://atlasofprejudice.tumblr.com/>).

“Aizspriedumu atlantā” (2016) apkopoti arī Latvijas iedzīvotāju šķietamie priekšstati par citām valstīm (piemēram, Lietuva – brālēni, Igaunija – gliemeži, Somija – Ziemeļu Igaunija, Norvēģija – sasodīti dārga, Islande – lava, Nīderlande – sekss, Beļģija – Eiropas Savienība, Rumānija – Drakula, Turcija – kebabs, Krievija – ragana,

1. attēls. Latvijas iedzīvotāju šķietamie priekšstati par Eiropu (2015)¹

Apvienotā Karaliste – darbavieta) (sk. 1. attēlu), kas teorētiski varētu atbilst izplatītiem stereotipiem, kaut stipri apšaubāms, ka to pamatā ir plaša aptauja.

Spilgta ilustrācija stereotipu veidošanās procesam ir karte, kurā apkopoti šķietamie japāņu priekšstati par Eiropu (sk. 2. attēlu). Varam saprast, kā veidojies priekšstats, ka Dānijā “ikviens ir laimīgs”, ka Igaunija saistās ar IT industriju un Austrija ar klasisko mūziku, bet vismaz mums pašiem, kuru autostereotips ir kartupeļu ēdāji, izbrīnu var radīt asociācija ar Latviju: latvieši neēd (vai nevar ēst) kartupeļus! Izrādās, ka mēs neesam vienīgie, kurus tas pārsteidz. Portāls *indy.com*, kritizējot šādu vienkāršotu priekšstatu izplatīšanu, precīzi formulē arī stereotipu ģenēzi: “Jautājums “Kāpēc [tāds priekšstats]?” var liecināt tikai par apjukumu vai nezināšanu. Piemēram, secinājums, ka “latvieši neēd kartupeļus”, izrādījās tikai joks, bet fakts, ka visi tvitera lietotāji man jautāja: “Kāpēc latvieši neēd kartupeļus?”, demonstrēja to pašu, ko japāņu pētnieki gribēja pierādīt, – stereotipi ne vienmēr balstās uz realitāti, sākumā tas var būt tikai joks, bet vēlāk var kļūt par ierunātu tālāk reproducētu patiesību.” (<https://www.indy100.com/article/the-japanese-stereotype-map-of-europe--bJGqciPrRZb>)

¹ Pieejams: <https://www.readytogo.net/smb/threads/atlas-of-prejudice.1137615/>, skatīts 14.08.2017.

2. attēls. Japāņu šķietamie priekšstati par Eiropu²

Gan no šīm populārajām kartēm, gan no nopietnākiem zinātniskiem pētījumiem izriet atzinums, ka ir gandrīz neiespējami nodalīt attieksmi pret attiecīgo valsti no attieksmes pret tās iedzīvotājiem. Turklāt multietniskas valstis ārvalstnieku skatījumā parasti tiek identificētas ar titulnāciju, kā Igaunija ar igauņiem vai Slovākija ar slovākiem. Jāatceras arī vārdi “ierunāta tālāk reproducēta patiesība”. Kā zināms, regulāri atkārtoti maldi vai viltusziņas spēj stabili iegulties sabiedrības apziņā visai īsā laikā un nav viegli izskaužami. Tas attiecas arī uz mūsu pašu autostereotipiem par latviešu valodu.

Kādi ir mūsu autostereotipi par Latviju un latviešiem? Gan no atsevišķiem pētījumiem (Liepa 2012; Beitnere 2012; Kļaviņš 2009 u. c.), gan tīri intuitīvi zināms priekšstats ir gūstams. Pie pozitīvajiem vai vismaz neitrāliem autostereotipiem varētu pieskaitīt bieži tīrātos apgalvojumus “Latvija ir zaļākā valsts pasaulē”, “Latvieši ir dziedātāju tauta”, pie negatīvajiem – “Latvija ir nabadzīga valsts”, “Latvieši ir skaudīgi un nesaticīgi”, “Kur divi latvieši, tur trīs partijas”, “Latvieši ir izēdāji”. Autostereotipu konotāts un vērtējums atkarībā no vēsturiskās situācijas var arī mainīties. Piemēram, savulaik apgalvojumi “Latvija ir maza valsts”, “Latvieši ir

² Pieejams: <https://www.indy100.com/article/the-japanese-stereotype-map-of-europe--bJGqciPrRZb>, skatīts 14.08.2017.

sērdieņu tauta”, “Latvieši pārcietuši 700 verdzības gadus” varbūt arī ietvēra pozitīvu pašvērtējumu, bet pašlaik šo patiesībai neatbilstošo stereotipu ietekme uz tautas pašapziņu drīzāk ir negatīva.

Stereotipi par valodām

Jebkurā sabiedrībā pastāv viedokļi par pasaules valodām – dažas tiek uzskatītas par vecākām, skaistākām, loģiskākām, bagātākām nekā citas. R. L. Trasks norāda, ka “šādiem uzskatiem reti ir kaut jebkāda līdzība ar objektīvo realitāti, ja neņemam vērā faktu, ka tie *rada* šo realitāti” (Trask 2007, 56). Arī Latvijā vai katrs būs kaut reizi dzirdējis, ka, piemēram, franču valoda ir grūta, bet spāņu – viegla, itāļu – skanīga, bet dāņu – neglīta. Lai ilustrētu izteikto viedokļu atšķirību par valodu iezīmēm, piemēram aplūkosim kaut vai vienu kritēriju – valodas “skaistumu”.

Valodu “skaistuma” jeb labskanības vērtējums, kaut arī tajā var saskatīt zināmas eifoniskas likumsakarības, ir atkarīgs galvenokārt no subjektīviem faktoriem. Izplatīta ir dažādu rangu tabulu veidošana par it kā sliktākajām vai neglītākajām valodām. Valodu saraksti gan ir ļoti atšķirīgi. Piemēram, par nelabskanīgāko valodu interneta vietnē *thetoptens.com*, kur mēģināts ranžēt dažādu jomu parādības vai notikumus, atzīta amerikāņu angļu valoda, vietnē *zankrank.com* – vjetnamiešu, turku, ķīniešu, arābu, kazahu, vācu, volofu, somāliešu, zulu valoda, vietnē *youtube.com* – vācu, korejiešu, japāņu, ķīniešu, vjetnamiešu, tajū, ivrits, arābu, hindi, spāņu valoda. Tikpat atšķirīgi ir arī priekšstati par labskanīgākajām valodām. Vietnē *2polyglot.com* par skaistāko atzīta igauņu, zviedru, turku, maķedoniešu, albāņu, franču, bulgāru, islandiešu, slovāku, rumāņu valoda, vietnē *the-culturetrip.com* – itāļu, arābu, čehu, volofu, somu, velsiešu, čeroku, ķīniešu, bengāļu, angļu valoda, vietnē *youtube.com* – igauņu, poļu, angļu, rumāņu, portugāļu, franču, ukraiņu, spāņu, zviedru, itāļu valoda. Par latviešu valodu ārējs vērtējums nav izteikts bieži, un tas ir visai pretrunīgs. Varam atrast arī negatīvus viedokļus (piemēram, *Какой смешной латышский язык – просто тупо добавляешь “с” в конце слова и готово* – ‘Cik latviešu valoda ir smieklīga – vienkārši truli pievieno “s” vārda beigās, un darīts’ [Julia@, 05.06.2016.]; *Вообще латышский язык похож на грубую искаверканную версию русского* – ‘Vispār latviešu valoda līdzinās rupji izkropļotai krievu valodas versijai’ [эрилайс@, 17.06.2016.]), kuru ģenēze drīzāk saistāma ar politiskiem apsvērumiem.

Sociolingvists M. Dženkins (Jenkin 2014) norāda, ka līdz šim nav bijis iespējams atklāt kaut vienu neapšaubāmu kritēriju, kāpēc kāda

valoda objektīvi būtu uzskatāma par skaistu vai neglītu, un ka nav neviena pētījuma par valodu pievilcību, kas neapstiprinātu tās ciešo saikni ar valodas runātāju sociālo novērtējumu resp. to sociālo prestižu un valodas ekonomisko vērtību. Gluži otrādi, valodas pievilcību nosaka vērtētāju attieksme pret attiecīgo runātāju kolektīvu vai valsti, kurā valodu lieto. Protams, liela nozīme ir arī valodas atpazīstamībai. Latviešiem droši vien nebūs viedokļa par čeroku vai volofu valodu, turpretim krievu, lietuviešu vai igauņu valodas vērtējums izskan samērā bieži.

Ja valodas kolektīvs ir lingvistiski pašpietiekams, citu valodu runātāju attieksme pret šo valodu, tās lietojumu un izplatību savā etnoģenētiskajā teritorijā neietekmē. Subordinētu valodu runātāju asimilāciju negatīvs valodas tēls gan var veicināt. Valodas noturībai daudz bīstamāki ir negatīvi autostereotipi, kādu nav mazums arī latviešu starpā.

Ko latvieši domā par latviešu valodu?

Ņemot vērā minēto, pašu latviešu priekšstatiem par valodu varētu būt daudz lielāka nozīmība valodas noturībā, nekā līdz šim uzskatīts. Tāpēc būtu nepieciešams veikt plašāku kompleksu pētījumu, apkopojot, analizējot un izvērtējot stereotipiskos uzskatus un, ja nepieciešams, tomēr mēģinot pakāpeniski mainīt sabiedrisko domu.

Ieskatam minēsim kaut vai dažus uzskatus, kas nereti parādās publiskajā telpā saistībā ar latviešu valodu un tās attīstību, piemēram minot dažus autentiskus citātus no publicistikas, interneta vai tvitera komentāriem.

Latviešu valoda ir viena no senākajām pasaules valodām

Vīks. Un neaizmirsīsim, ka mūsu un leišu valodas ir visnenākās Eiropas valodas, kas pamatā visai indoeiropiešu valodu saimei, vērtība pasaules mērogā. (http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/633152-petijums_nav_pamata_uzskatit_ka_latviesu_valoda_butu_apdraudeta, 05.11.2016.)

Šis apgalvojums būtu pieskaitāms pie pozitīvajiem vai vismaz neitrālajiem autostereotipiem, jo tā lietojuma konteksts liecina par mērķi stiprināt lepnumu par latviešu valodu. Tomēr tas ir arī labs piemērs, kā šķietami nebūtiska izteiksmes forma ļauj vēlamo uzdot par esošo. Faktiski par latviešu valodu varam runāt tikai kopš mūsu ēras 5.–7. gadsimta, kad baltu ciltis sašķēlās tagadējo latviešu un lietuviešu priekštečos, latviešu kā tautības valoda konsolidējās 10.–12. gadsimtā, literārā valoda sāka veidoties 17. gadsimtā.

Salīdzinājumam – piemēram, tamilu valoda izveidojās 3000 gadu p. m. ē., aramiešu – 1000 gadu p. m. ē., korejiešu – 600 gadu p. m. ē., armēņu – 450 gadu p. m. ē. Uz pasaules valodu fona latviešu valoda nav atzīstama par senu – toties par senisku jeb arhaisku gan, jo tā saglabājusi daudz indoeiropiešu pirmvalodas īpatnību. Pati par sevi šī iezīme nekādi nav saistāma ar valodas kvalitāti vai konkurētspēju, tomēr pašu valodas runātāju acīs tā var celt valodas vērtību.

Latviešu valoda ir maza valoda

No mazas valodas pasaulē. (<http://www.la.lv/no-mazas-valodas-pasaule>, 21.04.2015.)

Pat tad, ja šo apgalvojumu izteiktu korektākā formā – “Latviešu valoda ir mazas tautas valoda” –, tas neatbilst patiesībai. Pasaules kontekstā latviešu valoda drīzāk ir lielas tautas valoda. Tikai 300 valodās pasaulē runā vairāk nekā viens miljons cilvēku – un latviešu valoda ar apmēram 2,3 miljoniem runātāju pašreiz apzināto 7099 valodu kopumā ir apmēram 200.–250. “lielākā” valoda. Protams, mūsu galvenās konkurentvalodas – angļu un krievu valoda – pieder pie “ļoti lielo” valodu grupas, tādēļ stingri jāšķir absolūtais un salīdzinošais valodas runātāju skaits. Minētais apgalvojums nereti tiek izteikts ar konotātu “tā tad apdraudēta valoda” vai, vēl sliktāk, “izzūdoša valoda”. Valodas ilgtspējā runātāju skaits ir tikai viens no faktoriem – nozīme ir arī valodas statusam, ekonomiskajai vērtībai un, kā jau vairākkārt norādīts, pašu runātāju lingvistiskajai attieksmei. Objektīvi latviešu valoda 2017. gadā “Izvērstā ranžētā paaudžu lingvistiskās pēctecības skalā” (*EGIDS*) (*ethnologue.com*) ierindota augstajā 1. līmenī – “neapdraudēta, valodu lieto visas paaudzes”. Šādas pozīcijas, neskaitot 6 starptautiskās valodas, kas ir nulles līmeņa valodas, ir tikai 97 valodām jeb 1,4% no pasaules valodu kopuma. Iespējams, ka daļa šī stereotipa uzturētāju to uztver kā pozitīvu zīmi (“maza, tā tad sargājama”). Tomēr šķiet, ka pašreizējos globalizācijas un valodu konkurences apstākļos būtu jāvērtē tā iespējamā ietekme uz sabiedrisko domu, jo gribot negribot šādi varam panākt pilnīgi pretēju rezultātu.

Citas valodas ir bagātākas, latviski daudz ko nevar pateikt

Retajos, bet sarežģītajos gadījumos, kad bija nepieciešamība tulkot atsevišķus vārdus, jo krievu valoda – lai neapvainojas latvju tauta – ir nedaudz bagātāka, Andrim palīdzēja mana mamma – ārkārtīgi intelligentis un izglītots cilvēks, kuru Andris augstu vērtēja. Viņai ir “pa plecam” niansēta latviešu valoda. (Kas Jauns, Nr. 44 (563), 2016, 1.–7. nov., 13. lpp.)

Minētais citāts paradoksālā kārtā skaidri parāda, ka ir pamats runāt nevis par valodas “bagātību” vai “nabadzību”, bet par runātāja vai rakstītāja prasmi izmantot valodas sniegtās iespējas. Ja sabiedrības attīstās aptuveni vienlīdzīgos apstākļos un tempos, tad arī to valodas krājumam ir jābūt vienlīdz lielam. Nekādā gadījumā nevarētu teikt, ka latviešu valodas leksika ir nabadzīgāka par krievu, angļu, vācu vai kādas citas valodas leksiku. Vārdu apkopojums leksikogrāfiskos avotos vien nav izšķirīgs kritērijs. Jāatceras, ka valodas vārdu kopumā tiek iekļauti ne tikai literārās valodas vārdi, bet arī izlokšņu vārdi, vietvārdi, internacionālismi un jaunvārdi, kuri rodas, ieviešot jaunās tehnoloģijas. Šie vārdi, kamēr mūsu rīcībā nav pilnīga latviešu valodas vārdu krājuma jeb tēzaura, var nebūt atrodami vienuviet, bet valodā tie ir, un tikai no katra runātāja – un sabiedrības pieprasījuma – ir atkarīgs, vai tie tiks arī lietoti.

Latviešu valoda ir piesārņota, latviski neviens nerunā pareizi

Viks. Cik grāmatu latviešu valodā izdots gadā? Valsts vadošo personu runās un rakstos lietoto vārdu skaits, skolnieku un skolotāju vārdu krājums, visbeidzot katastrofāli nepareizā latviešu valoda šodienas plašsaziņas līdzekļos. (http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/633152-petijums_nav_pamata_uzskatit_ka_latviesu_valoda_butu_apdraudeta, 05.11.2016.)

Latviešu valodā tik tiešām ir visdažādāko leksikas slāņu vārdi, kas lietojami atšķirīgu tipu tekstos, un atkal viss atkarīgs no runātāja izglītības un valodas izjūtas. Fakts, ka, runājot latviski, mēs varam izmantot aizguvumus, arī neliterārus aizguvumus no citām valodām, nenozīmē, ka nepastāv alternatīvas izteiksmes iespējas. D. Strelēvicas-Ošiņas grāmatā “Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza?” (2011) vispusīgi analizēta sabiedrības pretrunīgā attieksme pret valodas “pareizību”, kā arī koleģiālajām institūcijām, kas darbojas valodas standartizācijā. No vienas puses, publiskajā telpā var izcelties pat neadekvāti plaša diskusija par kāda vārda vai formas lietojumu, no otras puses, pastāv tieksme protestēt pret jebkādiem norādījumiem it kā “no augšas”. Piemēri:

Delna ļoti grib veikt “parlamentāro kontroli” (bet iemācīties rakstīt pareizā latviešu valodā gan nejut vēlēšanos). (http://www.pietiek.com/raksti/mes_loti_gribam_veikt_parlamentaro_kontroli, 22.12.2014.)

Deģošā kondicioniera deļ šorīt no ēkas, kurā atrodas Valsts valodas centrs, evakuēti 60 cilvēki. Iedomājos, kāds čakars bija ugunsdzēsējiem pareizā valodā evakuēt šos strādīgos tautiešus. (<http://go.tvnet.lv/geb-cok>, 06.10.2016.)

Secinājumu vietā

Minēto nepatiesību un puspatiesību ietekme uz latviešu lingvistisko pašapziņu ir grūti pētāma, jo tā nav ne izmērāma, ne formulējama precīzos terminos. Intuitīvi resp. iepriekšējo zināšanu un pieredzes ietekmē radušies atzinumi vienmēr var atdurties pret viszinīgo “bet kur ir fakti un pierādījumi?”. Tomēr vēlētos izteikt viedokli, ka pašreizējā valodas situācijā daži stereotipi neveic audzinošo funkciju, bet drīzāk mazina pārliecību par latviešu valodas spēku. Varbūt būs cilvēki, kas, diendienā dzirdot runas par it kā “mazu” un “piesārņotu” valodu, saņemsies, lai visiem spēkiem pierādītu pretējo. Bet ja nu kādam tas būs pamudinājums aizvien vairāk lietot kādu citu valodu, kuras runātāji paši to tik zemu nevērtēs?

Šajā rakstā aplūkojam dažus stereotipus par pašu latviešu valodu un tās kvalitāti. Tie, kā redzējām, var būt arī neitrāli vai vismaz subjektīvi vērtējami. Daudz bīstamāki ir kļūdaini uzskati par valodu līdzāspastāvēšanu un konkurenci – gan vispārīgi, gan tieši uz Latvijas valodas situāciju attiecināmi. Starp tiem varētu minēt kaut vai šādus: “Nav svarīgi, kurā valodā runā, galvenais ir saprasties”, “Attīstīsim ekonomiku, gan valodas jautājumi paši atrisināsies”, “Lauki izmirst, cilvēki emigrē, valdība zog, ko jūs par to valodu”, “Paplašinot krievu valodas lietojumu publiskajā telpā [t. i., sašaurinot latviešu valodas lietojumu – I. D.], veicināsim sabiedrības saliedētību”. Kā zināms, joprojām problemātiska ir valodas izvēle starp dažādu tautību Latvijas iedzīvotājiem arī situācijās, kur to nenosaka ne likumi, ne priekšraksti – latviešu valodas prioritārs lietojums ne sadzīves sarunās, ne apkalpojošajā sfērā vēl nav kļuvis par pašsaprotamu faktu. Vai tikai arī te pie vainas nebūs “maldīgie pieņēmumi”? Pret tādiem stereotipiem, kas apdraud valsts un valodas politikas pamatus, tomēr ir jāvēršas skaidri un argumentēti.

Tradicionāli uzskati par valodu tātad ir nozīmīgs faktors lingvistiskās attieksmes veidošanā, un tā savukārt ietekmē valodas noturību. Mīti, stereotipi un aizspriedumi bija, ir un būs, bet mūsu spēkos ir tos apzināties un izvērtēt plašākā valodas situācijas kontekstā.

1. Bauer, Trudgill (eds.) 1998 – Bauer, Laurie, Trudgill, Peter (eds.). *Language Myths*. Penguin, 1998.
2. Beitnere 2012 – Beitnere, Dagmāra. *Mēs zemnieku tauta? Pašreferance latviešu kultūras paradigmā*. Rīga : Filozofijas un socioloģijas institūts, 2012.
3. Jenkin 2014 – Jenkin, Matthew. *What makes a language attractive – its sound, national identity or familiarity?* [tiešsaiste] [skatīts 10.08.2017.].

- Pieejams: <https://www.theguardian.com/education/2014/jul/17/what-makes-a-language-attractive>
4. Kļava 2016 – Kļava, Gunta. Priekšvārds. *Valodas situācija Latvijā: 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2016, 6. lpp.
 5. Kļaviņš 2009 – Kļaviņš, Kaspars. *apSTĀVĒŠANA*. Rīga : Mansards, 2009.
 6. Liepa 2012 – Liepa, Dite. Lietuviešu un latviešu identitātes atspoguļojums: attieksme pret savas valsts valodu (Lietuvių ir latvių identiteto atspindžiai: požiūris į valstybinę kalbą). *Res humanitariae*, XII. Klaipēda : Klaipēdas universiteto leidykla, 2012, 186.–204. lpp.
 7. Strelēvica-Ošiņa 2011 – Strelēvica-Ošiņa, Dace. *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptivisma vēsturē, teorijā un praksē*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
 8. Trask 2007 – Trask, Robert L. *Language and Linguistics: The Key Concepts*, 2nd ed., ed. by Peter Stockwell. Routledge, 2007.
 9. Trudgill 2003 – Trudgill, Peter. *A Glossary of Sociolinguistics*. Oxford University Press, 2003.
 10. Tsvetkov 2016 – Tsvetkov, Yanko. *Atlas of Prejudice. The complete stereotype map collection*. 2nd edition. Alphadesigner, 2016.
 11. Valdmanis 2012 – Valdmanis, Jānis. Mazākumtautību izglītības programmu skolēnu, vecāku, skolotāju lingvistiskā attieksme. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 16 (II). Liepāja : LiePA, 2012, 291.–300. lpp.
 12. Vargic 2015 – Vargic, Martin. *Miscellany of Curious Maps* [tiešsaiste] [skatīts 10.08.2017.]. Pieejams: <http://www.halcyonmaps.com/#/the-map-of-stereotypes/2015>

2018. gada 4. maijā, Latvijas valsts neatkarības atjaunošanai zīmīgā datumā, Lēvenes Universitātē (*KU Leuven*) notika starptautisks simpozījs “Universitāšu internacionalizācija un nacionālā valoda” (*Internationalisation of Universities and the National Language*). Kaut arī beidzamo piecu gadu laikā konferences un semināri par valodu augstākajā izglītībā un zinātnē kļuvuši populāri un pierasti, šajā reizē simpozija norises vietai bija simboliska nozīme. Kā uzsvēra simpozija dalībnieki, Lēvenes Universitāte bija istā vieta, kur klievēt daudzās valstīs manāmo primitīvo izpratni par universitāšu internacionalizāciju galvenokārt kā pāreju uz studijām angļu valodā. Skaitļi un fakti runāja paši: Lēvenes Universitāte pasaules universitāšu rangū tabulās ierindojas pirmajā piecdesmitniekā vai vismaz simtniekā.¹ Un tas tika panākts, īstenojot studijas galvenokārt holandiešu valodā. 2017./2018. gadā no 78 piedāvātajām bakalaura programmām tikai 4 un no 205 maģistra programmām tikai 62 bija angļu valodā.² Atvērtību pasaulei nodrošināja gan lielais ārvalstu studentu skaits – 9844 jeb 17% (kopā Lēvenes Universitātē studē 57 424 studenti), gan iesaistīšanās starptautiskajās apmaiņas programmās. Protams, runājot par augstskolas panākumiem, pieminams arī nozīmīgais finansējums – 466,6 miljoni tikai zinātnei un pētniecībai vien. Kaut arī Lēvenē nākotnē tiek paredzēts aizvien vairāk doktora programmu veidot angļu valodā un piesaistīt vairāk ārvalstu mācībspēku, vienlaikus tiek domāts arī par holandiešu (flāmu) valodas attīstību. Piemēram, ne tikai docētājiem, bet arī

¹ Piemēram, 2017.–2018. gadā 71. vietā *QS World University Ranking*, 47. vietā *Times Higher Education World University Ranking*, 5. vietā *Reuters World Ranking in Most Innovative Universities* (augstākā vieta starp Eiropas universitātēm).

² <https://www.kuleuven.be/english/about-kuleuven/strategic-plan/truly-international>.

viņu ģimenes locekļiem tiek piedāvāti intensīvi holandiešu valodas kursi, lai pēc pāris gadiem varētu pilnībā iekļauties valsts un universitātes sabiedrībā. Tomēr arī šādā situācijā bija pamats rosināt diskusiju par valodas politiku augstākajā izglītībā. Rosinājumam atsaucās gandrīz visu Eiropas Savienības valstu akadēmiskās inteliģences pārstāvji, lai iezīmētu saikni starp zināšanu saturu un tā ieguves formu – valodu.

Neviens nenoliegs, ka zinātnes sasniegumi vienmēr ir bijis globāls ieguvums, kas vislabāk top dažādu valstu pētnieku sinerģijā. Mūsdienās to apzīmē ar vārdu “internacionalizācija”, attiecībā uz augstāko izglītību – “augstskolu vai augstākās izglītības internacionalizācija”. Šī jēdziena izpratne gan ir atšķirīga – sākot ar jau minēto angļu valodas lomas absolutizēšanu un beidzot ar augstskolas un visas sabiedrības atvērtību daudz plašākā dimensijā. Lai kļiedētu šo aptuvenību, Eiropas Parlaments 2015. gadā pasūtīja pētījumu “Augstākās izglītības internacionalizācija”.³ Tajā tika piedāvāts paplašināt līdzšinējo definīciju, internacionalizāciju saprotot kā “apzinātu, mērķtiecīgu starptautiskas, starpkultūru vai globālas dimensijas integrēšanu terciārās izglītības mērķi, funkcijās un īstenošanā, lai uzlabotu izglītības un zinātniskās pētniecības kvalitāti visiem studentiem un personālam un nodrošinātu nozīmīgu ieguldījumu sabiedrībai”.

Pētījumā ir sniegti vairāki ieteikumi, kā atbalstīt augstākās izglītības internacionalizācijas izvēršanu Eiropā: 1) pievērsties kredītpunktu un akadēmisko grādu nelīdzsvarotās mobilitātes un institucionālās sadarbības problemātikai, kas izriet no būtiskām atšķirībām augstākās izglītības sistēmās, procedūrās un finansējumā; 2) atzīt praksē gūtas darba pieredzes arvien augošo popularitāti un pilnveidot iespējas apvienot šādu darba pieredzes gūšanu ar valodu mācīšanos un kultūras aspektu apguvi un studijām ārvalstīs; 3) atbalstīt akadēmiskā un administratīvā personāla nozīmīgo lomu augstākās izglītības internacionalizācijas turpmākā izvēršanā; 4) sekmēt augstākās izglītības un rūpnieciskā sektora sadarbības pilnveidošanu studentu un personāla mobilitātes kontekstā; 5) pievērst lielāku uzmanību koncepcijai “internacionalizācija pašu mājās”, integrējot visu studentu izglītības programmās starptautiskai un starpkultūru dimensijai atbilstošus mācību rezultātus;

³ Eiropas Parlaments. Iekšpolitikas ģenerāldirektorāts. Politikas departaments. Strukturpolitika un izglītība. *Augstākās izglītības internacionalizācija*. Pētījums. 2015. Sk. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU\(2015\)540370\(SUM01\)_LV.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU(2015)540370(SUM01)_LV.pdf).

6) likvidēt šķēršļus, kas kavē kopēju akadēmisko grādu attīstīšanu; 7) attīstīt inovatīvus digitālās, kā arī klātienē un tiešsaistē realizētas apvienotas mācīšanās modeļus, uzlūkojot tos kā instrumentu augstākās izglītības internacionalizācijas papildināšanai; 8) saskaņot internacionalizācijas procesus augstākajā izglītībā ar citu izglītības līmeņu (pamatizglītības, vidējās izglītības, profesionālās izglītības, pieaugušo izglītības) internacionalizāciju; 9) *stimulēt mācību procesa norisi divās un vairākās valodās pamatizglītības un vidējās izglītības līmenī, tā liekot pamatus daudzveidīgu sekmīgo valodas politikai*; 10) likvidēt barjeras starp zinātniskās pētniecības un izglītības internacionalizāciju visos līmeņos, lai radītu lielāku sinerģiju un vairotu iespējas.

Kā redzams, valodas politika skarta tikai vienā punktā, turklāt attiecībā uz agrākiem izglītības posmiem. Pie šķēršļiem internacionalizācijai minēts “nepietiekams svešvalodu apmācības piedāvājums, angļu valodas dominējošā loma izglītībā un pētniecībā”, bet šis apgalvojums nav izvērst. Šis dokuments zīmīgi liecina, ka valodas jautājumi augstākās izglītības internacionalizācijas kontekstā tiek apieti gan Eiropas Padomes un Eiropas Savienības, gan atsevišķu valstu rīcībpolitikas līmenī. Plaša starp augstākās izglītības un zinātnes politiku un valodas politiku oficiālo (valsts) valodu noturībai un attīstībai iezīmējas vai visās valstīs, kurās dominējošā nav angļu valoda. Latvija nav izņēmums, un arī turpmākajā nākotnē paredzamas asas diskusijas par valodu lietojumu augstskolā. Pagaidām pārāk maz jūtama vēlme mācīties no citu valstu pieredzes un kļūdām, kā arī skatīt augstskolu valodu ne tikai izglītības konkurētspējas, bet arī valodas situācijas kontekstā. Tomēr mūsu rīcībā ir pietiekams teorētisko atziņu, starptautiski saistošo dokumentu un konkrētu valstu piemēru klāsts, lai varētu pierādīt vismaz to, ka vienkāršota un sasteigta pieeja valodām augstskolā īstermiņa mērķu vārdā nedrīkst radīt problēmas daudz plašākā un dziļākā mērogā.

Vairumā valstu augstākajā izglītībā vērojama strauja valsts oficiālās valodas (valodu) īpatsvara samazināšanās un angļu valodas nostiprināšanās,⁴ kaut “Boloņas deklarācijā” pausts respekts pret

⁴ Phillipson, R. English, a cuckoo in the European higher education nest of languages? *European Journal of English Studies*, 2006, 10/1, 13–32; Skutnabb-Kangas, T. Multilingual universities and globalisation – promoting creativity and linguistic human rights? Or? *Presentation. International Conference “Bi- and Multilingual Universities – Challenges and Future Prospects”*. Helsinki University, 1 September 2005.

visām kultūrām un valodām. Būtiski uzsvērt, ka zinātnieki un starptautiskas organizācijas nevēršas ne pret angļu valodu kā tādu, ne arī pret tās ienākšanu Eiropas augstākās izglītības telpā. Iebildumus izraisa fakts, ka “augstskolas aktīvi piedalās lingvodiversitātes nogalēšanā” (T. Skutnaba-Kangasa), teorētiski pasludināto multilingvismu aizstājot ar monolingvālām studijām angļu valodā.

Par to īpaši daudz tiek runāts pēc 2005. gada, kad tika pieņemta t. s. Jaunā daudzvalodības stratēģija.⁵ Tajā teikts: “Augstākās izglītības iestādēm varētu būt aktīvāka nostāja daudzvalodības veicināšanā studentu un mācībspēku vidū, kā arī plašākā vietējo pašvaldību līmenī. Jāatzīst, ka tendencei tajās valstīs, kurās nerunā angļu valodā, mācīt angļu valodā, nevis attiecīgās valsts vai reģiona valodā var būt neparedzamas sekas attiecībā uz šo valodu vitalitāti. Eiropas Komisija drīzumā plāno sīkāk pētīt šo fenomenu.” Tiesa gan, solītā pētniecība vismaz Eiropas Komisijas līmenī nav īstenojusies vai vismaz nav devusi nozīmīgus rezultātus. Toties aktīvas ir dažādas Eiropas vai atsevišķu valstu līmeņa valodas politikas institūcijas, kas neatlaidīgi cenšas pievērst uzmanību izglītības un valodas politikas harmonizēšanai.

Eiropas Nacionālo valodas institūciju federācija (EFNIL) bija viena no pirmajām starptautiskajām organizācijām, kas cēla trauksmi par subtraktīvo bilingvismu vairākās jomās, īpaši augstākajā izglītībā un zinātnē. Jau 2005. gadā rīkotās konferences “Svešvalodu mācīšana un valodas politika Eiropā” rezolūcijā tika secināts: “Angļu valoda ir darba valoda noteiktās profesionālās, izglītības un citās sociālo kontekstu jomās, tomēr, atzīstot tās praktisko lomu, vienlaikus jāakcentē nepieciešamība maksimāli apgūt, stiprināt un tālāk veicināt visu Eiropas valstu oficiālo nacionālo valodu attīstību visās to darbības nozarēs.”⁶ Līdzīga doma, kā arī praktiski ieteikumi atspoguļojušies arī citās EFNIL rezolūcijās. Pārskatos par aktuālajiem uzdevumiem sociolingvistikā augstskolu valodas lietojuma izpēti uzsvēruši gan Baltijas, gan Ziemeļvalstu pētnieki.⁷ Pēc 2010. gada ir iznākuši vairāki augstskolu valodas politikai

⁵ Eiropas Komisija. *Jaunā daudzvalodības stratēģija*. 2005. Sk. http://publications.europa.eu/resource/cellar/a75be182-634d-4068-ae28-09139290902b.0016.02/DOC_1.

⁶ EFNIL konference. “*Foreign language teaching and language policy in Europe*”, 24–25 November 2005. Resolution. Sk. <http://efnil.org/documents/declarations/brussels-declaration-on-language-learning>.

⁷ Boyd, S. Sociolinguistics in the Nordic Region. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. London/New York: Routledge, 2010, 281–295; Druviete, I. The Development of Sociolinguistics in

veltīti sociolingvistikas žurnālu speciālizlaidumi, kā arī īpaši rakstu krājumi. Starp tiem noteikti pieminami vairāki turpmāk plaši citējami izdevumi. 2010. gadā bagātīga informācija par Eiropas valstu praksi sniegta Slovēnijā izdotā krājumā.⁸ Eiropas sociolingvistikas gadagrāmatas *Sociolinguistica* 2014. gada laidienā uzsvērts: “mūsu dienās neviens vairs nešaubās, ka angļu valoda ir kļuvusi par Valodu, tātad pilnībā dominējošo *lingua franca* Eiropas Savienībā un plašāk. [...] Tā ir situācija, ar kuru jārēķinās Eiropas valodas politikā”.⁹ Vairākos rakstos par galveno šai sakarā risināmo problēmu atzīta tieši angļu valodas izplatība augstākās izglītības jomā. 2013. gadā respektablās valodas politikas grāmatu sērijas *Studies in World Language Problems* ietvaros izdota grāmata par angļu valodu Āzijā¹⁰ un 2014. gadā – Ziemeļvalstu universitātēs, kurā sniegta “holistiska izpratne par veidu, kādā Ziemeļvalstu universitātēs gan ideoloģijā, gan praksē izpaužas intensīvā internacionalizācija”.¹¹

2014. gadā pie augstskolu valodas jautājuma atgriezās Eiropas Nacionālo valodu institūciju federācija, veltot tam gadskārtējo konferenci. Konferences rezolūcijā “Par valodu lietojumu studiju procesā un pētniecībā universitātēs” tika atzīts: “Mūsdienās Eiropā palielinās tendence izmantot angļu valodu kā akadēmisko mācību un pētniecības valodu. Šī tendence ir spēcīgāka eksaktajās nekā humanitārajās zinātnēs. Strauji pieaug vēlme pieņemt “tikai angļu valodas politiku” zinātniskajās publikācijās un kā ekskluzīvu diskursa līdzekli starptautiskās (un pat nacionālās) konferencēs. Šādās

the Baltic States. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. London/New York: Routledge, 2010, 402–411.

⁸ *National Languages in Higher Education*. Ed. by M. Humar, M. Žagar Karer. Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010. Sk., piem.: Davidsen-Nielsen, D. *Language in higher education: a Danish view*, 2010, 87–90.

⁹ Stickel, G. Foreword for special issue of the International Yearbook of European Sociolinguistics. *European National Language Institutions' Attitudes and Policies towards English as the European Lingua Franca*. *Sociolinguistica*, Vol. 28, 2014, IX. Arī: Druviete, I. English in Latvia: Symbol of European Identity, Tool for Career Promotion or “The Third Force”? *Sociolinguistica: Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik*. Die Einstellungen und die Politik der Nationalen Sprachinstitute in Europa zu Englisch als Europäische Lingua Franca. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2014, 69–88.

¹⁰ *The Politics of English. South Asia, Southeast Asia and the Asia Pacific*. Ed. by L. Wee et al., 2013.

¹¹ *English in Nordic Universities. Ideologies and Practices*. Ed. by A. K. Hultgren, F. Gregersen, J. Thøgersen. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014.

situācijās nav nekādu šaubu, ka progress starptautiskajā komunikācijā ir panākts uz citu valodu rēķina.

Līdzīga situācija ir arī sociālajās un humanitārajās zinātnēs. Valstīs, kurās nerunā angļu valodā, var šķist, ka nepieciešamība būt daļai no starptautiskās zinātniskās sabiedrības liek izmantot angļu, nevis citas valodas. Šī pieaugošā attieksme rada ļoti reālu lingvistisko, kognitīvo un kultūras risku. Angļu valoda nav neitrāls universāls komunikācijas līdzeklis. Lietojot pārsvarā vai tikai angļu valodu, tiek ignorētas vai aizmirstas būtiskas tradīcijas, jēdzieni un metodes, kas izstrādātas citās valodās. Turklāt dažādu disciplīnu galvenajos virzienos var viegli sākt dominēt pārstāvji no valstīm, kurās runā angļu valodā, – nosakot tēmas un problēmas, ko uzskata par būtiskākajām. Jau ir pierādīts, ka tas ietekmē finansējuma piešķiršanu pētījumiem citās valstīs.”¹²

2015. gadā uz šīs konferences materiālu pamata tika izdots rakstu krājums, kas pārlicinoši pierādīja, ka atteikšanās no nacionālajām valodām augstākajā izglītībā var radīt reālus draudus šo valodu noturībai.¹³

Augstākās izglītības valodu problēma nav izdomāta vai mazsvarīga, kā tas dažkārt izskan diskusijās Latvijā. Tāpēc arī bija nepieciešams iezīmēt starptautisko fonu, pirms runājam par situāciju Latvijā. Mūsu rīcībā pašlaik ir plašs faktu materiāls; nozīmīgi šai ziņā ir Kertu Rozenvaldes (Kibermanes) darbi, īpaši 2019. gadā aizstāvētais promocijas darbs.¹⁴ Nesenā vēsture glabā arī pierādījumus diskusijām gan parlamentā, gan plašsaziņas līdzekļos. Tajās varam vērot visplašāko lingvistiskās attieksmes spektru. Diemžēl tieši

¹² Florences rezolūcija “*Par valodu lietojumu studiju procesā un pētniecībā universitātēs*”. EFNIL, 2014. Sk. <http://efnil.org/documents/resolutions/florence-resolution/latviesu>.

¹³ Stickel, G., Robustelli, C. (eds.). *Language Use in University Teaching and Research. Contributions to the Annual Conference 2014 of EFNIL in Florence*. Duisburg: Peter Lang Edition, 2015.

¹⁴ Kibbermann, K. Medium of instruction in higher education institutions: language policy in Estonia. *Vārds un tā pētišanas aspekti: rakstu krājums*, 17(2). Atb. red. L. Lauze. Liepāja: LiePA, 2013, 83–93; Kibbermann, K. Language Policy in Higher Education in Estonia and Latvia: Regulations and Practices, *Via scientiarum*. Starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 2. laid. Sast. S. Sviķe, Z. Veinberga. Ventspils/Liepāja: Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2014, 111–123; Rozenvalde, K. *Daudzslīmeņu valodas politika augstākajā izglītībā Igaunijā un Latvijā: nacionālās universitātes (Multilayered Language Policy in Higher Education in Estonia and Latvia: Case of National Universities)*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2019.

2018. gads – Latvijas Republikas simtgades gads – nesa nepārdomātus risinājumus augstākās izglītības valodas politikā visos trijos galvenajos problēmu lokos: 1) valodas prasības augstskolu administrācijai (rektors, prorektors, dekāns u. c.), 2) valodas prasības vēlētajam personālam (profesors, asociētais profesors, docents u. c.), 3) izglītības ieguves valoda. Sīkāk analizēsim norises ap normu, kas mazina valsts valodas nozīmi augstskolas pārvaldībā.

2018. gada 7. novembrī tika izsludināts Rīgas Juridiskās augstskolas likums, kura 17(2). pantā teikts: “(2) Satversmes sapulcē ievēlēto rektoru amatā apstiprina Ministru kabinets. Augstskolas rektoram jāprot un jālieto valsts valoda tādā apjomā, kāds nepieciešams viņa profesionālo pienākumu pildīšanai, vai augstskolai ir jānodrošina tulkojums valsts valodā.” Šis aspekts izvērsti arī 25. pantā: “Uz Augstskolas personālu nav attiecināmas normatīvajos aktos noteiktās prasības par valsts valodas zināšanu līmeni. Augstskola nodrošina dokumentu apriti un saziņu ar valsts iestādēm un privātpersonām valsts valodā.”¹⁵

Rīgas Juridiskā augstskola ir izveidota saskaņā ar līgumu, ko 1997. gada 14. jūlijā noslēdza Latvijas Republikas valdība, Zviedrijas Karalistes valdība un Sorosa fonds – Latvija, un tās darbību tāpat kā Rīgas Ekonomikas augstskolas darbību regulē īpaši likumi. Studijas šajās augstākās izglītības iestādēs notiek angļu valodā, pret ko nebūtu jāiebilst (protams, absolventiem, kas vēlas saistīt savu darba dzīvi ar Latviju, būtu jāapgūst latviešu valoda un it īpaši juridiskā terminoloģija augstā līmenī). Bet vai ir pamats izņēmumam attiecībā uz amatpersonu valsts valodas prasībām?

Saskaņā ar Augstskolu likumu “Rektors ir augstskolas augstākā amatpersona, kas īsteno augstskolas vispārējo administratīvo vadību un bez īpaša pilnvarojuma pārstāv augstskolu”. Šādi formulēts arī Rīgas Juridiskās augstskolas likuma 6. pants, kas tikai papildināts ar teikumu “Augstskolas rektora amatā var ievēlēt ārvalsts pilsoni”.

Ko nozīmē “īsteno augstskolas vispārējo administratīvo vadību un bez īpaša pilnvarojuma pārstāv augstskolu”? Tātad rektoram ne tikai jāvada gan akadēmiskais, gan saimnieciskais augstskolas personāls, bet arī jāpārstāv augstskola attiecībās ar valsts iestādēm, jāparaksta finanšu dokumenti, jāpiedalās koleģiālo institūciju darbībā un jāinformē sabiedrība par augstskolas darbību. Latvijas likumi noteic, ka augstskolu vadībai nepieciešama valsts valodas

¹⁵ <https://likumi.lv/ta/id/302800-rigas-juridiskas-augstskolas-likums>.

prasmē C1 līmenī, kas ir otrs augstākais valodas prasmes līmenis. Personām, kas nav ieguvušas izglītību latviešu valodā, tātad jākārto valsts valodas prasmes pārbaudījums un jāiegūst attiecīgs valsts valodas prasmes apliecinājums.

Kāpēc tas nepieciešams? Te var uzdot vairākus nebūt ne retoriskus jautājumus. Kā rektors bez valsts valodas zināšanām iepazīsies ar augstskolas darbību reglamentējošiem dokumentiem, ar augstākstāvošu iestāžu rīkojumiem utt? Vai no viņa ne soli neatkāpsies tulkis? Kā viņš varēs pilnvērtīgi piedalīties Saeimas komisijas, Ministru kabineta, Rektoru padomes sēdēs? Vai tiks pārkāpts Valsts valodas likums un diskusijas sanāksmēs notiks angļu valodā (vai krievu, jo visām svešvalodām Valsts valodas likuma izpratnē ir vienlīdzīgs statuss)? Vai visam augstskolas personālam, ieskaitot dežurantus un apkopējas, svešvalodas prasme būs obligāta? Vai arī rektors vispār atteiksies no komunikācijas ar personālu? Augstskolu likums arī paredz, ka tās savu darbību veic sabiedrības interesēs. Kā notiks saziņa ar sabiedrību, arī ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību? Valodu likumā savukārt noteikts, ka “Valsts un pašvaldību iestādēs, tiesās un tiesu sistēmai piederīgās iestādēs, valsts vai pašvaldību uzņēmumos, kā arī uzņēmējsabiedrībās, kurās lielākā kapitāla daļa pieder valstij vai pašvaldībai, sēžu un citu darba sanāksmju valoda ir valsts valoda” un “lietvedībā un dokumentos lietojama valsts valoda”. Tas attiecas arī uz sēdēm, kurās rektors piedalās, un dokumentiem, kurus viņš paraksta. Tāpēc var secināt, ka nav pamata bez jebkādas nopietnas argumentācijas pieļaut atkāpes no visai augstskolu administrācijai saistoša likuma.

Varētu likties, ka tie taču ir vai varētu būt tikai atsevišķi hipotētiski gadījumi, kam nav un nevar būt tālejošas ietekmes uz latviešu valodas ilgspēju kopumā. Tomēr šādi šķietami nenožīmīgi grozījumi, īpaši tad, ja tie tiek pasniegti kopā ar latviešu valodu noniecināšanai izteiktiem, var ietekmēt pašu svarīgāko valodas noturības veicinātāju vai kavētāju – lingvistisko attieksmi. Negatīvi stereotipi par latviešu valodas lomu augstākajā izglītībā var atstāt ietekmi uz latviešu valodas lietojumu visās sociolingvistiskajās funkcijās. Un neko nelīdzēs latviešu valodas nelietotāju lobija ieteiktais papildinājums Augstskolu likuma 5(1). pantam: “Tās [augstskolas] savā darbībā izkopj un attīsta zinātņi, mākslu un valsts valodu.” Kā tad attīstīsim, ja to nelietosim?

Populārā izdevumā dažu sabiedriskās domas ietekmētāju attieksmi var raksturot šādi: “Ja latviešu valodu līdzīgi dažiem 20. gadsimta sākuma rusifikācijas un ģermanizācijas ideologiem neturat par augstākās izglītības un zinātnes cienīgu, tad tā arī godīgi pasakiet.

Demokrātija un vārda brīvība taču. Bet nedrīkst vienlaikus apgalvot, ka “latviešu valoda ir un paliks vienīgā valsts valoda”, “nemainīga vērtība ir valsts valoda”, “latviešu valodu tas nekādā gadījumā neapdraud”, “tā nav ķēķa valoda”. Kurš pateiks, kur ir tā robeža, līdz kurai varam pieļaut nemitīgās atkāpes? Un atcerēsimies, ka īstais provinciālisms ir paniskas bailes no savas identitātes un nespēja pastāvēt uz savām vērtībām.”¹⁶

Turpmākajos gados šī problēma nekur nepazudīs. Tāpēc ir vērts atgādināt dažus ieteikumus no raksta sākumā minētās Lēvenes konferences.

1. Visām universitātēm jāgarantē, lai karjeras veidošanai visās jomās (izņemot tās, kas apriori prasa svešvalodas zināšanas) būtu pieejamas programmas vietējā valodā.
2. Visiem studentiem daļa programmas jāapgūst ārzemēs vai arī internacionalizētā vidē pašu mājās.
3. Ārvalstīs reāli jāiedziļinās valstī, tās kultūrā un valodā, nevis jānorobežojas angļiski runājošā geto.
4. Pētniekiem ir pienākums turpināt attīstīt nacionālo zinātnes valodu; lai to stimulētu, finansējumam jābūt atkarīgam arī no rezultātu publicēšanas vietējā valodā.
5. Būtu jādibina fonds angļu valodā veikto pētījumu tulkošanai vietējā valodā un otrādi.
6. Jāiedibina balvas tiem, kas visvairāk veicinājuši savas jomas zinātnes valodas attīstību.
7. Jārezervē īpašs finansējums pētījumiem vietējā valodā par valstij svarīgiem jautājumiem, kas nav tik nozīmīgi starptautiskajai zinātnei.
8. Zinātnisko institūciju oficiālajiem dokumentiem vienmēr būtu jābūt vietējā valodā.
9. Ir leģitīmi gaidīt, lai ārvalstu docētāji zinātu vai mācītos vietējo valodu. Prasības var būt atšķirīgas, tomēr valodas prasmei ir jābūt, un tā ir jāpierāda.¹⁷

Šie ieteikumi arī Latvijai varētu būt noderīgi. Un mums jārod atbildes uz vairākiem konkrētiem jautājumiem:

- 1) vai valsts izglītības politika ir atraujama no valsts valodas politikas,

¹⁶ Druviete, I. Provinciālisms. *Latvijas Avīze*, 2017, 14. februāris, 3. lpp. Sk. <https://www.la.lv/provincialisms>.

¹⁷ Sk. <https://www.kuleuven.be/studiedag/50jaarleuvenvlaams-internationaal/documenten/beleidssuggesties-pieters>.

- 2) vai dažu augstskolu apšaubāmie materiālie ieguvumi atsvērs latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas pozīciju vājināšanu nozīmīgajā augstākās izglītības un zinātnes jomā,
- 3) vai ir padomāts, kā valodas prasību liberalizācijas gadījumā praktiski mainīsies Latvijas augstskolu vide (mācībspēku valodu prasme, studiju materiāli, dokumentācija) utt. un attieksme pret valsts valodu sabiedrībā.

Latvija nav vienīgā valsts, kurā mērķtiecīgi tiek virzīta doma par angļu valodu kā vienīgo augstākās izglītības un zinātnes valodu. Un Latvija nav vienīgā valsts, kurā pret šādu tieksmi protestē valodas politikas speciālisti, kas valodu konkurenci un valodas noturību skata plašākā kontekstā. Arī citu valstu pieredze liek iebilst pret latviešu valodas un augstākās izglītības konkurētspējas pretstatīšanu. Nav nekādas pretstāves: gan studenti, gan mācībspēki studiju procesā jau tagad izmanto vairākas valodas, vairākums spēj brīvi lietot angļu valodu, bet Latvijā no viņu zināšanām būs jēga tikai tad, ja viņi spēs par savu jomu runāt arī latviski.

VISPĀRĪGĀS VALODNIECĪBAS JAUTĀJUMI PĒTERA ŠMITA DARBOS

Profesors Pēteris
Šmits: no Raunas
līdz Pekinai. Rīga :
LU Akadēmiskais
apgāds, 2020,
144.–152. lpp.

Latviešu filologs Pēteris Šmits plašāk pazīstams ar pētījumiem latviešu etnogrāfijā un folkloristikā, kā arī ar darbiem sinoloģijā, tomēr vismaz trīsdesmit dažāda apjoma rakstus un grāmatas viņš veltījis latviešu valodas sistēmas un atšķirīgu līmeņu valodas parādību izpētei. Daudzos P. Šmita darbos izteikti arī vispārīgi vērojumi un pārspriedumi par cilvēku valodas universālo būtību un valodu kā cilvēku sabiedrības neatņemamu iezīmi. Plašās zināšanas par dažādu tautu kultūrām un valodām zinātniekam sniegušas iespēju arī latviešu valodas parādības skatīt plašākā kontekstā, šādi papildinot visai plašo vispārīgās valodniecības jautājumiem veltīto pētījumu klāstu latviešu valodniecībā (J. Velme, R. Jirgens, K. Mīlenbahs u. c.). Nozīmīgākie Pētera Šmita darbi, kuros vienkopus redzami viņa teorētiskie uzskati par valodu, ir grāmatas “Ievads valodniecībā” un “Ievads baltu filoloģijā”. Valodu P. Šmits uztver kā tautu kultūras sakaru liecinieci, šādā aspektā pozitīvi vērtējot arī vārdu aizgūšanu. Zinātnieks arī uzsveris valodu daudzveidības saglabāšanas nozīmi, kaut nav noliedzis mākslīgas valodas izmantošanu praktiskiem mērķiem. P. Šmita darbi liecina par iedziļināšanos daudzu zinātnes nozaru teorētiskajā literatūrā un atbilstību tālaika valodniecības attīstības tendencēm.

Atslēgvārdi: latviešu valoda, valodniecība, vispārīgā valodniecība, valodniecības vēsture, valodas standartizācija.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā latviešu valodas izpēte bija kļuvusi par vienu no attīstītākajām latviešu akadēmiskās intelligences zinātniskās darbības jomām. Turpinot vācbaltu praktiskās un zinātniskās valodniecības tradīcijas, universitāšu izglītību ieguvušie valodas pētnieki gan iekļāvās Eiropas kopīgajos zinātnes procesos, publicējot izvērstus pētījumus galvenokārt vācu un krievu specializētajos žurnālos (J. Lautenbahs, J. Kauliņš, K. Mīlenbahs, J. Endzelins, P. Šmits u. c.) un iedzīvinot populārzinātnisku apceru un apskatu tradīciju latviešu periodiskajos izdevumos.¹ Līdz

19. gadsimta 90. gadiem, kad valodnieka ceļu izvēlējās Pēteris Šmits, latviešu lasītājam jau bija pieejamas ne tikai latviešu gramatikas un vārdnīcas, kas atspoguļoja latviešu valodas sistēmu un leksisko bagātību, bet arī apcerējumi par valodas būtību. Šādas ievirzes darbi piederīgi vispārīgās valodniecības apakšnozarei.

Vispārīgā valodniecība pievēršas valodai kā īpašai cilvēku sabiedrības iezīmei, meklējot universālijas, kas kopīgas visām pasaules valodām neatkarīgi no to ģenealoģiskā, tipoloģiskā vai areālā raksturojuma. Šīs valodniecības apakšnozares ietvaros tiek meklētas atbildes uz jautājumiem par cilvēku valodas cilmi, valodas saistību ar kognitīvajiem un psiholoģiskajiem procesiem, valodas sistēmu un tās apguvi, pasaules valodu daudzveidību un tās rašanos. Kaut arī kopīgo iezīmju ilustrēšanai tiek izmantots konkrētas valodas materiāls, gan zinātniski, gan populārzinātniski apcerējumi vispārīgajā valodniecībā tiecas abstrahēties no vienas valodas runātāja pieredzes, skatoties uz valodu pasauli no plašākas perspektīvas. Pētījumi vispārīgajā valodniecībā bieži sasaucas ar filozofijas, etnoloģijas vai psiholoģijas atziņām. Nereti viens un tas pats pētnieks pievēršas gan vienas valodas vai valodu grupas leksikas, gramatikas vai semantikas izpētei, gan vispārīgai cilvēku valodas fenomena analīzei.

Grāmatas, populārzinātniski raksti un lekciju kursi ar nosaukumu “Ievads valodniecībā” vai “Valodniecības pamati” ir populāri arī mūsu dienās; vai visās Eiropas kultūrās ir radīti dažāda apjoma apcerējumi par valodu. Latviešu valodā, ja neskaitām atsevišķas rindkopas vācbaltu kultūras darbinieku rakstos, šī tradīcija aizsākas jaunlatviešu laikos. Valodniecības teorija atspoguļojas gan J. Alunāna, gan A. Kronvalda apcerējumos par latviešu valodas tiesībām un tās attīstības ceļiem. Nopietns pētījums saistošu vēstuļu formā ir J. Velmes “Vēstules par valodniecību”, kas publicētas vairākos viņa vadītā mēnešraksta “Austrums” gadagrājumos no 1885. gada līdz 1889. gadam. J. Velme ir arī pirmais, kas mēģina sniegt lasītājam vispārīgās valodniecības definīciju: “Valodniecība nopūlas saprast valodu tiklab viņas vienkopībā kā vispārīgu līdzekli cilvēkam izteikt savas domas [...], viņa mēģina izzināt valodu vienādības un savādības cēloņus [...], nodarbojas iedalīt visas valodas grupās un šķirās, izpētīt, kādā sakarā stāv domas ar tām skaņām, caur kurām viņas dara zināmas, kādā vīzē viņa cēlusies [...], kāds svars valodai priekš cilvēka gara un kāda loma cilvēces attīstībā.”² J. Velmes darbā minētas arī hipotēzes par valodas izcelšanos un sniegtas norādes uz līdzībām dažādu valodu sistēmā.

1892. gadā tiek publicēts R. Jirgena raksts “Valodas attīstīšanās”,³ kas ievirzes un terminoloģijas ziņā atrodas uz robežas starp

zinātnisku un populārzinātnisku apceri. Šis darbs, visticamāk, tapis neatkarīgi no plašākā un pazīstamākā darba latviešu vispārīgajā valodniecībā 19. gadsimtā – K. Mīlenbaha apcerējuma “Par valodas dabu un sākumu”, kas domāts tiem, kuri, “ar valodu sevišķi nenodarbojamies, tomēr kāro pēc cik necik dziļākiem ieskatiem valodas dabā un darbnīcā”⁴. Atsaucoties uz vairāk nekā trīsdesmit ārvalstu zinātnieku pētījumiem, K. Mīlenbahs sniedz ieskatu valodu klasifikācijā, dažādās teorijās par valodas cilmi, valodas izpētes pamatprincipos. Arī 1898. gadā publicētajā K. Mīlenbaha grāmatā “Teikums” ne tikai aplūkoti sintakses jautājumi, bet arī sniegts ieskats valodas un valodniecības teorijā. Tātad līdz laikam, kad valodniecības studijas uzsāk Pēteris Šmits, Latvijā valodniecība jau kļuvusi par attīstītu nozari, aptverot gan zinātniskā pamata izstrādi latviešu valodas lietošanas nostiprināšanas un standartizācijas vajadzībām, gan Eiropas līmeņa teorētiskus pētījumus vairākos virzienos, gan valodniecības kā zinātnes popularizēšanu.

Kad 1869. gadā Raunā dzimušais Pēteris Šmits absolvē ģimnāziju, viņa intereses ir skaidras: tās saistās ar valodu un literatūru. Jau skolas gados viņš pastiprināti pievērsies etnogrāfijai un mitoloģijai. Kā raksta pats P. Šmits, “1890. gada pavasarī noliku ģimnāzijas gala eksāmenu .. Jau sen biju nospriedis studēt valodniecību, bet tikai vēl nezināju, kādu nodaļu ņemt par savu specialitāti. Vairāk gan prātoju par austrumu valodām, bet nedabūju par tām nekādu tuvāku ziņu. K. Ozoliņš [...] man ieteica Maskavas filologus, sevišķi F. Fortunatovu, un, viņa pierunāts, nospriedu braukt uz Maskavu”⁵. Maskavā P. Šmits sāk studēt krievu valodu un literatūru, tomēr ātri saprot, ka “viņam kā latvietim un luterticīgam nekādu praktisku izredžu savā izvēlētajā specialitātē nebijis”⁶. Viņu nevilināja arī klasisko valodu vai vācu valodas skolotāja karjera. Un uzņēmīgais latvietis jau 1891. gada rudenī dodas uz Pēterburgu, kur sāk studēt Austrumu valodas, kā arī klasiskās valodas un salīdzināmo valodniecību, lai, iespējams, pievērstos diplomātiskajai karjerai. Tomēr īstais aicinājums izrādās akadēmiskais darbs – no 1896. gada Pekinā, no 1899. gada Vladivostokā, vēlāk Latvijas Universitātē. P. Šmits atzīst, ka “minētās nodaļas studentiem bija jāmacās četras austrumu valodas: ķīniešu, mandžūru, mongoļu un kalmiku. [...] Par valodniecību un etnogrāfiju ķīniešu nodaļā gan nebija it nekādas runas. V. Vasiļjevs, D. Peščurovs, A. Ivanovskis – “valodu mācīja bez jebkādas sistēmas”, A. Pozdņejevs “katrā valodas parādībā meklēja loģikas un prātniecības pamatus”, Georgijevskis norādīja, ka “visas viņam pazīstamās valodas ir savā starpā rada”. Reti kāds mācījās valodas ar interesi. Tiem pašiem tika iepotēti pavisam nepareizi

uzskati par valodniecību un specializēšanās vietā dzišanās pēc nenoteiktas vispūības”⁷.

Sev tik tuvo Austrumvalstu etnogrāfiju un kultūru P. Šmits apgūst galvenokārt pašmācības ceļā. Studiju laikā viņš neaizmirst pievērsties arī latviešu valodai, kultūrai un etnogrāfijai. Zinātniskās darbības sākumā P. Šmits publicējas galvenokārt populāros periodiskos izdevumos, apcerot latviešu kultūrai nozīmīgus jautājumus un iepazīstinot latviešu lasītāju arī ar Austrumu kultūru.⁸ Kopumā no 1893. gada līdz 1938. gadam Pēteris Šmits publicējis ap 130 dažāda apjoma darbu; A. Ozola sastādītajā bibliogrāfijā ir mēģināts grupēt šos darbus pēc zinātnes nozarēm: 1) par etnogrāfiju, mitoloģiju, folkloru, vēsturi, 2) par Ķīnu un tās kultūru, arī par Tālajiem Austrumiem, 3) par lingvistiku, 4) recenzijas, kritikas, polemika, 5) par sabiedriskās dzīves un sava laika aktuāliem jautājumiem, 6) tulkojumi un oriģināla dzeja. Uz lingvistiku attiecināti gandrīz 30 dažāda apjoma darbi, tomēr, runājot par tik universālu zinātnieku kā Pēteris Šmits, nošķirt valodai, kultūrai un etnogrāfijai veltītos darbus ir praktiski neiespējami. Par P. Šmita plašo interešu loku arī valodas izpētē liecina kaut vai darbu virsraksti: “Par akcentu latviešu valodā” (1893), “Somu-ugru valodu radniecība” (1894), “Der Lautwandel im Mandschu und Mongolischen” (1898), “Austrumu vārdi latviešu valodā” (1903), “Gлика Bībeles valoda” (1908), “Ko valodniecība māca par latviešu, leišu un prūšu senatni” (1911), “Langes latviešu vārdnīca” (1912), “Altajiešu valodu vārdi latviešu valodā” (1927), “The language of the Oroches” (1928), “Chinesische Elemente im Mandschu” (1932).

Kaut arī P. Šmits, aprakstot viņa analizēto valodu vēsturi un gramatisko sistēmu, ievēroja tradicionālās valodniecības, īpaši komparatīvisma, pieeju, viņa rakstos tika noārdītas zinātņu nozaru robežas – daudzviet rakstos par valodu parādījās etnogrāfiskas atkāpes. Līdzīgas iezīmes gan bija jau P. Šmita priekšteča K. Mīlenbaha un vēlāk E. Bleses darbos. Ernests Blese atzina, ka “mēs starp viņa rakstiem velti meklēsim darbus, kas būtu līdzīgi kādai gramatikai, vai arī pētījumus, kas būtu veltīti kādām valodas skaņu, formu, vārdu atvasināšanas vai arī sintakses problēmām. Šm. vispārīgi nebija valodnieks tādā nozīmē kā, piem., Mīlenbahs un it īpaši prof. Endzelīns [...] Šm. turpretī vispirms ir etnologs, zināmas tautas kultūras vēstures pētnieks, un tādēļ viņa uztverē centrā ir vārds ar savu nozīmi, ar savu etnoloģisko, etnogrāfisko un kultūrvēsturisko aizmuguri, citiem vārdiem sakot, ar to, ko šis vārds var dot zināmas vienas vai pat divu un vairāku tautu kulturālās pagātnes vai kultūras sakaru noskaidrošanai attālākā vai mūsu

dienām tuvākā pagātnē. Tikai retos gadījumos Šm. nodevies vairāk tīri valodnieciska rakstura jautājumiem, bet arī tad viņš neieslēgst tajos līdz dibenam un aprobežojas vairāk ar vispārīgiem novērojumiem, ar materiālu krāšanu un to vispārīgu noskaidrošanu [...] Šmits visumā bija cilvēks ar konkrētāku un vispusīgāku domāšanas veidu, kas nevarēja samierināties ar valodnieku teorētisko pieeju atsevišķiem, nereti sīkiem, jautājumiem, pie kam uzskatu bagātība un dažādība šais jautājumos ir visai liela ne tikai atsevišķu pētnieku starpā, bet nereti arī viena un tā paša pētnieka atzinumos dažādu viņa darbības posmu rakstos. Tādēļ Šmita garā gan laikam mita zināms skepticisms pret valodnieku darbību. [...] Ja runājam par Šm. vietu mūsu valodas pētīšanā, tad jāsaka, ka viņš vairāk bija cilvēks, kas mūsu valodu mīlēja, kas interesējās par to, bet ne tiešs valodnieks šaurā nozīmē”⁹.

Iespējams, Ernests Blese ir bijis pārāk kategorisks, noliedzot “gramatikai līdzīgus” pētījumus P. Šmita darbībā. Valodnieka sastādītajās Austrumu valodu gramatikās un valodu aprakstos ir ievērota noteikta sistēma, kas aptver arī problemātisko jautājumu izpēti. Arī viens no pirmajiem P. Šmita rakstiem, ar ko viņš kļūst pazīstams valodnieku aprindās, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Rakstu krājumā publicētais “Trojakaja dolgota v latišskom jazike” (1899), ir stingri valodniecisks. E. Blese gan min, ka “tomēr Šm. necenšas iegremdēties jautājumā visā tā teorētiskā plašumā un neatzīmē pat agrākos darbiniekus, kas par trejādo garumu rakstījuši pirms viņa [...] jautājuma tīri teorētiskā, valodnieciski-vēsturiskā puse viņu tik dziļi neinteresē [...]. Tīrā, sausā salīdzināmā valodniecība viņu interesē maz. Pa daļai tas gan tādēļ, ka viņš nebija salīdzināmo valodniecību studējis, un tādēļ šīs zinātnes metodes un šai zinātnei raksturīgā pieeja valodas faktiem tā nebija ieaugusi viņa garā kā īstajiem lingvistiem: austrumu valodu pētīšanā jau piestāv citas metodes un citāda pieeja pētījumiem faktiem”¹⁰.

Pats Pēteris Šmits gan vēstulē E. Volterim sniedz šādu skaidrojumu: “Es, protams, esmu vainīgs tai ziņā, ka pēc sava Trejādā garuma es vairs neesmu rakstījis valodniecībā. Bet manā vietā tagad raksta Mīlenbahs, Endzelīns, Plāķis un citi filologi, tā ka man ir grūti ar viņiem sacensties. Toties es strādāju savā specialitātē un latviešu etnogrāfijā. Un saņemu ļoti glaimojošas atsauksmes no ārzemēm.”¹¹

Lai izprastu P. Šmita teorētisko skatījumu uz valodu, noderīgi vai visi viņa darbi gan valodniecībā, gan citās nozarēs, jo pa teikumu, kur ievīti vispārināti vērojumi, varam atrast daudzviet, piemēram, rakstos “Mūsu valodas pārgrozīšana” (1894), “Par valodas

bojāšanu” (1895), “Piezīmes par valodu” (1903), “Jaunās pareizrakstības lietā” (1911).

Nozīmīgākie Pētera Šmita darbi, kuros vienkopus redzami viņa teorētiskie uzskati par valodu, ir grāmata “Ievads valodniecībā” un daļēji arī darbs “Ievads baltu filoloģijā”.¹² Lekciju konspekts ar tādu pašu nosaukumu “Ievads valodniecībā” izdots jau 1921. gadā. Ne “Ievada valodniecībā” titullapā, ne pašā darbā nav nekādu norāžu, kādam lasītājam tas domāts – vai tas ir mācību līdzeklis studentiem vai populārzinātnisks darbs plašākas publikas ieinteresēšanai par valodu. Darbs tapis uz plašas pētnieka un profesora pieredzes pamata – vispārīgas ievirzes kursu P. Šmits lasījis jau Tālo Austrumu Valsts universitātē Vladivostokā, pēc atgriešanās Latvijā no 1920. gada līdz 1937. gadam P. Šmits LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē ir lasījis kursus “Ievads valodniecībā” un “Ievads baltu filoloģijā”, par ko E. Blese izsakās: “arī šajosursos parādās Šm. raksturīgā kultūras vēsturnieka un etnologa pieeja valodas parādībām”¹³. J. Endzelīns grāmatu “Ievads valodniecībā” atzīst par “latviešu publikai ļoti derīgu”¹⁴. E. Blese gan uzskata: “No valodnieka viedokļa raugoties, darbam vietumis drusku neprecīzs izteiksmes veids. Bet tas jau nu sākums. Pašā saturā atkal sastopam uzsvērtu visu to, kam ir kultūras vēstures nozīme, bet maz to, kas varētu interesēt tieši valodniekus [...]” Arī “Ievadā baltu filoloģijā”, pēc E. Bleses domām, “tīri valodnieciska rakstura parādības apgaismotas maz”¹⁵.

Grāmata “Ievads valodniecībā” strukturēta 11 nodaļās: *Valodniecības uzdevums, Rakstu vēsture, Valodniecības vēsture, Indoeiropiešu valodu saime, Citas valodu saimes, Fonētika, Semasioloģija un semantika, Vārdu šķiras, Morfoloģija, Teikums, Valodas pareizība*. Grāmatā ietverts arī plašs alfabētisks priekšmetu rādītājs, kas liecina par bagātīgi izmantoto teorētisko literatūru un atbilstību tālaika valodniecības attīstības tendencēm.

Valodniecības uzdevumu Pēteris Šmits raksturo šādi: “Tas priekšmets, ko valodniecība pētī, nav vis kāda atsevišķa valoda jeb valodu grupa, bet gan vispārīgi cilvēku valoda. Lai gan pasaulē ir ļoti daudz un dažādas valodas, mēs tomēr varam arī runāt par vienu cilvēces valodu, zīmējoties uz cilvēka dabas vienādību. [...] Valodniecības uzdevums nav mācīt valodu praktiskām vajadzībām (p.p.: runāšanai, rakstu lasīšanai u. t. pr.), bet viņas mērķis ir vispārīgi atrisināt cilvēka valodas īpašības un attīstības gaitu.”¹⁶ P. Šmits min šādas valodniecības nozares: valodas filozofija, valodas psiholoģija, skaņu fizioloģija, fonētika, eksperimentālā fonētika, morfoloģija, sintakse, leksikoloģija, leksikogrāfija, stilistika, semasioloģija, lingvistiskā paleontoloģija. Viņš atzīst, ka “valodniecību

var pieskaitīt arī plašākai zinātnei, ko sauc par filoloģiju, kas pēti tautas vēsturi, etnogrāfiju, literatūru un citas līdzīgas disciplīnas”¹⁷. Zinātnieks arī norāda, ka valodniecība ir patstāvīga zinātne, kaut tā nebūt nevar iztikt bez filozofijas un psiholoģijas.

Interesi izraisa arī P. Šmita viedoklis par valodu konkurenci un valodu saglabāšanas nepieciešamību: “.. kādas valodas apspiešana ir nevien netaisnība, bet arī zināms ļaunums visai cilvēces kultūrai. Ar katru izmirušu valodu ir gājušas bojā savas kultūras mantas, kuras uzvarētāju valodas gan nekad nevarēs pilnīgi atsvērt.”¹⁸ Šāda atziņa ir plaši izplatīta mūsdienās, bet 20. gadsimta 30. gados nebūt tik populāra nebija. P. Šmits arī norāda uz starptautiskas saziņas valodas lietderību: “Lai arī liela valodu dažādība ar savu savstarpējo konkurenci veicina kultūras progresu, tomēr satiksmes atvieglināšanas dēļ būtu vēlams arī kāda vispārīgi pieņemta pasaules valoda.” Viņaprāt, uz šādu godu varētu pretendēt angļu, vācu, franču, spāņu vai itāļu valoda, tomēr viņš nenoliedz arī iespēju attīstīt kādu mākslīgu valodu.

Saskaņā ar latviešu valodniecības tradīciju pie pētījumiem vispārīgajā valodniecībā nereti tiek pieskaitīti arī teorētiski darbi par valodas kopšanas resp. normalizācijas un standartizācijas pamatnostādņēm. Latviešu valodas kopšanai P. Šmits pievērsies jau darbības sākumposmā, publicējot īsas apceres par konkrētiem vārdiem vai sintaktiskajām konstrukcijām izdevumos “Mājas Viesis”, “Mājas Viesa Mēnešraksts”, “Dzimtenes Vēstnesis” un citos.

Visvairāk P. Šmits izteicies par aizguvumu un svešvārdu vietu valodā. Viņa viedoklis skaidri nojaušams jau vienā no pašiem pirmajiem rakstiem: “Valodu zinātne nepazīst tādas valodas, kura būtu tīra no svešiem piemaisījumiem. Tāpat vēsture mums aizrāda, ka pilnīgi ieviesušos svešvārdus no valodas izskaust ir ļoti grūti, pa lielākai daļai pavisam neiespējami. Bet tā kā latviešu rakstos jau ir pazīstama lieta, ka rakstnieki karo ar drošu dūšu pret zinātniskiem aizrādījumiem, arī saprotams, ka valodas grozišanu pie mums daži uzskata par augstu uzdevumu. Karš pret aizņemtiem vārdiem ir gandrīz vispārīgs, tikai sīkumos ir domu starpība. [...] Daži valodnieki domā, ka mūsu valodā esot vēl daudz vārdu, kas aizņemti no kādas svešas nepazīstamas valodas. Kas tad nu mums vēl paliktu pāri no saviem vārdiem? Ja kādam šāds aizrādījums aizķertu viņa patriotiskās jūtas, tad viņš var apmierināties ar to, ka citas valodas nemaz nav patstāvīgākas.”¹⁹

P. Šmita pārliecība, ka ne vienmēr jāvēršas pret aizguvumiem, pausta arī “Ievadā valodniecībā”: “Nav mums šaubu par to, ka aizvēstures cilvēki stipri vien atšķīrās no mūsu dienu ļaudīm, bet šo

lielo starpību mums tomēr nevajaga pārspilēt. Ja mēs tagad ēdam *malaju sago* un *japāniešu soju*, dzeram *ķīniešu tēju*, *arābiešu kafiju* un *meksikāņu šokolādi*, smēķējam *Amerikas tabaku* ar *spāniešu cigāriem*, tad nevaram vis apgalvot, ka aizvēstures cilvēki būtu izturējušies tikai naidīgi pret visām svešām lietām un svešiem vārdiem.”²⁰ Viņš drīzāk iebilst pret nevajadzīgu jaunvārdu veidošanu: “Katras valodas attīstības gaitā iznīkst daži vecāki vārdi un formas un arvienu rodas jauni nosaukumi un jaunas formas. Bet grūti būtu atrast piemērus, kur ar tādu kaislību un stūrgalvību groza un lāpa tautas valodu, kā tas pie mūsu rakstniekiem redzams.”²¹

Arī mūsdienās aktualitāti nav zaudējis P. Šmita viedoklis par aizgūtu īpašvārdu atveidi: “Mūsu tautai celsies daudz lielāks ļaunums no tā, ja mēs veicināsim pie svešiem īpašvārdiem nepareizu izrunu, nekā kad mēs šo vārdu rakstību pielāgosim savai ortogrāfijai. Tikai nevalodnieki un apstākļu nepazinēji var prātot par tādām lietām, ka visi sveši īpašvārdi esot jāraksta oriģinālu ortogrāfijā.”²²

Ortogrāfijas jautājumi P. Šmitu interesēja jau Krievijas periodā. Viņš iesaistījās 1908.–1912. gada “ortogrāfijas karos”, piedalījās RLB vasaras sapulcēs, publicēja vairākus rakstus, paužot latviešu jaunās ortogrāfijas pamatlicējam K. Mīlenbaham tuvu viedokli. Pēc atgriešanās Latvijā P. Šmits izdod lakonisku ieteicamo vārdu un konstrukciju rokasgrāmatu²³ un kopā ar J. Endzelīnu sastāda “Izrunas un rakstības vadoni”,²⁴ kas piedzīvo astoņus izdevumus. J. Endzelīns šo sadarbību raksturo šādi: “Būdam valodas lietās vispāri konservatīvs, viņš, cik man zināms, nav pats radījis neviena jaunvārda, bet gan lietāja citu radītus vārdus, ja tos atzina par labiem. [...] Ir jau iespējams, ka par vienu vai otru valodas prakses jautājumu Šmitam bija arī vēlākajos gados varbūt citādas domas nekā man, bet, saprazdams, ka lietas labā filologiem ir internas nesaskaņas jāpatur pašu mājās un uz ārieni jāuzstājas vienotā frontē, viņš nekad nav bijis jaucējs valodas prakses un rakstības lietās.”²⁵

Kopš 1937. gada Šmits ir arī oficiālās pareizrakstības komisijas loceklis. Kā norāda E. Blese, “Šai komisijā Šm. aizstāvēja to virzienu, ko aizstāv arī prof. Endzelīns un es, proti, ka līdz šim pastāvējušā pareizrakstība reformējama pavisam nedaudz, ka latviešu vārdos paturama neskarta mūsu valodas vispārīgā jau sen izstrādātā gramatiskā sistēma, šīs sistēmas vispārīgie vēsturiskie pamati, it īpaši morfoloģijā, un ka jācenšas joprojām visur panākt jo lielāku vienādību un saskaņu starp valodas izrunu un rakstību, t. i., starp valodas fonētisko un ortogrāfisko sistēmu”.²⁶ Pats Pēteris Šmits savu darbību valodas kopšanā raksturojis šādi: “Mans nolūks nebija uzstāties par kādu stingru likumu devēju valodas lietās, jo daudz

nepareizi un lieki vārdi vairs nebūs izsviežami no mūsu rakstiem un vienā otrā gadījumā valodniekam būs arī jāpiekāpjas pret kultūras valodu iespaidu. Rakstnieku pienākums tomēr ir ieturēt tādu kārtību, ka mūsu raksti netiek pārpludināti ar visādām nepareizībām un ka netiek apkarotas vecas valodas mantas.”²⁷

P. Šmita darbi un izteikumi par vispārīgās valodniecības jautājumiem liecina par iedziļināšanos daudzu zinātnes nozaru teorētiskajā literatūrā un atbilstību tālaika valodniecības attīstības tendencēm. Mūsu dienās, kad atkal atgriezāties pie plašāka skatījuma uz valodu saistībā ar tautas kultūras vēsturi, šī vispusīgā zinātnieka darbi var būt gan faktu un ideju avots, gan rosinājums turpmākiem pētījumiem.

AVOTI, LITERATŪRA UN PIEZĪMES

- ¹ Piemēram var minēt šādus apcerējumus: Biezbārdis, K. (1869). *Mūsu valoda un viņas rakstība*. Rīga; Lautenbahs, J. (1881). Latviešu gramatikas vēsture. *Pagalms*, Nr. 11, 12, 13, 14, 15; Kažoku Dāvis (1893). Mūsu rakstu valoda un mūsu tēvu valoda. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums*, Nr. 8, 16.–68. lpp.
- ² Velme, J. (1885). Vēstules par valodniecību. *Austrums*, Nr. 3, 143.–144. lpp.
- ³ Jirgens, R. (1892). Valodas attīstīšanās. *Pūrs, darināts un pielocīts ar populāri ziniskiem apcerējumiem*. Rīga, 2. sēj., 14.–57. lpp.
- ⁴ Mīlenbahs, K. (1891). *Par valodas dabu un sākumu*. Jelgava: Ā. Reinbergs, 64. lpp.
- ⁵ *Profesors Pēteris Šmits* (1940). Pēc autobiogrāfiskiem materiāliem sarakstījis G. Šaurums. Rīgā, 8. lpp.
- ⁶ Blese, E. (1939). Profesora Pētera Šmita dzīve un viņa darbība valodniecības laukā. *Filologu Biedrības Raksti*, 19. sēj., 9. lpp.
- ⁷ *Profesors Pēteris Šmits*, 11. lpp.
- ⁸ Ozols, A. (sast.) (1939). Prof. P. Šmita iespiesto rakstu rādītājs. *Filologu Biedrības Raksti*, 19. sēj., 31.–50. lpp.
- ⁹ Blese, E. (1930). Profesoram P. Šmitam viņa 60. dzimundienā. *Filologu Biedrības Raksti*, 10. sēj, 17., 19.–20. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 17.–19. lpp.
- ¹¹ P. Šmita vēstule E. Volterim 1916. gada 16. martā (krievu valodā). LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. Fonds “Dažāda sarakstīšanās I”, 86.–93. lpp.
- ¹² Šmits, P. (1934). *Ievads valodniecībā*. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums; Šmits, P. (1936). *Ievads baltu filoloģijā*. Rīga: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums.
- ¹³ Blese, E. Profesoram P. Šmitam viņa 60. dzimundienā, 19. lpp.
- ¹⁴ Endzelins, J. (1940). Pētera Šmita piemiņai. *Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas Rakstu Krājums*, 23 A, 10. lpp.

- ¹⁵ Blese, E. Profesoram P. Šmitam viņa 60. dzimūmdienā, 19. lpp.
- ¹⁶ Šmits, P. *Ievads valodniecībā*, 3. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 6. lpp.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Šmits, P. (1895). Par valodas bojāšanu. *Mājas Viesis*, Nr. 5, 2. lpp.
- ²⁰ Šmits, P. *Ievads valodniecībā*, 20. lpp.
- ²¹ Šmits, P. (1921). *Valodas kļūdas un grūtumi*. Rīga: A. Gulbis, 4. lpp.
- ²² Šmits, P. (1929). Par svešu īpašvārdu rakstību latviešu valodā. *Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas Rakstu Krājums*, 19. sēj., 84. lpp.
- ²³ Šmits, P. *Valodas kļūdas un grūtumi*.
- ²⁴ Endzelīns, J., Šmits, P. (1921). *Izrunas un rakstības vadonis*. Rīga: J. Pēterona drukātava.
- ²⁵ Endzelīns, J. (1940). Pētera Šmita piemiņai. *Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas Rakstu Krājums*, 23. sēj., 10. lpp.
- ²⁶ Blese, E. Profesoram P. Šmitam viņa 60. dzimūmdienā, 14. lpp.
- ²⁷ Šmits, P. *Valodas kļūdas un grūtumi*, 4. lpp.

1. NODAĻA

PIECI GADI LATVIEŠU VALODAS DZĪVĒ (2016–2020)

Valodas
situācija Latvijā:
2016–2020.
Sociolingvistisks
pētījums. Rīga :
Latviešu valodas
aģentūra, 2021,
10.–35. lpp.

Pētījums “Latviešu valodas situācija Latvijā: 2016–2020” ir vēl viens pieturas punkts latviešu valodas situācijas un tās izpētes ceļā.¹ Tas ir ne tikai izolēts momentuzņēmums, kas sinhroni fiksē stāvokli noteiktās sociolingvistiskajās jomās, bet gan diahronisks indikators, kas palīdz mums izprast pārmaiņas valodas lietojumā un kvalitātē. Ja mūsu rīcībā ir dati un fakti par valodas funkciju paplašināšanos, sašaurināšanos vai stabilitāti, turklāt pieejamas zināšanas par politisko, sociāli ekonomisko un kultūras kontekstu, iespējams noteikt konkrētu sociolingvistisko procesu dinamikas cēloņsakarības, izvērtēt potenciālo ietekmi uz latviešu valodas pozīcijām kopumā, kā arī rekomendēt risinājumus valsts politikas līmenī.

Vai vispār iespējams sniegt patiesu valodas situācijas raksturojumu un it īpaši tās vērtējumu noteiktā valodas areālā un laikposmā, ņemot vērā globālās un reģionālās tendences valodu noturībā, kā arī pārmaiņas sabiedrības, pētnieku un politikas veidotāju attieksmē pret valodām, valodu konkurenci un tās valstiskās regulēšanas

¹ Latvija pieder pie valstīm, kur tiek veikti ilgstoši un regulāri valodas situācijas pētījumi. Jau 1987. gadā pētīts latviešu un krievu valodas lietojums [Drīzule, Gerentoviča 1990], 1995. un 1996. gadā ar ANO Attīstības programmas un ASV vēstniecības atbalstu īstenots komplekss sociolingvistisks pētījums par valodas situāciju Latvijā [Druviete 1995, 1996], kopš Latviešu valodas aģentūras dibināšanas tiek veikts vispusīgs Latvijas sociolingvistiskās situācijas monitorings (šajā izdevumā ietverts jau trešais panelpētījums) [sk. arī Valodas situācija Latvijā 2004–2010; Valodas situācija Latvijā 2010–2015]. Izdoti vairāki monogrāfiski pētījumi un rakstu krājumi par valodas situāciju [piem., Baltiņš, Druviete, Veisbergs red. 2007; Valsts valodas likums 2008; Veisbergs red. 2013], kā arī publicēti vairāki desmiti rakstu Latvijas un ārvalstu izdevumos. Publikācijas un materiāli par Latvijas valodas situāciju rodami Latviešu valodas aģentūras tīmekļvietnē www.valoda.lv; LU Latviešu valodas institūta tīmekļvietnē www.lulavi.lv pieejama pilna latviešu valodniecības bibliogrāfija kopš 1997. gada.

pasākumiem? Atbilde uz šo jautājumu nav vienkārša. Valoda ir tik nozīmīga gan katras personības, gan sociālās grupas, gan sabiedrības un valsts dzīvē, ka jebkurā tās izpausmē nesaraujami savijas objektīvie un subjektīvie faktori. Valodu varam vērtēt gan no indivīda, gan sociālas grupas, gan valsts identitātes vai pat globālās lingvodiversitātes skatpunkta, un katram būs sava taisnība. Valodas politikas ideālais mērķis ir šo skatpunktu līdzsvarošana. Sociolingvistisko procesu zinātniskais vērtējums un pētnieku ieteikumi var veidot pamatu tiesību aktiem valodas politikas jomā, bet var arī tikt apšaubīti un ignorēti. Vienlīdz liela loma valodas politikas pamatnostādņu aktualizēšanā var būt gan valsts līmenī akceptētajai tradicionālajai pieejai valodas jautājumiem, gan vadošajām tendencēm pasaulē, kas pašlaik, piemēram, aizvien vairāk attīstās individuālisma un brīvā tirgus virzienā. Tādēļ ikvienā pētījumā vēlams skaidri definēt valodas situācijas un valodas politikas izpētes teorētisko virzienu un metodoloģiju, lai diskusijas balstītos uz vienotu koncepciju vai vismaz uz skaidri apzinātām principiālām nostādņu atšķirībām.

1.1. Latvijas valodas situācijas izvērtējuma un valodas politikas teorētiskais pamats

Vēsturiskais 1988. gada 6. oktobra lēmums “Par latviešu valodas statusu” (pieņēmusi LPSR Augstākā Padome vēl pirms Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas) bija sākums valodu hierarhijas maiņas procesam un latviešu valodas ilgtspējas garantēšanai. Latviešu valodas subordinētās pozīcijas un latviešu pakāpeniskas lingvistiskās asimilācijas varbūtība bija neatspēkojami argumenti šī nozīmīgā lēmuma un turpmāko normatīvo aktu pieņemšanā. Fakti par latviešu valodas lietojuma sašaurināšanos tika plaši izmantoti diskusijās un problēmrakstos.² Vienlaikus noritēja darbs pie valodas politikas teorētiskā ietvara veidošanas. Izteikta Latvijas īpatnība bija profesionālu valodnieku iesaiste tiesību aktu izveidē, jau no paša sākuma ikvienu soli valodas politikā pamatojot ar zinātnisku analīzi.

Pirmais atjaunotās Latvijas valodas likums (LPSR Valodu likums) tika pieņemts 1989. gada 5. maijā pēc ilgām diskusijām, kuras būtu vērts vēlreiz analizēt no mūsdienu skatpunkta, jo paradoksālā kārtā

² Piem., Blinkena 1988, 1989; Bušs 1999; Hirša 1999; Veidemane 1988; sk. arī padomju posma valodas situācijas vēlāko analīzi, piem., Riekstiņš 2012.

2020. gadā vēl joprojām dzīvi ir daudzi argumenti pret latviešu valodas dominēšanu Latvijā. Šis pārejas laika likums tapa, balstoties uz trīs vaļiem: 1) valodas situācijas izpēti, 2) starpkaru perioda valodas politikas analīzi valsts nepārtrauktības nodrošināšanai, 3) valodas politikas teorijas un citu valstu lingvistiskās likumdošanas studijām.

Pie beidzamā punkta vērts pakavēties sīkāk, jo tas atklāj Latvijas valodas politikas pamatprincipu visai stabilās saknes. Kad 20. gadsimta 60. un 70. gadu mijā sociolingvistika kā autonoma zinātnes nozare no ASV sāka izplatīties visā pasaulē, tās metodes un atziņas negāja secen arī Latvijas valodniekiem. Bijušā Austrumu bloka valstu teritorijā izveidojās sociolingvistikas skolas, kas vārdos norobežojās no Rietumu “buržuāziskās pseidozinātnes”, bet vienlaikus sniedza pietiekami daudz informācijas par aktuālajiem pētījumu virzieniem. Arī paši oriģinālie pētījumi, kā tai laikā teica, “samizdata” vai “tamizdata” formā bija pieejami, tika rūpīgi lasīti, konseptēti un analizēti, jo cīņa par latviešu valodas tiesībām notika arī visus padomju gadus, kaut vai aizplīvurotā veidā un Ēzopa valodā. Tāpēc, līdzko radās iespēja veidot strukturālu ietvaru atjaunotās valsts valodas politikai, tika izmantots Latvijas situācijā, pēc valodas politikas speciālistu vairākuma domām, iederīgākais ārvalstu sociolingvistu devums.³ Kaut Latvijā ir pazīstamas arī alternatīvās teorijas, piemēram, kritiskā valodas pārvaldības teorija, valodas kā varas instrumenta teorija u. c., tomēr valodas situācijas apraksts un sociolingvistisko procesu dinamikas izvērtēšana Latvijā tradicionāli balstās **klasiskās valodas politikas teorijas** principos.

Latvijas valodas politikas pamatā jau kopš 1989. gada ir šādi pamatpostulāti: valsts valoda Latvijā ir latviešu valoda; valsts garantē iespēju saglabāt, attīstīt un noteiktās funkcijās lietot Latvijas minoritāšu valodas. Tie ietver ideju par valodu koeksistenci un valodu juridisko hierarhiju ar valsts valodas prioritāti un atspoguļojas visos tiesību aktos, kas skar valodu, sākot ar Satversmes preambulu un beidzot ar iestāžu un uzņēmumu iekšējiem normatīvajiem

³ Šie autori lielākoties bija piederīgi t. s. klasiskās valodas politikas teorijas atbalstītājiem. To skaits sniedzās desmitos, bet pirmo valodas likumu veidošanas laikā lielākā ietekme bija Džona Edvardsa, Čārlza Fergusona, Džoša Fišmena, Einara Heugena, Bjerna Jernuda, Pētera Neldes, Uriela Veinreihā darbiem (ja minam kaut vai vienu no katra, sk. Edwards 1985; Ferguson 1959; Fishman 1973; Haugen 1972; Jernudd 1968; Nelde 1986; Weinreich 1953); šo autoru pieeju vēlāk turpināja Roberts Kaplans un Ričards Boldofs, Bernards Spolskis, Kristīna Brata-Polstone [sk., piem., Bratt Paulston 1994; Kaplan, Bauldauf 1997; Spolsky 2004, 2009].

aktiem. Saskaņā ar klasiskās valodas politikas teorijas principiem Latvijā ir nostiprinājusies arī noteikta valodas situācijas apraksta struktūra, kas, sākot no 1995. gada, ar nebūtiskām modifikācijām izmantota gan minētajos kompleksajos sociolingvistiskajos pētījumos, gan līdzšinējās Valsts valodas politikas pamatnostādnēs.⁴ Šajās pamatnostādnēs analizēti arī visi trīs reālā valsts valodas statusa pamatelementi – valodas prasme, valodas lietošana un attieksme pret valodu.

Nākamajās Valsts valodas politikas pamatnostādnēs (2016–2020) noteikts: “**Valsts valodas politikas mērķis** ir nodrošināt latviešu valodas – Latvijas Republikas valsts valodas un Eiropas Savienības oficiālās valodas – ilgtspēju, tās lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijas un pasaules valodu tirgū, kā arī ietekmi Latvijas kultūrvidē. Valsts valodas politikas mērķa sasniegšanai ir noteikti četri rīcības virzieni.

1. **Valsts valodas juridiskā statusa stiprināšana.** Šā virziena īstenošanai ir definēti uzdevumi, kas vērsti uz Valsts valodas likuma un citu saistīto normatīvo aktu izpildi un starptautisko sadarbību, t. sk. normatīvo aktu tulkošanu Latvijas un ES institūcijās.
2. **Valsts valodas izglītības politika.** Šā virziena īstenošanai tiek plānoti pasākumi, kas saistīti ar latviešu valodas izglītības jautājumiem un skar valsts valodas politikas pedagoģisko aspektu. Aktualizēta latviešu valodas mācīšanas metodikas, mācību materiālu atbilstības, pieejamības, pievilcības, kā arī jomas speciālistu un pedagogu sagatavošanas nozīme valsts valodas pozīciju stiprināšanā.
3. **Latviešu valodas zinātniskā izpēte un attīstīšana.** Šā virziena īstenošanai paredzēts atbalsts valsts valodas situācijas analīzei, latviešu valodas zinātniskai izpētei un valodas tehnoloģiju attīstībai, t. sk. datubāzu un latviešu valodas nacionālā korpusa izveidei, terminoloģijas

⁴ Piemēram, pirmā posma Valsts valodas politikas pamatnostādnēs noteikts: “Lai veiksmīgi īstenotu valodas politikas mērķus un nostādnēs, būtiski ir valodas politikas īstenošanas pamatvirzieni: 1) juridiskais (valsts valodas statusa juridiska nostiprināšana likumos un citos normatīvajos aktos), 2) pedagoģiskais (latviešu valodas mācīšana latviešiem, visiem interesentiem un Latvijā dzīvojošām minoritātēm), 3) lingvistiskais (latviešu valodas zinātniska izpēte, standartizācija, normu avotu un informatīvas literatūras publicēšana.” [VVPP 2005–2014, 5; sk. arī Valodas situācija Latvijā 2004–2010, 16–19]

attīstībai, kā arī akadēmisku un populārzinātnisku publikāciju izdošanai.

4. **Sabiedrības līdzdalības nodrošināšana valsts valodas politikas īstenošanā un latviešu valodas attīstībā.** Šā virziena ietvaros tiks īstenoti pasākumi, kas vērsti uz sabiedriskās domas veidošanu, sabiedrības iesaisti un līdzdalību, kā arī latviešu valodas kultūras attīstīšanu un latviešu valodas un lībiešu valodas lietošanas veicināšanu.”
[MK rīkojums Nr. 630]

Lai precīzāk varētu raksturot sociolingvistiskās situācijas dinamiku Latvijā, šāds tradicionāls valodas situācijas apraksta modelis pamatos būtu saglabājams, minētos valodas politikas virzienus saistot ar to ietekmi uz trīs savstarpēji saistītiem pamatrādītājiem – **valodas prasmi, valodas lietojumu un lingvistisko attieksmi.**

1.2. Valsts valodas statusa juridiska stiprināšana

Salīdzinājumā ar iepriekšējo pārskata periodu (2010–2015), kad Latvijas valodas politikas šķietami stabilo telpu satricināja referendums par valodu statusu Latvijā⁵ un tam sekojošā Latvijas Republikas Satversmes preambulas pieņemšana,⁶ laika posmā no 2016. gada līdz 2020. gadam netika pieņemti ar valodu saistīti

⁵ 2012. gada 18. februārī notika referendums par valodu statusu Latvijā, kura vēlēšanu zīmē tika uzdots jautājums: “Vai Jūs esat par likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu, kas paredz krievu valodai noteikt otras valsts valodas statusu?” Tā kā latviešu valoda ir cieši saistīta ar latviešu identitāti un valstiskumu, referendums skāra ne tikai valodu, bet arī daudz svarīgāku jautājumu – Latvijas valsts suverenitāti. Pēc plašām politiskām debatēm Saeimā, plašsaziņas līdzekļos un arī citur uz balsošanas iecirkņiem devās 1 098 593 Latvijas pilsoņi jeb 70,73% no pilsoņu skaita. Pārliecinošs vairākums – 821 722 jeb 74,8% – nobalsoja pret ierosinājumu padarīt krievu valodu par otru oficiālo valodu Latvijā. 273 347 jeb 24,88% balsoja par šo iniciatīvu, savukārt 3524 jeb 0,32% biļetenu tika atzīti par nederīgiem. Tādējādi latviešu valoda ir un būs vienīgā oficiālā valoda Latvijā. [Sk. Druviete, Ozolins 2016]

⁶ Latvijas Satversmes ievadā vārds “valoda” minēts trīs reizes. Šāda prakse pasaules valstu konstitūciju un to preambulu kontekstā ir unikāla. Tomēr tai ir skaidrs pamatojums un mērķis. Latviju raksturo asa valodu konkurences situācija, tādēļ latviešu valodas statusa nostiprināšana gan vairākos Satversmes pantos, gan tās preambulā ir likumsakarīga. No valodas politikas viedokļa preambulai ir ne tikai simboliska nozīme vai politiska jēga. Tā stiprina argumentāciju konkrētu normu izstrādei un finansējuma nodrošināšanai latviešu valodas izpētei, apguvei un aizsardzībai. [Sk. Druviete 2015]

grozījumi vai papildinājumi ne Satversmē, ne Valsts valodas likumā (1999). Nozīmīgākie grozījumi Saeimas pieņemto tiesību aktu līmenī tika veikti likumos, kas skar izglītības sistēmu (sk. apakšsadaļu “Valsts valoda izglītībā”).

2018. gada 20. jūnijā tika veikti grozījumi Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā, precizējot jēdzienus “programmas pamata audiovaloda” un “valodas celiņš” un nosakot valsts valodas lietojumu pārrobežu programmās, kā arī priekšrocības konkursos saistībā ar latviešu valodā veidotu audiovizuālu darbu īpatsvaru.⁷

2018. gadā pieņemts Administratīvās atbildības likums,⁸ kurā noteikts, ka administratīvā pārkāpuma process notiek valsts valodā, kā arī iespēja noteiktos gadījumos izmantot citu valodu. Tas stāties spēkā 2020. gada 1. jūlijā kopā ar Administratīvo sodu likumu par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas

⁷ Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likuma 32. pants papildināts ar piekto daļu šādā redakcijā: “(5) Ja elektroniskais plašsaziņas līdzeklis veido pārrobežu programmu, kura uztverama arī Latvijas teritorijā, tas nodrošina programmu ar valodas celiņu valsts valodā. Elektroniskā plašsaziņas līdzekļa programmu, kas nav pieejama Latvijas teritorijā, nav nepieciešams nodrošināt valsts valodā.” 61. pants papildināts ar otro daļu šādā redakcijā: “[...] Organizējot konkursu, priekšroka dodama tādām elektronisko plašsaziņas līdzekļu programmām, kuras nodrošina, ka vismaz 20 procentus no nedēļas raidlaika aizņem Eiropas audiovizuālie darbi, kas sākotnēji veidoti latviešu valodā. [...]” Mainīta 24. panta redakcija, nosakot, ka “elektronisko plašsaziņas līdzekļu programmu pamata audiovaloda un programmu formāts nav maināmas darbības pamatnosacījumu sastāvdaļas izsniegtās apraides atļaujas darbības termiņā. Valodas celiņš apraides atļaujas darbības laikā ir maināms”. [Grozījumi Elektronisko plašsaziņas līdzekļu likumā [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 2018, Nr. 128, 28.06.2018. [skatīts 15.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2018/128.1>]

⁸ 35. pantā noteikts: “(1) Administratīvā pārkāpuma process notiek valsts valodā. (2) Pie administratīvās atbildības saucamajai personai, sodītajai personai, cietušajam, aizskartajam mantas īpašniekam, kā arī lieciniekam tiek nodrošināta iespēja administratīvā pārkāpuma procesā lietot valodu, kurā viņš spēj sazināties, kā arī bez atlīdzības izmantot tulka palīdzību. Tulkojuma nepieciešamību izvērtēt un tulka piedalīšanos nodrošina amatpersona, augstāka amatpersona vai tiesa. [...]” 115. pantā noteikts, ka starp amatpersonām, kuras ir tiesīgas veikt administratīvā pārkāpuma procesu, ir Valsts valodas centra amatpersonas. [Administratīvās atbildības likums [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 2018, Nr. 225, 14.11.2018. [skatīts 15.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2018/225.1>]

lietošanas jomā, kura IV nodaļa nosaka sodus par administratīvajiem pārkāpumiem valsts valodas lietošanas jomā.⁹

Saistībā ar Valsts valodas likuma atsevišķiem pantiem izstrādāti vairāki Ministru kabineta noteikumi, kas kopš to pieņemšanas brīža 2000. gadā vairākkārt ir grozīti. Īpaši pieminami 2017., 2019. un 2020. gadā veiktie grozījumi saistībā ar nepieciešamā valsts valodas prasmes līmeņa noteikšanu¹⁰ Ministru kabineta 733. noteikumos, kas izdoti 2009. gadā saskaņā ar Valsts valodas likuma 6. panta piekto

⁹ Šī likuma 14.–28. pants paredz atbildību par tādiem pārkāpumiem valsts valodas lietošanā kā zīmogu, spiedogu un veidlapu tekstu neveidošana valsts valodā vai atveidošana līdztekus valsts valodai arī svešvalodā, valsts valodas normu neievērošana atklātā informācijā, nosaukumu neveidošana un nelietošana valsts valodā, valsts valodas nelietošana profesionālo un amata pienākumu veikšanai nepieciešamajā apjomā, necieņa pret valsts valodu, tulkojuma nenodrošināšana pasākumos u. c. [Administratīvo sodu likums par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 2020, Nr. 96, 20.05.2020. [skatīts 15.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2020/96.1>]

¹⁰ Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 7. jūlija noteikumos Nr. 733 “Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu un valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību profesionālo un amata pienākumu veikšanai, pastāvīgās uzturēšanās atļaujas saņemšanai un Eiropas Savienības pastāvīgā iedzīvotāja statusa iegūšanai un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi”. Ministru kabineta noteikumi Nr. 95, Rīgā 2017. gada 21. februārī, prot. Nr. 9, 15. § [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 23.02.2017., Nr. 41 [skatīts 17.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2017/41.10>;

Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 7. jūlija noteikumos Nr. 733 “Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu un valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību profesionālo un amata pienākumu veikšanai, pastāvīgās uzturēšanās atļaujas saņemšanai un Eiropas Savienības pastāvīgā iedzīvotāja statusa iegūšanai un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi”. Ministru kabineta noteikumi Nr. 233, Rīgā 2019. gada 4. jūnijā, prot. Nr. 27, 8. § [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 07.06.2019., Nr. 114 [skatīts 17.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2019/114.7>;

Grozījums Ministru kabineta 2009. gada 7. jūlija noteikumos Nr. 733 “Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu, valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi”. Ministru kabineta noteikumi Nr. 499, Rīgā 2019. gada 29. oktobrī, prot. Nr. 50, 13. § [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 31.10.2019., Nr. 221 [skatīts 17.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2019/221.5>;

Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 7. jūlija noteikumos Nr. 733 “Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu, valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi”. Ministru kabineta noteikumi Nr. 402, Rīgā 2020. gada 30. jūnijā,

daļu un citiem likumiem. Šajos grozījumos saistībā ar Profesiju klasifikatora aktualizēšanu precizēts valsts valodas zināšanu apjoms (prasmes līmenis un pakāpe) profesijām, kuru pārstāvju darbības skar likumīgas sabiedriskās intereses. Piemēram, 2017. gada 21. februārī veiktajos grozījumos noteikts, ka arī biedrību valdes locekļiem, ja viņu darbība skar likumīgas sabiedriskās intereses vai viņi veic noteiktas publiskas funkcijas, jālieto valsts valoda augstākā līmeņa 1. pakāpē (C1), lai nodrošinātu vienlīdzīgu attieksmi vienādās situācijās un garantētu valsts valodas lietotāju lingvistiskās tiesības. Līdzšinējais tiesiskais regulējums tika atzīts par nepilnīgu, jo paredzēja nepamatoti atšķirīgu pieeju starp valdes locekļiem, kas darbojas sabiedrībā, kuras mērķis ir peļņas gūšana, un valdes locekļiem, kas darbojas biedrībā, kuras mērķis nav peļņas gūšana. Peļņas gūšana (kapitālsabiedrībās) vai peļņas negūšana (nevalstiskās organizācijās, nodibinājumos utt.) nedrīkst būt kritērijs valsts valodas lietošanai vai nelietošanai. Kritērijam jābūt vienotam – publiskās funkcijas vai likumīgās sabiedriskās intereses. Tādējādi, piemēram, tādu biedrību valdes locekļiem, kuras nodarbojas ar dzīvojamo ēku apsaimniekošanu vai izglītības programmu īstenošanu, jāprot un jālieto valsts valoda. Mazākumtautību kultūras biedrību valdes locekļiem valsts valodas prasmes līmenis un pakāpe jāaskaņo ar Valsts valodas centru. Tāpat 2019. gada 29. oktobrī pēc Satiksmes ministrijas un AS “Pasažieru vilciens” iniciatīvas mainīts pasažieru vilciena konduktoram (kontrolierim) nepieciešamais valsts valodas prasmes līmenis un pakāpe no C1 uz B2, jo tik augsta līmeņa latviešu valodas prasmes amata pildīšanai neesot nepieciešamas.

Valodas politikas juridiskā aspekta nodrošināšanā Latvijas Republikā īpaša nozīme ir Valsts valodas centram (VVC), kas kopš tā dibināšanas 1992. gadā vairākkārt pārstrukturēts, paplašinot un precizējot tā funkcijas. Pašlaik tā ir Tieslietu ministrijas pārraudzībā esoša valsts pārvaldes iestāde, kas, īstenojot valsts politiku, kā arī uzraugot un kontrolējot normatīvo aktu ievērošanu valsts valodas jautājumos, nodrošina latviešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību [VVC nolikums]. Valsts valodas centrs nodrošina arī valsts pārvaldes iestādes un sabiedrību ar valsts un starptautisko organizāciju izdoto tiesību aktu un citu dokumentu oficiāliem tulkojumiem, veicina saskaņotas terminoloģijas lietojumu Latvijas Republikas tiesību aktos un to tulkojumos.

prot. Nr. 42, 33. § [tiešaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 30.06.2020., Nr. 123A [skatīts 17.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2020/123A.1>

Kopš 2015. gada VVC ir piedalījies 34 tiesvedībās, kas saistītas ar centra tiešo funkciju veikšanu – Valsts valodas likuma ievērošanas uzraudzību. Desmit tiesvedības saistītas ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (tas spēkā bija līdz 2020. gada 1. jūlijam) 201.35 panta septītajā daļā noteikto normu par informācijas svešvalodās sniegšanu līdztekus informācijai valsts valodā, ja normatīvais akts paredz informācijas sniegšanu tikai valsts valodā, piemēram, tiesvedība ar VAS “Latvijas dzelzceļš” valdes locekļiem par informācijas valsts valodā un līdztekus svešvalodās izvietojumu uz VAS “Latvijas dzelzceļš” informatīvajiem tablo dzelzceļa stacijās, kurā apgabaltiesa atstāja spēkā Valsts valodas centra lēmumu. Deviņas tiesvedības bija saistītas ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.26 panta pirmajā un otrajā daļā paredzēto administratīvo pārkāpumu izdarīšanu (valsts valodas nelietošana profesionālo un amata pienākumu veikšanai nepieciešamajā apjomā). Gandrīz visos gadījumos gan pirmās instances, gan augstākas instances tiesa atstājusi spēkā VVC lēmumu. Piemēram, trīs deputātiem, pamatojoties uz valsts valodas lietojuma pārbaužu konstatējumu, ka personas nelieto un nespēj lietot valsts valodu profesionālo un amata pienākumu veikšanai nepieciešamajā apjomā, ir anulētas deputātu pilnvaras.

Tiesvedības rosinātas arī par tādiem administratīvajiem pārkāpumiem kā tulkojuma valsts valodā nenodrošināšana pašvaldības rīkotos pasākumos; pašvaldības dibināta uzņēmuma nosaukuma veidošanas prasību neievērošana; spēkā esošo latviešu literārās valodas normu neievērošana atklātā informācijā sabiedrībai; formas vai satura ziņā mazākas vai šaurākas informācijas sniegšana valsts valodā, kad līdztekus izmantota arī svešvaloda. Netipiska bijusi tiesvedība par citvalodu personvārda atveidi, personai no VVC pieprasot morālu kompensāciju par it kā personas tiesiskās intereses aizskarošu atveidi.

Tiesu praksē lietās, kurās viens no dalībniekiem bijis VVC, vērojama tendence tiesāties visās instancēs – gan apstrīdēt centra amatpersonu pieņemtus lēmumus augstākā iestādē, gan pārsūdzēt rajona (pilsētas) tiesā un pēc tam apgabaltiesā. Atsevišķos gadījumos apelācijas sūdzības iesniedzis arī VVC. Saistībā ar VVC konstatēto pārkāpumu un tam sekojošo tiesvedību viena lieta nonāca arī Satversmes tiesā.

2017. gada 18. oktobrī Satversmes tiesa rakstveida procesā izskatīja lietu “Par Valsts valodas likuma 18. panta pirmās daļas un 21. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes

96. pantam.¹¹ Pieteikuma iesniedzēja norādīja, ka viņa uz sev piederoša nekustamā īpašuma bija piestiprinājusi ēkas numura zīmi, kurā ielas nosaukums līdzās valsts valodai bija atveidots arī svešvalodās – angļu un krievu valodā. Pieteikuma iesniedzēja tika saukta pie administratīvās atbildības pēc Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.35 panta, pieteikuma iesniedzējai piemērots naudas sods par to, ka šāda ēkas numura zīme neatbilst Valsts valodas likuma prasībām. Pieteikuma iesniedzēja uzskatīja, ka aizliegums ēkas numura zīmē līdz ar ielas nosaukumu latviešu valodā to norādīt arī svešvalodā nesamērīgi ierobežo viņas tiesības uz privāto dzīvi un mājokļa neaizskaramību.

Satversmes tiesa atzina, ka Valsts valodas likuma 21. panta pirmā daļa neskar pieteikuma iesniedzēju kā privātpersonu un attiecīgi arī neskar viņai Satversmes 96. pantā noteiktās pamattiesības, tādēļ nolēma tiesvedību šajā lietas daļā izbeigt [ST lēmums lietā Nr. 2017-01-01]. Jāpiebilst, ka, izstrādājot Valsts valodas likumu, 1995.–1999. gadā visasākās diskusijas risinājās tieši par jēdzienu *privāts, privātpersona, privātā uzņēmējdarbība* interpretāciju saistībā ar Valsts valodas likuma burtu un garu [Valsts valodas likums 2008, 54–95]. Latvijas valodas politikas veidotāji rosināja noteikt daudz stingrākas prasības valsts valodas lietošanā arī privātajā uzņēmējdarbībā un attiecībā uz privātpersonām, bet starptautisko organizāciju ekspertu iebildumu dēļ likumā pēc tā otrreizējas caurlūkošanas tika iekļauti pašreiz esošie formulējumi (arī 21. panta 1. daļā). Jau tad tika izteikti brīdinājumi par nelabvēlīgām sekām, ja norma sašaurināti tiktu attiecināta tikai uz personām, kam uzticēta ar sabiedrības informēšanu saistīta publisku funkciju veikšana. Ja nav pieļaujams paplašināt likumā noteikto tiesību subjektu loku, var secināt, ka privātpersonu izslēgšana no 21.(1) panta uzskatāma par

¹¹ “Ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību.” (Satversmes 96. pants); “Latvijas Republikā vietu nosaukumi veidojami un lietojami valsts valodā.” (Valsts valodas likuma 18. panta pirmā daļa); “Valsts un pašvaldību iestāžu, tiesu un tiesu sistēmai piederīgo iestāžu, valsts un pašvaldību uzņēmumu, kā arī uzņēmējdarbību, kurās lielākā kapitāla daļa pieder valstij vai pašvaldībai, sabiedrības informēšanai paredzētā informācija sniedzama tikai valsts valodā, izņemot šā panta piektajā daļā noteiktos gadījumus. Šis noteikums attiecināms arī uz privātām iestādēm, organizācijām, uzņēmumiem (uzņēmējdarbībām), kā arī pašnodarbinātajām personām, kuras, pamatojoties uz likumu vai citu normatīvo aktu, veic noteiktas publiskas funkcijas, ja informācijas sniegšana saistīta ar attiecīgo funkciju izpildi.” (Valsts valodas likuma 21. panta pirmā daļa)

Valsts valodas likuma vājo vietu, kam var būt nelabvēlīga ietekme uz valodas vidi Latvijā.

Satversmes tiesa lēma izbeigt tiesvedību arī par Valsts valodas likuma 18. panta pirmās daļas atbilstību Satversmes 96. pantam (tiesības uz privāto dzīvi). Tiesa secināja, ka Valsts valodas likuma 18. panta pirmajā daļā noteiktais pienākums vietu nosaukumus lietot valsts valodā nav sašaurināms, to attiecinot tikai uz publiskās varas institūcijām, tas attiecas arī uz privātpersonām. Satversmes tiesa vērsa uzmanību, ka Valsts valodas likuma 18. panta pirmajā daļā noteiktais pienākums gan publiskās varas institūcijai, gan privātpersonai lietot vietas nosaukumu valsts valodā (Lībiešu krasta teritorijā – arī lībiešu valodā) ir nacionālas valsts principa izpausme. Valodas nostiprināšanai publiskajā vizuālajā informācijā ir būtiska nozīme valodas apguves un sabiedrības vienotības apziņas veicināšanā. Satversmes tiesa uzsvēra, ka vietvārdi ietilpst Latvijas kultūras mantojumā un valstij ir pienākums tos saglabāt un aizsargāt. Latviešu valoda aizsargājama neatkarīgi no tās faktiskā lietojuma plašuma vai apdraudējuma līmeņa. Savukārt ielas nosaukuma zīmes ir publiska informācija, kas nepieciešama sabiedrības saziņai. Satversmes tiesa secināja, ka Valsts valodas likuma 18. panta pirmā daļa tiktāl, ciktāl tā paredz aizliegumu ēkas numura zīmē līdz ar ielas nosaukumu latviešu valodā to norādīt arī svešvalodā, neskar pieteikuma iesniedzējai Satversmes 96. pantā noteiktās tiesības uz privātās dzīves un mājokļa neaizskaramību. Satversmes tiesa nolēma arī šajā daļā tiesvedību izbeigt [plašāk sk. Pošeiko 2018, 8–38]. Zīmīgi, ka Satversmes tiesas lēmumā tika atgādināts – “nacionālas valsts princips uzliek valstij ne vien negatīvu pienākumu nedarīt neko tādu, kas varētu vājināt Latvijas latvisko identitāti, bet arī – un jo sevišķi – pozitīvus pienākumus to dažādos veidos stiprināt. Valstij ir pienākums ar visiem līdzekļiem gādāt par to, lai latviešu valoda patiešām pildītu savu valsts valodas funkciju – būtu par sabiedrības kopējo saziņas un demokrātiskās līdzdalības valodu” [Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis 2012, 134].

1.3. Valsts valoda izglītībā

Valstu mērķtiecīgi organizētas izglītības sistēmas uzdevumi mūsu gadsimtā ir plaši un aptveroši – sniegt dzīvei un profesionālajai darbībai nepieciešamās zināšanas un prasmes, veicināt personības izaugsmi un veidot vienotu sabiedrību. Izglītības ieguve lielā mērā notiek ar valodas vai valodu starpniecību, apgūstot arī domāšanas procesu un problēmu risināšanas spēju. Mūsdienās par normu

kļuvusi vairāku valodu prasme un lietojums, tomēr ikvienā valstī ir valoda, bez kuras nav iedomājama pilnvērtīga dzīve konkrētā sabiedrībā. Latvijā tā ir konstitucionāli noteiktā valsts valoda – latviešu valoda –, un izglītības sistēmai jānodrošina gan tās apguve augstā līmenī, gan izpratne par latviešu valodas lietojuma un simbolisko vērtību.

Valodas politikas pedagoģiskais aspekts ieņem centrālo vietu Valsts valodas politikas pamatnostādņēs 2015.–2020. gadam [VVPP 2015–2020]. Šis dokuments ir saistīts ar nozīmīgākajiem attīstības plānošanas dokumentiem¹² un atspoguļo šo dokumentu vadlīnijas latviešu valodas integratīvā un instrumentālā statusa nodrošināšanā.

Beidzamajos piecos gados ir nostiprinājusies izpratne par latviešu valodas atšķirīgajām lomām izglītības sistēmā – no pirmskolas izglītības līdz mūžizglītībai. Valodas apguves organizācija, mācību metodika un motivēšana valodas apguvei ir atkarīga no tā, vai latviešu valoda konkrētai personībai ir *pirmā valoda* (dzimtā valoda), *otrā valoda* vai *svešvaloda*; tā kā aktuāla kļuvusi latviešu valodas uzturēšana diasporā, izmantojamas arī *etniskā mantojuma valodas* apguves metodes. Latvijā lēni, bet konsekventi notiek virzība uz vienotu un iekļaujošu izglītības sistēmu plašā izpratnē, latviešu valodā zināšanas apgūstot skolēniem un studentiem arī no ģimenēm, kur saziņas valoda ir cita, tāpēc koncepts par latviešu valodu kā zināšanu ieguves valodu joprojām ir diskusiju objekts.

¹² “Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģija līdz 2030. gadam” (apstiprināta Saeimā 2010. gada 10. jūnijā, pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/Latvija_2030_7.pdf), “Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam” (apstiprināts Saeimā 2012. gada 20. decembrī, pieejams: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/20121220_NAP2020%20apstiprinats%20Saeima_4.pdf), “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam” (apstiprinātas ar Ministru kabineta 2011. gada 20. oktobra rīkojumu Nr. 542, pieejams: https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Sabiedrības_integracija/KM_130515_Prec_Nac_ident_pilson_sab_un_itegr_polit_pamatnost_2012-2018.pdf), “Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam” (apstiprinātas Saeimā 2014. gada 22. maijā, pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4781>), “Informācijas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam” (apstiprinātas ar Ministru kabineta 2013. gada 14. oktobra rīkojumu Nr. 468, pieejams: https://www.varam.gov.lv/sites/varam/files/content/files/is_pamatnostadnes_2013-1.pdf) u. c.

Latviešu valoda kā pirmā (dzimtā) valoda izglītības sistēmā

Latvijā jau izsenis par pašsaprotamu kļuvusi vairāku valodu prasme un lietošana, tādēļ beidzamajās desmitgadēs pasaulē valdošās individuālā multilingvisma tendences mums ir pieņemamas un atbalstāmas. Tomēr pirmajai valodai ikviena cilvēka dzīvē vienmēr būs īpaša vieta, jo tā ir pamats personības attīstībai un zināšanu apguvei.

Pirmo valodu bērns lielā mērā iemācās jau ģimenē, tomēr valodas akadēmisko iemaņu apguvē neaizstājamas ir sistēmiskas mācības izglītības iestādē pēc profesionāli izveidotas programmas. Latviešu valodas apguvei skolu sistēmā ir ilgas un stabilas tradīcijas jau kopš 19. gadsimta; programmu saturs tiek nepārtraukti aktualizēts, tiek izmantotas jaunas pieejas un metodiskie paņēmieni. Objektīvu iemeslu dēļ Latvijas publiskajā telpā daudz vairāk atspoguļotas latviešu valodas kā otrās valodas apguves problēmas un aktuālās norises; arī valsts politikas līmenī lielāka uzmanība pievērsta latviešu valodai mazākumtautību izglītības programmās (mācībgrāmatas, mācīblīdzekļi, metodiskais atbalsts skolēniem, skolotājiem un vecākiem), jo pilnīgi pamatoti skola tiek uzskatīta par nozīmīgāko spēku latviešu valodas apguves un līdz ar to arī valsts valodas statusa reālā īstenošanā un sabiedrības integrācijas veicināšanā.

Tomēr latviešu valodas tieši kā dzimtās valodas apguvei turpmāk jāveltī daudz lielāka uzmanība. Visā pasaulē vērojama verbālā intelekta (vārdu krājuma, valodas funkcionālo un stilistisko iespēju izmantošanas, tekstu uztveres spējas) mazināšanās; aizvien lielāku lomu ieņem digitālo tehnoloģiju attīstības dēļ vieglāk producējama un vizualizēta informācija, sava loma ir arī starptautisko saziņas valodu ietekmei. Pret šīm tendencēm cīnīties ir praktiski neiespējami, tādēļ valstu izglītības sistēmām elastīgi jāpielāgojas mainīgajai realitātei. Arī Latvijā pēc ilgām diskusijām ir sagatavots jauns pilnveidots pamatizglītības mācību saturs, kurā īpaši nodalīta valodu joma. Jaunā mācību satura ieviešana skolās sākas 2020. gada 1. septembrī 1., 4. un 7. klasē, 2021. gada 1. septembrī – 2., 5. un 8. klasē, bet 2022. gada 1. septembrī – 3., 6. un 9. klasē [MK noteikumi Nr. 747]. Vienotas valodu jomas nodalīšanas pamatā ir koncepts, ka “valodu mācību jomā visām apgūstamajām valodām – latviešu valodai, mazākumtautību valodām un svešvalodām – ir kopīgas lielās idejas, kuras atspoguļo nozīmīgākās likumsakarības valodu apguvē un to lietojumā, uzsver valodu savstarpējo saikni un palīdz skolēnam skaidrāk saprast, ko viņš mācās un kur viņam šīs zināšanas un prasmes noderēs pēc skolas” [Skola 2030; sk. arī Tagad 2018]. Grūtākais uzdevums būs skolēnu motivēšana mērķtiecīgi izkopt savas dzimtās

valodas prasmes, bet tas lielā mērā būs atkarīgs no sabiedrības un īpaši tās viedokļu līderu attieksmes pret latviešu valodu un tās lomu Latvijā un pasaulē.

Latviešu valoda diasporā – pirmā valoda, otrā valoda, etniskā mantojuma valoda

2019. gada 1. janvārī stājās spēkā Diasporas likums,¹⁵ kura mērķis ir stiprināt diasporas kā neatņemamas Latvijas sabiedrības daļas latvisko identitāti un piederību valstij, sekmēt latviešu valodas un kultūras saglabāšanu diasporā, kā arī atbalstīt un veicināt diasporas pilsonisko un politisko līdzdalību un nodrošināt labvēlīgus apstākļus reemigrācijai. Kā norāda I. Mieriņa, “patlaban Eiropas Savienības un Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas dalībvalstīs dzīvo aptuveni 392 000 Latvijas esošie un bijušie valstspiederīgie un Latvijā dzimušie. Bet, ja diasporas definīciju izvēlas plašāku, iekļaujot tajā arī Latvijas izcelsmes cilvēkus, tos, kas sevi identificē kā latviešus un viņu bērnus, neatkarīgi no pilsonības vai dzimšanas valsts, tad kopējais diasporas apjoms ir 506 000” [Mieriņa 2020, 1].

Diasporas jēdziens paplašinās, un tagad tas tiek attiecināts uz ikvienu grupu, kas noteiktu laiku dzīvo ārpus tradicionālās teritorijas. Tiek atzīts, ka pašlaik pasaulē 232 miljoni jeb 3,2% iedzīvotāju pieder pie diasporas. Atšķirībā no migrantu kopienām diasporā pastāv vēsturiskā atmiņa vai mīts par vēsturisko tēvzemi, tā nereti tiek idealizēta, daudzi tuvākā vai tālākā nākotnē plāno tajā atgriezties. Latviešu valodas uzturēšana diasporā ir vispārīgs ieguvums, jo runātāju skaita noturība un pieaugums vairo latviešu valodas reģionālo un globālo konkurētspēju. Pašreizējo situāciju no valodas saglabāšanās viedokļa nevar uzskatīt par apmierinošu. Pētījumos konstatēts, ka “2019. gadā 70% no “jaunās” diasporas pārstāvjiem ar dzimto latviešu valodu lietoja latviešu valodu mājās, t. sk. 38% kā vienīgo, 10% – kopā ar krievu un 22% – kopā ar angļu vai citu mītnes zemes valodu. Savukārt 27% mājās runā angļiski vai citā (lielākoties mītnes zemes) valodā. Starp tiem, kas pavadīja mītnes zemē vairāk nekā 10 (un it sevišķi vairāk nekā 15) gadu, latviešu valodas daļa ir mazāka, bet angļu (vai citas, izņemot krievu) valodas daļa – lielāka. Tātad līdzīgi kā ASV, Kanādā un Austrālijā pakāpeniski notiek latviešu valodas aizstāšana ar mītnes zemes valodu” [Hazans 2020, 38].

¹⁵ Sk. arī informāciju par atbalstu latviešu valodas apguvei diasporā: Latviešu valoda ārzemēs. Diaspora [tiešsaiste]. Latviešu valodas aģentūras tīmekļvietne [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://valoda.lv/latviesu-valoda-arzemes/>

Tikai 6% diasporas bērnu apmeklē vai ir apmeklējuši latviešu nedēļas nogales skolas [Mieriņa, Jansone 2019, 61].

Beidzamajos desmit gados ir mainījusies arī koncepcija par identitātes saglabāšanai nepieciešamo latviešu valodas apguvi. Tomēr jāērēķinās, ka latviešu valoda daudzos gadījumos nebūs bērnu pirmā vai dominējošā valoda. Diasporas situācijā latviešu valoda traktējama kā viens no individuālā multilingvisma komponentiem – tā var būt gan pirmā valoda, gan otrā valoda, gan t. s. etniskā mantojuma valoda, gan pat svešvaloda. Latviešu valoda daudzos gadījumos ir sekundārs individuālā bilingvisma komponents, un mērķtiecīga latviešu valodas apguve notiek multilingvālās izglītības kontekstā, izmantojot atšķirīgu motivāciju un metodes. Reālā latviešu valodas situācija diasporā raksturota, kā arī ieteikumi valodas politikai diasporā nākotnē sniegti pētījuma 5. nodaļā.

Latviešu valoda kā otrā valoda

Otrā valoda ir termins, ar kuru apzīmējam valodu, kas apgūta jau pēc pirmās valodas stabilizācijas. Latvijas izglītības sistēmas kontekstā tas pārsvarā tiek attiecināts uz valsts valodu – latviešu valodu, kas ir mācīb līdzeklis skolēniem, kuru ģimenēs lieto citu valodu [Baltiņš, Druviete 2017, 229–234]. Beidzamajos gados gan aizvien lielākā mērā vērojama konceptu “otrā valoda” un “mācībvaloda” pārklāšanās.

Jaunākais Eiropas Savienības dokuments saistībā ar mācību valodu ir Eiropas Komisijas Padomes Ieteikums par visaptverošu pieeju valodu mācīšanas un mācīšanās procesiem [Priekšlikums 2018]. Dokumentā norādīts: “2006. gadā Eiropas Parlamenta un Padomes Ieteikumā par pamatprasmēm mūžizglītībā tika definētas divas ar valodu mācīšanos saistītas kompetences: “saziņa dzimtajā valodā” (jēdziens “dzimtā valoda” bieži tiek uzskatīts par ekvivalentu jēdzienam “mācību valoda”) un “saziņa svešvalodās”. Jaunajā Prasmju programmā Eiropai tika paziņots, ka minētais ieteikums tiks pārskatīts. Priekšlikumā jaunam Padomes ieteikumam par galvenajām kompetencēm mūžizglītībā, ko Komisija pieņēma 2018. gada 17. janvārī, ir ierosināts definēt tādas kompetences kā “Rakstpratība” un “Valodu kompetence”, piedāvājot elastīgāku izpratni par to, kādas ir attiecības starp dzimto valodu un mācību valodu. Ar jauno pieeju tiek risinātas abas problēmas – zems rakstpratības līmenis Eiropā un valodu prasmju trūkums. Spēcīgā saikne, kas pastāv starp rakstpratību un valodām, akcentē uzskatu, ka kompetences ir jāpilnveido mācību valodā – neatkarīgi no tā, vai mācību valoda ir izglītojamās personas dzimtā valoda vai svešvaloda.

Turklāt aktīvāka valodu mācīšanās saskan ar idejām, kas paustas Komisijas priekšlikumā Padomes ieteikumam par kopīgu vērtību, iekļaujošas izglītības un Eiropas dimensijas mācībās veicināšanu, jo tā atvieglo mobilitāti, kultūru apmaiņu un kultūru izpratni un sekmē kopīgo vērtību izpratni.” [Priekšlikums 2018, 3] Šajā dokumentā arī uzsvērts, cik svarīga ir oficiālās valodas kā mācībvalodas apguve: “Skolas sāk arvien labāk apzināties, ka ir jānodrošina, lai visi bērni – neatkarīgi no izcelsmes un dzimtās valodas – ļoti labā līmenī apgūtu mācību valodu –, ja vajadzīgs, ar īpašu atbalsta pasākumu palīdzību. Tādējādi tiek veicināts taisnīgums un vienlīdzīgas iespējas un mazināts priekšlaicīgas mācību pārtraukšanas risks.” [Priekšlikums 2018, 12]

Latvijas Republikā jau no 1989. gada tiek īstenota pakāpeniska un pārdomāta pāreja uz latviešu valodu kā mācību pamatvalodu visās izglītības iestādēs un visos izglītības posmos, nodrošinot iespēju apgūt arī mazākumtautību valodu un kultūru. Šai pieejai Latvijas sociolingvistiskajā situācijā nav alternatīvas, ja vēlamies nodrošināt Latvijas sabiedrības integrāciju uz valsts valodas pamata, visu sabiedrības locekļu vienlīdzīgu pieeju darba tirgum un izglītības ieguves iespējām, kā arī latviešu valodas noturību un attīstību asā valodu konkurences situācijā. Izglītības likums, Vispārējās izglītības likums un Augstskolu likums tādēļ traktējams ne vien kā tiesību akts, kas nosaka sistematizētu zināšanu un prasmju apguves un attieksmju veidošanas procesu un tā rezultātu, bet arī kā instruments Latvijas Republikas valodas politikas īstenošanai.

Mazākumtautību izglītības sistēma Latvijā attīstījās pakāpeniski, iesaistot apjomīgus Latvijas un ārvalstu līdzekļus, ciešā sadarbībā ar labākajiem pasaules ekspertiem.¹⁴ Tātad Latvijas mazākumtautību izglītībā konsekvēnti ievērots secīgu soļu princips. Valsts valodas stiprināšana mazākumtautību izglītības sistēmā vispusīgi analizēta daudzās publikācijās.¹⁵

¹⁴ Kopš 1989. gada tika noteikta obligāta latviešu valodas apguve visās izglītības iestādēs, kopš 1992. gada – pedagogu valsts valodas prasmes pārbaude jeb atestācija, 1995. gadā – divi priekšmeti latviešu valodā pamatskolā, trīs – vidusskolā, 1999. gadā – četru mazākumtautību izglītības modeļu ieviešana, 2004. gadā – 60:40 mācībvalodas proporcijas vidusskolā, 2008. gadā – vienots eksāmenu saturs latviešu valodā, 2018. gadā – 12. klases centralizētie eksāmeni tikai latviešu valodā u. c. [Sk. Pāreja uz mācībām valsts valodā 2018]

¹⁵ Baltiņš, Druviete, Veisbergs 2007; Valsts valodas likums 2008; Hogan-Brun et al. 2009; Valodas situācija Latvijā 2004–2010; Kļave, Šūpule,

Lai nodrošinātu politikas attīstības plānošanas pēctecību, tika izvērtēts iepriekšējā plānošanas periodā paveiktais un tā ietekme uz valsts valodas situācijas izmaiņām, kā arī analizēta pasākumu sekmīgas īstenošanas prakse un konstatēto problēmu risināšanas iespējas. Pētījumu dati apstiprināja Latviešu valodas aģentūras kompleksajā regulārajā pētījumā [Valodas situācija Latvijā 2010–2015, 56] izteikto atziņu, ka latviešu valodas kā mācību priekšmetu apguves valodas un valsts pārbaudes darbu valodas ieviešana ir nodrošinājusi latviešu valodas apguvi, nepazeminot skolēnu mācību sasniegumus. Gandrīz 39% Latvijas mazākumtautību jauniešu pēc pašvērtējuma prot latviešu valodu teicami, tikpat daudz jauniešu prot latviešu valodu labi, tomēr 20% atzinuši, ka ir apguvuši latviešu valodu pamatprasmes līmenī vai zina to vāji. Lai veicinātu sabiedrības integrāciju uz valsts valodas pamata, oficiālās valodas prasmei jābūt ļoti augstā līmenī, tuvu dzimtās valodas prasmei. Līdzšinējā bilingvālās izglītības sistēma bija sniegusi vidēju latviešu valodas prasmi, kas nav uzskatāma par pietiekamu, lai visiem bērniem nodrošinātu vienlīdzīgas iespējas turpmākajā darba dzīvē.

Tā kā Eiropas Padomes un Eiropas Savienības dalībvalstīm, ievērojot starptautiski saistošos tiesību aktus un rekomendējošos dokumentus, ir noteikta ekskluzīva kompetence, piemēram, kultūras un izglītības politikas īstenošanā, pastāv daudzveidīgi modeļi valodas politikai izglītības iestādēs. Jaunākā pieejamā analīze par valodu lietojumu izglītībā “Pamatdati par valodu mācīšanu Eiropas skolās” [Eurydice buklets 2017; Eurydice ziņojums 2017]¹⁶

Bebriša 2013; Valodas situācija Latvijā 2010–2015; sk. arī Attieksme 2020.

¹⁶ Dominējošais modelis ir vienota izglītības sistēma valstu oficiālajās valodās, izņemot dažas reģionālās vai minoritāšu valodas, kam attiecīgajā valstī ir oficiāls statuss. Pētījumā norādīts, ka nereti skolēnu ģimenes valoda atšķiras no izglītības ieguves valodas. Uzsvērts, ka šādā gadījumā viņiem attīstās bagātīgs lingvistiskais kapitāls, bet ir nepieciešams papildu atbalsts mācību valodas apguvē un īpaši izglītoti pedagogi darbam multilingvālā klasē [Eurydice buklets 2017, 19]. Visbiežāk izglītību citā valodā iegūst skolēni, kuri mājās runā spāņu, turku vai krievu valodā. Kā liecina starptautiski salīdzināmie pētījumi, piemēram, PISA (*Programme for International Student Assessment*, 2015), no pētījumā iesaistītajiem 15 gadus veciem skolēniem 9% veica testus valodā, kas nebija viņu ģimenes valoda, bet netika novērotas atšķirības rezultātos. Visvairāk šādu skolēnu bija ar dzimto spāņu valodu (valensiešu, galisiešu, basku mācībvaloda skolās Spānijā), turku valodu (Vācijā, Nīderlandē, Francijā, Dānijā, Somijā), krievu valodu (Vācijā, Latvijā, Lietuvā, Čehijā, Igaunijā, Somijā un Polijā) [Eurydice ziņojums 2017, 19–24].

sniedz detalizētu informāciju par Eiropas skolās apgūstamajām valodām, bet norāda arī uz izglītības ieguves pamatvalodu. *PISA* pētījumā rodami salīdzināmi dati par Eiropas Padomes dalībvalstīm. Vairumā valstu 15 gadus vecu skolēnu procents, kas mācības neapgūst ģimenes valodā, ir tuvs ES vidējiem rādītājiem, piemēram, Bulgārijā, Francijā, Slovākijā, Norvēģijā, Turcijā. Dažās valstīs valodas situācijas vēsturiskās attīstības dēļ tas ir atšķirīgs (Maltā 87,7% skolēnu mācās angliiski, kaut ģimenes valoda ir maltiešu valoda; Luksemburgā ģimenes valoda no mācībvalodas atšķiras 84,5% skolēnu: starp tiem 21,8% skolēnu mājās runā portugāļu valodā, kaut izglītojas vai nu vācu, vai franču valodā). Šveicē citā valodā izglītību iegūst 26,1% skolēnu. Augsts citā valodā izglītojamo procents (10–22%) ir arī Beļģijā, Vācijā, Spānijā, Kiprā un Austrijā, turklāt tam ir tendence pieaugt.¹⁷

Beidzamajās desmitgadēs minoritāšu vai reģionālo valodu runātājiem izglītības sistēmā pievienojušies arī bērni, kas mītnes zemēs ieradusies migrācijas rezultātā, un šādām pārmaiņām jāgatavojas arī Latvijā. Lai nodrošinātu sabiedrības integrāciju un turpmākas perspektīvas darba tirgū un augstāka līmeņa izglītības ieguvē, valsts oficiālās valodas apguve jau vairākus gadus desmitus tiek atzīta par nozīmīgu bērnu cilvēktiesību īstenošanas jautājumu [Direktīva 77/486/EEC]. Kopš Direktīvas pieņemšanas ir pilnveidota oficiālo valodu apguves sistēma, galveno akcentu liekot uz t. s. valodas un satura integrēto apguvi [sk., piem., Lazdiņa red. 2015; Burima red. 2015]. Kā norādīts pētījumā par imigrantu bērnu izglītību Eiropas Savienībā [Harte et al. 2016], valstu atšķirīgās situācijas dēļ nav iespējams noteikt universālu modeli visām valstīm, tomēr tiek ieteikts bērnus ar atšķirīgu ģimenes valodu iesaistīt kopīgā izglītības plūsmā, nodrošinot papildu atbalstu, ja tas nepieciešams. Šī atziņa stiprināta arī Eiropas Parlamenta atbalstītajā pētījumā par labas prakses un neveiksmju piemēriem minoritāšu valodu lietojumā izglītībā [Dongera et al. 2017].

Pētnieki analizēja 13 valstu praksi un nonāca pie secinājuma, ka izplatītākā prakse ir mācības oficiālajā valodā, ne vienmēr papildus sniedzot iespēju apgūt minoritātes valodu un kultūru kā priekšmetu. Norādot, ka oficiālās valodas statuss valstij uzliek pienākumu nodrošināt šīs valodas attīstību un aizsardzību [Dongera et al. 2017, 11], pētnieki valsts oficiālās valodas apguvi izglītības sistēmā

¹⁷ 3. pielikums. Statistikas dati. To 15 gadus veco skolēnu īpatsvars, kuri mājās galvenokārt runā no mācībvalodas atšķirīgā valodā, 2003. g., 2015. g. [Eurydice ziņojums 2017, 156–162].

uzskata par neatņemamu izglītības sistēmas uzdevumu. Izvēloties piemērotāko modeli minoritāšu valodu lietojumam izglītībā, jāņem vērā vairāku faktoru kopums, kā “valsts likumi un citi normatīvie akti, pieejamais budžets, valodu daudzums, valodu konflikti, valodu lingvistiskā distance, valsts valodas situācija un visbeidzot skolēnu skaits” [Dongera et al. 2017, 27]. Svarīgākais secinājums – mācībvalodas noteikšanā nav īstenojams *one-size-fits-all* jeb universālā modeļa princips. Katra valsts atbilstīgi savai valodas situācijai var izvēlēties tādu modeli, kas vislabāk nodrošina oficiālās valodas kā sabiedrības integrācijas simboliskā un instrumentālā mehānisma apguvi. Ja neņemsim vērā vēsturisko fonu, sabiedrības konsolidācija un integrācija netiks veicināta, bet apgrūtināta [Veisbergs 2013]. Tādējādi Latvijas gadījums varētu sniegt kādus papildu aspektus un nianšes cilvēces kopīgajā zināšanu krājumā par valodu līdzaspastāvēšanu un konkurenci.

Tāpēc 2018. gada 22. martā Saeima trešajā, galīgajā lasījumā atbalstīja grozījumus Izglītības likumā un Vispārējās izglītības likumā, kas vidusskolas posmā paredz pakāpeniski pāriet uz mācībām valsts valodā (spēkā no 2018. gada 2. aprīļa). Bija plānots, ka pāreja uz mācībām valsts valodā sāksies 2019. gada 1. septembrī un noslēgsies 2021. gada 1. septembrī [sk. Pāreja uz mācībām valsts valodā 2018]. Vienlaikus tiks ieviests arī jauns mācību saturs un mācīšanās pieeja. Pilnveidotais mācību saturs valsts valodas un sabiedrības integrācijas jomā paplašinās mazākumtautību jauniešu iespējas profesionālajā un augstākajā izglītībā, kur mācības notiek latviešu valodā, kā arī paaugstinās konkurētspēju darba tirgū.

Pedagogiem tiks nodrošināts nepieciešamais atbalsts, gan lai sagatavotos jaunā izglītības satura īstenošanai, gan turpinātu pilnveidot latviešu valodas prasmes profesionālo amata pienākumu veikšanai (ESF projekta “Kompetenču pieeja mācību saturā”¹⁸ sadaļa “Atbalsts pedagogiem, īstenojot mācību saturu lingvistiski nevienmērīgā vidē”, kur atbalsta pasākumus pedagogiem nodrošinās LVA). Jaunais standarts īstenojams visās izglītības iestādēs – gan pašvaldību, gan privāto un juridisko personu dibinātajās skolās (privātajās izglītības iestādēs). Diskusijās par izglītības politikas turpmāko attīstību noderīgs ir Eiropas Padomes Venēcijas komisijas ziņojums

¹⁸ Vairāk par projektu sk. Valsts izglītības satura centra (VISC) tīmekļvietnē: https://visc.gov.lv/visc/projekti/esf_831.shtml<https://valoda.lv/projekti/esf-projekti/projekts-kompetencu-pieeja-macibu-satura/>, projekta vietnē www.skola2030.lv, kā arī LVA tīmekļvietnē <https://valoda.lv/projekti/esf-projekti/projekts-kompetencu-pieeja-macibu-satura/>

[Venice Commission 2020], kurā uzsvērts, ka latviešu valodas izmantošanas proporcijas palielināšana mazākumtautību izglītības programmās nolūkā uzlabot skolēnu valodas prasmi ir likumīgs mērķis un norāda uz dažiem iespējamiem uzlabojumiem šīs sistēmas ieviešanā.

1.4. Ar valodu saistītās lietas Satversmes tiesā

No 2016. gada līdz 2020. gadam Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir skatījusi vairākus pieteikumus saistībā ar valodu lietojumu visās izglītības pakāpēs gan valsts un pašvaldību, gan fizisko un juridisko personu dibinātajās izglītības iestādēs.

Satversmes tiesas kā neatkarīgas un objektīvas institūcijas vērtējums ir nozīmīgs ne tikai konkrēta tiesību akta atbilstības pārbaudei, bet noder par virziena rādītāju visās jomās, šai gadījumā valodas un izglītības politikas aktualizēšanai. Vairākas izskatītās lietas ir saistītas ar iepriekš aplūkoto valsts valodas stiprināšanu **vispārējās izglītības sistēmā**.

Satversmes tiesa 2019. gada 23. aprīlī pasludināja spriedumu lietā Nr. 2018-12-01 [ST spriedums lietā Nr. 2018-12-01]. Lietā tika vērtēts tiesiskais regulējums par izglītības ieguves valodu valsts un pašvaldību izglītības iestādēs, kuras īsteno mazākumtautību izglītības programmas pamatizglītības un vidējās izglītības pakāpē. Lieta tika ierosināta pēc divdesmit 12. Saeimas deputātu pieteikuma. Tajā norādīts, ka iepriekš Latvijas izglītības sistēmā mazākumtautību valodu lietojums bijis plašāks, bet ar apstrīdētajām normām to lietošana izglītības programmās nesamērīgi sašaurināta. Mazākumtautību valodu lietošanas samazinājums atņemot izglītojamiem būtisku nacionālās identitātes saglabāšanas un attīstīšanas priekšnosacījumu.

Satversmes tiesa atzina, ka Satversmes 112. pantā noteiktās tiesības uz izglītību neietver ne izglītojamo, ne viņu vecāku tiesības izvēlēties, kādā valodā valsts vai pašvaldību izglītības iestādēs izglītība tiks iegūta, ja tas ir pretrunā ar valsts izveidotās izglītības sistēmas vienotības principu, kā arī nesekmē tādu pieeju valsts izglītības sistēmai, kas ļautu sasniegt izglītības mērķus attiecībā uz ikvienu izglītojamo. Tiesa norādīja, ka Satversmes 112. pants nosaka valsts pienākumu nodrošināt pieeju izglītībai valsts valodā, lai sekmētu izglītības sistēmas mērķu sasniegšanu. Šīs tiesības gan neietver ne izglītojamo, ne viņu vecāku tiesības izvēlēties, kādā valodā valsts vai pašvaldību izglītības iestādēs izglītība tiks iegūta. Satversmes 112. pants neparedz arī valsts pienākumu garantēt, ka izglītības

sistēmas pamatzglītības un vidējās izglītības pakāpē līdztekus valsts valodai tiek nodrošināta iespēja iegūt izglītību arī citā valodā izglītojamiem vai viņu vecākiem vēlamā lietojuma proporcijā. Līdz ar to tiesa secināja, ka apstrīdētās normas neskar tiesības uz izglītību.

Satversmes tiesa 2019. gada 13. novembrī pieņēma spriedumu lietā Nr. 2018-22-01 [ST spriedums lietā Nr. 2018-22-01]. Lietā tika vērtēts tiesiskais regulējums par mācību valodu privātajās izglītības iestādēs. Spriedumā tiesa konkretizēja tiesību uz izglītību saturu, nosakot, ka tās ietver arī personas brīvību izvēlēties vispārējo izglītību iegūt ne vien valsts un pašvaldību, bet arī privātajās izglītības iestādēs. Savukārt no Satversmes 112. panta pirmā teikuma un 114. panta izriet pie mazākumtautībām piederošo personu tiesības dibināt un vadīt privātas izglītības iestādes, kuru mērķis ir mazākumtautības valodas un kultūras apguve, saglabāšana un attīstība. Tomēr šādās izglītības iestādēs sniegtā vispārējā izglītība var tikt oficiāli atzīta tikai tad, ja tā atbilst valsts noteiktajos vispārējās izglītības standartos ietvertajām prasībām. Tiesa norādīja, ka mācību valoda ir viens no būtiskiem vispārējās izglītības procesa elementiem un valsts ir tiesīga to regulēt. Šeit jārod līdzsvars starp nepieciešamību nodrošināt ikvienai pie mazākumtautības piederošai personai iespēju vispārējā izglītībā apgūt valsts valodu tādā līmenī, lai tā bez grūtībām iekļautos valsts un sabiedrības dzīvē, un iespēju apgūt attiecīgās mazākumtautības valodu, kā arī iegūt izglītību šajā valodā, lai varētu saglabāt savu lingvistisko un kultūras identitāti, bet netiktu izraisīta segregācija uz valodas pamata. Tiesa secināja, ka tiesību normas, kas regulē mazākumtautību valodu apgušanu vai lietošanu vispārējās izglītības procesā privātajās izglītības iestādēs, ierobežo pie mazākumtautībām piederošajām personām no Satversmes 112. panta pirmā teikuma un 114. panta izrietošās tiesības. Tomēr šāds ierobežojums atzīts par atbilstošu Satversmei [ST pārskats 2019].

Līdz ar to 2018. gada 22. martā pieņemtie grozījumi Izglītības likumā atzīti par atbilstošiem Satversmei, un latviešu valoda aizvien vairāk nostiprinās vispārējā izglītībā. Kā norāda Satversmes tiesas priekšsēdētāja I. Ziemele, "lietā Nr. 2018-12-01 un lietā Nr. 2018-22-01 Satversmes tiesa vērtēja izglītības reformu un norādīja, ka mazākumtautību tiesību īstenošana nedrīkst būt vērsta uz sabiedrības segregāciju un apdraudēt sabiedrības vienotību. Atšķirīgām identitātēm piederīgo atkāpšanās katram savā identitātes telpā apdraud demokrātiskā diskursa un kopējas darbības iespējamību vienotā sabiedrībā. Tādējādi Satversmes tiesa attīstīja vienotas sabiedrības ideju un priekšnoteikumus. Proti, Latvijas sekmīgai attīstībai

nepieciešama vienota sabiedrība, kura apvieno gan valstsnāciju, gan mazākumtautības. Šo vienotību citstarp nodrošina valsts valoda – spēja brīvi lietot valsts valodu ir pamats personas sabiedriskajai aktivitātei un izvēles iespējām attiecībā uz pieejamo informācijas telpu. Personai, kura prot valsts valodu, ir iespēja salīdzināt un kritiski izvērtēt iegūto informāciju un kvalitatīvi piedalīties publiskajā diskursā, kas ir neatņemama demokrātiskas sabiedrības sastāvdaļa” [Ziemele 2020, 9].

1.5. Valoda augstākajā izglītībā un zinātnē

Valodas konkurētspēju mūsdienās un lietojuma perspektīvas nākotnē lielā mērā noteiks tās lietojums jomā, kas vienlaikus ir visvairāk pakļauta globalizācijai un internacionalizācijai, – augstākajā izglītībā un zinātnē. Pasaulē pašreiz vērojama principiālu uzskatu sadursme starp akadēmiskās valodas liberalizācijas (praksē – angļu monolingvisma) un nacionālo valodu lomas pastiprināšanas (praksē – multilingvisma) piekritējiem [sk., piem., Hultgren et al. 2014; Humar, Žagar Karer 2010; Stickel, Robustelli 2015; Wee et al. 2013]. Plaisa starp augstākās izglītības un zinātnes politiku un valodas politiku oficiālo (valsts) valodu noturībai un attīstībai iezīmējas vai visās valstīs, kurās dominējošā nav angļu valoda. Šie procesi aktuāli arī Latvijā, it īpaši saistībā ar plānotajām pārmaiņām Latvijas augstākās izglītības un zinātnes pārvaldībā.

2018. gada 7. novembrī tika izsludināts Rīgas Juridiskās augstskolas likums, kura 17(2). pantā teikts: “(2) Satversmes sapulcē ievēlēto rektoru amatā apstiprina Ministru kabinets. Augstskolas rektoram jāprot un jālieto valsts valoda tādā apjomā, kāds nepieciešams viņa profesionālo pienākumu pildīšanai, vai augstskolai ir jānodrošina tulkojums valsts valodā.” Šis aspekts izvērtsts arī 25. pantā: “Uz Augstskolas personālu nav attiecināmas normatīvajos aktos noteiktās prasības par valsts valodas zināšanu līmeni. Augstskola nodrošina dokumentu apriti un saziņu ar valsts iestādēm un privātpersonām valsts valodā.” [Juridiskās augstskolas likums 2018] Līdzīga norma ietverta arī īpašajā likumā par Rīgas Ekonomikas augstskolu [Par REA 2018]. Studijas šajās augstākās izglītības iestādēs notiek angļu valodā, kas ir pieņemama izņēmuma prakse, ja vien absolventi, kas vēlas saistīt savu darba dzīvi ar Latviju, ir apguvuši latviešu valodu un it īpaši juridisko un ekonomikas terminoloģiju augstā līmenī. Tomēr plašākā valodas politikas kontekstā problemātiska ir norma par augstskolas personāla valodas prasmi, it īpaši attiecībā uz valsts amatpersonu – rektoru.

Saskaņā ar Augstskolu likumu “rektors ir augstskolas augstākā amatpersona, kas īsteno augstskolas vispārējo administratīvo vadību un bez īpaša pilnvarojuma pārstāv augstskolu”. Valsts valodas likums un Ministru kabineta noteikumi Nr. 733 paredz, ka augstskolu vadībai nepieciešama valsts valodas prasme C1 līmenī. Personām, kas nav ieguvušas izglītību latviešu valodā, jākārto valsts valodas prasmes pārbaudījums un jāiegūst attiecīgs valsts valodas prasmes apliecinājums. Rektoram ne tikai jāvada akadēmiskais un saimnieciskais augstskolas personāls, bet arī jāpārstāv augstskola attiecībās ar valsts iestādēm, jāparaksta finanšu dokumenti, jāpiedalās koleģiālo institūciju darbībā un jāinformē sabiedrība par augstskolas darbību, kas bez valodas prasmes pilnvērtīgi nav iespējams pat tad, ja tiešām tiek izmantoti tulka pakalpojumi. Tāpēc nav pamata bez nopietnas argumentācijas pieļaut atkāpes no visai augstskolu administrācijai saistoša likuma. Izņēmumi šo divu augstskolu sakarā nav tikai atsevišķi gadījumi bez tālejošas ietekmes uz latviešu valodas ilgtspēju kopumā. Šādi šķietami nenozīmīgi grozījumi, īpaši, ja tie pasniegti kopā ar latviešu valodu noniecinošiem izteikumiem, var ietekmēt pašu svarīgāko valodas noturības veicinātāju vai kavētāju – lingvistisko attieksmi.

Vēl daudz bīstamāks ir rosinājums šādu normu attiecināt arī uz citu augstskolu vadību un pat akadēmisko personālu, kā arī potenciālo augstākās izglītības institūciju padomju locekļiem. Šādu normu paredz 2020. gada 12. maijā Ministru kabinetam iesniegtie apjomīgie grozījumi Augstskolu likumā.¹⁹ Protestu pret to izteica 487 radošās un akadēmiskās inteliģences pārstāvji, norādot uz šādas rīcības sekām [Protesta vēstule 2020]. Vēstulē uzsvērts, ka “rektors ir augsts, intelektuāli piesātināts un prestižs amats; rektors pilda ne vien tehniska rakstura administratīvus uzdevumus un rūpējas par attiecīgās iestādes kvalitatīvu darbu šaurā izpratnē, bet savā darbībā iemieso un attīsta Latvijas valstiskās un kultūras vērtības [..]. Vēl viens solis virzienā uz atteikšanos no latviešu valodas akadēmiskajā jomā būtu arī zīmīgs un ārkārtīgi nevēlams signāls Latvijas sabiedrībai – ar to pati valsts pasludinātu, ka latviešu valoda Latvijā ir šķērslis ceļā uz kvalitāti un izcilību. Tam var būt nelabvēlīgas

¹⁹ “(8) Augstskolas rektora amatā var iecelt ārvalsts pilsoni. Ja rektora amatā ieceļ ārvalsts pilsoni, viņam jāprot un jālieto valsts valoda tādā apjomā, kāds nepieciešams viņa profesionālo pienākumu pildīšanai, vai augstskolai ir jānodrošina tulkojums valsts valodā.” [Likumprojekts “Grozījumi Augstskolu likumā” [tiešsaiste]. 17. pants. Rektors. *LR Ministru kabineta tiesību aktu projekti* [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40484842>]

ilgtermiņa sekas saistībā ar latviešu valodas prestižu, sabiedrības lingvistisko attieksmi un motivāciju apgūt un izmantot latviešu valodu”. Ja gadījumā šāds nepieņemams solis tiktu sperts, apsverama iespēja vērsties Satversmes tiesā, jo amatpersonu atbrīvošana no valsts valodas prasībām pirmšķietami ir pretrunā ar Satversmes preambulu un 4. pantu, kā arī Valsts valodas likumu.

Satversmes tiesa par studiju valodu privātajās augstskolās

Augstskolu likuma (1995) 5. pantā sākotnēji bija noteikts augstskolu uzdevums izkopt un attīstīt zinātni un mākslu. Ar 2018. gada 21. jūnija Grozījumiem Augstskolu likumā 5. panta trešais teikums tika izteikts jaunā redakcijā: “Tās savā darbībā izkopj un attīsta zinātni, mākslu un valsts valodu.” Tika grozīts arī 56. pants. Šā panta trešās daļas ievaddaļā vārdi “valsts dibinātās augstskolās” tika aizstāti ar vārdiem “augstskolās un koledžās”. Tādējādi kopš 2019. gada 1. janvāra, kad šie grozījumi stājās spēkā, uz visām augstskolām neatkarīgi no to dibinātāja tika attiecināta norma, ka “augstskolās un koledžās studiju programmas īsteno valsts valodā”. Likumā ir noteiktas iespējas īstenot studiju programmas arī Eiropas Savienības oficiālajās valodās, tātad ne krievu valodā. Pārejas noteikumi reglamentē, ka augstskolām un koledžām, kuru studiju programmu īstenošanas valoda neatbilst šā likuma 56. panta trešās daļas nosacījumiem, ir tiesības turpināt studiju programmu īstenošanu attiecīgajā valodā līdz 2022. gada 31. decembrim, bet jaunu studentu uzņemšana pēc 2019. gada 1. janvāra nav atļauta.

2018. gada 18. jūlijā pēc 20 partijas “Saskaņa” 13. Saeimas deputātu pieteikuma Satversmes tiesā tika ierosināta lieta Nr. 2019-12-01 [ST spriedums lietā Nr. 2019-12-01]. Pieteicēji norādīja, ka apstrīdētās normas ievieš visām augstskolām obligātu uzdevumu izkopt un attīstīt latviešu valodu un ierobežo privāto augstskolu dibinātāju un docētāju brīvību savas akadēmiskās darbības veidošanā, tā aizskarot Satversmes 112. pantā ietvertās tiesības uz izglītību. Vienlaikus iesniedzēji uzskatīja, ka apstrīdētās normas aizskar privātajām augstskolām Satversmes 105. pantā noteiktās tiesības uz īpašumu kopsakarā ar tiesiskās paļāvības principu, kas atvasināts no demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormas un ietilpst Satversmes 1. panta tvērumā, ierobežojot privāto augstskolu komercdarbības tiesības īstenošanā licencētās studiju programmas svešvalodās.

Satversmes tiesa 2019. gada 11. jūnijā nolēma sadalīt lietu un daļā “Par Augstskolu likuma 5. panta pirmās daļas trešā teikuma, 56. panta trešās daļas un pārejas noteikumu 49. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam” izveidot jaunu

lietu Nr. 2020-33-01, atsākt izskatīšanu pēc būtības un apsvērt jautājumu par nepieciešamību vērsties Eiropas Savienības Tiesā (EST) ar lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu.²⁰

Tiesa atzina, ka Augstskolu likuma 5. panta pirmās daļas trešais teikums, ciktāl tas attiecas uz privātajām augstskolām, to mācībspēkiem un studentiem, atbilst Latvijas Republikas Satversmes 112. un 113. pantam. Ar nosacījumu izkopt un attīstīt valsts valodu likumdevējs ir konkretizējis valsts pozitīvo pienākumu, radot tādu augstākās izglītības regulējumu, kas noteic augstskolu darbību sabiedrības interesēs. Turpretim Augstskolu likuma 56. panta trešā daļa un pārejas noteikumu 49. punkts, ciktāl šīs normas attiecas uz privātajām augstskolām, to mācībspēkiem un studentiem, tika atzītas par neatbilstošām Latvijas Republikas Satversmes 112. un 113. pantam un par spēkā neesošām no 2021. gada 1. maija. Ar apstrīdētajām normām radītais pamattiesību ierobežojums ir piemērots leģitīmo mērķu sasniegšanai, jo apstrīdētās normas uzlabo studentu valsts valodas prasmes, kā arī stiprina latviešu valodas lomu zinātnē un izkopj tās lietojumu dažādās zinātnes nozarēs. Tomēr Satversmes tiesa atzina, ka pastāv saudzējošāki līdzekļi šī leģitīmā mērķa sasniegšanai. Attiecībā uz citām apstrīdētajām normām tiesvedība ir apturēta līdz brīdim, kad stājas spēkā EST nolēmums.

1.6. Latviešu valodas zinātniskā izpēte un attīstīšana

Mūsdienu pasaulē konkurētspējīgas var būt tikai funkcionāli un stilistiski izkoptas valodas, kuras tiek apgūtas pārdomātās izglītības sistēmās un kuru lietojumu un aizsardzību reglamentē valsts tiesību akti. Pamats konsekventai valodas politikai visos tās virzienos ir valodas zinātniska izpēte, valodas tehnoloģiju attīstība, terminoloģijas attīstība, kā arī akadēmisku un populārzinātnisku publikāciju izdošana. Tāpēc neatņemama latviešu valodas pozīciju stiprināšanas sastāvdaļa ir valodas zinātniska izpēte, kas veido pamatu arī valodas bagātināšanai un kopšanai.

Latvijas valodnieki gan darbojas jomās, kas veido ieguldījumu globālajā valodas metateorijā, zināmā mērā abstrahējoties no latviešu valodas eksistences un kvalitātes problēmām, gan arī veic

²⁰ EST tika uzdots arī jautājums ar tālejošu nozīmi: “Kādi apsvērumi būtu ņemami vērā, izvērtējot šāda tiesiskā regulējuma attaisnojamību, atbilstību un samērīgumu ar tā leģitīmo mērķi – valsts valodas kā nacionālās identitātes izpausmes aizsardzību?” [ST lēmums lietā Nr. 2020-33-01]

pētījumus, kam ir tieša ietekme uz latviešu valodas konkurētspēju pašreizējā valodas situācijā. Jebkuras sistēmiskas un radošas darbības – arī valodas izpētes – mērķis ir cilvēces zināšanu kopuma vairošana, lai rastu jaunu pieeju praktisko problēmu risināšanai. Latvijā vēsturisku apstākļu dēļ tradicionāli pat vēsturiskiem un deskriptīviem valodas pētījumiem vairumā gadījumu ir bijis apzināts vai neapzināts papilduzdevums – uzsvērt latviešu valodas nozīmi, tā veicinot pozitīvu attieksmi pret to. Šādi mēs arī labāk izprotam valodu kā daudzu tikai šķietami nesaistītu elementu kopumu, kas funkcionē konkrētā kontekstā. Tāpēc latviešu valodas ilgtspējas nodrošināšanā vienlīdz svarīgi ir gan fundamentāli tās vēstures, struktūras, dažādu līmeņu valodas parādību pētījumi, gan dziļākā izpētē pamatotas rekomendācijas valodas lietojumam sabiedrības un indivīda līmenī.

Latviešu valodniecībai ir bagātīgas tradīcijas, kas mūsdienās radoši tiek attīstītas Latvijas augstskolās un zinātniskajos institūtos.²¹ Pašreizējā posmā īpaša nozīme ir valsts pētījumu programmai “Latviešu valoda” (2018–2021) [Programma 2018], kurā pētījumi notiek desmit virzienos, aptverot nozīmīgākās apakšnozares un virzienus. Programmu īsteno vairāk nekā 100 pētnieku, starp tiem ap 20 studentu, no sešām Latvijas augstskolām, zinātniskajiem institūtiem, kā arī Latviešu valodas aģentūras. Programma atbilst Valodas politikas pamatnostādņem (2015–2020), un tās izpildes gaitā gūtās atziņas ļaus mērķtiecīgāk veidot attiecīgo pamatnostādņu sadaļu turpmākajam plānošanas periodam (līdz 2027. gadam), tādējādi nodrošinot pētījumu programmas virsmērķa un mērķa sasniegšanu.

Apakšprojekts Nr. 1. Valodas ontoloģija. Valodas ontoloģijas pētījumi, kas pievēršas valodiski konstituētai sociālajai realitātei, kā arī šīs realitātes transformācijas iespējām un tematizē valodas robežas, estētiskās kvalitātes un valodu politiskās varas kontekstā, stiprina latviešu valodas ilgtspēju, lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju. Valodas ontoloģijas pētījumi paver interdisciplināru pētījumu iespējas latviešu valodas resursu analizē un valodas kreatīvo iespēju apzināšanā, aplūkojot latviešu valodas situāciju Eiropas un pasaules valodas ontoloģijas pētījumu kontekstā, tādējādi latviešu valodas dziļajai saistībai ar nacionālo identitāti un valstiskumu piešķirot jaunākajos filozofiskajos pētījumos balstītu, padziļinātu un pamatotu vērtību.

²¹ Latviešu valodniecības bibliogrāfija laika posmā kopš 1997. gada pieejama LU Latviešu valodas institūta tīmekļvietnē <http://lulavi.lv/valodniecibas-bibliografija>. Sk. arī Bankavs, Jansone 2010.

Apakšprojekts Nr. 2. Sociolingvistika. Latvijas valodas situācija globālo sociolingvistisko procesu ietekmē atrodas nepārtrauktā dinamikā, izvirzot jaunus uzdevumus visos valodas politikas aspektos. Īpaši nozīmīgi ir lingvistiskās attieksmes pētījumi. Apakšprojekta uzdevuma izpildē gūtie secinājumi būs pamatā valodas politikas pasākumu, tostarp valodas zinātniskās izpētes, aktualizēšanai nākamajās Valsts valodas politikas pamatnostādņēs (2021–2027), tādējādi nodrošinot programmas virsmērķa un mērķa sasniegšanu.

Apakšprojekts Nr. 3. Gramatika. Projekts “Gramatika un tās saskarjomas: enciklopēdiskā vārdnīca” iecerēts kā latviešu valodniecībā pirmreizīga pētījuma izstrāde – gramatikas enciklopēdiskā vārdnīca, kas vienlaikus būs gan gramatikas jēdzienu hierarhisks apraksts pēc līgzdu principa, gan latviešu valodas gramatiskās sistēmas apraksts vispārīgu Eiropas gramatikas apraksta tradīciju kontekstā – gramatikas, pragmatikas, kognitīvistikas, stilistikas, retorikas u. c. saskarjomu izpēte.

Apakšprojekts Nr. 4. Leksikogrāfija. Vārdnīcu izstrādē sadarbojoties ar informācijas tehnoloģiju pārstāvjiem, tiks nodrošināts programmas mērķis paplašināt zināšanu bāzi valodniecības un tās saskarjomu zinātnēs par latviešu valodas izpēti un attīstību, nodrošinot sabiedrībai nepieciešamo pētniecības rezultātu pieejamību. Latviešu leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumu teorētiskā izpēte un praktiskā vārdnīcu veidošana, kā arī izstrādātie digitālie resursi sniegs ieguldījumu arī Eiropas e-leksikogrāfijas attīstībā, papildinot esošo zināšanu bāzi ar latviešu valodas faktiem.

Apakšprojekts Nr. 5. Onomastika. Apakšprojekts īstenos vienu no galvenajiem valsts pētījumu programmas “Latviešu valoda” tematiskajiem uzdevumiem, nodrošinot onomastikas izpēti un attīstību. Tiks aptvertas aktuālākās onomastikas tēmas par vietvārdu cilmi un funkcionēšanu, par latviešu personvārdiem (priekšvārdiem, uzvārdiem, iesaukām), to vēsturi un mūsdienu funkcijām, tiks pētīti arī līdz šim marginālie areāli un tēmas (pierobežas vietvārdi, zoonīmi, ergonīmi, vietvārdi un personvārdi socioonomastiskā skatījumā utt.).

Apakšprojekts Nr. 6. Terminoloģija. Latviešu valodas ilgtspēja izteiktā valodu konkurences situācijā nodrošināma, kompleksas valsts valodas politikas ietvaros sistemātiski un plānveidīgi attīstot terminoloģiju, – tas ietver gan terminoloģijas vēstures pētījumus un terminoloģijas teorijas turpmāko izstrādi, gan pieredzes apkopošanu par noteiktu nozaru terminoloģijas izstrādi.

Apakšprojekts Nr. 7. Kontaktlingvistika. Pētījumi tulkojumzinātnes, kontaktlingvistikas un salīdzināmās, kā arī sastatāmās valodniecības jomā būtiski ietekmēs latviešu valodas lingvistisko kvalitāti un attīstību, tās pilnvērtīgu funkcionēšanu Eiropas un pasaules daudzvalodu kontekstā. Latviešu valoda atrodas spēcīgu valodas kontaktu situācijā – globālā kontaktā ar angļu valodu, iekšējā – ar krievu valodu. Apakšprojektā sasniegtie rezultāti ietekmēs gan lingvistisko kvalitāti un latviešu valodas konkurētspēju Eiropas un pasaules kontekstā, gan sniegs jaunas zināšanas, kas būs izmantojamas izglītības un valodas apguves jomā, praktiskajā tulkošanā un sabiedrības izglītošanā.

Apakšprojekts Nr. 8. Valodas apguve. Latviešu valodas apguves pētījumi stiprinās latviešu valodas konkurētspēju Latvijas un pasaules kontekstā kopumā, jo sniegs datu analīzi par latviešu valodas kā dzimtās, kā otrās valodas un kā svešvalodas apguves situāciju (prasme un ietekmējošie faktori), tiks sagatavots jauns un papildināts vēl viens valodas apguvēju valodas korpuss, aprakstīti pozitīvas pieredzes gadījumi, saglabājot latviešu valodu kā etniskā mantojuma valodu, doti ieteikumi vispārīgajā didaktikā un lingvodidaktikā. Tiks sniegti metodiski ieteikumi turpmākai rīcībai latviešu valodas apguves uzlabošanai un izstrādāts mācību metodiskais līdzeklis noteiktai mērķauditorijai, tādējādi stiprinot latviešu valodas ilgtspēju un kvalitāti.

Apakšprojekts Nr. 9. Reģionālistika. Latviešu valodas reģionālo pētījumu rezultāti vistiešāk stiprinās latviešu valodu kā Latvijas identitāti un valsts vērtības veidojošā pamatelementa kopumu. Projekta rezultāti ļaus plašākam lietotāju lokam iepazīties ar dialektālo slāvismu un sēliskajās izloksnēs sastopamo lituānismu materiālu, izloksņu savdabību un valodas paralēlēm Dienvidlatgalē un Lejaskurzemē, bet to apraksts būs pirmais šāda veida darbs, kas radīs iespēju ikvienam lingvistam pasaulē piekļūt unikālam valodas materiālam, kurā savijas arhaiskas formas un mūsdienīgi jauninājumi. Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīks kā tiešsaistes digitāls resurss būs palīgs visiem sabiedrības locekļiem, kuri izvēlēsies rakstīt latgaliešu rakstu valodā.

Apakšprojekts Nr. 10. Lībiešu valoda. Apakšprojektā tapušie lībiešu valodas pētniecības un apguves instrumenti – lībiešu valodas datubāzes (leksikas, onomastikas un morfoloģijas datubāzes, mūsdienu lībiešu valodas korpuss) un lībiešu valodas gramatikas pārskats – nodrošinās lībiešu valodas pētniecības attīstību un sagatavoto resursu pieejamību, kas savukārt veicinās lībiešu valodas mantojuma apzināšanu latviešu valodā, labāku izpratni par latviešu valodas izveidošanos.

Programmas virsmērķis ir “stiprināt latviešu valodas – Latvijas identitātes un valsts vērtības veidojošā pamatelementa – ilgtspēju, lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijā un pasaules valodu kontekstā” [Programma 2018], paplašinot zināšanu bāzi valodniecības un tās saskarjumu zinātnēs. Ja zināšanu pārnese sabiedrībā būs veiksmīga un sekmēs izpratni par pētniecības lomu un devumu valsts valodas statusa stiprināšanā, tiks nodrošināta arī sabiedrības adaptācija latviešu valodas konkurētspējas uzturēšanas nosacījumiem mainīgos ģeopolitiskos, ekonomiskos un demogrāfiskos apstākļos.

Kaut arī pašlaik situāciju latviešu valodas izpētē varam vērtēt kā apmierinošu, nopietnas bažas raisa pārliecības trūkums par pētījumu pēctecību. Valsts pētījumu programma “Latviešu valoda” beidzas 2021. gada decembrī; Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu grantu konkursos finansējumu gūst tikai neliela daļa pieteikto projektu. Valstī, kur noteikts valsts valodas statuss, tās izpētei jābūt sistēmiskai un nepārtrauktai, nevis balstītai savstarpēji nesaistītu projektu īstenošanā. Mainās sabiedrības vajadzības, mainās valoda, mainās valodas situācija, tāpēc pārrāvumi valodas izpētē nav pieļaujami. Šai ziņā nevar cerēt uz Eiropas Savienības vai citu starptautisko fondu finansējumu, savas valodas pētījumu nodrošināšana ir katras valsts pienākums un goda lieta. Latvijas sabiedrībai nepieciešamiem valodas pētījumiem nelabvēlīga ir arī pašreizējā zinātnes politika Latvijā, kas neveicina fundamentālu kolektīvu darbu un kādu problēmu kompleksi aptverošu monogrāfiju izstrādi. Par galveno zinātnieka uzdevumu kļuvušas publikācijas starptautiski citējamos žurnālos, parasti angļu valodā, kas liecina par individuāla pētnieka kvalifikāciju un nodrošina individuālo karjeras izaugsmi, bet tām ir visai maza ietekme uz latviešu valodai tiešām aktuālām attīstības un ilgtspējas problēmām.

Latviešu valodnieki veiksmīgi publicējas arī izdevumos, kas iekļauti starptautiskajās datubāzēs, tomēr jāapzinās, ka latviešu valodas pētījumi pirmām kārtām ir nozīmīgi un interesanti tieši pašiem latviešu valodas runātājiem. Šī problēma gan skar humanitārās un sociālās zinātnes visā pasaulē. Apcerot apmātību ar šaurām speciālistu aprindām domātām publikācijām, ievērojamais grieķu sociologs Jannis Gabriels atzīst: “Nekad cilvēces zināšanu vēsturē nav sarakstīts tik daudz tikai dažu cilvēku vajadzībām.” [Gabriel 2017; tulkojums mans – I. D.] Lai izpildītu Valsts valodas politikas pamatnostādnes noteikto uzdevumu – iesaistīt sabiedrību latviešu valodas attīstīšanā –, jaunāko zinātnes atziņu popularizēšana un

plašai auditorijai paredzētu izdevumu veidošana ir uzskatāma par prioritāru darbības virzienu.

1.7. Sabiedrības līdzdalības nodrošināšana valsts valodas politikas īstenošanā

Valodas jautājumi Latvijas sabiedrībā vienmēr bijuši aktuāli, un izņēmums nav arī beidzamie pieci gadi, tomēr ir mainījusies publikāciju un diskusiju ievirze. Gan plašsaziņas līdzekļos, gan sociālajos tīklos aizvien plašāk tiek apspriesta atsevišķu vārdu vai formu iedēriba latviešu valodā, jaunvārdu un terminu veidošanas principi, bet aizvien mazāk – būtiskākie valodas politikas pamatprincipi.

Neraugoties uz 2012. gada referendumu, latviešu valodas prioritāte sabiedrībā joprojām nav pašsaprotama. Valoda nostiprinājusies galvenokārt juridiski regulētajās jomās. Tieši latviešu sabiedrībā stiprākas kļūst sociālā bilingvisma, t. i., valodu paralēlā lietojuma, tendences. Visbīstamākā no valodas noturības viedokļa ir problēmas nesaskatīšana krievu valodas paralēlā lietojumā (pašvaldību komunikācijā, dažu nevalstisku organizāciju reklāmās un tīmekļvietnēs, uzņēmumu telefonlīniju operatoru darbā, priekšvēlēšanu reklāmās) un amatpersonu saziņā.

Īpaši svarīga ir augstāko valsts amatpersonu un viņu konsultatīvo institūciju nostāja. Šai sakarā pieminams spēcīgs kļūdainais signāls, ko sabiedrībai 2016. gada aprīlī sūtīja Valsts prezidenta izveidotā Sabiedrības saliedētības politikas ekspertu grupa. Ziņojumā, kura mērķis bija sekmēt sabiedrības saliedētību kā nacionālās drošības jautājumu un valsts stabilitātes priekšnoteikumu, teikts: “.. politikas prioritātēs nacionālās (latviskas) mediju telpas stiprināšana dominē pār iekļaujošu komunikāciju ar mazākumtautībām – atsevišķi politikas veidotāji izvēlas runāt tikai latviešu valodā, neraugoties uz viņus intervējošā medija un tā auditorijā lietoto valodu. Divvirzienu komunikācija ar mazākumtautībām ir būtisks nacionālās drošības faktors, tikai šāda pieeja pakāpeniski veido savstarpēju uzticēšanos. Labu piemēru rāda tie politikas veidotāji un ierēdņi, kuri ar krievvalodīgajiem medijiem runā to auditorijas vairākuma valodā.” [Ekspertu ziņojums 2016, 10] Ziņojuma autori atsaucās uz principu “veicināt un uzturēt ikviena Latvijas iedzīvotāja bilingvismu un multilingvismu, pozitīvu attieksmi pret latviešu valodu un valodu daudzveidību”, izdarot secinājumu, ka “valodu daudzveidība praksē tiek ierobežota. Valsts valodas politikas pamatnostādņēs 2015.–2020. gadam formulēta šāda problēma: “Nesakrītība starp valsts valodas un minoritātes (krievu) valodas nominālajām

un faktiskajām sociolingvistiskajām funkcijām. (..) Kā negatīva pastipriņoša tendence identificēta krievu valodas izplatības dinamika Latvijā, agresīva krievu valodas informatīvās telpas ienākšana latviešu valodas vidē.” [Ekspertu ziņojums 2016, 18].

Faktiski ziņojuma autori rekomendēja atgriezties pie latviešu-krievu sociālā bilingvisma publiskajā un informatīvajā telpā. Šāda nostāja izraisīja plašu rezonansi. Kritiku ekspertu grupas ieteikumam amatpersonām krievvalodīgiem medijiem intervijas sniegt krievu valodā pauda Valsts valodas centra direktors Māris Baltiņš, nodēvējot to par nepārdomātu un no valodas politikas viedokļa aplamu [Leta 2016], Latviešu valodas aģentūras direktors Jānis Valdmanis to vērtēja kā bezatbildīgu aplamību [SestDiena 2016]. Neizpratni izteica arī Valsts prezidenta paspārnē esošā Valsts valodas komisija. Sarunā ar Valsts prezidentu Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs Andrejs Veisbergs norādīja: “Tomēr jāsaprot, ka nerimst mēģinājumi ik pa brīdim valodas pozīcijas drupināt un attīstību pagriezt pretējā virzienā. Tas bieži prasa strauju pretreakciju arī no Valsts valodas komisijas.” [LV portāls 2016] Šai tēmai veltītā radioraizīdījumā A. Veisbergs atgādināja, ka galvenais iemesls, kāpēc daudzi Latvijas iedzīvotāji mēdz nemācīties latviešu valodu, ir apziņa, ka bez tās var iztikt. Ja būs nepieciešams, latvieši runās krievu valodā. Aicinājums runāt ar medijiem krievu valodā tikai stiprina šo uzskatu un vājina latviešu valodas pozīcijas. Valsts valodas komisijas iebildumi bija skarbi un pamatoti, bet diemžēl kļūdainais viedoklis tika tirāžēts daudz plašāk nekā tā atspēkojums.

Tieši amatpersonu komunikācijas valoda, īpaši plašsaziņas līdzekļos, ir nozīmīga. Te ir runa nevis par valodas prasmi vai pieklājību, bet par valodas politikas pamatprincipu neizpratni un servilismu. Nav pieņemama amatpersonu nostāja uzskatīt valodu tikai par saziņas instrumentu. Nedrīkst ignorēt to simbolisko lomu, ko valsts amatpersona pilda ar savu valodas lietojumu. Orientējoties tikai uz noteiktas auditorijas simpātiju iegūšanu, tiek pazaudēts princips par valodu hierarhiju. Bīstama ir beidzamā laikā pastāvošā tendence uzskatīt, ka latviešu valodas pozīcijas ir pilnībā nostabilizējušās un ka stingra nostāja attiecībā uz latviešu valodas lietošanu būtu diskriminējoša, netaisnīga vai rusofobiska. Nozīmīga diskusija ar moto “Latviešu valoda pašu iztapības gūstā” lasāma žurnālā “Domuzīme”. Kā norāda ilggadējā Valsts valodas centra direktore Dzintra Hirša, “uzbrukumi latviešu valodai pašlaik notiek it kā humānu un ekonomisku apsvērumu dēļ, bet tam pamatā ir mērķtiecīgi centieni vājināt valsts valodu, Latvijas vēstures nezināšana, liberālisms bez robežām, kas balstās uz monopolu interesēm

pakļaut visu naudas plūsmai un nodrošina lielajās valodās standartizētu darbaspēku. Latvijai vienmēr būs jācinās par savas valodas eksistenci” [Domuzīme 2017, 61].

1.8. Secinājumi un ieteikumi

Regulāri veiktie sociolingvistiskie pētījumi un empīriski novērojumi apliecina, ka beidzamo piecu gadu laikā vērojamas pozitīvas tendences latviešu valodas prasmes dinamikā; vismaz valstiski regulējamās jomās latviešu valoda ir prioritāra valoda. Tomēr ar juridiskiem mehānismiem valodas lietojums ietekmējams tikai valstiski regulējamās jomās. Kā norādīts Valsts valodas likuma 2(3). daļā, “likums neattiecas uz valodu lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā”, un šī norma tradicionāli tiek traktēta maksimāli plaši. Tiek arī apšaubīts nevis latviešu valodas statuss, bet latviešu valodas monopolfunkcija sociāli nozīmīgās jomās (valsts pārvaldē, sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos, valsts amatpersonu komunikācijā). Līdz ar to jāatzīst, ka tieši subjektīvais faktors jeb lingvistiskā attieksme latviešu valodas lietojumu neformālā komunikācijā neļauj atzīt par atbilstīgu valodu konkurences situācijai.

Valsts valodas politikas pamatnostādņēs 2015.–2020. gadam atzīts, ka “latviešu valoda mūsu valstī ir ne tikai lingvistisks un juridisks, bet arī simbolisks jēdziens, kas nesaraujami saistīts gan ar valsts un sabiedrības, gan katra Latvijas iedzīvotāja identitātes daudzveidīgajiem aspektiem” [VVPP 2015–2020, 8]. Valodas loma valsts un tās iedzīvotāju kopīgajā identitātē vēl tiek apzināta nepietiekami [sk. Druviete 2018a]. Problemātisks joprojām ir triādes *valodas prasme – valodas lietojums – lingvistiskā attieksme*²² trešais posms. Jūtama plaisa starp teorētiski pausto attieksmi pret latviešu valodu un praktisko rīcības apliecinājumu latviešu valodas kolektīvā. Tas pirmām kārtām attiecas uz latviešu valodas lietojumu neformālajā komunikācijā, kā arī uz latviešu valodas konkurētspējas vērtējumu. Iespējams, atslēga šīs parādības izpratnei meklējama gan tīri pragmatiskā attieksmē pret valodu kā komunikācijas instrumentu, gan vērtību sistēmā, kā arī tradīciju un stereotipu ietekmē, ko pastiprina plašsaziņas līdzekļu un sociālo tīklu izplatītie viedokļi.

²² Lingvistiskā attieksme ir subjektīvo faktoru komplekss, kas raksturo dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām (valodas variantiem) un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem [VPSV 2007, 219].

Tāpēc, izvērtējot paveikto un izstrādājot valsts valodas politikas pamatnostādnes noteiktam laika posmam, jāapzina procesu dinamika konkrētās valodas lietojuma jomās, ņemot vērā ne tikai objektīvi izmērāmus kritērijus, bet arī lingvistisko attieksmi, kas saistīta ar psiholoģiskiem, ekonomiskiem un politiskiem faktoriem. Tomēr pamatu pamats latviešu valodas noturībai ir latviešu valodas kā valsts valodas konstitucionālā statusa reāla īstenošana un Valsts valodas likuma un tā izpildes noteikumu konsekventa ievērošana, kritiski izvērtējot ieguvumus un riskus ikvienā ar valodas politiku saistītā lēmumā.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

- Attieksme 2020 – *Attieksme pret latviešu valodu un tās mācību procesu: pētījums, 2017–2020* [tiešsaiste]. Autoru kol. Latviešu valodas aģentūra. Pētījumi. Sociolingvistika [skatīts 13.12.2020.]. Pieejams: <https://valoda.lv/petijumi/attieksme-pret-latviesu-valodu-un-tasmacibu-procesu/>
- Baltiņš, Māris, Druviete, Ina (2017). *Ceļavējš cilvēku ciltij: valoda sabiedrībā*. Rīga: LVA.
- Baltiņš, Māris, Druviete, Ina, Veisbergs, Andrejs (red.) (2007). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados: Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga: VVK.
- Bankavs, Andrejs, Jansone, Ilga (2010). *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Blinkena, Aina (1988). Par latviešu valodas statusu – esošo un vēlamo. *Padomju Jaunatne*, 20. aug.
- Blinkena, Aina (1989). Valodas situācija un valodu likums. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 3 (500), 4.–10. lpp. [Arī: Blinkena, Aina (2014). *Caur vārdu birzi. Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 520.–527. lpp.]
- Bratt, Paulston C. (1994). *Linguistic Minorities in Multilingual Settings: Implications for Language Policies*. Amsterdam: Benjamins.
- Burima, Maija (red.) (2019). *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: ietvari, pieredze, izaicinājumi*. Metodisko rakstu krājums, Nr. 5. Rīga: LVA.
- Bušs, Ojārs (1999). Ar mazākuma aizstāvības saukļiem pret mazākuma interesēm. *Latvijas Vēstnesis*, 18. febr.
- Direktīva 77/486/EEC – Padomes direktīva par migrējošo darba ņēmēju bērnu izglītību, 77/486/EEC, 1977. gada 27. jūlijs [tiešsaiste]. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, Nr. 5, 1. sēj., 6. aug. [skatīts 10.12.2018.]. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:31977L0486&from=GA>
- Domuzīme 2017 – Jautājums sev pašiem: [par latviešu valodas situāciju mūsdienu Latvijā, valodas pastāvēšanas nosacījumiem: Valsts valodas centra direktora, sociolingvistes, Liepājas Valsts 1. ģimnāzijas

- skolotāja, *Dr. philol.*, žurn. “Domuzīme” galvenās red. diskusija]. Māris Baltiņš, Ina Druviete, Normunds Dzintars, Dzintra Hirša, Rudite Kalpiņa, Toms Treibergs; pierakstījis Eduards Liniņš. *Domuzīme*, Nr. 1.
- Dongera, Rixt van, Meer, Cor van der, Sterk, Richt (2017). *Minority languages and education: best practices and pitfalls*. Research for CULT Committee. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies. Brussels.
- Drīzule, Viktorija, Gerentoviča, Viktorija (1990). *Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās*. Manuskripts. Rīga: Valodas un literatūras institūts.
- Druviete, Ina (ed.) (1995). *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Druviete, Ina (red.) (1996). *Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Druviete, Ina (2015). Latvijas Republikas Satversmes ievads (preambula) Latvijas valodas situācijas kontekstā = Preamble to the Constitution of the Republic of Latvia (Satversme) in the Context of the Language Situation. *Linguistica Lettica*, Nr. 23, 5.–26. lpp.
- Druviete, Ina (red.) (2018a). *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti = Sociolinguistic Aspects of National Identity*. Rakstu krājums. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Druviete, Ina, Ozolins, Uldis (2016). The Latvian referendum on Russian as a second State language February 2012. *Language Problems and Language Planning*, Vol. 40, No. 2, pp. 121–145.
- Edwards, John (1985). *Language, Society and Identity*. Oxford: Blackwell.
- Ekspertu ziņojums 2016 – Sabiedrības saliedētības politikas ekspertu grupas ziņojums. L. Ose, R. Alijevs, D. Hanovs, O. Proskurova, M. Kaprāns. Novembris [tiešsaiste]. Latvijas Valsts prezidents, *president.lv*. [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: https://www.president.lv/storage/items/PDF/Sab_saliedetiba_Zinojums_nov2016.pdf
- Eurydice buklets 2017 – Pamatdati par svešvalodu mācīšanu Eiropas skolās. Eurydice galveno faktu buklets [tiešsaiste]. Eiropas Komisija. *Publication Office of European Union* [skatīts 10.12.2018.]. Pieejams: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ff10cc21-ae79-11e7-837e-01aa75ed71a1/language-lv/format-PDF>
- Eurydice ziņojums 2017 – Pamatdati par svešvalodu mācīšanu Eiropas skolās. Eurydice ziņojums [tiešsaiste]. Eiropas Komisija. *Publication Office of European Union* [skatīts 19.08.2020.]. Pieejams: <https://op.europa.eu/lv/publication-detail/-/publication/73ac5ebd-473e-11e7-aea8-01aa75ed71a1/language-lv>
- Ferguson, Charles A. (1959). Diglossia. *Word*, No. 15, pp. 325–340.
- Fishman, Joshua (1973). Language Modernization and Planning in Comparison with other types of National Modernization and Planning. *Language in Society*, 2 (1), pp. 23–42.
- Gabriel, Yiannis (2017). We must rescue social science research from obscurity [online]. *The World University Rankings* [cited 10.08.2020].

- Available: <https://www.timeshighereducation.com/opinion/we-must-rescue-social-science-research-obscurity#survey-answer>
- Harte, Emma, Herrera, Facundo, Stepanek, Martin (2016). *Education of EU migrant children in EU Member States* [online]. RAND Corporation [cited 14.07.2020]. Available: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1715.html 15.12.2020
- Haugen, Einar (1972). *The Ecology of Language*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hazans, Mihails (2020). *Diasporas apjoma novērtējums. Pētījuma rezultāti*. 2. papild. red. Rīga: LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs.
- Hirša, Dzintra (1999). Valsts valoda Latvijā: nevis dilemma, bet aksioma. *Latvijas Vēstnesis*, 18. febr.
- Hogan-Brun, G. et al. (2009). *Language politics and practices in the Baltic States*. Tallinn: Tallin University Press.
- Hultgren, Anna Kristina, Gregersen, Frans, Thøgersen, Jacob (eds.) (2014). *English in Nordic Universities. Ideologies and Practices*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Humar, Marjeta, Žagar Karer, Mojca (eds.) (2010). *National Languages in Higher Education*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jernudd, Björn (1968). Linguistic integration and national development. In: Fishman, J. A. et al. (eds.). *Language Problems of Developing Nations*. New York: Wiley, pp. 167–180.
- Juridiskās augstskolas likums 2018 – Rīgas Juridiskās augstskolas likums [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 220, 7. nov. [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/302800-rigas-juridiskas-augstskolas-likums>
- Kaplan, Robert B., Baldauf, Ričard B. Jr. (1997). *Language Planning from Practice to Theory*. Clevedon (UK): Multilingual Matters.
- Kļave, Evija, Šūpule, Inese, Bebrīša, Iveta (2013). *Etniski heterogēnas pirmskolas izglītības iestādes: lingvistiskā situācija un sagatavotība bilingvālās izglītības īstenošanai*. Pētījuma rezultāti. BISS. Rīga: LVA. Pieejams arī: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/02_Valoda.%201%20EtniskiHeterogenasPirmsskolasIzglitibasIestades_BISS%20petijums_165x240_Q.pdf
- Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis 2012 – Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis “Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu”. No: *Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
- Latviešu valoda ārzemēs. *Diaspora* [tiešsaiste]. Latviešu valodas aģentūra [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://valoda.lv/latviesu-valoda-arzemes/>
- Lazdiņa, Sanita (red.) (2015). *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: izglītības paradigmas maiņa*. Metodisko rakstu krājums, Nr. 3. Rīga: LVA.

- Leta 2016 – Prasa reformēt integrācijas politiku. Leta, 22. dec. [tiešsaiste]. *LA.LV. Ziņu portāls Latvijai* [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/prasa-reformetintegrācijas-politiku>
- LŅ portāls 2016 – Valsts prezidents: jāstiprina latviešu valodas pozīcijas sabiedrībā. Valsts prezidenta kanceleja, 8. dec. [tiešsaiste]. *LŅ portāls. Cilvēks. Valsts. Likums* [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/283897-valsts-prezidents-jastiprinalatviesu-valodas-pozīcijas-sabiedriba-2016>
- Mieriņa, Inta (2020). Jāmaina priekšstats, kā komunicēt ar diasporu [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis* [skatīts 14.08.2020.]. Pieejams: <https://lvportals.lv/viedokli/317959-jamaina-prieksstats-ka-komunicet-ar-diasporu-2020>
- Mieriņa, Inta, Jansone, Rasa (2019). *Diasporas satiklošana: iesaistīšanās prakse un sadarbības iespējas: pētījuma rezultāti* [tiešsaiste]. Rīga: LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: https://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/aktualitates/Diasporas_tiklosanas_-_Zinjums.pdf
- MK noteikumi Nr. 747 – *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 747, Rīgā 2018. gada 27. novembrī, prot. Nr. 56, 38. § [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 17.07.2020., Nr. 136 [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2020/136.5>
- MK rīkojums Nr. 630 *Par Valsts valodas politikas pamatnostādņem 2015.–2020. gadam*. Ministru kabineta rīkojums Nr. 630, Rīgā, 2014. gada 3. novembrī, prot. Nr. 58, 47. § [tiešsaiste]. *Likumi.lv* [skatīts 14.08.2020.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/270016-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2015-2020-gadam>
- Nelde, Peter H. (1986). Language contact means language conflict. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 8, No. 1 & 2, pp. 33–42.
- Par REA 2018 – Grozījumi likumā “Par Rīgas Ekonomikas augstskolu” [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216, 1. nov. [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2018/216.4>
- Pāreja uz mācībām valsts valodā 2018 – *Uzzini galveno par pāreju uz mācībām valsts valodā*, 4. sept. [tiešsaiste]. Izglītības un zinātnes ministrija [skatīts 19.08.2020.]. Pieejams: <http://izm.gov.lv/lv/aktualitates/2942-infografiki-par-pareju-uz-macibamvalsts-valoda>
- Paulston-Bratt, Christina (1994). *Linguistic Minorities in Multilingual Settings. Implications for Language Policies*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pošeiko, Solvita (2018). Lingvistiskās ainavas valodas pārvaldība Latvijā: no teorijas līdz metalingvistiskām sarunām par valodu situāciju publiskajā telpā. *Scriptus Manet: humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls*, Nr. 7. A. Helviga (atb. red.). Liepāja: LiePA, 8.–38. lpp.
- Priekšlikums 2018 – *Priekšlikums. Padomes ieteikums par visaptverošu pieeju valodu mācīšanas un mācīšanās procesiem*, Briselē, 22. maijs, COM(2018) 272 final, 2018/0128(NLE) [tiešsaiste]. *Eiropas Komisija*

- [skatīts 01.12.2018.]. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/DOC/?uri=CELEX:52018DC0272&from=LV>
- Programma 2018 – Par valsts pētījumu programmu “Latviešu valoda”. Ministru kabineta rīkojums Nr. 465, Rīgā 2018. gada 2. oktobrī, prot. Nr. 44, 42. § [tiešsaiste]. *Likumi.lv* [skatīts 17.07.2020.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/301965-par-valsts-petijumu-programmu-latviesu-valoda>
- Protesta vēstule 2020 – Latvijas sabiedrības protesta vēstule pret grozījumiem Augstskolu likumā [tiešsaiste]. *Latvijas Vēstnesis*, 15. jūn. [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/317255-latvijas-sabiedrības-protesta-vestule-pret-grozījumiem-augstskolu-likuma-2020>
- Riekstiņš, Jānis (2012). *Par latviešu valodu. Pret rusifikāciju*. Rīga: LVA.
- SestDiena 2016 – Vai aicinājums publiskām personām ar krievvalodīgajiem medijiem runāt krievu valodā ir aktuāls? *Viedoklis pret*. Jānis Valdmanis, LVA vadītājs [tiešsaiste]. *Viedokļu sadursme, laikraksts “Diena” (“Sestdiena”)*, 16. dec., Jānis Kincis (pārpublicējums LVA tīmekļvietnē) [skatīts 01.09.2020.]. Pieejams: <https://valoda.lv/vai-aicinajums-publiskam-personam-arkrievvalodigajiem-medijiem-runat-krievu-valoda-ir-aktuals/>
- Skola 2030 – Par projektu. *Atbalsts mācību pieejas maiņai* (17.10.2016.–31.12.2023.) [tiešsaiste]. Projekts Nr. 8.3.3.3./16/002. Kompetenču pieeja mācību saturā. *VISC, ESF* [skatīts 20.01.2021.]. Pieejams: <https://skola2030.lv/lv/par-projektu>
- Skola 2030 – Valodas [tiešsaiste]. Skola 2030 [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/lv/skolotajiem/macibu-jomas/valodas>
- Spolsky, Bernard (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, Bernard (2009). *Language Management*. Cambridge: Cambridge University Press. [Tulkojums: B. Spolskis. *Valodas pārvaldība*. I. Druviete (tulc.). Rīga: Zinātne, 2011]
- ST lēmums lietā Nr. 2017-01-01 – Lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2017-01-01. Satversmes tiesas lēmums, Rīgā 2017. gada 17. novembrī [tiešsaiste]. *Likumi.lv* [skatīts 17.07.2020.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/295206-par-tiesvedības-izbeigšanu-lietanr-2017-01-01>
- ST lēmums lietā Nr. 2020-33-01 – Par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2020-33-01. Satversmes tiesas lēmums, Rīgā 2020. gada 14. jūlijā [tiešsaiste]. *Likumi.lv* [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/316073-parjautajumu-uzdosanu-eiropas-savienības-tiesai-prejudiciāla-nolemuma-pienemsanai-lietanr-2020-33-01>
- ST pārskats 2019 – Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2019. Rīga: Satversmes tiesa, 2020. Pieejams arī: http://www.satv.tiesa.gov.lv/other/WEB_2019_Satversmes_tiesas_gada_gramata.pdf
- ST spriedums lietā Nr. 2018-12-01 – Par 2018. gada 22. marta likuma “Grozījumi Izglītības likumā” 1. panta pirmās daļas, otrās daļas vārdu “pirmsskolas izglītības un pamatzglītības pakāpē, ievērojot šā likuma 41. panta noteikumus”, 3. panta pirmās daļas vārda “pamatzglītības”

- un 2018. gada 22. marta likuma “Grozījumi Vispārējās izglītības likumā” 2. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta otrajam teikumam, 112. pantam un 114. pantam. Satversmes tiesas spriedums Latvijas Republikas vārdā, Rīgā 2019. gada 23. aprīlī lietā Nr. 2018-12-01 [tiešsaiste]. *Likumi.lv* [skatīts 19.08.2020.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/306393-par-2018-gada-22-marta-likuma-grozijumi-izglitiba-likuma-1-panta-pirmas-dalas-otras-dalas-vardu-pirmsskolas-izglitiba>
- ST spriedums lietā Nr. 2018-22-01 – Par 2018. gada 22. marta likuma “Grozījumi Izglītības likumā” 1. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 91. panta otrajam teikumam, 112. panta pirmajam teikumam un 114. pantam. Satversmes tiesas spriedums Latvijas Republikas vārdā, Rīgā 2019. gada 13. novembrī lietā Nr. 2018-22-01 [tiešsaiste]. *Likumi.lv* [skatīts 19.08.2020.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/310694-par-2018-gada-22-marta-likuma-grozijumi-izglitiba-likuma-1-panta-pirmas-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-1-pantam-91-panta-otrajam-teikumam-112-panta-pirmajam-teikumam-un-114-pantam>
- ST spriedums lietā Nr. 2019-12-01 – Par Augstskolu likuma 5. panta pirmās daļas trešā teikuma, 56. panta trešās daļas un pārejas noteikumu 49. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 105. un 112. pantam [tiešsaiste]. Satversmes tiesas spriedums LR vārdā Rīgā 2020. gada 11. jūnijā lietā Nr. 2019-12-01. *Likumi.lv* [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/315372-par-augstskolu-likuma-5-panta-pirmas-dalas-tresa-teikuma-56-panta-tresas-dalas-un-parejas-noteikumu-49-punkta-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-1-105-un-112-pantam>
- Stickel, Gerhard, Robustelli, Cecilia (eds.) (2015). *Language Use in University Teaching and Research. Contributions to the Annual Conference 2014 of EFNIL in Florence*. Duisburg Papers on Research in Language and Culture. Peter Lang Edition.
- Tagad 2018 – Latviešu valoda un literatūra TAGAD. Priekam. Izaugsmei. Labjutībai [tiešsaiste]. *Tagad. Zinātniski metodisks izdevums*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, Nr. 1 (11) [skatīts 18.07.2020.]. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2019/10/TAGAD_1.2018_web_small.pdf
- Valodas situācija Latvijā 2004–2010 – *Valodas situācija Latvijā: 2004–2010*. Sociolingvistisks pētījums. I. Druviete (zin. red.), G. Kļava, I. Vitola (atb. red.). Autoru kol. Rīga: LVA, 2011. Pieejams arī: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2020/04/ValoduGramata_lppSatur.pdf
- Valodas situācija Latvijā 2010–2015 – *Valodas situācija Latvijā: 2010–2015*. Sociolingvistisks pētījums. L. Lauze (zin. red.), G. Kļava (atb. red.). Autoru kol. Rīga: LVA, 2016. Pieejams arī: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/Sociolingvistika/VSL_2015_web.pdf
- Valsts valodas likums 2008 – *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte*. VVA, autoru kol. I. Druviete (red.). Rīga: Zinātne.
- Veidemane, Ruta (1988). *Latviešu valoda. Stāvoklis un perspektīva. Literatūra un Māksla*, 1. jūl.

- Veisbergs, Andrejs (2013). Reality and Perceptions of Multilingualism in the Baltic States. *Humanities and Social Sciences. Latvia*, Vol. 21, Issue 1 (Spring–Summer 2013). Rīga: University of Latvia, pp. 52–71.
- Venice Commission 2020 – *Latvia. Opinion the recent amendments to the legislation on education in minority languages* [online]. Strasbourg, 18 June 2020, Council of Europe. *Venice Commission* [cited 19.08.2020]. Available: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD\(2020\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD(2020)012-e)
- Viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu: Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. 2012. Konstitucionālo tiesību komisija. Rīgā, 2012. gada 17. septembrī.
- VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. LU LVI. Rīga: LVA.
- VVC nolikums – *Valsts valodas centra nolikums*. Ministru kabineta noteikumi Nr. 202, Rīgā 2005. gada 22. martā, prot. Nr. 15, 13.§ (ar grozījumiem, Ministru kabineta noteikumi Nr. 717, Rīgā 2009. gada 30. jūnijā, prot. Nr. 45, 5. §) [tiešsaiste]. Valsts valodas centrs [skatīts 14.08.2020.]. Pieejams: <https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=172&highlight=valsts%20valodas%20centra%20nolikums>
- VVPP 2005–2014 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005.–2014. gadam*. Rīga, 2007. Pieejams arī: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Normativie_dok/IZM_010305_Valsts_valodas_polit_pamatnost_2005-2014.pdf
- VVPP 2015–2020 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam (informatīvā daļa)*. Rīga: 2014 [tiešsaiste]. Latvijas Republikas Ministru kabineta tiesību aktu projekti [skatīts 12.07.2020.]. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40333469>
- Wee, Lionel, Goh, Robbie B. H., Lim, Lisa (eds.) (2013). *The Politics of English. South Asia, Southeast Asia and the Asia Pacific*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Weinreich, Uriel (1953). *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.
- Ziemele, Ineta (2020). Priekšvārds. *Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2019*. Rīga: Satversmes tiesa.

ĒRTĪBAS VAI VĒRTĪBAS: KĀ IZPRAST LATVIEŠA LINGVISTISKO UZVEDĪBU?

Valodas prakse:
vērojumi un
ieteikumi.
Populārzinātnisku
rakstu krājums,
16. Rīga : Latviešu
valodas aģentūra,
2021, 18.–27. lpp.

Latvijas sabiedrībā joprojām pastāvošie emocionālie stereotipi traucē reāli uztvert valodas situāciju un rada nesakrītību starp latviešu valodu kā valsts valodu un Latvijas iedzīvotāju lingvistisko uzvedību. Valsts valoda nepietiekamā mērā tiek izmantota par latviešu un Latvijas minoritāšu pārstāvju saziņas līdzekli neformālajā komunikācijā. (Pamatnostādnes 2014, 9)

Kā norādīja eksperti, valodas politikai pašlaik vairāk jākoncentrējas ne tik daudz uz valsts valodas aizsardzību, cik uz attīstību, lai nodrošinātu kvalitatīvu valodas lietojumu ārējās vides ietekmē. (LETA 2020)

Vai tiešām aizvadīto piecu gadu laikā esam bijuši tik veiksmīgi latviešu valodas nostiprināšanā faktiskas valsts valodas statusā, lai varētu pieklusināt tās aizsardzības mehānismus? Vai latviešu valoda ir kļuvusi par patiesu Latvijas sabiedrības savstarpējās saziņas valodu? Vai latviešu valodas vieta pasaules valodu kopumā ir garantēta uz visiem laikiem un mēs mierīgi varam nodoties valodas izteiksmes līdzekļu bagātības vairošanai un tās resursu digitalizēšanai? Šķiet, ikviens no mums vēlētos, lai tā būtu. Bet latviešiem nebūt nav atnākuši un nez vai atnāks tie laiki, ko redz citas, tiesa gan, tikai nedaudzas tautas, kuru runātāji skaitāmi simtos miljonu. Trīsdesmit gadu laikā ir panākts daudz, bet radušās arī līdz šim nebijušas grūtības; no melnbaltā skatījuma mums palīdz izvairīties Latviešu valodas aģentūras sociolingvistiskās situācijas pētījumi, soli pa solim sekojot valodas dzīvei noteiktā laikposmā. Arī jaunākais, 2020. gada pētījums apstiprina latviešu valodas situācijas galvenās iezīmes: Latvijas mazākumtautību **valodas prasme** aizvien pieaug, tomēr vēl nerasniedzot valsts valodai nepieciešamo zināšanu līmeni, bet **valodas lietojumā**, īpaši neformālajā saziņā, liels progress nav vērojams. Gluži otrādi, process, ko mēdz saukt par lieņošo divvalodību, ir nevis iedomāts, bet reāls. Tātad problēma ir **lingvistiskajā attieksmē**, vienkāršāk sakot – pieradumā, pārliecībā, stereotipos u. tml. – arī no paša latviešu valodas kolektīva puses.

Vai valodas (ne)lietošana ir problēma?

Jāteic, ka vismaz pagaidām ne sociolingvistikas studijām veltītie gadi, ne dzīves pieredze man nav ļāvuši formulēt skaidrojumu latvieša pasivitātei sarunas valodas izvēlē. Var jau būt, ka pārliecība – Latvijā vienmēr un visur (izņēmumi būs, bet tie tikai apstiprinās normu) mums ir ne tikai tiesības, bet pat pienākums runāt latviski – ir pieskaitāma pie pētnieka aizspriedumiem, kas vismaz deklarējami. Esmu arī pārliecināta, ka galvenais reālais drauds latviešu valodas nākotnei ilgtermiņā ir tieši valodas nelietošana situācijās, kur tam nav nekāda objektīva pamata. Un te rodas jautājums, uz kuru pagaidām nav atbildes, – kāpēc tik daudzi latvieši, arī t. s. lēmumu pieņēmēji, atteikšanos no valodas lietojuma gan neformālās situācijās, gan plašsaziņas līdzekļos neuzskata par problēmu un daudzos gadījumos reducē šādu sarunu uz valodas kvalitātes apspriešanu?

Nepārpratisim – valodas kvalitāte ir ļoti svarīga. Šajā jēdzienā ietverama valodas bagātību apzināšana un papildināšana, īpašu vērību gan vispārlietojamajā valodā, gan terminoloģijā veltot savlaicīgai latvisko analogu izveidei jaunu reāliju nosaukšanai. Zīmīgi, ka 2020. gadā publicēti vairāki pārdomu raksti un intervijas par nepieciešamību pilnveidot latviešu valodas prasmi, kas ir izraisījuši plašu rezonansi sabiedrībā (piemēram, Kusiņa-Šulce 2020; Linde 2020; Pētersone 2020; Veckalne 2020).

Bet nepietiek ar atsevišķu valodnieku un rakstnieku aicinājumiem apgūt un lietot latviešu valodas bagātības. Latviešu kopvalodas – literārās valodas – normu standartizācijai un kodifikācijai jābūt nepārtrauktam valstiski atbalstītam procesam, lai nodrošinātu gan vienotas un precīzas izteiksmes iespējas, gan atvieglotu latviešu valodas kā otrās valodas un svešvalodas apguvi. Valodas standartizācijai savukārt jābalstās sistēmiskā valodas zinātniskā izpētē, kaut valodas izjūtai arī ir liela loma. Valodas resursu digitalizācija sniedz pētniekiem iespēju orientēties milzīgajā valodas datu kopumā un salīdzināt savus priekšstatus ar kvantitatīvajiem faktiem, savukārt valodas lietotājam – ātri atrast ieteikumus par konkrētu vārdu, formu vai konstrukciju. Saskaņā ar Latvijā pieņemto tradīciju valodas zinātniska izpēte un standartizācija piederīga valodas politikas **lingvistiskajam virzienam** (Valsts valodas politikas pamatnostādnes – valsts valodas izpēte un attīstīšana). Tas ir pamatā arī **pedagoģiskajam virzienam** (jeb valsts valodas izglītības politikai), lai veidotos vienots priekšstats par mācību saturu. Savukārt izglītības sistēmai jānodrošina gan valodas apguve augstā līmenī, gan izpratne par latviešu valodas lietojuma un simbolisko

vērtību, kas nav iespējams, ja kaut uz laiku atstājam novārtā valodas politikas **juridisko virzienu**, tātad valsts valodas, precīzāk, tās lietojuma, tiesisko aizsardzību. Pat ja teorētiski pieņemam, ka par valsts prioritāti kļūst atbalsts latviešu literatūrai un tulkojumiem, valodas izpētei un terminoloģijas attīstībai un ir izdevies nodrošināt **sabiedrības iesaisti** tiktāl, ka ikviens valodas lietotājs ir motivēts nepārtraukti izkopt savu latviešu valodas prasmi, tas negarantēs latviešu valodas noturību.

Skaidrā patiesība ir tāda, ka valodas kvalitāte ir tikai viens no ieročiem valodu konkurences cīņā. Senās literārās tradīcijās balstīto mūsdienu latviešu valodu, kas pēc runātāju skaita ierindojas pasaules 200–250 “lielāko” valodu saimē, protams, nav attiecināmi divi galvenie riska faktori valodu zudumam 21. gadsimtā, kā rakstu formas un izglītības iespēju trūkums, bet trešais riska faktors – šķietami brīvprātīga atteikšanās no savas valodas kaut vai nedaudzās funkcijās – pie apvēršņa ir samanāms. Tāpēc jāatgādina, ka neviena valoda nav nogājusi no vēstures skatuves tādēļ, ka tajā bijis daudz aizgūtu vārdu vai paralēlu izteiksmes iespēju vai citi it kā lingvistiski “defekti”. Tomēr šķietami valodas kvalitātes jautājumi var liecināt par briesošām pārmaiņām arī valodu lietojumā, īpaši valodu konkurences aspektā. Kā norāda J. Veckrācis, “ja katra cilvēka personīgā runa ir viņa izvēle, tad publisko tekstu veidotājiem (visupirms rakstveida formā) gaume ir īpaši svarīga, jo citi pārņem un sāk izmantot ne tikai attiecīgos vārdus un modeļus, bet – pats galvenais – arī attiecīgā lietojuma zemtekstā esošo attieksmi un valodiskās domāšanas, izteiksmes veidu” (Veckrācis 2020, 168).

Ko par attieksmi pret latviešu valodu ne tikai kā valsts valodu, bet kā dominējošo valodu Latvijā liecina, piemēram, šādi kultūrvietu un pasākumu nosaukumi kā *Bolševička*, *Jarmarka*, *Točka*, *Perestroika*, *Malbyš*, *Kvarķirņiks*, *Kommunalka-Community*, *Svidanka*, *Pilot* u. c.? Tik vien kā par šķietami svaigu vai “trendīgu” pieeju? “*Točka* ir punkts. Nosaukums izvēlēts provokatīvs, arī par latvisko un krievisko, jo jaunajai paaudzei jau apnicis to dalīt. Ieplānotas diskusijas par vērtībām, kas mums ir,” skaidro māksliniece (Liepiņa 2020). Māksla, protams, tradicionāli mēdz būt provokatīva, tomēr īsā laikposmā radies krievu valodas aizguvumu pārdaudzums kopsummā ar lavīnveidīgu bilingvālu iestudējumu, materiālu¹ un

¹ Padomju gados izplatītais arguments “lai visi saprastu” strauji atdzimst: “Sākoties jaunajam skolas gadam, interneta žurnāls “Satori” izdevis avīzi “Man riebjas skola / Меня достала школа”, kurā no dažādiem leņķiem aplūkota gaidāmā izglītības reforma “Skola2030”,

diskusiju skaita pieaugumu vairs nav nekas oriģināls, bet drīzāk liek aizdomāties gan par vienas sabiedrības daļas informētību par valsts valodas politiku, gan vērtībām. Tā ir šī zemtekstā paustā attieksme pret valodu. Kā norāda Sanita Osipova, “attieksme pret valsts simboliem ļauj spriest par personas attieksmi pret savu valsti un tautu, kas citādi lielākoties paliek sabiedrībai slēpta” (Osipova 2020, 249).

Valodas kvalitāte un valodu konkurence ir savienotie trauki. Iespējams, ka, skaidrojot aizvien izplatītāko disonansi starp valsts valodas politikas instrumentu, tostarp arī Satversmes, garu un valodas lietotāja rīcību konkrētā situācijā, noderīgs samērā populārās valodas pārvaldības teorijas atzinums par iespējamu interešu konfliktu indivīda un valodas kolektīva starpā, par galveno motivāciju valodas lietojumam atzīstot indivīda psiholoģiju, ne plašākā sabiedrībā pieņemtos rakstītos vai nerakstītos likumus. Zviedru valodnieks Bjerns Jernuds (*Björn Jernudd*) uzskata, ka “domāšanas procesa izpētes metodoloģija kā kognitīvo un mentālo norišu rādītājs [...] nodrošina piekļuvi slēptajiem neapzinātajiem procesiem, kas nosaka lingvistisko uzvedību komunikācijas laikā” (Jernudd 2020, 43).

Arī globalizācijas laikmetā valodas var zust tādēļ, ka runātāju kolektīvs dod priekšroku citai valodai. Šis process nav ne ātrs, ne sistēmisks. Sākotnēji tas var skart tikai dažas sociolingvistiskās funkcijas (piemēram, banku un finanšu jomu, augstāko izglītību un zinātņi) vai noteiktu sociālu grupu (parasti jauniešu vecumgrupu), turklāt tā sauktais paralēllingvisms, kas pašlaik jau izveidojies saistībā ar angļu valodu, dažās funkcijās varētu ilgt pat vairākus gadu desmitus un kādu laiku šķietami neapdraudēt nacionālās valodas lietojumu. Tomēr valsts valodas statuss nav savienojams ar tās lietošanu tikai noteiktās, kaut nozīmīgās, jomās, kā kultūra, ģimene vai ierobežoti sociāli kontakti. Runājot par latviešu valodu, tas ir īpaši svarīgi mūsu vēsturiskās un etnodemogrāfiskās situācijas dēļ.

Vai valsts amatpersonām jārunā latviski?

Vēl pirms neilga laika šāds jautājums radītu neizpratni: bet kā gan citādi! Galu galā mums ir Valsts valodas likums, kurā skaidri noteikts, ka valsts un pašvaldību, kā arī privāto institūciju darbiniekiem, ja tie veic noteiktas publiskas funkcijas, jāprot un jālieto valsts valoda nepieciešamajā apjomā. Jautājums ir pārfrāzējams: vai

pamatizglītības ideāli un problēmas. Lai sarunā par izglītību iesaistītu pēc iespējas plašāku sabiedrības daļu, “Satori” vasaras avīze pirmoreiz lasāma divās valodās – latviešu un krievu.” (Satori 2020)

valsts amatpersonām, uzrunājot Latvijas sabiedrību, jārunā **tikai** latviski? Neraugoties uz 2012. gada referendumu, latviešu valodas prioritāte sabiedrībā joprojām nav pašsaprotama. Valoda nostiprinājusies galvenokārt juridiski regulētajās jomās. Tieši latviešu sabiedrībā stiprākas kļūst sociālā bilingvisma, t. i., valodu paralēlā lietojuma, tendences.

Īpaši svarīga ir augstāko valsts amatpersonu un viņu konsultatīvo institūciju nostāja. Šai sakarā pieminams spēcīgs kļūdainais signāls, ko sabiedrībai 2016. gada aprīlī sūtīja Valsts prezidenta izveidotā Sabiedrības saliedētības politikas ekspertu grupa. Ziņojumā, kura mērķis bija sekmēt sabiedrības saliedētību kā nacionālās drošības jautājumu un valsts stabilitātes priekšnoteikumu, teikts: “[...] politikas prioritātēs nacionālās (latviskas) mediju telpas stiprināšana dominē pār iekļaujošu komunikāciju ar mazākumtautībām – atsevišķi politikas veidotāji izvēlas runāt tikai latviešu valodā, neraugoties uz viņus intervējošā medija un tā auditorijā lietoto valodu. Divvirzienu komunikācija ar mazākumtautībām ir būtisks nacionālās drošības faktors, tikai šāda pieeja pakāpeniski veido savstarpēju uzticēšanos. Labu piemēru rāda tie politikas veidotāji un ierēdņi, kuri ar krievvalodīgajiem medijiem runā to auditorijas vairākuma valodā.” (Ziņojums 2016, 18) Ziņojuma autori atsaucās uz Valsts valodas pamatnostādnes ietvertu principu “veicināt un uzturēt ikviena Latvijas iedzīvotāja bilingvismu un multilingvismu, pozitīvu attieksmi pret latviešu valodu un valodu daudzveidību”, izdarot secinājumu: “Tomēr valodu daudzveidība praksē tiek ierobežota. Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2015.–2020. gadam formulēta šāda problēma: “Nesakritība starp valsts valodas un minoritātes (krievu) valodas nominālajām un faktiskajām sociolingvistiskajām funkcijām. [...] Kā negatīva pastiprinoša tendence identificēta krievu valodas izplatības dinamika Latvijā, agresīva krievu valodas informatīvās telpas ienākšana latviešu valodas vidē.”” (Ziņojums 2016, 18) Faktiski ziņojuma autori rekomendējuši atgriezties pie latviešu-krievu sociālā bilingvisma publiskajā un informatīvajā telpā, pilnībā sagrozot pamatprincipā “veicināt pozitīvu attieksmi pret valodu daudzveidību” ietvertu jēgu. Valodu daudzveidības saglabāšanas priekšnoteikums ir katras konkrētas valodas situācijas izvērtējums un valstiska aizsardzība, kas ietver arī noteiktus pasākumus valodas stiprināšanai. Kā neskaitāmas reizes uzsvērts, latviešu un krievu valodas konkurence vienā un tajā pašā teritorijā ir reāla, turklāt arī vēsturiskie, etnodemogrāfiskie un ekonomiskie faktori joprojām neļauj padoties pilnīgiem brīvā tirgus principiem un prasa juridiski noteikt latviešu valodas monopoli vai vismaz prioritāti publiskajā telpā.

Augstskolas rektors tulka pavadībā?

Izrādās, varam iet vēl tālāk un jautāt: “Vai amatpersonai vispār jāprot latviešu valoda?” Pirmajā brīdī tas var šķist absurds, tomēr tieši tādu iespēju pieļauj Saeimā iesniegtie Augstskolu likuma grozījumi. 17. panta 8. daļu ieteikts formulēt šādi: “Augstskolas rektora amatā var iecelt ārvalsts pilsoni. Ja rektora amatā ieceļ ārvalsts pilsoni, viņam jāprot un jālieto valsts valoda tādā apjomā, kāds nepieciešams viņa profesionālo pienākumu pildīšanai, vai augstskolai ir jānodrošina tulkojums valsts valodā.” (Likumprojekts 2020) Valodas prasmes un tulka pakalpojumu izmantošanas vienādošana rektora – amatpersonas, kas pārstāv augstskolu attiecībās ar valsti un sabiedrību, – darbā ir teorētisks nonsenss un praktiski neiestenojams modelis. Protestu pret to izteica 487 radošās un akadēmiskās inteliģences pārstāvji, norādot uz šādas rīcības sekām. Vēstulē uzsvērts, ka “rektors ir augsts, intelektuāli piesātināts un prestižs amats; rektors pilda ne vien tehniska rakstura administratīvus uzdevumus un rūpējas par attiecīgās iestādes kvalitatīvu darbu šaurā izpratnē, bet savā darbībā iemieso un attīsta Latvijas valstiskās un kultūras vērtības [...]. Vēl viens solis virzienā uz atteikšanos no latviešu valodas akadēmiskajā jomā būtu arī zīmīgs un ārkārtīgi nevēlams signāls Latvijas sabiedrībai – ar to pati valsts pasludinātu, ka latviešu valoda Latvijā ir šķērslis ceļā uz kvalitāti un izcilību. Tam var būt nelabvēlīgas ilgtermiņa sekas saistībā ar latviešu valodas prestižu, sabiedrības lingvistisko attieksmi un motivāciju apgūt un izmantot latviešu valodu” (Vēstule 2020). Rektoram ne tikai jābūtu gan akadēmiskais, gan saimnieciskais augstskolas personāls, bet arī jāpārstāv augstskola attiecībās ar valsts iestādēm, jāparaksta finanšu dokumenti, jāpiedalās koleģiālo institūciju darbībā un jāinformē sabiedrība par augstskolas darbību, kas bez valodas zināšanām pilnvērtīgi nav iespējams pat tad, ja tiešām tiek izmantoti tulka pakalpojumi. Tāpēc nav pamata bez jebkādas nopietnas argumentācijas pieļaut atkāpes no visām amatpersonām saistoša likuma. Šādi šķietami nenozīmīgi grozījumi, īpaši tad, ja tie tiek pasniegti kopā ar latviešu valodu noniecinošiem izteikumiem, var ietekmēt pašu svarīgāko valodas noturības veicinātāju vai kavētāju – lingvistisko attieksmi. Vēl daudz bīstamāks ir rosinājums šādu normu attiecināt arī uz citu augstskolu vadību un pat akadēmisko personālu, kā arī potenciālo augstākās izglītības institūciju padomju locekļiem.

Vai valsts valodas monopols var būt nevēlams?

2020. gada 3. septembrī Saeima nodeva atbildīgajai komisijai izskatīšanai deputātu grupas priekšlikumu veikt grozījumus Priekšvēlēšanu aģitācijas likumā, nosakot: “Priekšvēlēšanu aģitācija, kuras izvietojuma izdevumi tiek iekļauti izdevumos, uz kuriem attiecas ar normatīvajiem aktiem noteiktie priekšvēlēšanu izdevumu ierobežojumi, veicama tikai valsts valodā.” (Grozījums 2020) Valodas politikas kontekstā šāds rosinājums būtu atbalstāms. Priekšlikums būtu vēl viens solis, kas nostiprinātu mūsu valsts pamatus un Satversmē noteikto valsts valodu. Vēlēšanās taču piedalās balsstiesīgi Latvijas pilsoņi, kam vismaz teorētiski nevajadzētu būt problēmām saprast informāciju latviešu valodā, un runa ir tikai par partiju vai vēlētāju apvienību oficiālo komunikāciju. Citās valodās veidotajos plašsaziņas līdzekļos joprojām būtu materiāli attiecīgajā valodā, jo tie veiktu savu vidutāja jeb medija funkciju. Nebūtu nekāda pamata uzskatīt šo normu par ierobežojošu vai diskriminējošu.

Tieši amatpersonu komunikācijas valoda, īpaši plašsaziņas līdzekļos, ir būtiska. Te ir runa ne vien par valodas prasmi vai pieklājību, bet par valodas politikas pamatprincipu neizpratni un servilismu. Nav pieņemama amatpersonu nostāja uzskatīt valodu tikai par saziņas instrumentu. Nedrīkst ignorēt to simbolisko lomu, ko valsts amatpersona veic ar savu valodas lietojumu. Orientējoties tikai uz noteiktas auditorijas simpātiju iegūšanu, tiek pazaudēts princips par valodu hierarhiju. Bīstama ir beidzamajā laikā pastāvošā tendence uzskatīt, ka latviešu valodas pozīcijas ir pilnībā nostabilizējušās un ka stingra nostāja attiecībā uz latviešu valodas lietošanu būtu diskriminējoša, netaisnīga vai rusofobiska. Nozīmīga diskusija ar moto “Latviešu valoda pašu iztapības gūstā” lasāma žurnālā “Domuzīme”. Kā norāda ilggadējā Valsts valodas centra direktore Dzintra Hirša, “uzbrukumi latviešu valodai pašlaik notiek it kā humānu un ekonomisku apsvērumu dēļ, bet tam pamatā ir mērķtiecīgi centieni vājināt valsts valodu, Latvijas vēstures nezināšana, liberālisms bez robežām, kas balstās uz monopolu interesēm pakļaut visu naudas plūsmai un nodrošina lielajās valodās standartizētu darbaspēku. Latvijai vienmēr būs jācinās par savas valodas eksistenci” (Hirša 2017, 61).

Latvija nav bilingvāla valsts!

Ir pagājuši trīs gadu desmiti kopš valodu hierarhijas maiņas procesu sākuma Latvijā, un vairs nevaram aizbildināties ar pārejas periodu. Regulāri veiktie sociolingvistiskie pētījumi apliecina, ka latviešu

valodas prasmes līmenis minoritāšu starpā kopš 1989. gada no 20% ir paaugstinājies līdz 90%, aptverot praktiski visus sociāli un ekonomiski aktīvos iedzīvotājus. Tomēr iespējams, ka, valodas pratēju īpatsvara pieaugumu turpinot uzskatīt par galveno Valsts valodas likuma un sabiedrības integrācijas programmu izpildes rādītāju, mēs jau dzīvojam aizvakardienā. Signāls rīcībai ir aizvien neesošā korelācija starp latviešu valodas prasmi un latviešu valodas lietojumu sabiedriski nozīmīgās, bet valstiski neregulējamās funkcionālajās jomās (tirdzniecība, pakalpojumi, neformālā komunikācija).

Realitātē jūtama plaisa arī starp teorētiski pausto attieksmi pret latviešu valodu un praktisko rīcības apliecinājumu tieši latviešu valodas kolektīvā. Tas pirmām kārtām attiecas uz latviešu valodas lietojumu neformālajā komunikācijā, kā arī uz latviešu valodas konkurētspējas vērtējumu. Iespējams, ka atslēga šīs parādības izpratnei meklējama gan tīri pragmatiskā attieksmē pret valodu kā komunikācijas instrumentu, gan vērtību sistēmā. Maija Kūle norāda, ka “vērtības ir kultūrvēsturiski noteiktas, objektīvas, jo ir saattiecināmas ar noteiktu laikmeta ievirzi, tās tiek apzīmētas ar sabiedriskajā domā saprotamiem jēdzieniem, tās rezonē ar kultūrvēsturisko paradigmu un atainojas nacionālajā identitātē” (Kūle 2018, 394). Vēsturiski latviešu valoda tautai izšķirīgos brīžos ir iezīmējusies kā vērtība, kas nodrošina identitātes pamatu. Bet vai tā ir arī ikdienā?

Visbīstamākā no valodas noturības viedokļa ir problēmas nesaīstīšana krievu valodas paralēlā lietojumā (pašvaldību komunikācijā, dažu nevalstisku organizāciju reklāmās un mājaslapās, uzņēmumu telefonlīniju operatoru darbā, priekšvēlēšanu reklāmās) un amatpersonu saziņā. Vārdos vērtības nekur nav zudušas, bet darbos kapitulē ne tik daudz pašu, cik iedomātu citu valodu runātāju ērtību priekšā. Jāatceras aksioma, ka pret globālo valodu konkurences izkapti ir tikai viens pretlīdzeklis – valodas runātāju kopuma stingra prasība pēc savas valodas lietošanas un prioritātes pirmām kārtām jau pašu valstī.

1. Grozījums 2020 – Grozījums Priekšvēlēšanu aģitācijas likumā [tiešsaiste] [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/2943494D663BA615C22585D10024170C?OpenDocument>
2. Hirša 2017 – Hirša, Dzintra. Jautājums sev pašiem. *Domuzīme*, 2017, Nr. 1, 61. lpp.
3. Jernudd 2020 – Jernudd, Björn H. The origin and development of a language management framework. G. C. Kimura & L. Fairbrother (eds.). *A language management approach to language problems:*

- Integrating macro and micro dimensions*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2020, pp. 31–48.
4. Kusiņa-Šulce 2020 – Kusiņa-Šulce, Linda. “Varu tikai šausmināties, par to, kā cilvēki raksta internetā”. Kas visvairāk kaitina filologi Ligitu Paegli? [tiešsaiste]. *La.lv*, 09.08.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/galvenie-valodnieki-esam-mes-pasi>
 5. Kūle 2018 – Kūle, Maija. Vērtības Latvijā (europeisko un vispārcilvēcisko vērtību horizontā). *Akadēmiskie raksti 2 sējumos “Latvija un latvieši”*, I sējums. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2018, 393.–433. lpp.
 6. LETA 2016 – Prasa reformēt integrācijas politiku, 22.12.2016. [tiešsaiste][skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/prasa-reformet-integracijas-politiku>
 7. LETA 2020 – Sāk izstrādāt valsts valodas politikas jaunās pamatnostādnes [tiešsaiste]. *La.lv*, 14.02.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/sak-izstradat-valsts-valodas-politikas-jaunas-pamatnostadnes>
 8. Liepiņa 2020 – Liepiņa, Linda. Jauna vieta Rīgas kultūrkartē. Durvis ver jauna kultūrtelpa *Točka* [tiešsaiste]. *Diena*, 21.08.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: https://www.diena.lv/raksts/kd/zinas/jauna-vieta-rigas-kulturkarte.-durvis-ver-jauna-kulturtelpa_tocka_-14246823
 9. Likumprojekts 2020 – Likumprojekts “Grozījumi Augstskolu likumā” [tiešsaiste] [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/E8BC90648BBAE348C225856E00201F2B?OpenDocument>
 10. Linde 2020 – Linde, Liene. Bet vai tu to vari pateikt latviski? [tiešsaiste]. *Satori*, 10.08.2020. [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://satori.lv/article/bet-vai-tu-vari-pateikt-latviski>
 11. Osipova 2020 – Osipova, Sanita. *Valoda kā konstitucionāla vērtība. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2020.
 12. Pamatnostādnes 2014 – *Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2014–2020* [tiešsaiste] [skatīts 04.08.2020.]. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Normativie_dok/valstsvalodaspolitikas_pamatnostadnes2014lidz2020.pdf
 13. LSM 2016 – Veisbergs: VVK neatbalsta aicinājumu politiķiem ar medijiem runāt krievu valodā [tiešsaiste]. *Lsm.lv*, 08.12.2016. [skatīts 20.08.2020.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/veisbergs-vvk-neatbalsta-aicinajumu-politikiem-ar-medijiem-runat-krievu-valoda.a213661/>
 14. Pētersone 2020 – Pētersone, Ilze. Runāt mazāk, pateikt un rakstīt isāk! Valodnieks Andrejs Veisbergs par mūsdienu komunikāciju [tiešsaiste]. *La.lv*, 12.06.2020. [skatīts 12.06.2020.]. Pieejams: <https://www.la.lv/saisinajumi-valoda-pat-endzelins-nepalidzes?fbclid=IwAR2OjBjBy2EBIs35RRIX6pMyTcHTKvYq70P6SHQf5Ou82oD9-2Nn0LPZVRk>
 15. Relize 2016 – Valsts prezidents: jāstiprina latviešu valodas pozīcijas sabiedrībā [tiešsaiste]. *Lvportals.lv*, 08.12.2016. [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/283897-valsts-prezidents-jastiprina-latviesu-valodas-pozicijas-sabiedriba-2016>

16. Satori 2020 – Satori izdod bezmaksas avīzi “Man riebjas skola” [tiešsaiste]. *Satori*, 31.08.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://satori.lv/article/satori-izdod-bezmaksas-avizi-man-riebjas-skola-latviesu-un-krievu-valoda>
17. SestDiena 2016 – Vai aicinājums publiskām personām ar krievvalodīgajiem medijiem runāt krievu valodā ir aktuāls? Viedoklis *pret*. Jānis Valdmanis, LVA vadītājs [tiešsaiste]. *Viedokļu sadursme, Diena (Sestdiena)*, 16.12.2016., Jānis Kincis (pārpublicējums LVA tīmekļvietnē) [skatīts 01.09.2020.]. Pieejams: <https://valoda.lv/vai-aicinajums-publiskam-personam-ar-krievvalodigajiem-medijiem-runat-krievu-valoda-ir-aktuals/>
18. Veckalne 2020 – Veckalne, Aiga. Valodas tīrības eksperti jeb pūristi [tiešsaiste]. *Delfi*, 14.07.2020. [skatīts 05.09.2020.]. Pieejams: <https://www.delfi.lv/vina/personiba-un-brivais-laiks/aktuali/valodas-tiribas-eksperti-jeb-puristi.d?id=52275791>
19. Veckrācis 2020 – Veckrācis, Jānis. Latviešu valodas lietojuma spoguļattēli: par dažām cēloņsakarībām. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 15. Atb. red. I. Lokmane. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2020, 160.–170. lpp.
20. Vēstule 2020 – Latvijas sabiedrības protesta vēstule pret grozījumiem Augstskolu likumā. *Latvijas Vēstnesis*, 15.06.2020. [tiešsaiste]. *Lvportals.lv*, 15.06.2020. [skatīts 19.07.2020.]. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/317255-latvijas-sabiedribas-protesta-vestule-pret-grozijumiem-augstskolu-likuma-2020>
21. Ziņojums 2016 – *Sabiedrības saliedētības politikas ekspertu grupas ziņojums*. Novembris, 2016 [tiešsaiste] [skatīts 10.08.2020.]. Pieejams: https://www.president.lv/storage/items/PDF/Sab_saliedetiba_Zinojums_nov2016.pdf

LINGVISTISKĀS ATTIEKSMES IZPAUSMES ĀRKĀRTĒJĀS EPIDEMIOLOĢISKĀS SITUĀCIJAS APSTĀKĻOS (2020–2022)

Vārds un tā
pētīšanas aspekti.
Rakstu krājums, 26.
Liepāja : LiePA,
2022,
199.–210. lpp.

Kopsavilkums

Raksts veltīts latviešu lingvistiskās attieksmes praktiskajām izpausmēm no 2020. gada līdz 2022. gadam, aplūkojot gan pārmaiņas dažādos valodas līmeņos, gan valodu lietojuma uztveri Covid-19 krīzes un daļēji arī Krievijas agresijas kontekstā. Šī negaidītā situācija atklāja dziļi sakņotas sociālas un humānas problēmas, kas ir nozīmīgas ne tikai epidemioloģiskās situācijas kontekstā. Atklājies, ka tām ir liela ietekme arī uz lingvistisko attieksmi.

Latviešu valodas ilgtspēja un konkurētspēja ir atkarīga ne vien no tās tiesību nostiprinājuma normatīvajos aktos, visu iedzīvotāju valodas prasmes līmeņa, bet arī – un galvenokārt – no tās lietojuma visās sabiedriski nozīmīgajās funkcijās un valstiski neregulējamā saziņā. Latviešu valodas lietojumu lielā mērā nosaka *lingvistiskā attieksme* – sarežģīts subjektīvo faktoru komplekss, kas raksturo dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām (valodas variantiem) un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem.

Latviešu valodnieki jau publicējuši vairākus nozīmīgus pētījumus par inovācijām valodā Covid-19 ietekmē (D. Liepa, E. Liparte un citi). Valoda ir kā dzīvs organisms, kas reaģē uz pārmaiņām vidē, tādējādi tā sauktā kovidleksika ir tikai ārēja izpausme tiem procesiem, kas notiek daudzos valodas līmeņos un ir notikuši vienmēr. Okazionāli jaundarinājumi, valodas spēle, joki, jauni aizguvumi u. c. parādās gan plašsaziņas līdzekļos, gan sociālajos tīklos, gan informācijā. Daudzi zināmi vārdi ir ieguvuši jaunu nozīmi. Šāda valodas jaunrade demonstrē valodas dzīvīgumu un tās vērtību runātāju acīs. Tā apliecina latviešu valodas spēju pielāgoties jebkuriem apstākļiem.

Otra pētījuma daļa saistās ar attieksmi pret bilingvālu komunikāciju Latvijas publiskajā vidē, resp., krievu valodas paralēlu lietojumu informācijā par epidemioloģisko situāciju. Populārāko naratīvu analīze atklāj viedokļu atšķirību par šādas prakses lietderību un atbilstību Latvijas

valodas politikas pamatnostādņēm, kas vērstas uz sabiedrības integrāciju. Tiek izdarīts secinājums, ka pandēmija ir skaidrāk atklājusi sabiedrības vājās vietas, un viena no tām ir tieši pašu latviešu attieksme pret latviešu valodu.

Atslēgvārdi: Covid-19, latviešu valoda, valodas pārmaiņas, lingvistiskā attieksme, bilingvisms.

2022. gada 24. februāra rītā pasauli pamodināja Krievijas iebrukums Ukrainā, līdzšinējos cilvēces globālos izaicinājumus papildinot ar militāru konfliktu pašā Eiropas sirdī. Ziņu virsrakstos un cilvēku prātos kara naratīvs aizstāja iepriekšējos divos gados dominējošo Covid-19 pandēmijas tematiku, liekot vēl skaudrāk apzināties cilvēka dzīvības vērtību un trauslumu. Sabiedrības cīņa ar bezpersonisko vīrusu pārauga cīņā ar reālu agresoru, verbalizējot gan nespēju noticēt šādam pavērsienam 21. gadsimtā, gan valstu solidaritātes nepieciešamību un arī zināmu bezspēcības izjūtu visatļautības priekšā. Kaut arī ir grūti likt vienādības zīmi starp pandēmiju un karu, valoda ir joma, kurā abas norises izraisījušas nozīmīgus, kaut, iespējams, īslaicīgus pārmaiņu procesus. Pētījumam par Ukrainas kara ietekmi uz latviešu valodu materiāli vēl tiek apkopoti, bet jau tagad var novērot būtiskas atšķirības no tā sauktās pandēmijas leksikas un stilistikas, kā arī pilnīgi pretēju ietekmi uz latviešu lingvistisko attieksmi. Salīdzinošiem pētījumiem paredzami interesanti un vērtīgi rezultāti, tomēr šajā rakstā minēsim galvenokārt tos vērojumus un secinājumus, kas radušies, analizējot inovācijas valodā un it sevišķi lingvistisko attieksmi pret valodu lietojumu no 2020. gada līdz 2022. gadam – laikposmā, kad vēl nezinājām, ka pandēmija nebūs lielākā mūsdienu problēma.

Pandēmija kā pārmaiņu rosinātāja

Jau 2019. gada beigās pasaulē izplatījās ziņas par jaunas elpceļu infekcijas slimības – koronavīrusa *SARS-CoV-2* jeb Covid-19 izplatību. 2020. gada 2. martā Latvijā tika apstiprināts pirmais saslimšanas gadījums. 2020. gada 11. martā Pasaules Veselības organizācija pasludināja, ka šīs infekcijas slimības izplatības līmenis sasniedzis globālas pandēmijas līmeni. Jau dienu vēlāk, 12. martā, Latvijas Republikas Ministru prezidents Krišjānis Kariņš, pamatojoties uz *Civilās aizsardzības un katastrofas pārvaldīšanas likumu*, likumu *Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli un Epidemioloģiskās drošības likumu*, Latvijā izsludināja ārkārtējo situāciju, lai ierobežotu vīrusa

izplatību. Savukārt 14. martā Latvijas Slimību profilakses un kontroles centrs sāka publicēt ikdienas statistikas datu apkopojumus par Latvijas iedzīvotāju saslimšanu. Līdz pat 2022. gada februārim šī informācija veidoja galveno saturu Latvijas plašsaziņas līdzekļos un plaši atspoguļojās gan analītiskos, gan tēlainos rakstos, interneta komentāros, sociālajos tīklos un citās saziņas formās. Latvijā ārkārtējās situācijas laikā galvenais sociālais tīkls, ko papildus parastajiem informācijas izplatīšanas kanāliem izmantoja amatpersonas, valsts un pašvaldību institūcijas, kā arī privātpersonas, bija mikroblogošanas vietne *Twitter*, arī *Facebook* un *Instagram*. Vizuālā informācija, parasti ar humora pieskaņu, parādījās arī vietnē *TikTok*.

Plašsaziņas līdzekļu darbs pandēmijas apstākļos plaši analizēts Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes kolektīvajā monogrāfijā “Latvijas mediju ekoloģija 2020. gada pandēmijas krīzē”, kur uzsvērts, ka “mūsdienās mediju ekoloģijas jēdziens un pētījumi turpina papildināt un padziļināt komunikācijas nozari un teoriju, norādot uz nozīmīgu šā laika kopsakaru – tehnisku jaunveidojumu klātbūtni un mijiedarbību ar cilvēku, sociālo apkaimi, ietekmējoties un ietekmējot to. Vienlaikus tas iegūst jaunas pētniecības tradīcijas nozīmi, kuras centrālais princips attiecas uz to, ka mediji nav tikai komunikācijas kanāls, tehnoloģija, līdzeklis, rīks vai forma, bet funkcionē vidē un darbojas kā vides daļa, pārveidojot cilvēku ikdienu, domāšanu, attiecības un sociālās uzvedības veidus, kā arī pašu mediju vidi” (Zelče, Lasmane, Zitmane 2022: 7). Šajā izdevumā arī akcentēts, ka sociālo mediju darbības būtība ir izraisīt ātras lietotāju interakcijas ar saturu, un to visātrāk iespējams panākt, ja saturs raisa emocijas. Rakstītā tekstā emocijas spēj rosināt izvēlētie valodas līdzekļi. Tāpēc nav pārsteigums, ka valodas pētnieki visā pasaulē jau no pirmajām pandēmijas dienām ir vākuši un analizējuši materiālus, kas raksturo pārmaiņas leksikā, semantikā un stilistikā. Kaut tās tikai netieši saistītas ar šī raksta galveno mērķi – atspoguļot pandēmijas ietekmi uz lingvistisko attieksmi –, konteksta izpratnei jāatgādina līdz šim veiktie pētījumi un secinājumi par “kovidvalodu”.

Kovidvaloda: jauninājumi leksikā, semantikā un stilistikā

Latvijā kovidvalodas pētījumus visaktīvāk veica Dite Liepa un Evija Liparte, arī Solvita Berra (*Solvita Burr*) un citi. Pirmie raksti par valodas pārmaiņām parādījās jau 2020. gada beigās (Liparte 2020; arī Liparte 2021b); kolektīvajā monogrāfijā “Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse” (Druviete (red.) 2021)

D. Liepa jau ietvērusi plašu nodaļu par minēto tematiku (Liepa 2021a). Arī šī krājuma 1. daļā ir vēl viens raksts par kovīdvalodu (93.–106. lpp.).

Minēsim dažus piemērus no šī pētījuma (Liepa 2021a: 147–153). Pārmaiņas pirmām kārtām izpaukušās pastiprinātā svešvārdu lietojumā, jaunvārdu veidošanā un izteiktā humora klātbūtnē. Arvien biežāk tika lietoti vārdi: *vīruss, karantīna, pandēmija, izolācija un pašizolācija, sociālā distancēšanās, dezinfekcija, kontaktpersona, infekcija / inficēšanās, vakcīna, imunitāte, komandantstunda, lokdauns* u. c. Kļuva aktuāli arī latviski vārdi un vārdu savienojumi: *pārvietošanās un tirdzniecības ierobežojumi, attālinātās mācības / studijas, mājsēde, sejas maska, dīkstāve, antivielas*, bet sakarā ar skaistumkopšanas nozares dīkstāvi mājas apstākļos tika veidotas koronafrizūras. Parādījās iepriekš retāk dzirdētā *infodēmija* (informācija + pandēmija) nepatiesas informācijas plūsmas apzīmēšanai. Ierobežota pārvietošanās tika saukta tādos vārdos kā *aizklape, dižliedze, mājtupe, tišmājis, iepauze, slēgonis, sērgiespunde, slēdzene, cietstāve, vietpratība, mājguļa, dižslēģtenis, mājsēde*; panīktendēta iepirkšanās būtu dēvējama par *veikalštopi, patēriņneprātu, grābtsteidzi, makslauci, superpirkšķāri, dižvaidzi, plaukttīri, pīrksteidzi*, savukārt sēdēšana bez darba būtu dēvējama par *pīlnestrādi, visneestrādi, tukšsēdi, apturi, nedarbi* un *dīktupi*. Noteikumu neievērotāji – *brīvkliži*.

Parādījās arī daudz uzrakstu, reklāmu un saukļu, kuros tika pārfrāzēti oficiāli teksti, piemēram:

Strīķis, ziepes, divi metri; Ienākt pa vienam; pārliecinies, ka esi viens; Mazgājam rokas un nebāžam pīrkstus mutē; Atmodai – Dainis Īvāns, mums – dīvāns; Nekad nav bijis vieglāk kļūt par varoni. Pāliec mājās! Izglāb kādu! Pāliec mājās!

XIII Starptautiskajā baltistu kongresā (Rīga, 2021. gada 13.–16. oktobris) tika organizēta pat īpaša pandēmijas laika valodai veltīta sekcija (sk. Burr 2021; Gabrēnaitē, Vaišvilaytē 2021; Liepa 2021b; Līparte 2021a). Kā atzīst D. Liepa, kļuvuši aktuāli retāk lietoti un piemirsti svešvārdi, parādījušies arī jauni vārdi, sabiedrības izteiktajos viedokļos un komentāros plaši tiek lietota neliterārā leksika, arī rupji un aizskaroši vārdi. “Tirdzniecības vietas rotā pandēmijas laikam raksturīgi reklāmas saukļi un uzraksti, nedēļas izdevumi publicē dažādas kovīdlaika anekdotes. [...] Savukārt, emocionālās ekspresivitātes marķēti, plašsaziņas līdzekļos spilgti parādās kovīdlaika nozīmes pārnēsumi.” (Liepa 2021b: 159–160) E. Līparte savukārt uzsver universālo tendenci koronavīrusu personalizēt vai antropomorfizēt: *Covid-19 staigā, špacierē, aiz stūra glūn, klauvē pīe durvīm, ielavās iekštelpās, atpūšas, spēlē paslēpes, izpērk*

griķus, rīkojas izlēmīgi u. tml. Arī cilvēki vīrusu traktē kā dzīvu būtņi: to var *aizsūtīt dīkstāvē*, likt tam *palikt jaņos, gāzt no troņa, sēsties ar to pie sarunu galda*. Vīruss okazionāli tiek raksturots ar spilgtiem epitetiem, kā *ļaudaris, ekofašists, ārzemju draugs, progresīvs džeks*. Vīruss bieži tiek vizualizēts, neskaitāmās karikatūrās to attēlojot ar seju, kājām un rokām (Liparte 2021a: 161–162).

Ukrainas kara sakarā pašlaik citām acīm nākas paskatīties uz plaši sastopamo militārās leksikas un kara metaforu lietojumu kovidpandēmijas laikā. Tādi apzīmējumi kā *cīņa, ienaidnieks, uzvara, mobilizācija, ārsti frontes pirmajās līnijās, diversants, ienaidnieks* bija kļuvuši par ikdienu. Pēc 2022. gada februāra šāda tendence ir mazinājusies.

D. Liepa arī formulējusi galveno secinājumu par it kā specifisko kovidlaika valodu: “Valoda ir dzīvs organisms, tā reaģē uz visām norisēm apkārtējā vidē, un šī tā sauktā kovidleksika būtībā ir tikai ārēja izpausme tiem procesiem, kas notiek daudzos valodas līmeņos un ir notikuši vienmēr. [...] Ne jau visi piedāvātie leksiskie jaundarījumi būs dzīvotspējīgi. Lielākā daļa kovidvārdu, visticamāk, pēc pandēmijas laika gan izzudīs. Šādu vārdu liktenis tikai retajam un veiksmīgākajam paredz valodā ilgdzīvotāja mūžu. Ne visi arī šādu ilglietojumu būtu pelnījuši – kā redzams no sabiedrības lingvistiskās jaunrades, piedāvātie risinājumi pauž dažādu attieksmi un ir atšķirīgi vērtējami – no patiešām veiksmīgiem un asprātīgiem jaundarījumiem līdz apšaubāmas kvalitātes savārstījumiem, taču ir lepnums un prieks par nācijas spēju pasmieties grūtajos laikos gan par sevi, gan citiem.” (Liepa 2021a: 147, 152–153) Īpaši humors, valodas spēle, alūzijas, alegorijas, okazionālas metaforas kļuvušas par šī posma lingvistiskās izpausmes raksturotāju. Kā norāda Marita Zitmane, “Humors rodas ne tikai pozitīvās, bet arī negatīvās situācijās, apjaušot skumjus un pat traģiskus notikumus. Cilvēka spēja uzņemt sāpju avotu un pārveidot to par baudas avotu ir psiholoģiskās imūnsistēmas veselības kritiska iezīme. Humors psiholoģiski palīdz cilvēkiem tikt galā gan ar nelielām sūdzībām, gan ar nopietnākām traģēdijām un zaudējumiem” (Zitmane 2022: 297). Tomēr tiešas norādes par nāvi nevienam neliksies smieklīgas, tāpēc Ukrainas kara diskursā humora elementu tikpat kā nav – izņemot anekdotes un karikatūras par agresorvalsti, tās vadītājiem un bruņotajiem spēkiem.

Kovidlaiks leksikā un gramatikā ir atspoguļojies jūtami, un tas parāda, ka valodas gars joprojām ir dzīvs. Valodas sistēma joprojām ir elastīga, cilvēki spēj reaģēt uz aktuāliem notikumiem, veidojot jaunus vārdus un konstrukcijas pēc jau esošiem modeļiem. Pats

galvenais – nav zudis valodas spēles un jaunrades elements. Tas, ka valodā pastāv jaunrade, ir viens no rādītājiem, ka valoda ir dzīvotspējīga, ka tās runātāji valodu uztver kā sev piederīgu, kā vērtību. Tas ir apliecinājums tam, ka latviešu valoda ir spējīga pielāgoties jebkādiem apstākļiem. Bet vai jebkuriem apstākļiem spēs piemēroties latviešu valodas lietotājs? Kovidsituācija visai negaidīti izgaismoja problēmkonas Latvijas valodas politikā, galvenokārt vienā no nozīmīgākajiem tās aspektiem – lingvistiskajā attieksmē.

Lingvistiskā attieksme ārkārtējā situācijā

Latviešu valodas ilgtspēja un konkurētspēja ir atkarīga ne vien no tās tiesību nostiprinājuma normatīvajos aktos, visu iedzīvotāju valodas prasmes līmeņa, bet arī – un galvenokārt – no tās lietojuma visās sabiedriski nozīmīgajās funkcijās un valstiski neregulējamā saziņā. Latviešu valodas lietojumu lielā mērā nosaka *lingvistiskā attieksme* – sarežģīts subjektīvo faktoru komplekss, kas raksturo dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodas uztveres īpatnības, attieksmi pret dažādām valodām (valodas variantiem) un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem.

Attieksmi pret jebkuru faktu, parādību vai norisi var analizēt, izmantojot dažādas pieejas. Populārajā kognitīvās pieejas modelī tiek izmantots ABC modelis (Ladegaard 2000), kas lingvistisko attieksmi traktē kā afektīvo (*affective*), kognitīvo (*cognitive*) un uzvedības (*behavioural*) komponentu kopumu. Afektīvais komponents atspoguļo izjūtas, piemēram, izdzirdot kādu valodu vai valodas variantu. Kognitīvais komponents ietver pārliecību par noteiktu jautājumu, piemēram, par kāda vārda vai izteikuma pareizību, savukārt uzvedības komponents liecina par reālo rīcību. Publiskā komunikācijā var parādīties apzināta vai neapzināta tieksme drīzāk paust sociāli pieņemamu viedokli nekā savas domas. Tas īpaši attiecas uz sensitīviem vai sabiedrībā plaši apspriestiem jautājumiem, starp kuriem noteikti ir arī valodas lietojums. Kā vēlāk redzēsim, šāda motivācija konstatējama arī attiecībā uz saziņu pandēmijas laikā.

Traktējot attieksmi kā diskursa praksi, tā netiek tieši saistīta ar mentāliem un kognitīviem procesiem, bet tiek asociēta ar kontekstuāli nosacītiem ierastiem saziņas modeļiem (Jernudd 2020). “Kognitīvistu” pieeja pieļauj, ka respondentu patiesā attieksme tās izpausmes procesā tiek modificēta sociālu faktoru un konteksta ietekmē. “Diskursa prakses” piekritēji savukārt uzskata, ka ideoloģisku un sociālu faktoru kopums ir attieksmes pamatā un konteksts tikai nosaka tās izpausmes formas. Attieksme tātad ir ne tikai

uzskati vai idejas, kas paustas komunikācijas procesā, bet neatņemams runātāja komunikatīvās kompetences elements, kas izpaužas sociālās pozicionēšanās procesā. Personas lingvistiskās uzvedības izpratnei noderīgs arī samērā populārās valodas pārvaldības teorijas atzinums par iespējamu interešu konfliktu indivīda un valodas kolektīva starpā, par galveno motivāciju valodas lietojumam atzīstot indivīda psiholoģiju, ne plašākā sabiedrībā pieņemtos rakstītos vai nerakstītos likumus (sk. Druviete (red.) 2021).

No plašā lingvistiskās attieksmes izpausmju kompleksa šajā pētījumā izcelta galvenokārt pašu latviešu attieksme pret latviešu valodas lietojumu publiskā komunikācijā ārkārtējās epidemioloģiskās situācijas apstākļos. Lingvistiskās attieksmes konkrētās izpausmes šajā gadījumā apzināti vai neapzināti atspoguļo sistēmisku politisku, tiesisku un ētisku uzskatu kopumu latviešu valodas noturības nodrošināšanai noteiktā valodas situācijā, pamatojoties uz pārliecību, ka latviešu valodas attīstība un sabiedrības vienotības funkcija ir viens no Latvijas valsts pastāvēšanas cēloņiem un virsuzdevumiem. Lingvistiskā attieksme ir viens no valodas politikas veiksmes indikatoriem, un tās izpausmes ārkārtējās situācijās var iezīmēt noturīgas un neatrisinātas problēmas daudz dziļākā līmenī.

Diskusiju fokusā – bilingvāla informācija

2020. gada otrajā pusē un 2021. gadā tika publicēti vairāku socioloģisko pētījumu dati, kas liecināja par zemāku vakcinācijas aptveri to iedzīvotāju vidū, kuru dzimtā valoda nav latviešu valoda. Piemēram, plaši publicotā SKDS aptaujā tika sniegta informācija, ka vismaz vienu poti ir saņēmuši 62% respondentu, kas runā latviešu valodā, bet 46% respondentu, kas ģimenē runā krievu valodā.¹ Neiedziļinoties citos iespējamajos šādas atšķirības cēloņos, sabiedrībā gan oficiālu institūciju un amatpersonu līmenī, gan sociālās saziņas vietnēs izvērsās asa diskusija par valodu lietojumu informatīvajos materiālos. Diskusijas būtību skaidri raksturo divu ministru atšķirīgā nostāja:

Par to, kāpēc un kā vakcinēties, uzrunāsim cilvēkus arī krievu valodā, jo redzam, ka tieši šajā valodā trūkst patiesas un uzticamas informācijas. Ir svarīgi, lai katrs Latvijas iedzīvotājs varētu pieņemt

¹ <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/aptauja-latviski-runajosie-biezak-pret-covid-19-vaccinejas-lai-neslimotu-krieviski-ari-lai-celotu.a423274/>

informētu lēmumu par vakcinēšanos neatkarīgi no valodas, kādā mājās runā. (Veselības ministrs Daniels Pavļuts, 14.01.21.)

Ļoti zems vakcinācijas procents ir raksturīgs Austrumeiropas, postsociālisma valstīm. Un iemesli ir daudz dziļāki nekā valodas lietojums. Manuprāt, uzrunājot Latvijas valsts pilsoņus ne valsts valodā, mēs nepanāktu attieksmes maiņu pret vakcinācijas procesu, un šis būtu tikai deklaratīvs solis bez jūtama rezultāta. (Kultūras ministrs Nauris Puntulis, 22.10.21.)

Tātad, neraugoties uz latviešu valodas statusu valstī un vairāk nekā trīsdesmit gadu īstenoto sabiedrības integrācijas procesu, neraugoties uz vairāk nekā 90% minoritāšu pārstāvju deklarēto pieejamo valsts valodas prasmi, faktiski arī oficiālā līmenī pastāvēja piedāvājums atgriezties pie divvalodības publiskajā telpā, aizbildinoties ar ārkārtējo situāciju.

Ko šādos gadījumos nosaka normatīvie akti? *Valsts valodas likuma* 21. panta 5. daļā norādīts, ka, ievērojot šī likuma mērķi un tā 2. pantā ietvertu valodas lietošanas pamatprincipu, Ministru kabinets nosaka gadījumus, kad sabiedrības informēšanai paredzētajā sabiedrībai pieejamās vietās sniegtajā informācijā līdztekus valsts valodai pieļaujama svešvalodas lietošana. 2. pantā noteikts, ka “valodas lietošana privātās iestādēs, organizācijās, uzņēmumos (uzņēmējsabiedrībās) un attiecībā uz pašnodarbinātajām personām tiek regulēta tad, ja to darbība skar likumīgas sabiedriskās intereses (sabiedrisko drošību, veselību, tikumību, veselības aizsardzību, patērētāju tiesību un darba tiesību aizsardzību, drošību darba vietā, sabiedriski administratīvo uzraudzību)”. Savukārt Ministru kabineta *Noteikumi par valodu lietošanu informācijā* (Nr. 130, 2005. gada 15. februārī), kas izdoti saskaņā ar *Valsts valodas likuma* 21. panta 5. un 6. daļu, paredz, ka līdztekus valsts valodai var lietot svešvalodu, sniedzot publisku informāciju sabiedrībai pieejamās vietās, ja šī informācija ir saistīta ar epidēmijām vai bīstamām infekcijas slimībām un ārkārtas situācijām. Pēc privātpersonu lūguma šo informāciju var sniegt arī svešvalodā, un tas var būt brīvi darāms ģimenes ārstu praksēs, lielveikalos un citās brīvi pieejamās vietās.

Tomēr *Valsts valodas likums* neparedz, ka Latvijas iedzīvotājiem tiktu nosūtīta informācija svešvalodās bez viņu pieprasījuma, tāpēc šī institūcija, kas atbildīga par Latvijas valodas politikas īstenošanu, neatbalstīja ne iecerētās divvalodīgās “vakcinācijas avīzes” izdošanu, ne arī divvalodīgu bukletu vai informācijas lapu ievietošanu visu iedzīvotāju pastkastītēs. Valsts valodas centrs savlaicīgi sniedza skaidrojumu Veselības ministrijai un Vakcinācijas birojam par spēkā esošajām valsts valodas lietošanas normām valsts iestāžu

saziņā ar iedzīvotājiem, piedāvājot palīdzību efektīvas un tiesiskajam regulējumam atbilstošas informatīvās kampaņas izveidē. Diemžēl šis piedāvājums nerada atsaucību (Valsts valodas centrs 2021). Divvalodīgu iespiedmateriālu izplatīšanu, kas būtu pilnīgā pretrunā ar *Valsts valodas likuma* burtu un garu, gan izdevās novērst. Saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem sabiedrības informēšana par kovidsituāciju un drošības pasākumiem trijās valodās (latviešu, krievu un angļu valodā) notika publiskās vietās, piemēram, lielveikalos un sabiedriskajā transportā.

Bet vai bilingvāla komunikācija konkrētajā situācijā tiešām bija objektīvi nepieciešama? Izvērtējot tekstu izpratnes līmeni sabiedrības daļā, kas ģimenē runā krievu valodā, kā arī plašo informācijas pieejamību krievu valodā rakstošajos un raidošajos plašsaziņas līdzekļos, varētu apgalvot, ka problēma pastāv tikai valodas lietojuma simboliskajā, ne komunikatīvajā līmenī. Raidījums "Aizliegtais paņēmiens" to apliecina:

Ģimenes ārsts Dmitrijs Boroviks, pieņem Rīgā, Pļavniekos, arī rajon[os] ar augstu krievvalodīgo īpatsvaru. Un šeit praksē salīdzinoši zema vakcinācijas aptvere.

Nē! Es domāju, ka tas nav taisnība, ar valodu vispār nav problēmu, un visiem viss ir zināms. Visi zina situāciju valstī par Covid-19, par vakcīnām, neatkarīgi no tā, krievu vai latviešu valodā, visa situācija ir ļoti labi zināma," vērtēja Boroviks. (<https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/kapec-cittautiesi-latvija-kuttrak-vaccinejas-pret-covid-19-peta-aizliegtais-panemiens.a429217/>, 08.11.2021.)

Tātad nav pamata apgalvot, ka zemajai vakcinācijas aptverei noteiktās iedzīvotāju grupās ir tiešs sakars ar informācijas trūkumu valodas neprasmes dēļ. Iespējams, ka niecīga ietekme var pastāvēt ne valodas instrumentālās, bet simboliskās funkcijas dēļ. Ne velti sociālajos tīklos diskusijas par divvalodības nepieciešamību noplaka tikpat ātri, kā bija uzplaiksnījušas.

Tomēr viedokļu apmaiņas gaitā izkristalizējās nostādnes, kas no valodas politikas viedokļa var tikt vērtētas kā nelabvēlīgas vai pat bīstamas. Atšķirībā no gadsimtu mijas diskusijām latviešu valodas kā sabiedrības vienotājas funkcija tiek apšaubīta tieši latviešu valodas kolektīva pārstāvju vidū. Apstiprinoši atbildot uz jautājumu, vai epidemioloģiskās krīzes apstākļos vispār ir politkorekti un ētiski runāt par bilingvālas komunikācijas nelabvēlīgu tālejošu ietekmi, pievērsisimies konkrētām lingvistiskās attieksmes izpausmēm no latviešu valodas kolektīva pārstāvju puses. Tā kā viedokļi ir izteikti publiskos plašsaziņas līdzekļos vai sociālajos tīklos, tie nav anonimizēti.

Aktīvas diskusijas stimulēja galvenokārt divi fakti: uzraksts gan latviešu, gan krievu valodā uz vakcinācijas autobusa, kā arī divvalodīgas vakcinācijas reklāmas, kurās ironiskā kārtā tieši krievu valodas tekstā bija divdomīgas kļūdas (piemēram, Kaspara Gorkša ierunātā reklāma, kurā viņš izteica vēlmi tikties ar vecvecmāmiņu un vecvectētiņu; pretēji tekstam latviešu valodā tas vedināja domāt par iespējami letālu vakcinācijas iznākumu). Šī kampaņa sakrita ar visai problemātisko valsts svētku apsveikumu vizuālo noformējumu un neveiksmīgo saukļa “Cel Latviju ar valodu” tulkojumu (*Vozvišai Latviju jazikom!*). Guntars Gūte par to rakstīja:

Attiecībā uz izvēlētajiem vizualizācijas virzieniem vēl varētu diskutēt, jo pēc rūpīgas iedziļināšanās tomēr nevar viennozīmīgi vilkt paralēles ar “Georga lentītēm”, bet ļoti neveiksmīgais izpildījums ar apsveikumu tekstiem, īpaši krievu valodā, tomēr prasīt prasās pēc konkrētu atbildīgo sameklēšanas un vismaz publiskas nokaunināšanas. Sevišķi zinot, ka pat cilvēki, kuru dzimtā valoda ir krievu, īsti nespēj saprast, ko Rīgas dome ar šiem tekstiem īsti gribēja pateikt tieši viņiem. (G. Gūte. Kvalitatīvas iztēles badā. Diena, 12.11.2021., 2. lpp.)

Aplūkotos naratīvus iespējams tematiski sagrupēt, aptuveni iezīmējot vēstījuma būtību.

1. “Divvalodība Latvijā bija, ir un būs”.

Gribam vai negribam to atzīt, bet Latvijā ir divvalodība. Ja cilvēks runā latviski, viņš ir ieguvis informāciju, ka jāiet vakcinēties. Runājot ar kolēģiem, kuru praksēs ir daudz krievvalodīgu pacientu, pensionāru, var redzēt – līdz viņiem šī informācija nenonāk. [..] Uzskatu, ka jāstāsta viņiem saprotamā valodā, lai tiekam no šīs bedres ārā. (K. Zemīte. Trešo poti drošībai! [Saruna ar jauno ārsti Alisi Singhu]. Patiesā Dzīve, Nr. 21, 12.11.2021., 33. lpp.)

2. “Latviešu valodas kvalitāte ir svarīgāka par valodas lietojumu”. *Citiem svarīgākais nacionālisma jautājums ir valoda. Kā ir ar Progresīvajiem? “Skaidrs, ka valoda dzīvo kultūrā, tai ir sava telpa. Un, lai mēs to stiprinātu, mums vajag radīt vairāk oriģināl-satura latviešu valodā,” saka Agnese Logina. Tas nozīmētu vairāk tulkojumu, vairāk jaunrades. Galu galā, tas, viņasprāt, ir arī jautājums par to, vai, piemēram, mediju redakcijām vēl ir svarīgi arī algot valodas redaktoru. “Bez tā mēs tai valodai nodarām stipri vairāk pāri nekā viens uzraksts krieviski uz vakcinācijas busa,” ir pārliecināta politiķe. (S. Kolāte. Mūžīgais nacionālais jautājums. Sestdiena, 12.11.2021., 15. lpp.)*

3. “Valsts nav nodrošinājusi valodas apguvi”.

Andis Kudors. *Latvijas TV “Aizliegtajā paņēmiēnā” mēs, latvieši, atkal tikām kaunināti par to, ka Latvijas krievi nav 30 gadu laikā iemācījušies valsts valodu. Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Varbūt nākamajos 30 gados apgūs... Raidījums ir nožēlojams aicinājums uz divvalodību.* (Twitter)

Guntars Vaivars. *Tie, kuri vēlas mainīt Satversmi un ieviest divvalodību, atkal zirgā.* (Twitter)

Vilnis Skuja. *Mnprt, daudzi latvieši jūtas vainīgi krievvalodīgo priekšā par to, ka tie zaudējuši savas privilēģijas, tāpēc vienmēr vainu meklē sevī. Galvu augšā, zaķpastalas!* (Twitter)

4. “Latvija nav tik vāja, lai nepieļautu divvalodību”.

Auri [Naktene]. *Sabiedrības veselības intereses globālas pandēmijas un nacionālas ārkārtējās situācijas laikā ir primāras pār valsts valodas formalitātēm. Jāglābj cilvēki un valsts ekonomika. Latvija nav tik vāja, lai uzraksts uz autobusa to apdraudētu, nav vairs 80. gadi.* (Twitter)

Dagne (Dagnija Neimane). *Laikam latviešu valodu kāds uzskata par tik vāju, ka autobuss ar dažiem vārdiem krievu valodā spēj to iznīcināt. Tad Liepāja – vsjo, zudusi Latvijai, jo izdeva vakcinācijas avīzi senioriem latviešu un krievu valodā!* (Twitter)

Martins Levuškāns. *Pieņēmums, ka latviešu valoda ir tik vārģa, ka viņai var draudēt uzraksts uz autobusa, ir īsta necieņa pret latviešu valodu.* (Twitter)

Ivo Leitāns. *Šis autobuss beidzot rada iespēju šajā Daugavpils apkaimē dzīvojošajiem senioriem sapotēties bez braukšanas uz centru vai cīnīšanos ar birokrātiju vietējā poliklīnikā. Bet, ak briesmas, uz tā ir uzraksts krieviski. Vienkārši trūkst vārdu, cik truli šis ir.* (Twitter)

Zane Radzobe. *Man lielākoties izdodas necepties. Bet... Ja tās nelaimīgās brošūras būtu sadrukātas krievu valodā, kapi un slimnīcas būtu tukšākas, bet mēs visi – neatkarīgi no tautības – laimīgāki. Kad cilvēks aiz kokiem mežu neredz... nu, ko tur padarīsi.* (Twitter)

Jāpiebilst, ka vienlaikus publiskajā telpā paralēli pastiprinājās tendence noraidīt jebkādas apgalvojumus par latviešu valodas pastāvēšanu asā valodu konkurences situācijā, piemēram:

Pēc Siļa domām, mēģināt stumt ārā krievu valodu no apmācībām esot plānprātīga stratēģija. “Un mēģināt tagad mākslīgi, es nezīnu, kādu tur apsvērumu dēļ, to krievu valodu stumt laukā ir gluži, manuprāt, plānprātīga stratēģija. Viņš neredzot nekādu apdraudējumu Latvijas valstij no krievu valodas puses. “Gluži otrādi –

konk[ur]ētspējīgi Latvijas cilvēki būs tad, kad viņi būs gudri un runās kā minimums visās trīs valodās”, proti, latviešu, krievu un angļu valodās. (Arhitekts Sīlis: Mēģināt no izglītības izstumt krievu valodu ir “plānprātīga stratēģija”. Latvijas Avīze, 22.11.2021., www.la.lv/meginat-no-izglitibas-izstumt-krievu-valodu-ir-plan-pratiga-strategija)

5. Īpašā grupā iedalāmi apgalvojumi, kas izteikti pēc principa “*Reductio ad absurdum*”. Tie dažkārt, iespējams, pat robežojas ar naida runu.

Ivars Neiders. *Nacionālistu dilemma. Ir iespēja izglābt daudzu cilvēku dzīvības, bet no otras puses – tas nozīmē, ka viņi ir jāinformē krievu valodā.* (Twitter)

Kristīne Pitkeviča. *L., es saprotu, ka priekš Jums ir OK, ka nomirst krievvalodīgie / krievu info telpā dzīvojošie. Par to pat nediskutēšu. Bet šie cilvēki nedzīvo getto. Viņi inficē latviešus (arī nacionāli noskaņotos), kuri tad nu nomirst. Jums to vajag?* (Twitter)

Klāvs Sedlenieks. *Interesanti, vai Polijā nav neviena kurdu un arābu valodas zinātāju[a], kas varētu ierunāt vēstījumu migrantiem saprotamā valodā? Lai gan Latvijas gadījumā droši vien VVC liktu uzrunāt latviski.* (Twitter)

Jau šie nedaudzie piemēri liecina, ka ir pamats runāt par infodēmiju arī valodas politikā. Novērojams gan plašs satura un motīvu izvērsums – ne tikai viltusziņas, baumas, mīti un sazvērestības teorijas, bet arī panikas, fobiju un neuzticības atmosfēras veicināšana. Notiek sociālas grupas ietekmēšana gan racionālā, gan emocionālā līmenī, pielāgojot kontekstu un akcentus, izdarot nepamatotus vispārinājumus un atsaucoties uz avota autoritāti. Motīvi šādai rīcībai var būt ļoti dažādi – vienkāršota epidemioloģiskās situācijas un valodas politikas izpratne, valodas devalvēšana līdz komunikācijas mehānisma līmenim. Iespējama arī citu mērķu īstenošana ārkārtējās situācijas komunikācijas aizsegā, tātad valodas jautājums kā līdzeklis politikā.

Secinājumi

Pandēmijas sociālo seku pētnieces Anna Elsner (*Anna Elsner*) un Magdalēna Ramptone (*Magdalena Rampton*) ir secinājušas, ka “pandēmija no jauna ir atklājusi konkrētas sabiedrības ievainojamības izpausmes, un tās mums jāuztver nopietni” (Elsner, Rampton 2020: 1). Negaidītā kārtā cīņa ar pandēmiju ir izgaismojusi vājākos posmus arī Latvijas valodas politikā – un tā ir tieši pašu latviešu nespēja vai nevēlēšanās pastāvēt uz savas valodas prioritāti

gan publiskajā telpā, gan neformālajā komunikācijā. To apliecina arī Latviešu valodas aģentūras direktors Jānis Valdmanis ievadvārdos jaunākajam pētījumam “Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums”: “Sabiedrības lingvistiskās attieksmes uzlabošana, tuvināšana optimālajai ir aktuālākais uzdevums valodas politikā. Izpratne par to, ka ikviena sociālā bilingvisma izpausme (t. i., krievu valodas lietošana paralēli latviešu valodai, ikviena iespēja lietot latviešu valodu, kurā tomēr izvēlamies dot priekšroku krievu valodai, samazina latviešu valodas lietojumu, pamazām tuvina latviešu valodu mazāk, retāk lietotajām, izzūdošajām valodām. [...] Pilnīgi un noteikti ir noraidāmas dažādas atrunas ar eifēmismiem un vārdu patieso nozīmi aizmiglojošiem vārdsavienojumiem par iekļaujošo komunikāciju, divvirzienu komunikāciju, iekļaujošo valodu u. tml.” (Valdmanis 2021: 7) Skarbi, bet patiesi. Nevienlīdzīgas valodu konkurences apstākļos paralēllingvismam publiskajā telpā ne tikai var būt, bet ir nelabvēlīga ietekme uz latviešu valodas noturību, un pierādījumi tam sniegti jau vismaz trīsdesmit gadus. Pienācis laiks tos beidzot sadzirdēt.

Valodas politikā nozīme ir ne tikai konkrētam likuma pantam vai valodas lietojumam konkrētā situācijā, bet fakta verbālajam un neverbālajam kontekstam. Iespējams, viedokļu paudēji tiešām ir izteikuši attieksmi, piemēram, tikai pret vienu “vakcinācijas autobusa” epizodi, bet rezultātā tikušas sētas šaubas par Latvijas valodas politikas pamatprincipiem kopumā. Naratīvs ap konkrētu norisi var būt ar daudz dziļāku un plašāku ietekmi nekā pats fakts. Te iespējams vilkt paralēles ar attieksmi pret valodu lietojumu Latvijā Krievijas agresijas kontekstā. Vēl par agru izdarīt secinājumus, bet ir pamats uzskatam, ka šī fakta dēļ ir notikušas no valodas politikas viedokļa pozitīvas pārmaiņas latviešu lingvistiskajā attieksmē un jūtami mazinājies pieprasījums pēc divvalodīgas komunikācijas publiskajā telpā. Šo divu valodas lietojuma situāciju sastatījums raisa interesi ne tikai no zinātniskā viedokļa. Iespējams, ka gūtajai pieredzei varētu būt tālejoša pozitīva ietekme uz latviešu valodas kā Latvijas sabiedrības vienotājas statusu, ja spēsim būt konsekventi savas zinātniski pamatotās valodas politikas pamatprincipu uzturēšanā.

Raksts sagatavots ar valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekta “Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001) atbalstu.

LITERATŪRA

- Burr, Solvita (2021). Silence and Laughing through Tears during the Covid-19 Pandemic: Managing Languages and Emotions in Web-Based Linguistic Landscape. Texts, Articles, and Commentaries. *XIII Starptautiskais baltistu kongress "Baltu valodas laikā un telpā". Referātu tēzes / XIII Tarptautinis baltistų kongresas "Baltų kalbos laike ir erdvėje". Pranešimų tezės / XIII International Congress of Balticists "Baltic Languages in Time and Space". Abstracts. Sast. / Sud. / Comp.* K. Mežapuķe. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 51–53. DOI : <https://10.22364/sbk.13.bvlt.tk>
- Druviete, Ina (red.) (2021). *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Kolektīva monogrāfija. Zin. red. Ina Druviete. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Elsner, Anna; Rampton, Magdalena (2020). Opinion: Science Alone can't solve Covid-19. The Humanities Must Help. Pieejams: <https://undark.org/2020/06/04/covid-19-humanities/> [sk. 04.06.2022.]
- Gabrēnaitē, Eglē; Vaišvylaitē, Domantē (2021). Koronalingvistika: pandēmijās ižodinimas. *XIII Starptautiskais baltistu kongress "Baltu valodas laikā un telpā". Referātu tēzes / XIII Tarptautinis baltistų kongresas "Baltų kalbos laike ir erdvėje". Pranešimų tezės / XIII International Congress of Balticists "Baltic Languages in Time and Space". Abstracts. Sast. / Sud. / Comp.* K. Mežapuķe. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 81–82. DOI : <https://10.22364/sbk.13.bvlt.tk>
- Jernudd, Bjorn (2020). The origin and development of a language management framework. G. C. Kimura, & L. Fairbrother (eds.). *A language management approach to language problems: Integrating macro and micro dimensions*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 31–48.
- Ladegaard, Hans (2000). Language attitudes and sociolinguistic behavior: Exploring attitude behavior relations in language. *Journal of Sociolinguistics*, 4 (2), 214–233.
- Liepa, Dite (2021a). Valodas jautājuma atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*. Kolektīva monogrāfija. Zin. red. Ina Druviete. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 133–153.
- Liepa, Dite (2021b). Covid-19 pandēmija: Latvijas sabiedrības vienotāja vai šķēlēja (iedzīvotāju viedokļu atspoguļojums plašsaziņas līdzekļos). *XIII Starptautiskais baltistu kongress "Baltu valodas laikā un telpā". Referātu tēzes / XIII Tarptautinis baltistų kongresas "Baltų kalbos laike ir erdvėje". Pranešimų tezės / XIII International Congress of Balticists "Baltic Languages in Time and Space". Abstracts. Sast. / Sud. / Comp.* K. Mežapuķe. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 159–160. DOI : <https://10.22364/sbk.13.bvlt.tk>
- Liparte, Evija (2020). Šiek tiek apie kovidžodžius latvių kalboje. *Gimtoji kalba*, Nr. 5 (gegužė), 30–35.
- Liparte, Evija (2021a). Vīruss meklē sievusu papardēs un tīģeris, kas lec divus metrus: par Covid-19 personificējumiem un animalizējumiem

- latviešu un citās valodās. *XIII Starptautiskais baltistu kongress "Baltu valodas laikā un telpā". Referātu tēzes / XIII Tarptautinis baltistu kongresas "Baltų kalbos laike ir erdvėje". Pranešimų tezēs / XIII International Congress of Balticists "Baltic Languages in Time and Space". Abstracts. Sast. / Sud. / Comp. K. Mežapuķe. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 161–162. DOI : <https://10.22364/sbk.13.bvlt.tk>*
- Liparte, Evija (2021b). Jauni nosaukumi un "senas dziesmas jaunās skaņās" – uz koronavīrusa laiku caur valodas prizmu raugoties. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums*. Nr. 16. Atb. red. I. Lokmane. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 102–118.
- Valdmanis, Jānis (2021). Priekšvārds. *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums*. Zin. red. Gunta Kļava, Inita Vītola. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 6–7.
- Valsts valodas centrs par valodu lietojumu informācijā, kas saistīta ar vakcinēšanos pret Covid-19 (2021). 2021. gada 1. oktobrī. Pieejams: www.vvc.gov.lv [sk. 05.06.2022.]
- Zelče, Vita; Lasmane, Skaidrīte; Zitmane, Marita (red.) (2022). *Latvijas mediju ekoloģija 2020. gada pandēmijas krīzē. Rolanda Tjarves piemiņai*. Vitas Zelčes, Skaidrītes Lasmanes un Maritas Zitmanes redakcijā. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Zitmane, Marita (2022). Humors mediju ekoloģijā krīzes apstākļos. *Latvijas mediju ekoloģija 2020. gada pandēmijas krīzē. Rolanda Tjarves piemiņai*. Vitas Zelčes, Skaidrītes Lasmanes un Maritas Zitmanes redakcijā. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 297–301.

Ina Druviete
PĀRLIECĪBA
VALODA, SABIEDRĪBA, POLITIKA

LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5–132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv
Interneta grāmatnīca: gramatas.lu.lv

Iespiests SIA “Jelgavas tipogrāfija”